

AZ EURÓPAI UNIÓ
BÍRÓSÁGA

Többnyelvű útinaplók

Camille de Toledo

Stefan Tafrov

José Antonio Pascual

Tomáš Duběda

Anne Lise Kjær

Isolde Burr-Haase

Dr. Eva Vetter

Marina Kaljurand

Nikiforos Diamandouros

Christos Artemidis

Roberta Metsola

Barbara Cassin

Jean-Claude Wiwinius

Michael D. Higgins

Marin Mrčela

Prof. Dr. Barbara Pozzo

Prof. Dr. iur. Sanita Osipova

Prof. Dr. Danutė Jočienė

Dr. Somssich Réka

Tonio Borg

Prof. Dr. J. W. van de Gronden

Prof. Dr. Jan Wouters

Katarzyna Kłosińska

Ana Maria Guerra Martins

Radu Paraschivescu

Stanislav Vallo

Prof. Dr. Rajko Knez

Heikki E. S. Mattila

Stig Strömholm

Többnyelvű útinaplók

Ha egy téli éjszakán egy utazó...

Camille de Toledo..... 9

Többsnyelvűség, avagy a szabadsághoz és Európához vezető utam

Stefan Tafrov..... 26

Egy filológus gondolatai a többsnyelvűségről

José Antonio Pascual..... 36

Jogász-nyelvészek az Európai Unió Bíróságán és bírósági fordítók a Cseh Köztársaságban – két külön világ?

Tomáš Duběda..... 46

Az uniós jog dán bíróságok általi értelmezése: a nyelvi eltérések nem kapnak megfelelő figyelmet

Anne Lise Kjær..... 55

Hivatalos többsnyelvűség – politikai kérdés a kezdetektől fogva

Isolde Burr-Haase..... 64

A „molengue” szangó nyelven „csillagvirágot” (gyermek) jelent.

Dr. Eva Vetter egyetemi tanár..... 78

Az észti nyelv az Európai Unióban egy európai parlamenti képviselő szemszögéből

Marina Kaljurand..... 87

A többynnyelvűség: az állampolgár szempontja

Nikiforos Diamandouros 93

Okfejtés a többynnyelvűség mellett

Christos Artemidis 103

Többynnyelvűség: az egység kifejezése a sokféleségen keresztül

Roberta Metsola 109

„Több, mint egy nyelv”

Barbara Cassin 113

Többynnyelvűség a luxemburgi bíróságok előtt

Jean-Claude Wiwinius 122

Az ír nyelv Európában

Michael D. Higgins 134

A többynnyelvűség fontosságáról a jogban

Marin Mrčela 141

Többynnyelvűség egy életen át

Prof. Dr. Barbara Pozzo 150

A lett nyelv és a többynnyelvűség Lettországban

Prof. Dr. iur. Sanita Osipova 157

A hivatalos nyelv és a státuszához kapcsolódó alkotmányos biztosítékok értelmezése a Litván Köztársaság alkotmánybíróságának ítélezési gyakorlatában

Prof. Dr. Danutė Jočienė.....164

A többsnyelvű unió jog a magyar bírói joggyakorlatban

Somssich Réka.....179

A többsnyelvűség és a kis államok

Tonio Borg.....189

Európai jog Hollandiában: a holland nyelv összekötő szerepe

Dr. J. W. van de Gronden egyetemi tanár.....195

A többsnyelvűség jelentősége a jövő európai egyetemén

Prof. Dr. Jan Wouters.....204

Ahány nyelv, annyi világ

Katarzyna Kłosińska.....213

Többsnyelvűség: egy egyetemi tanár és bíró gondolatai

Ana Maria Guerra Martins.....220

Interpretare humanum est

Radu Paraschivescu.....225

Többsnyelvűség

Stanislav Vallo.....231

Többynervűség az unióś intézményekben: tapasztalatok és gondolatok

Prof. Dr. Rajko Knez.....235

Többynervűség és jogi együttműködés északon

Heikki E. S. Mattila.....243

A nyelv mint a jog világának kulcsa

Stig Strömholm.....257

Jegyzetek

Ha egy téli éjszakán egy utazó...

— Camille de Toledo

Camille de Toledo író, az összehasonlító irodalomtudomány doktora. A brüsszeli ENSAV (La Cambre) kortárs irodalmi műhelyében és az Aix-Marseille Egyetemen oktat. Többek között a következő művek szerzője: *A Bükk és a Nyír, esszé az európai szomorúságról* (2009), *Potenciális életek* (2010), *Szorongva a világtól* (2012), *Az éhség és a szomjúság könyve* (2017). Történelmet, jogot, politológiát és irodalomtudományt tanult. 2004-ben elnyerte a Villa Medici ösztöndíját. 2008-ban megalapította a szerzők európai társaságát annak érdekében, hogy előmozdítsa „a fordítást mint nyelvet”. Bátyja, anyja és apja halálát követően, 2012-ben Berlinbe költözött. Elköteleződve a természeti elemek jogalanyiségének elismertetése iránt, a Pôle Art et Urbanisme szervezettel együtt levezényelte azt a folyamatot, amelynek keretében lezajlottak a Loire parlamentjéért folytatott meghallgatások (2019–2020), és amelynek eredményeként *A folyó, amely írni akart* címmel kiadásra került egy olyan elbeszélés, amelyet az író „a Föld jogi értelemben vett felkelésének” nevezett. Legutóbbi regénye, amely a Verdier kiadó gondozásában 2020-ban jelent meg *Thészeusz: az ő új élete* címmel, elnyerte a Francia Akadémia alkotói díját és a Franz Hessel-díjat.

Ha egy téli éjszakán egy utazó...

Így kezdődik Italo Calvino híres csapdaregénye, amely csupa történetkezdeményből áll; de ugyanezt éreztem akkor is, amikor a tél vége felé járva, egy ködös estén legelőször megpillantottam az Európai Bíróságot a magasba törő, egymás mellett sorakozó tornyaival, a két aranyszínűvel és egy feketével. Utólag visszatekintve, e látogatás óta az jár a fejemben, hogy talán innen kellene elindulnunk, ha hiszünk – ha még hinni akarunk – Európában.

Ha egy téli éjszakán... egyszerre mindannyian ott találunk magunkat, szembesülve a kérdéssel, amely e ködben úszó luxemburgi tájat és ezt az impozáns épületet látva felvetődik bennünk:

Hogyan adhatnánk Európának az összes nyelven egyetlen, közös jogot?

Hogyan lehetne az összes nyelvből, az általuk hordozott megannyi jelentéstartalomból kialakítani egy közös életet, Skandinávia magaslataitól egészen a Földközi-tenger száraz, sziklás öbleiig?

Ha pedig nincs közös horizont, eljutunk-e majd odáig, hogy *törekedni akarjunk egyazon cél irányába?*

*

Néhány hónappal vagyunk a parlamenti választások után, 2019 őszén, egy olyan napon, amikor Berlin – a város, ahol menedéket találtam – a fal leomlását ünnepli. És tavasz óta tudom, hogy a nacionalizmus és a populizmus előre megjósolt, pusztító hulláma Franciaországban, Magyarországon,

Olaszországban, Spanyolországban, Lengyelországban... nem söpört el mindent. Európa ellenáll. Mégis látom és hallom, ami történik, a parlamenti képviselőktől a bizottsági főigazgatóságokig mindenki tisztában van azzal, hogy a hajó léket kapott; a régi békeprojekt kifulladt. Az *európai álom* híveinek szíve nehéz, és mindenki nagyon is biztos abban, hogy a veszély itt van, és már nem fog elmúlni.

Üdvözljük az Európai Bíróságon!

Európa olyan megkopott álom, amelyet szeretnénk visszafiataltítani. De hogyan? A háború éveit követő békevágy és az újjáépítés kényszere már rég tovatűnt. Európa lélegzete a nyolcvanas évek végéig tartott ki, köszönhetően annak, hogy néhány államfő egységes hangon tudott szólni. Ezek voltak a francia-német társastánc szépséges évei. A huszadik század végén pedig még újból fel is éledt a remény, amikor leomlott a berlini fal. Úgy tűnt, hogy az Európa iránti vágy ismét erőre kapott, baljós előjelként ugyanakkor ott álltak vele szemben a testvérgyilkos balkáni háborúk, amelyek során újrakezdődött az öldöklés. Csak meg kell nézni Theo Angelopoulos filmjét, az Odüsszeusz tekintetét, ha fel akarjuk idézni azt az elborult erőszakot, amely akkor dúlja e földrészt, ha eluralkodik rajta a nemzetek őrülete... De az 1989-es reményteli fordulatok és az egykori délszláv háború riasztó fejleményei ellenére is kimerült Európa első lendülete. A mindent meg szépítő emlékezet ma már nem működik. A szimbólumok kora lejárt – Willy Brandt térdre ereszkedve a varsói gettóban, Mitterrand-Kohl,

a szép beszédek a megbékélésről... mindez már a múlté. Ki kell találni valami újat, de mit?

Belépve a nagy tárgyalóterembe...

Különös érzés kerített hatalmába, amikor beléptem a Bíróság nagy tárgyalótermébe, a középső csillár áttetsző fátylai alatt; amikor láttam, ahogy bevonulnak a tisztelt bírák, akik Európa minden szegletéből érkeznek, és mindegyikük négy-öt nyelven beszél. Meghatódva fedeztem fel a terem körül a tolmácsok kabinjait, akik azért dolgoznak, hogy mindaz, ami a tárgyaláson elhangzik, az Unió különböző nyelveiről le legyen fordítva. Olyan volt ez számomra, mintha Bábelbe lépnék be, egy olyan Bábel tornyába, amely szilárdan a helyén marad, amely ellenáll... mintha a felszín mögé hatolnék, túl a jelmondatokon, túl az Európa ellen vagy az Európa mellett szóló vitákon; távol a mindig oly kiábrándító politikától. Ahogy helyet foglaltam a tolmácskabin üvegablaka mögött, újra eszembe jutottak a tanulmányaim, az a különös öröm, amelyet akkor érzünk, amikor kilépünk a vélemény fecsegő, rendezetlen szférájából, hogy e szikár, strukturált területtel foglalkozhassunk: a joggal.

„El kellene hívni e Bíróságra Európa összes diákját”, gondoltam, „a jövő összes gyermekét, mindazokat, akik a lehető legközelebbről szeretnék megérteni, hogy micsoda erőfeszítéseket követel a mi európai színházunk.”

A jog színpada

Azt mondom, színház, mivel a Bíróság egy színpad, amelyen szakszerűen, fáradságos munkával vázolják fel a közös jogot, vagyis itt az európai szabályok azon értelmezését, amelyet mindenki magáénak vallhat. A dráma pedig, amely e színpadon kibontakozik, nem más, mint a divergencia és a konvergencia, az egységért tett erőfeszítés és az eltérések szükségességének drámája; a lefordíthatatlan fordulatok, a szándékos és nem szándékos félreértések drámája; a centripetális kulturális büszkeségek és a centrifugális adminisztratív megakadások drámája. Színpad ez, amelynek – mint egy színháznak – megvannak a maga páholyai: irodák, amelyekben kitartóan, lelkiismeretesen mindenki azzal foglalatoskodik, hogy az összes nyelvpárból kiindulva létrehozzon valamilyen mintha-egységességet.

Mint tudjuk, ott van Brüsszel, a tárgyalások és kompromisszumok politikai világa, ahol kifulladásban van az együttműködés szelleme; ahol erodálódik a közösség egy bizonyos eszméje, ahol elesnek a szimbólumok és az elvek; ahol ismét felvonulnak egymással szemben a nemzeti egoizmusok, és ahol virágoznak a fájdalommal teli szégyenérzetek. Gondolok itt azokra a gyávaságokra és feladásokra, amelyek oda vezettek, hogy migránsok ezreit hagyták odaveszni a Földközi-tengeren. Európában a politikát szemlélve gyakran érezhetjük úgy, mintha hajótörésnek lennénk szemtanúi; ennek a Brexit a jele, a szélsőjobboldal felemelkedése a tünete, a magán- és közérdekek összefonódása az árnyoldala, a külpolitika gyengeségei pedig

a szignója. Mindez pedig így hozzájárul a fejetlenségérzéshez.

Ezekkel szemben viszont ott van a színpad, a jog kevésbé hangzavaros színpada; ott van az igazságszolgáltatás által a közös szabályok betartatása érdekében tett erőfeszítés; és így térek vissza az Európai Unió Bíróságának felfelé törő tornyaihoz; amint felérünk a tornyok tetejére, a téli ködfátylon keresztül megpillanthatjuk az óváros falait és a Luxemburgi Nagyhercegséget. És itt nem alakítják a szabályokat, hanem arról gondoskodnak, hogy azok alkalmazva legyenek. Itt a törvények szelleme uralkodik. Amikor pedig napi szinten semmibe vesznek megannyi alapelvet, nem árt erre emlékeztetni.

A törvények és a nyelvek szelleme

Van egy kapocs, amely összeköti az Európai Unió Bíróságán zajló munkákat a nagy Történelemmel; amely összekapcsolja az *egységes jog létrehozatala* érdekében kifejtett erőfeszítést az európai projekt létjogosultságával.

A szövetségesek 1945-ben, miután győzelmet arattak a náciizmus felett, azzal a kérdéssel kezdtek foglalkozni, hogy miként ítélik el a német felelősöket. A nürnbergi per lett a válaszuk. Ahhoz azonban, hogy ítélezni lehessen, le kellett küzdeni a nyelvi akadályokat; meg kellett találni az eszközöket ahhoz, hogy lehetővé váljon a *nyelveken átívelő* tárgyalás. A bírák angolok, franciák, amerikaiak, oroszok voltak; a bizonyítékok többsége német. Fordítani kellett; a tárgyalások során

pedig *valós időben* át kellett tenni a tanúk, a sértettek és a vádlottak szavait a bírák nyelvére. Egészen addig egyetlen tolmács sem végzett szinkrontolmácsolást. Első megközelítésben számos specialista, akiket azért hívtak a helyszínre, hogy szembesüljenek a kihívással, egy leküzdhetetlen emberi korlátozó tényezőre hívta fel a figyelmet: egy emberi lény nem képes ugyanazzal a lendülettel hallgatni, fordítani és beszélni. Mégis ennek a kihívásnak feleltek meg. Nürnbergben feltalálták a *lehetségest*, a *fordítás technikai lehetőségét* annak érdekében, hogy egy önmagából kifordult földrészen olyan igazságszolgáltatás érvényesülhessen, amely átível a nyelveken.

Európa tehát itt, ebben a fordítási csomópontban, nyelvek között született meg; itt, ahol egymásba fonódott a bűncselekmény története, a nemzetek örülete, Ernst Nolte történész kifejezésével élve az „európai polgárháború”, valamint az, hogy az érintetteknek a fordítás-mint-nyelv segítségével ki kellett lépniük a saját identitásaikból annak érdekében, hogy *igazságot szolgáltatassanak*.

Íme, ez az, aminek az Európai Unió Bírósága az örökébe lépett. A fordítás elengedhetetlenné vált ahhoz, hogy a *jogot több nyelven* lehessen érzékelni.

Európai valóság, amelyre gyakran nem is gondolnak

Európa e többnyelvű valósága mindig is olyannak tűnt számomra, amelyet a politikai elitünk különösképpen nem vesz észre. Nem állítom, hogy nem is tudnak róla, viszont

soha nem fordítanak rá megfelelő figyelmet. A nyelvekre, a *nyelvi közösségre* vonatkozó kérdésnek kulcsszerepet kellene játszania az Európával kapcsolatos új gondolkodásban: hogyan hozzunk létre olyan közös teret, amely képes befogadni több mint 550 nyelvi kombinációt? Hogyan lehetne összekötni azokat a polgárokat, akiket annyi nyelvjárás és nyelvkód választ el egymástól?

Miközben az egymást követő bővítések a *fordítási munkafolyamatok* jelentős növekedésével – itt, a Bíróságon pedig újabb épületrészek hozzátoldásával – jártak, addig a politikai elit háromféle választ adott e kihívásra: a. általában véve létezik egy irodalmi válasz, amely abból áll, hogy mozgósítják az írókat annak érdekében, hogy ünnepeljék a „költőiségek” sokféleségét; b. létezik egy gyakorlatias, *business-friendly* válasz, amelynek keretében ott kötünk ki, hogy örvendezünk az angol nyelv győzelme felett, ezt a beletörődést ugyanakkor a Brexit megzavarhatta volna azzal, hogy előidézi a *globish* mint az európai ügyek közvetítő nyelvének automatikus hanyatlását; c. végül a 2000-es évek kezdete óta, konkrétabban pedig az úgynevezett „neurális fordítási” módszerek elérkezése óta létezik egy technikai jellegű válasz, amelynek keretében bizonyos optimisták úgy képzelik, hogy a mesterséges intelligenciának – az algoritmusok általi fordításnak, a gépi tanulásnak és a szemantikus felhőrendszereknek – köszönhetően nemsokára meglesz a lehetőségünk arra, hogy az összes nyelven beszéljünk.

A jogi és társadalmi tér *nyelvek szerinti* töredezettségének kérdését mégsem fogják soha *politikailag* felkarolni. Mindazok, akik képesek voltak arra, hogy Victor Hugótól napjainkig hirdessék az egyesült Európa gondolatának dicsőségét, e kihívásról csak hallgattak.

„Európai Egyesült Államok”, vetette fel a nagy Victor, „de milyen nyelven?”, bátorkodnék ehhez jómagam hozzátenni. Hogyan lehetne ezt a szót, hogy *Unió*, összepárosítani a nyelvi, következésképpen pedig kulturális, érzelmi, emlékezetbeli szétszabdaltsággal? Úgy tűnik, mintha senki nem akarna szemtől szemben foglalkozni a kérdéssel; mert ha foglalkoznának vele, akkor mindjárt úgy kellene gondolkodni Európáról, hogy közben az összeütközéseiből, a megszüntethetetlen különbségeiből kellene kiindulni.

Az Európai Bíróság modellje

A Bíróságon tett látogatás során, megismerve azt, hogy miként épülnek fel a szervezeti egységei, magamban azt mondhattam: mégis innen, ebből a hatalmas, *a jog értelmének megértésére irányuló fordítási erőfeszítésből* kiindulva kell újragondolnunk egy közös horizontot. Azokból a modellekből kiindulva tudjuk kialakítani egy jövőbeli polgárság alapfogalmait, amelyeket itt, a Bíróságon, a *fordítási technikák* területén dolgoznak ki.

Mivel – mondtam magamban – a fordításból kiindulva tudjuk majd megtanítani a jövő gyermekei számára a Változatosságnak, a Sokféleségnek, a Különbözőségeknak azt a

politikáját, amelyre nagyobb szükségünk van, mint valaha: nem olyan erkölcsből kiindulva, amely szentként kezeli a Másikat – Lévinas –, és nem is a konvergencia vagy az egység, vagy, mint azt mondani szokták, a *sorsközösség* illúzióit kergetve – szimbólumokat és a Történelmet ide-oda taszigálva...

Azon gyakorlatias, tapasztalatokon alapuló szakértelem segítségével, amelyre a Bíróság annak érdekében támaszkodik, hogy a különböző nyelveken közös szabályokat alakítson ki, kigondolhatunk:

1. egy *fordításon alapuló polgárságot*, amelynek tekintetében mindig feszültség áll fenn a több irányban érvényesülő lojalitások, a kisebbségi, regionális kultúrák, valamint a nagyobb ívű, nemzeti vagy európai hovatartozások között;

2. egy *fordításon alapuló polgárságot*, amelyet olyan erőfeszítésként kell értelmezni, amely arra irányul, hogy összekösse mindazt, amit soha nem lehet majd egyesíteni.

Íme, ez az *éltető ereje* annak, amit a Bíróságból láttam; ami akkor tárul elénk, ha felmegyünk a tornyokba, végigvonulunk a galérián, áthaladunk a könyvtáron... Nincs itt egyetlen olyan személy, egyetlen olyan feladat sem, amelynek tekintetében ne tartották volna szem előtt e kihívást annak érdekében, hogy együtt lehessen élni az eltérésekkel.

24 nyelv. Felcserélhetetlen párosítások. A tanácskozás nyelve, a francia. A közvetítő nyelvek, például az angol vagy a német. Az eljárás nyelvei: potenciálisan 24. Az ítéletek

fordítása annak érdekében, hogy az európai ítélkezési gyakorlat utat találjon a különböző nemzeti jogrendszerekhez. A jogász-nyelvészek, akik a földrész minden szegletéből érkeznek. Azok, akik kiszervezés keretében, az épületen kívül dolgoznak par, akik a fordítások minőségét ellenőrzik. Amikor pedig a viták a tárgyaláson folytatódnak, a tolmácsok, akik átveszik a stafétabotot, akiknek minden egyes alkalommal egészen új szemantikai mezőket kell elsajátítaniuk. És ezek a mondatok, amelyeket a Többnyelvűség Főigazgatóság emeletén mondanak nekem, ott, ahonnan láthatom, ahogy a vörösen izzó nap áthatol a ködön, miközben békésen leszáll az este a szomszédos nagy tér felett, amelyet vékony hótakaró borított be:

„Amikor a különböző országokból idejönnek az ügyvédek azért, hogy ilyen vagy olyan európai szabály ellen érveljenek, előfordul, hogy néhányan közülük túl gyorsan beszélnek. A felszólalók elfelejtik, hogy a Bíróságot beborító sok-sok ablak mögött ott vagyunk mi, akik futunk a szavak után, hogy azokat aztán meg is lehessen hallani.”

Köröket futni a *nyelvek összekapcsolásáért*, azért, hogy a közös nyelven ténylegesen megteremthessünk egy társadalmi és jogi értelemben vett teret: a fordításét, a tolmácsolását.

„Van egy kis gomb”, folytatja beszélgetőtársam.
„Ha első alkalommal megnyomja valaki, nem történik semmi. De ha a többi kabinban több tolmács is megnyomja e gombot, akkor a bíró előtt az asztalon villogni kezd egy piros lámpa. A

bíró ebből tudja, hogy a kabinokban elvesztették a fonalat. Ez esetben a bíró gyakran megkéri a felszólalót, hogy beszéljen lassabban. Ezt a rendszert a nürnbergi per céljára alakították ki.”

E vészhelyzeti eljárásrendben tehát minden benne van: az idő, amely ahhoz kell, hogy *egy közös jog felé haladjunk*. Meghallgatni, alaposan meghallgatni egymást. Lelassítani, hogy minden érintett minden nyelven jól tudjon értelmezni.

Íme, az európai lecke, amelyet itt, a Bíróságon tanulunk meg.

Egy közös fordítási tér felé

Bejárva az ütemezésért és külső fordításért, továbbá a többnyelvűséget elősegítő eszközökért, valamint a terminológiai projektekért és koordinációért felelős egységeket, megismerve az emberi erőforrásokat és az itt alkalmazott technikákat, az ember arról kezd álmodozni, hogy mindezeket a tágabb értelemben vett nyilvános térben is szolgálatba lehetne állítani: ekként lehetne fordítani nem csupán az uniós jogot – amely gyakran igencsak távol áll attól, hogy átlépje az ingerküszöbünket –, hanem a sajtótermékeket, a szépirodalmi könyveket, a bölcsészettudományi műveket is... Azt mondják majd nekem, hogy ez egy irodalmár ábrándja.

Viszont az európai szellem, amelyet keresünk, mégis ott van:

– Európának szüksége van egy nyelvre; olyan nyelvre, amely az eltéréseink és

különbözőségeink ellenére is összeköt minket,
ahelyett hogy széthúzna;

– és szüksége van egy igazságszolgáltatásra,
egy jogra, amelyet nyelveken keresztül lehet
megismerni.

Mindkét eset magában foglalja, hogy
fáradhatatlanul fordítanunk kell egymásnak.
Ez nem egy irodalmár ábrándja. Ez olyan
tény, amelyet az intézményeknek tudniuk kell
kezelnit. Viszont ez immár olyan tény is, amelyet
politikailag is át kell gondolni.

Mi történne ezzel az európai projekttel,
ha a Bírósághoz hasonlóan, amely évente
egymilliónál is több oldalt bocsát ki, egy
európai fordítószolgálat elvállalna ugyanennyi
oldalt annak érdekében, hogy a nyelvek között
kialakuljon egy közös nyelvi tér? Mi történne a
hovatartozásunkkal, ha egy ilyen többnyelvű
tér jöhetne létre? Hogyan formálódna újjá az
identitástudatunk, ha Európa a maga egészében
nyilvánosan elismerné a „fordítást” mint az
egyetlen hivatalos nyelvet?

Ekkor ismernénk fel minden történelmi
múltunkat, átítatva száműzetéssel,
összekapcsolódásokkal és keveredésekkel.

Egy gigantikus váltórendszer

Ha meg akarjuk tapasztalni a Bíróság által
végzett munkát, az bizonyosan együtt jár
azzal, hogy szembesülnünk kell e milliányi
oldalszámot kitevő ítélkezési gyakorlattal,
ezekkel az ezres nagyságrendben benyújtott
kérelmekkel és keresetlevelekkel, amelyek

néha elképesztően technikai jellegű területekre vonatkoznak; ez jelentős részben azzal jár, hogy ebben a tiszta és tökéletes piac létrehozására irányuló törekvésben el kell hatolnunk az Európai Unió versenyszemléletű ideológiájának legbelső lényegéig; vagyis szembesülnünk kell a Szerződésekben kialakított elvek alkalmazásával: címkézési kérdések itt, műszaki szabványok ott...

Én a magam részéről mélységesen nem értek egyet ezzel az ideológiai alapvetéssel; ezt mindig is így gondoltam. Úgy vélem, hogy mindenekelőtt az európai szociális jog, a környezetvédelmi jog elveit kellene kialakítani, sokkal inkább, mint a szabad verseny elveit.

A Bíróság azonban nem alkotja a jogot; arról gondoskodik, hogy azt egységesen értelmezzék és jól fordítsák, továbbá megfelelően illesszék be a nemzeti jogrendszerekbe, és úgy is értelmezzék. Ha pedig a tagállamok és a Bizottság szintjén politikailag életre hívnának egy igazságosabb, emberibb és a kultúrához közelebb álló irányvonalat, a Bíróság bíráinak ekkor lenne mivel védelmezniük a törvények egy másfajta szellemét.

A törvények e másfajta szelleméről is kezdek álmodni, ahogy befejezem a látogatásomat.

Amit az Európai Unió Bírósága megmutat nekünk, amit én magam is láttam ott, az mindenekelőtt nem más, mint a fordítási munkafolyamatok szervezésének e rendkívüli képessége. És itt egy gigantikus váltórendszert kell elképzelnünk, amelyben a pályaudvarok szerepét a nyelvek töltik be. Mindezen nyelvek

között pedig oldalak ezrei haladnak át, jönnek-mennek. Románról, lettről, finnről, olaszról, horvátból, szlovákról, csehről, bolgárról, dánról, lengyelről, észtről, spanyolról, máltairól, görögörről, magyarról... a közvetítő nyelvekre vagy a tanácskozás nyelvére, majd vissza, e sokféleségre.

Azoknak az élete, akik itt, e nyelvi egységekben dolgoznak, gyakran a Bíróság e nyelvi hálózatának képét tükrözi. Idegennyelv-ismerőkként, e többnyelvű valóság lakóiként ők a dolgok legmélyén egy európai élet hordozói. Kicsit olyanok, mint a nürnbergi tolmácsok, akik feltalálták a szinkrontolmácsolást, és akiknek az életpályáiról másnap, útban Berlinbe, a vonaton olvastam. Születtek itt, éltek ott, gyakran különböző származású szülők gyermekei... Íme, ez az az Európa, amelyet jó lenne, ha sikerülne létrehívnunk.

És ha De Gaulle tévedett volna...

Van egy gyakran idézett mondat De Gaulle-től, amelyet 1962. május 15-én mondott egy sajtótájékoztatón:

„Nem hiszem, hogy Európa képes lehet bármilyen élő valóságot megtestesíteni, ha nem foglalja magában Franciaországot a franciáival, Németországot a németjeivel, Olaszországot az olaszaival, és így tovább. Dante, Goethe, Chateaubriand egész Európához hozzátartozik, még annyiban is, amennyiben egyenként és elsősorban olaszok, németek és franciák voltak. Nem lettek volna nagy hasznára Európának, ha hontalanok lettek volna, és valamilyen integrált

eszperantó vagy volapük nyelven gondolkodtak vagy írtak volna...”

Egy ilyen mondatnak megvan a hatása, viszont megfélekez a valóságról. Arról próbál meggyőzni minket, hogy arra vagyunk ítéltetve, hogy visszahúzódjunk a saját nyelveink keretei közé. Viszont elkendőzi azt a megkerülhetetlen tény, hogy sem Dante, sem Goethe, sem pedig Chateaubriand nem lenne az, aki, ha nem segítették volna őket fordítók az országhatárokon túli érvényesülésben. Viszonylagossá teszi azon hatalmas teljesítmény értékét is, amellyel menekült, száműzött és hontalan írók járultak hozzá az európai irodalomhoz.

Közös tér – és irodalmi hírnév – csak a fordításoknak köszönhetően létezik.

A Bíróság ezt nap mint nap bizonyítja a jog területén. Valósággá teszi azt, aminek azt a nevet tudtam adni, hogy a „Nyelvek Szentélye”. És reméljük, hogy a Bíróság példáját követve, a nyelveken keresztül a jövőben létrehozunk majd egy szövegbeli, politikai és költészeti teret, ahelyett hogy mindig visszahúzódnánk a nemzeti korlátaink közé.

Ha egy téli éjszakán

Mostanra már leszállt az éj az épület magas tornyai felett. A kinti sötétség nyugtalanító, szédítő homályosságot kölcsönöz a Bíróság körvonalainak, a megszámlálhatatlan üvegfelületnek; mintha tükrökkel lennének körülvéve, amelyekben megsokszorozódik az irodai élet, ahol egymásba játszanak a

visszaverődő fények. Gigászi méretű daruk mint kíváncsi óriások sejlenek keresztül a tél vastag, vattaszerű ködfátyolán. Az ember reszket, fázik.

Néhány hónap elteltével befejeződnek majd a harmadik torony munkálatai, aztán át kell majd vészelnünk a világjárvány sötét hónapjait, és ügyelnünk kell majd az egyensúlyra az európaiak egészsége és szabadságai között. Miközben pedig a világon mindenütt nő majd a kísértés a befelé fordulás és az erőszak iránt, mi jó érzéssel fogjuk tudni, hogy valahol messze, a téli ködben, egy bizonyos fellegvárban, amelynek tornyai olyan magasak, mint a gyermekmesékben, továbbra is azon munkálkodnak, hogy tiszteletben tartsák a jogot, amely nélkül semmi nem maradhat meg..., amely nélkül minden széthullik.

Berlin, 2019. november 9., majd Brüsszel, 2022. január 2.

Többynelvűség, avagy a szabadsághoz és Európához vezető utam

— **Stefan Tafrov**

Stefan Tafrov bolgár diplomata, politikus, újságíró és fordító, 1958-ban született Szófiában. A kommunista rezsim idején emberi jogi szervezetek tagjaként már az SDS demokratikus mozgalom 1990-es létrejötte óta a szervezetek nemzetközi kapcsolataiért felelt, és ő volt Zselju Zselev elnök első külpolitikai tanácsadója. Volt nagykövet Olaszországban, Máltán, Nagy-Britanniában, Írországon, Franciaországban és az UNESCO-nál, kétszer volt állandó képviselő az ENSZ-nél New Yorkban, kétszer külügyminiszter-helyettes, valamint parlamenti képviselő. Beszél franciául, angolul, olaszul, spanyolul, lengyelül és oroszul. François Mauriac, André Gide, Jean-Paul Sartre, Claude Simon, Marguerite Duras, Umberto Eco és mások műveit fordította bolgárra. A Becsületlégio parancsnoka és az Olasz Csillagrend lovagja.

Bulgáriában születtem a kommunizmus idején, amely szinte teljesen elvágtá az országot Európa többi részétől. A vasfüggöny túloldalára ritkán lehetett utazni, a külföldiekkel való kapcsolatfelvétel gyanús volt, szerencsés esetben csak kellemetlenségekkel járt, néha azonban üldöztetésre is okot adott. Különösen nehéz volt a helyzet az olyan családok számára, mint az enyém, amelyre a rendszer rossz szemmel nézett, főként apám miatt, aki fiatal ügyvédként közvetlenül a háború után a demokratikus ellenzéki pártok tagjainak védelmét látta el, amíg e pártokat 1947-ben véglegesen be nem tiltották. Apámat a politikai rendőrség sokféleképpen üldözte, letartóztatta, és tizenkét évre eltiltották a szakmájától, amit csak nem sokkal születésem előtt, 1958-ban oldottak fel. Életük hátralévő részében sem neki, sem anyámnak nem engedélyezték, hogy Nyugatra utazzon. Én magam 31 éves koromban, 1989. október 3-án, nem sokkal a berlini fal leomlása előtt léptem át először a vasfüggönyt. Ezt megelőzően a bolgár hatóságok két éven keresztül nem engedélyezték, hogy a francia kormány meghívására Franciaországba utazzak, amely meghívást a francia irodalom szakértőjeként, François Mauriac, Jean-Paul Sartre, André Gide, Claude Simon és mások fordítójaként kaptam. Nem „engedtek”, ahogy akkoriban mondták, és nemcsak azért, mert szerintük „nem megfelelő” családból származtam, hanem azért sem, mert ráadásul mertem csatlakozni néhány, az emberi jogokat védelmező csoportosuláshoz, amelyek az 1980-as években jöttek létre Bulgáriában, és ellenezték a kommunista rezsimet. E körülmények között számomra és honfitársaim többsége számára a tiltott Európa utáni vágyakozás az idegen nyelvek elsajátításában nyilvánult meg. Családom és egész társadalmi környezetem nagyra értékelte az angol, francia vagy német nyelvet, azaz a lehető legtöbb európai nyelv elsajátítását, amely szinte kultikus státusszal bírt, és ez jelentette az igazi műveltség lényegét. Példaképeim rokonok és barátok voltak, akik idegennyelv-tudásuknak köszönhetően szórványosan eljutottak nyugati országokba, ami szinte kizárólag a kommunista funkcionáriusok kiváltsága volt. Az orosz nyelv kötelező volt az iskolában. Az angol, francia és német nyelvet tanították ugyan, de csak heti két órában és csak gimnáziumban. Ahhoz, hogy egy idegen nyelvet valaki jól megtanuljon, jelentős további erőfeszítésekre volt szükség. Különböző idegen nyelvi kurzusok széles körben elérhetőek voltak, de csak a nagyvárosokban.

Én magam azonban a kiváltságosok közé tartoztam, nemcsak azért, mert Szófiában éltem, hanem azért is, mert családomban szilárdan gyökerező frankofón hagyományok voltak: nagyanyám francia irodalomból diplomázott Genfben, apám gyermek- és kamaszkorában a francia nyelvű Svájcban élt és járt iskolába, és kiválóan beszélt franciául. Otthon volt egy könyvtárunk a francia irodalom számos klasszikusával. Életem nagy lehetőségét akkor kaptam, amikor nehéz bolgár és matematika felvételi vizsgák után, amelyeken több száz fiúval versenyeztem a helyért, felvettek a francia gimnáziumba.

A gimnázium a bolgár oktatási rendszerben az 1960-as években alapított, szakosított, különösen szelektív idegen nyelvű gimnáziumok hálózatahoz tartozott, amelyekben a legfontosabb európai nyelvek közül néhányat – franciát, németet, angolt, orosz és az 1980-as évektől kezdődően spanyolt – tanítottak. Az ottani oktatás rögtön egy előkészítő osztállyal kezdődött, amelyet kizárólag az adott idegen nyelv elsajátításának szenteltek, majd a legtöbb tantárgyat ezen idegen nyelven tanították, az én esetemben franciául. A mai napig sok bolgár, aki nagyon jól beszél valamely nyelvet, ezt az idegen nyelvű gimnáziumoknak köszönheti, amelyek a bolgár oktatási rendszer igazi vívmányai.

Ekképpen a gimnáziumi évek alatt virágzott ki a francia nyelv iránti lelkesedésem, amely a mai napig tart. Ezt csodálatos tanárainak köszönhetem, akik nemcsak arra tanítottak meg minket, hogyan kell Molière nyelvén helyesen beszélni és írni, hanem azt is megmutatták, hogyan tudjuk teljes mértékben kihasználni e nyelv kulturális lehetőségeit és mélységét.

Amint jobban beszéltem a nyelvet, elkezdtem rendszeresen látogatni a szófiai francia nagykövetség kulturális irodájának – az egyetlen ilyen jellegű, nyugati állam által fenntartott irodának – kis könyvtárát. Egy szabad és demokratikus állam kulturális és politikai életéhez a sajtóján keresztül való hozzáférés (az 1970-es és 1980-as évek a francia újságírás igazi virágkora volt) döntő fontosságú volt személyiségem, és olyan polgárrá való fejlődésem szempontjából, aki számára a szabadság, a szellemiség és az emberi jogok a legfőbb értékévé váltak. A francia nyelv segített abban, hogy európaiként határozzam meg önmagam, és ráébresztett arra, hogy mennyire természetellenes volt szeretett hazám – egy régi európai ország és kultúra – Európa többi részétől való elszigeteltsége. Egy francia közmondás szerint minden szabad embernek két hazája van, a sajátja és Franciaország. Szabad emberként a francia nyelv a második otthonom.

Kisgyermekkorom óta fáradhatatlanul tanultam angolul idegennyelv-tanfolyamokon és némi magántanári segítséggel. Mivel az angolnyelv-tudásom már jó volt, az iskolában, amikor egy második idegen nyelvet kellett választanom, a spanyolt választottam. A spanyol nyelv oktatása Bulgáriában akkoriban még csak gyerekcipőben járt. Az újságíróknál a nagy nyugati kommunista pártok lapjait lehetett megtalálni, köztük az olasz „L'Unità”-t, amelyet jó újságírói színvonal és liberális szellemiség jellemezett. Rájöttem, hogy a francián keresztül viszonylag könnyen megértem az olasz nyelvet is, így vettem egy olasz nyelvtankönyvet és egy szótárt, és rövid idő alatt önállóan megtanultam annyit, hogy hosszabb szövegeket is el tudtam olvasni ezen a nyelven, amelyet annyira szerettem.

A legizgalmasabb annak a története, hogy hogyan ébredt fel bennem a lengyel nyelv iránti érdeklődés. Lengyelország és kultúrája – a függetlenség és a szabadság szellemével – vonzó volt számomra. A kiemelkedő bolgár értelmiségiek közül néhányan és az életemet meghatározó személyek is hagyományosan Lengyelországhoz kötődtek. Ezért 1980 augusztusában, még diákként, vonattal elindultam Mickiewicz és Chopin hazájába. A velem utazó lengyelek nagyon izgatottak voltak, és hevesen vitatkoztak valamiről, de nem értettem, miről. Később, amikor a vonat a lublini állomáson várakozott, szemtanúja voltam annak, amint egy nő a peronon a vagonok mellett fut, és boldogan kiabálja a vonaton ülő honfitársainak: „Są strajki na wybrzeżu”. Egy bolgár nő, aki Krakkóban tanult, lefordította nekem: „Sztrájk van a tengerparton”. Ekkor kezdődött a gdański munkássztrájk. Ahhoz, hogy megértsük ennek az eseménynek a jelentőségét, kommunista államban kellett születni, mert a sztrájkot szigorúan tiltotta a rendszer. E pillanatban – amikor megértettem, amit a lublini pályaudvaron a peronon álló lengyel nő kiáltott – hittem először abban, hogy a kommunizmus Bulgáriából is el fog tűnni. Egy lengyel barátom segítségével eljutottam Gdańskba, és ott voltam, amikor Lech Wałęsa és a kormány aláírta a Gdański Egyezményt, amely legalizálta a „Solidarność” szakszervezetet. Amikor visszatértem Szófiába, az első dolgom az volt, hogy beiratkoztam egy lengyel nyelvtanfolyamra a szófiai Lengyel Kulturális Intézetben. A bolgárhoz hasonlóan a lengyel is szláv nyelv, így a szókincs nem volt nehéz számomra, de a nyelvtan az eseteivel nem könnyű az analitikus nyelvekhez – mint a bolgár vagy a román nyelv – szokott ember számára.

A Szófiai Egyetemen újságírói diplomát szereztem. Tanulmányaim során szorgalmasan tanultam angolul a leghaladóbb csoportban, valamint emellett spanyolul és olaszul is. Ez volt talán a leghasznosabb része az egyébként nagyon átpolitizált egyetemi tanulmányaimnak. Nagy örömmel mélyedtem el a nyelvek lexikális, nyelvtani és stilisztikai rejtelseiben, összehasonlítottam őket egymással, és rájöttem, hogy az általuk feltárult világok egyre érdekesebbé és izgalmasabbá válnak számomra. A többynnyelvűség mentsvárat jelentett számomra az elnyomásban, általa tudtam szabadon és Európában élni, még mielőtt szabadon mozoghattam volna Európában.

A diploma megszerzése után szerkesztőként kezdtem dolgozni egy irodalmi hetilapnál, ahol a kortárs francia és olasz irodalomról írtam. Így jutottam el teljesen természetesen a műfordításhoz, amely egy idegen nyelv legbonyolultabb mechanizmusai megértésének bevált eszköze. Az általam fordított nagy szerzők művei nemcsak arra tanítottak meg, hogy megfejtsem anyanyelvem rejtelseit, hanem arra is, hogy bonyolult szövegeket mélyrehatóan olvassak. A mai napig tudom magamról, hogy az általam lefordított könyveket olvastam el igazán. Különösen igaz ez Claude Simon kísérleti prózájára „A

flandriai út” című regényében, amely részben 20 oldalas, határozói igenevekkel teli mondatokból áll, egyfajta – a francia nyelv eszközeit alkalmazó – kubista festészet. Ennek a regénynek a fordítása jelentette számomra a legnagyobb kihívást, amely során mind a francia, mind a bolgár nyelv határait feszegettem.

A kommunista diktatúra Bulgáriában a berlini fal leomlásával egy időben bukott meg. Az emberi jogi szervezetek, amelyeknek az 1980-as évek óta tagja voltam, a rezsim által az 1940-es években betiltott, újból életre hívott politikai pártokkal együtt – az általunk „Sayuz na demokratichnite sili”-nek (Demokratikus Erők Szövetsége, SDS) elnevezett nagykoalícióban – egyesítették erőiket annak érdekében, hogy megteremtsék a többpárti demokráciát. A városokban több tízezer bolgár polgár vonult utcára, két fő dolgot követelve: demokráciát és az Európához való visszatérést – az egyik elképzelhetetlen volt a másik nélkül. A bolgár nemzeti színek és a koalíció kék zászlói mellett az emberek európai zászlókat lengettek, amelyeket ki tudja, honnan szereztek. Így a hozzám hasonló, idegennyelv-tudással rendelkező emberek, akik az európai sajtón keresztül követték a világpolitikát, hirtelen ennek a közös nemzeti törekvésnek a középpontjában találták magukat. Az SDS „Demokratsia” című napilapjának társalapítójaként a nemzetközi hírekért voltam felelős, és ezzel párhuzamosan megalapítottam az SDS Nemzetközi Osztályát. Amikor pártelnökünket, Zselju Zselevet 1990 augusztusában Bulgária első nem kommunista elnökévé választották, én lettem az első nemzetközi politikai tanácsadója egy olyan időszakban, amikor Bulgária az ő vezetése alatt az európai integrációt választotta nem csupán a külpolitika, hanem az ország egész fejlődése vezérelvének.

Az ország európai orientációjának nagyon fontos része volt a többnyelvűség előmozdítása. Az angol nyelv nyilvánvaló globális dominanciája miatt fontos volt számunkra, hogy megőrizzük és népszerűsítsük a 18–19. századi bolgár megújulás időszakában kialakult nemzeti nyelvi hagyományokat, amikor a francia és a német volt a bolgár elit fő idegen nyelve. Éppen e hagyományok egy részének megőrzése érdekében Bulgária – Zselev elnök döntése nyomán – már 1994-ben csatlakozott Frankofónia Nemzetközi Szervezetéhez.

Ezzel összefüggésben döntő fordulat következett be személyes többnyelvűségem fejlődésében is. Életemben először fordult elő, hogy az általam tanult idegen nyelveken való szóbeli kommunikációm felülmúlta az írásbelit. Naponta beszéltem külföldi diplomáttal, politikusokkal és újságírókkal, először Bulgáriában, majd az európai fővárosokban tett egyre gyakoribb látogatásaim során is. Óriási volt az európai érdeklődés az egykori vasfüggöny mögött zajló események iránt. Amikor korábban idegen nyelveket tanultam, szinte egyáltalán nem volt lehetőségem anyanyelvi beszélőkkel kapcsolatba kerülni. Így most gyorsan alkalmazkodnom kellett ehhez az új valósághoz, ahol a szóbeli

kommunikáció állt előtérben. Ez hatalmas kihívást jelentett számomra, mivel gyakran találkoztam legmagasabb rangú emberekkel, kiváló európai kormánytisztviselőkkel, politikusokkal és értelmiségiekkel. Soha nem gondoltam volna, hogy egy nap személyesen fogok beszélni François Mitterrand-nal, Valéry Giscard d'Estaing-nel, Jacques Chirackal, Margaret Thatcherrel, Lech Wałęsával vagy Giulio Andreottival. Kezdeti szorongásomat éppen a jó nyelvtani ismeretekem nyugvó alapos nyelvi felkészültségem segített leküzdeni. A sok olvasás révén a szókincsem jelentősen bővült, így a szóbeli kommunikációra való áttérés könnyebben ment, mint vártam. A hagyományos, átgondolt, sok nyelvtannal teli idegennyelv-tanulás hosszú távon hasznosnak bizonyult számomra.

Diplomáciai pályafutásom során – bolgár nagykövetség Olaszországban, Máltán, Nagy-Britanniában, Írországból, Franciaországban és az UNESCO-nál, valamint kétszer állandó képviselőként az ENSZ-nél New Yorkban – a többynyelvűség a diplomáciai eredményességem alapfeltétele, pótolhatatlan munkaeszköz volt, és az is maradt.

A diplomáciában a tárgyalópartner nyelvének jó ismerete bevált eszköz a kapcsolatépítéshez és a támogatás megszerzéséhez. Amikor 1992-ben Karol Wojtyła – II. János Pál pápa – olaszországi nagykövetség magánaudiencián fogadott, az anyanyelvén szólítottam meg. Csodálkozva kérdezte tőlem: „Hogy lehet, Nagykövet úr, hogy Ön beszél lengyelül? Élt Lengyelországban?” Nagyon izgatottan mondtam el neki az igazat: „Őszentsége, azért döntöttem úgy, hogy megtanulok lengyelül, mert a »Solidarność« megalapítása és – még ezt megelőzően – az Ön pápává választása reményt keltett bennünk Bulgáriában.” II. János Pál láthatóan meghatódva adott nekem néhány, általa lengyelül írt szöveget, amelyet személyesen röviden dedikált is. Ezt követően a kíséretében lévő nagyszámú lengyel volt a legfőbb támaszom római misszióm során, amikor a fő feladatom az volt, hogy a kommunista elszigeteltség évtizedei után pozitívan változtassam meg a Bulgáriáról alkotott képet.

Az intézményi többynyelvűséggel először akkor találkoztam közelebbről, amikor összesen kilenc éven keresztül voltam Bulgária állandó képviselője az ENSZ-nél New Yorkban, először 2001-től 2006-ig, majd 2012-től 2016-ig. Ezalatt a világszervezet hat hivatalos nyelvén alapuló korlátozott többynyelvűséget értem, amely nyelvek az angol, francia, orosz, spanyol, arab és kínai, a titkárság munkanyelve pedig az angol és a francia. A hatályos jogi keret rendelkezik arról, hogy az ENSZ szerveinek hivatalos ülésein tolmácsolást biztosítsanak, és e szervek valamennyi dokumentumát mind a hat nyelvre lefordítják.

Az ENSZ kiváló tolmács- és fordítószolgálatai a szervezeten belül biztos alapot nyújtanak a diplomaták munkájához, és kulcsszerepet játszanak a politikai kommunikáció

megkönnyítésében. A jó fordítás a terminológia egységesítésének nélkülözhetetlen eszköze, amely segít tisztázni egy szöveg vagy beszéd üzenetét akkor, ha a szerző vagy a beszélő bonyolult, a jelentést elhomályosító stilisztikai elemekkel és kulturális sajátosságokkal terhelt retorikát használ. A fordításnak ez a kulcsszerepe arra ösztönzi a diplomatákat és a politikusokat, hogy a hivatalos tanácskozások során az írásba foglalt szóbeli kommunikációjukban egyszerűsített, közvetlen nyelvezetet használjanak. Egy tapasztalt ENSZ-diplomata előre látja és figyelembe veszi ezt a „fordítási hatást”, amikor bizonyos értelemben a „fordítónak” ír és a „szinkrontolmácsnak” beszél. Ennek eredményeképpen a diplomáciai kommunikáció stílári szempontból ugyan kevésbé sokszínű, viszont világosabb, ami a döntéshozatali folyamat és a politika szempontjából igen hasznos.

Egy másik fontos hatás, amely a tolmács- és fordítószolgálatoknak a politikai kommunikáció javításában játszott központi szerepét hangsúlyozza, az, hogy e szolgálatok egyfajta tutor szerepét töltik be az ENSZ valamelyik hivatalos nyelvét idegen nyelvként használó diplomaták és képviselők számára. A diplomaták a tolmácsokat és fordítókat rendszerint a nyelvi pontosság biztos forrásának tekintik. Így az ENSZ nyelvi szolgálatai határozzák meg azt a terminológiát, amelyet a küldöttségek a gyakorlatban kötelező érvényűnek fogadnak el. Ez különös értékkel bír a politikai dokumentumok megfogalmazásakor, mivel ezáltal elkerülhető a nem egyértelmű nyelvezet és a kétértelmű kifejezések használatának veszélye. Így a képviselők biztosak lehetnek abban, hogy egy általuk használt angol szót pontosan ugyanúgy fordítanak le a másik öt nyelvre, és fordítva. Lenyűgöző a nyelvi szolgálatokon belüli rugalmas kommunikáció is, amelyek egymás között gyorsan összehangolják az új kifejezések pontos fordítását a hat nyelven, függetlenül attól, hogy az új kifejezés melyik nyelven jelent meg.

A képviselők részéről a fordításokkal kapcsolatban nagyon ritkán érkezik panasz. A Közel-Keletről szóló 1967-es, történelmi jelentőségű 242. sz. biztonsági tanácsi határozat angol és francia szövege közötti jelentős eltérés híres-nevezetes példája az elmúlt évtizedekben nem ismétlődött meg. Akkoriban az 1. cikk i) pontjának angol nyelvű szövege így hangzott: „withdrawal of Israel armed forces from territories occupied in recent conflict” – a „THE territories ...” helyett –, a francia pedig így szólt: „retrait des forces armées israéliennes DES territoires occupés au cours du récent conflit”. Néha a szinkrontolmácsok az anyanyelvükön felszólaló diplomaták beszéde során pontosítják az általuk használt terminológiát. A Biztonsági Tanács nem nyilvános tanácskozásai során 2001-ben és 2002-ben tanúja voltam annak, hogy Oroszország akkori állandó képviselője, Szergej Lavrov, akinek kiváló az angolnyelv-tudása, az Irakkal, illetve a Közel-Kelettel kapcsolatos kritikus politikai kérdések megvitatása során a füléhez tartotta

a fülhallgatót, és figyelmesen hallgatta, ahogyan a szinkrontolmács oroszról angolra tolmácsolja a megjegyzéseit, és minden alkalommal, amikor nem értett egyet az általa mondottak átültetésének módjával, a szerinte helyes angol kifejezéssel kijavította a tolmácsot.

Az angol nyelv dominanciája az ENSZ-t sem kerülte el, különösen nem a székhelyén, az angol nyelvű városban, New Yorkban. Az informális tanácskozások szinte kizárólag angol nyelven zajlanak. Ez a hivatalos ülésekre is hatással van, mivel egyes küldöttek inkább angolul beszélnek, mert úgy gondolják, hogy így könnyebben és jobban megértik őket.

ENSZ-nagykövetként eltöltött kilenc évem alatt – kevés kivételtől eltekintve – személy szerint francia nyelven mondtam el beszédeimet, mert úgy vélem, hogy a többynyelvűség védelme olyan kulturális és politikai jelentőséggel bír, amely felülmúlja az angol nyelv kizárólagos használatának valós vagy vélt előnyeit. A kiváló szinkrontolmácsolásnak köszönhetően soha nem volt az az érzésem, hogy üzeneteimet ne értették volna meg, vagy hogy országom és én, mint annak képviselője, veszítettünk volna valamit a kommunikáció szintjén. Természetesen ez nem volt mindig könnyű, különösen akkor, amikor a Biztonsági Tanács nem nyilvános ülésein bonyolult és politikailag érzékeny kérdésekben kellett improvizálnom, mert a nekem csak röviddel korábban megküldött dokumentumok és utasítások bolgárul vagy angolul voltak megfogalmazva.

Személyes többynyelvűségem volt a fő eszközöm arra, hogy az ENSZ-ben szimpátiát nyerjek hazámnak. Sokat segített például azután, hogy megválasztottak a Közgyűlés hat főbizottsága közül az egyiknek, a 3. főbizottságnak az elnökévé, amely főbizottság szociális, humanitárius és kulturális kérdésekkel, különösen az emberi jogokkal foglalkozik. Az a tény, hogy elnöki időszakom alatt az ENSZ négy hivatalos nyelvét beszéltem, úgy gondolom, az üléseken hozzájárult a jobb légkörhöz, és segített abban, hogy számos kényes helyzettel könnyebben meg tudjak birkózni.

Az ENSZ-ben a diplomaták egyik legfontosabb feladata a különböző szerveknél folytatott kampány. Ez sok időt és energiát vesz el tőlük. A cél eléréséhez elengedhetetlenek az azon országok képviselőivel kialakított társadalmi és emberi kapcsolatok, amelyek támogatását e kampányokban el kell nyerni. Így 2001-ben Bulgária és Fehéroroszország arra pályázott, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsának nem állandó tagja lehessen. Versenytársam, Fehéroroszország állandó képviselője, aki korábban hosszú éveken át volt országa miniszterelnöke, csak oroszul beszélt, és a kampányt fiatal diplomaták segítségével vezette, akiket a tárgyalásai során tolmácsként használt. Ezzel szemben személyes többynyelvűségem lehetővé tette, hogy a bolgár jelöltség mellett folytatott

kampányom során számos nagykövettel az anyanyelvén kommunikáljak. Bulgária már az első fordulóban győzött.

„Az Unió tiszteletben tartja a kulturális, vallási és nyelvi sokféleséget”, hangzik az Európai Unió Alapjogi Chartájának 22. cikke. A Charta ezt megelőző 21. cikke kifejezetten tiltja a nyelvi alapon történő megkülönböztetést. A Charta az Európai Unió intézményi többnyelvűségének egyik fő forrása. A nyelvi sokszínűség megőrzése melletti értékválasztásról van szó, amely sokszínűség az évezredek történelmünk öröksége, és amely nélkül az európai integráció legfontosabb vívmánya, az európai integráció magja elképzelhetetlen lenne: a második világháború utáni béke megteremtése és fenntartása a kontinensen, a Pax Europaea, amelyről nagy humanisták nemzedékei álmodtak. A békét Európában nem a kulturális és nyelvi asszimiláció teszi lehetővé, mint az amerikai „olvasztótégelyben”, hanem az egyes nemzeti identitások megőrzése és konfliktusmentes egymás mellett élése, az egységnek nem a kulturális és nyelvi sokszínűség – évezredek történelmünk öröksége – ellenében, hanem éppen általa való elérése.

Ebben a jogi és politikai keretben az intézményi többnyelvűség megerősíti minden európai polgár elidegeníthetetlen jogát arra, hogy az európai intézmények és szervek által készített hivatalos dokumentumokhoz anyanyelvén hozzáférjen. Ez garantálja a polgárok ahhoz való jogát, hogy idegennyelv-tudásuktól függetlenül az Európai Unió általuk választott hivatalos nyelven tegyenek fel kérdéseket és e nyelven kapjanak válaszokat ezekre a kérdésekre.

Az Európa jövőjéről szóló vitában gyakran halljuk, hogy az intézményi többnyelvűség jelenlegi modellje a megfelelő igazgatás szempontjából drága és nem hatékony. Az e véleményen lévők szerint a megoldás az lenne, ha az Európai Unió hivatalos nyelveként egy vagy legfeljebb két nyelvet jelölnének ki, amelyeket demográfiai vagy gazdasági szempontok alapján választanának ki. A megkülönböztetésmentességnek a Chartában rögzített elvétől való ilyen eltérés kétségtelenül egyenlőtlenségekhez vezetne az európai polgárok között, megnyitná az utat az európai intézmények működésének alapvetően oligarchikus modellje előtt, és ezáltal számos európai tagállamban megerősítené az euroszeptikus érzelmeket.

A bolgár társadalom legfontosabb feladata jelenleg az igazságügyi reform. Ezen erőfeszítések során hazám az uniós jogra és az uniós intézményekre támaszkodik. Ezért az egyrészt a bolgár bíróságok, tisztviselők, politikusok, nem kormányzati szervezetek, újságírók és polgárok, másrészt pedig az Európai Unió intézményei és szervei között jogi kérdésekben folytatott, nyelvi akadályoktól mentes kommunikáció alapvető fontosságú a

jogállamiság Bulgáriában történő megszilárdításához. Csak 2021-ben a bolgár bíróságok 60 előzetes döntéshozatal iránti kérelmet nyújtottak be az Európai Unió Bíróságához, és ez a szám évről évre nő. Bolgár szempontból az Európai Unió Bíróságán és a többi európai intézménynél dolgozó jogász-nyelvészek munkája nélkülözhetetlen. Munkájuk jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy olyan Európát hozzunk létre, amilyenre szükségünk van, és amelyet szeretünk: egy nyílt, sokszínű és szolidáris Európát.

Egy filológus gondolatai a többnyelvűségről

— **José Antonio Pascual**

José Antonio Pascual a spanyol nyelv történetével foglalkozó filológus. Oktatói tevékenységének döntő részét a salamancai egyetemen végezte mint a spanyol nyelv tanára. A Real Academia Española tagja, amelynek alelnöke volt. A Premio Nacional Menéndez Pidal de Investigación nyertese. Díszdoktori oklevelet kapott a párizsi XIII egyetemen és a leóni egyetemen.

*Késleltetett szúrása a törnek az a szó,
mely bensőjében tagadja le, amit ígér.*

Pedro López Lara, *Meandros*, Madrid: Vitruvio, 2021

1. A többnyelvűség példája az Európai Unió jogi környezetében

A többnyelvűség itt van a szemünk előtt, a minket körülvevő mindennapi valóságban, akárcsak az a természet, amelyet a levegő, a nap, a tengerek vagy az erdők alkotnak. A nyelvezet a nyelvekben ölt formát, és az e nyelveket beszélők a nyelveken keresztül képesek első ízben megszerezni a valóságot, miközben a nyelvből kialakul az a titokzatos és mély testvériség, amely abból ered, hogy már gyermekkorunk óta ugyanazon nevekkel illetjük ugyanazon dolgokat. Később azt a nyelvet, amely véletlenül talált ránk, arra használjuk, hogy kifejezzük magunkat a jó és a rossz pillanatokban, hogy kapcsolatot teremtsünk barátainkkal, hogy megvédjük magunkat azoktól, akiktől félünk, vagyis egyszerűen, hogy csak éljünk, gondolkodjunk, szórakozzunk, és hogy... hazudjunk. Minden jogunk megvan ahhoz, hogy saját nyelvünkön fejezzük ki magunkat, ami nem jelenti azt, hogy e nyelv vagy bármelyik másik jobb vagy rosszabb lenne a többinél.

Mindezzel azt szeretném mondani, hogy az Európai Unió Bíróságának Többnyelvűség Főigazgatósága által szervezett *Démarche Multilinguisme* jelentőséget próbál biztosítani annak a ténynek, hogy az intézmény továbbra is figyelemmel kíséri a nyelvek védelmét, ami mellett már létrehozásától kezdődően elkötelezte magát, és amely valójában az e nyelveket beszélő személyek a célból történő védelmét jelenti, hogy szabadon választhassák meg azt a nyelvet vagy nyelveket, amelyeken ki szeretnék fejezni magukat.

Kívülről szemlélve a dolgokat, és kevés tapasztalattal a téren, hogy mi történik azon horizonton túl, amely könyveim szokásos látóhatárát jelenti, az a benyomásom, hogy az Unió mint jogközösség már létrehozása óta alapvetően elkötelezett abban, hogy a demokrácia szempontjából olyan fontos területen, mint a jog, biztosítsa azt, hogy ne maradjon pusztán vágy, hanem valósággá váljon az a célhoz szükséges emberi, műszaki és szervezeti erőforrások rendelkezésre állása, hogy az Unió e Bábellé válásának folyamatában minden egyes személy, aki a Bírósághoz fordul, saját országának nyelvén fejezhesse ki magát, és minden egyes állam a hivatalos nyelvén védekezhessen. Ez bonyolítja a dolgokat, mivel a hivatalos dokumentumok jelentős részét minden nyelvre le kell fordítani, és minden nyelv tekintetében biztosítani kell a tolmácsolást az eljárási cselekmények során, illetve más helyzetekben is. Ezért nem csekély az az érdem, hogy sikerült elérni, hogy – véleményem szerint – a fordítás és a tolmácsolás e bonyolult

szövedékében végül olyan minőségű munkát lehet végezni, amelyet az igazságszolgáltatás megkövetel, amire a későbbiekben térek vissza.

Attól a paradicsomi állapottól elszakadva, amelyet a nyelvi egységesség jelentene egyesek számára, az Unió nemcsak hogy a kezdetektől fogva a többnyelvűség – a nyelvek azon helyzete, amely bármely filológus számára a természetes állapotot jelenti – elvét választotta, hanem azt tovább is erősítette olyan jól elgondolt kezdeményezésekkel, mint például azzal, amely kitérte a kapukat a tagállamok egyetemi oktatóinak és hallgatóinak cseréje előtt olyan programokon keresztül, mint az Erasmus, egyéb különböző horderejű programokkal együtt az oktatás és a kutatás területén, amelyek ösztönzésül szolgáltak ahhoz, hogy az Unión belül és kívül ezekkel párhuzamos kezdeményezések induljanak nem európai országokkal is.

2. A fordítás elengedhetetlen minősége

Elképzelhetetlen, hogy a többnyelvű környezetben együtt élő emberek közötti kommunikáció ne vezessen a nyelveik közötti kölcsönhatásokhoz. E kölcsönhatások közül azonban meg kell különböztetni a változó mindennapi valóságban létrejövő, leginkább spontán és közeli hatásokat azoktól a más, távolabbi, ha nem éppen teljesen idegen, a jog és a közigazgatás területéhez tartozó kölcsönhatásoktól, amelyek vonatkozásában a lehető legtökéletesebbé kell tenni az egyes fogalmak kifejezését. Akik az uniós intézményekben dolgoznak, kénytelenek napi szinten szembesülni az Unió különböző területein jelen lévő európai jog sajátosságaival. E sajátosságok idegen fogalmak elsajátítására (vagy ha jobban tetszik, befogadására) köteleznek, amit ráadásul olyan precizitással kell tenni, amely nem könnyen elérhető, tekintve, hogy a jogi kifejezések jelentése folyamatosan változik. E kölcsönhatások magyarázzák e terület kifejezései fordításának nehézségeit, ami olyan feladatot jelent, amelynek teljesítése során egyébiránt az Unióban végzett mindennapi munka doktrínát teremt.

Doktrínát, legalábbis a filológus számára, mindenekelőtt akkor, ha némi lexikográfusi vénával is rendelkezik, mivel valóságos kincset jelent számára az az információ, amely megtalálható mind az uniós intézmények adatbázisaiban, mind pedig a dokumentumaikban vagy kiadványaikban fellelhető technikai megjegyzésekben. Ezt néhány kérdéskörön keresztül mutatom be, amelyek megoldására fokozatosan jöttem rá (és amelyek érdekesesek voltak arra, hogy teljes tipológiájukban kerüljenek kifejtésre):

1. A legegyszerűbb egy olyan kifejezés érthetőbb fordítását megkeresni, mint az angol *rule of law*, amelynek tekintetében az *Estado de derecho* kifejezés helyett sok esetben átláthatóbb az *imperio de la ley* kifejezés. Nyilvánvalóan adódhatnak bizonyos, könnyen megoldható problémák, például olyan esetekben, amikor – jóllehet a célnyelv és a forrásnyelv rokonnyelvek – kontextusfüggő jelentést kell áttenni a köznyelvbe, mivel regiszterbeli eltérés van ezen új jelentés és a régi jelentés között: ez történik az angol *frivolous bírósági kifejezés* esetében, amelynek frívólóra történő spanyol fordítása bizonyos jogi szöveggörnyezetben pontosabb lehet az olyan kifejezések alkalmazásánál, mint például *infundado*, az új és a régi jelentés közötti regiszterbeli ellentét dacára is.
2. Számtalan olyan eset van, amikor a probléma abból adódik, hogy eltérő szavak segítségével kell pontosítani egy olyan különbséget, mint amilyen például a *Big data* címszó jelentései között van: *macrodatos* vagy *datos masivos*, ugyanakkor *ciencia de los datos* vagy *inteligencia de datos* is lehet. Hasonlóképpen, az angol *remedies* kifejezés fordítása szokásosan az *acciones*, *vías de recurso* vagy egyszerűen *recursos*, amikor az arra az eszközre vonatkozik, amely egy jog vagy követelés elismerésének kérelmezésére szolgál (szokásos jelentés); más kontextusban azonban inkább olyan fordításokat kell előnyben részesíteni, mint *tutela*, *amparo*, *medidas de tutela*, *medidas cautelares* (ha megelőző intézkedések elérésére irányuló eszközről van szó), illetve *reparación* o *resarcimiento* (amikor kompenzációs intézkedésekre utalunk).
3. Azt is tapasztalhatjuk, hogy a jelölők közelsége kontaminálja egy neologizmus jelentései közötti különbséget. Például az Uniónak a Brexitre vonatkozó tárgyalásai tekintetében a *backstop* címszóból kiindulva, amely a sportban egyfajta akadályt jelent, létrejött a *backstop solution* kifejezés, amelyet abban az értelemben alkalmaztak, hogy Észak-Írország területe az Európai Unió vámunióján belül marad. Spanyolra a többi nyelvvel analóg módon fordították: *(solución del) mecanismo de protección*, *(solución de) salvaguardia*, *solución de última instancia* y *solución de último recurso* (e két utóbbi forma részesítendő előnyben az első kettővel szemben, amelyek a 2008-ban kezdődött válság során más kontextusban és más jelentéssel használt, kifejezetten pénzügyi kifejezésre vonatkoznak).
4. Hasonlóképpen fontos azt is figyelembe venni, hogy miként változott a mentalitás a társadalomban, és e változások milyen hatást gyakoroltak a terminológia változásaira, amelyek alapján az *illegal* kifejezés fordítása

bizonyos esetekben nem *illegal*, hanem *irregular*. Ez a helyzet a kettős jelentés esetében is (a költségvetés globális környezetére vagy szigorúan az adójogi környezetre utalva), amelyet a történelem folyamán a *fiscal* kifejezés kapott pénzügyi környezetben az angol, illetve a spanyol nyelvben, e tekintetben a problémát a kifejezés jelentéseinek összetettsége jelenti, aminek azon jelentések meghatározásához kellene vezetnie, amellyel e kifejezések bírnak jogi alkalmazásuk során a különböző nyelvekben.

Az ilyen példák, amelyeket az Unió egyik intézményének kiadványában találtam, bizonyítják, hogy milyen aprólékos figyelemmel történik a fordítás az Unió jogi fórumai tekintetében a jogász-nyelvészek és a tolmácsok által végzett munka során. Mindez magyarázatul szolgál arra, hogy az Európai Unió Bírósága miért minősül e területen viszonyítási alapnak az ilyen jellegű intézmények tekintetében az Unión kívül és belül, amely tény végső soron annak köszönhető, hogy a minőségnek biztosítottak prioritást a munka megkezdésekor, azon érzés kíséretében, hogy a fordításnak szentelt teljes figyelem kevés ahhoz, hogy igazságot lehessen szolgáltatni egy többnyelvűség jellemezte helyzetben. E minőség elérését az teszi lehetővé, hogy az a fordítók és tolmácsok alapképzésével kezdődött, amelyet kiválasztási eljárásuk, majd folyamatos, teljes szakmai életpályájukon átívelő képzésük követett, kiegészülve a munkára való napi felkészüléssel, aminek tekintetében megfelelő dokumentáció és azok tanulmányozására bizonyos idő áll rendelkezésre.

3. A többnyelvűség nem akadályozza meg, hogy a nyelvek háttérében meghúzódó többféle valóság közeledjen egymáshoz

A minőséggel kapcsolatos ezen – elkerülhetetlen - kitekintés után megint az azon nyelvek közötti viszonyról foglalkozom, amelyek e viharos tengeren élnek együtt, ahol együtt élnek az Unió különféle országaiban létező különböző mentalitások. Vannak olyan beszélők, akik azt hiszik, hogy a sajátjukat – például nyelvüket vagy vallásukat – kell előnyben részesíteni a többivel szemben, ami igazolásként szolgál számukra, hogy mindenféle akadályokat állítsanak a nyelvi kölcsönzések elé. Mások viszont úgy gondolják, hogy sokszor a beszélő akarata az ahhoz szükséges egyedüli igazolás, hogy egy szót átvehessen az egyik nyelvből a másik. Mindez magyarázatul szolgál arra a két módra, amelyeknek megfelelően a nyelvi kölcsönzéseket szokták kezelni, és amelyek, a dolgok jó oldaláról tekintve, az első esetben a beszélő magabiztosságát támasztják alá, aki nem akarja lerombolni azt az állványzatot, amelynek segítségével felépítette saját nyelvét, a második esetben pedig a nyelv provincialitásának megszüntetését célozza, a nyelvnek a többi nyelvekhez való közelítésével.

Az e két véglet közötti egyensúlyban, amelyben a történelem során haladtunk, félre kell tennünk az azon jelenségből eredő félelmeinket, amely égető aktualitás néven ismert, amely aktualításban, úgy tűnik, nyelveink, azok számos beszélőjének bánatára, arra ítéltettek, hogy a barbárok inváziójának áldozatai legyenek (a szó etimológiai értelmében). Ha a múltba tekintenénk, láthatnánk, hogy az a folyamat, amely a maga idejében a más nyelvekből származó szavak elviselhetetlen inváziójának tűnt, e szavak legtöbbször eltűnésével zárult, mivel a beszélők gyakorolni tudták azt a nyelvi ökológiát, amely arra ösztönözi őket, hogy e tűrhetetlen alakzatok nagy részét újrahasznosítsák, és abba a hamvasztóba küldjék, ahol a beszélők lelke hamuvá égeti a többletet.

A szavak cseréje, történjen bármely formában, csak a jéghegy csúcsát jelenti, amely, ha kiemelkedik, az eszmék, és – következésképpen – a mentalitások cseréjének útjára terel minket, amelyeken keresztül az eszmék áramlanak, és amely csere a beszélők nyelvei által valósul meg. Ez az úgynevezett kultúra részét alkotja, amely magában foglalja a hagyományokat, a magatartásokat, az eszméket, a hiedelmeket, az előítéleteket, a rítusokat, a divatokat és még a törvényeket is.

E cserék folyamata olyan hidakat alkot az egymás mellett élő nyelvek között, amelyek elősegítették a nyelvészeti és filológiai diszciplínákban végbement fejlődést (nyelvtankönyvek, szótárak és teauruszok által), amelyek lehetővé teszik a művelt ember számára, hogy mélyebben hatoljon be *más* nyelvek rejtelseibe. Mindehhez az a tény is hozzáadódik, hogy számítógépes nyelvészeknek és adatelemzőknek sikerült létrehozniuk azt, amit egy kissé pontatlan meghatározással gépi fordításként ismerünk, amely a statisztikai modellektől kezdve egészen a legújabb, neurális hálózatokon (ANN) alapuló modellekig terjed, és amelyet napi szinten használunk. Egyébiránt, ezen eszközöknek a Bíróságon történő alkalmazása rezonátorként szolgál abból a célból, hogy az uniós intézményektől eltérő szervezetek is láthassák, hogy ezek az eszközök használhatóak, de nyilvánvaló, hogy alkalmazásukat alapos felülvizsgálattal kell kiegészíteni annak tudatában, hogy a fordítók maradnak továbbra is e cselekmények főszereplői, amelyek tekintetében a gépek kiváló munkatársak, de végső soron csak munkatársak.

Mindez nem zárja ki annak lehetőségét, hogy hozzá lehessen járulni az Unió nyelvei áteresztőképességének javításához a joggal kapcsolatos fogalmak használatát illetően. Egy olyan mű, mint a Real Academia Española által kiadott Diccionario Panhispánico del Español Jurídico, jó példákat szolgáltat a nyelvhasználat verzatilitására és a pontosságára. Magában foglalja Spanyolország és a spanyol ajkú Amerika teljes jogi szókincsét, általános kifejezéseit és helyi változatait. A Diccionario lehetővé teszi, hogy az érintett államok jogalkotói bármelyik szócikkből kiindulva közvetlenül használják. Ez az információ

széles körű kölcsönös kommunikációt tesz lehetővé valamennyi spanyol ajkú ország között. Az egyik első lépést jelenti egy olyan információs közösség felé, amely rövid időn belül az Unió és más európai országok adatbázisaihoz való csatlakozással is bővül, bármelyik legyen is a használt nyelv. Következésképpen úgy lehet majd rákeresni egy adott fogalom spanyol-amerikai és európai környezetben használt változataira, hogy ugyanazt a rendszert lehet használni, függetlenül attól, hogy e fogalmakat milyen nyelven fogalmazták meg.

Egy olyan jellegű munkára utalok, amelynek szerkezete az uniós országok bírósági és közigazgatási hálózatának jogalkotására is alkalmazható lenne; e lehetőség ugyanis már a szótárban is felbukkan, mivel a kizárólag Spanyolországra (például *Consejo de la Guardia Civil*, amely sajátosan közigazgatási jellegű, vagy *censo vitalicio*, a katalán polgári jogban) és a spanyol-amerikai országokra vonatkozó kifejezések mellett (például a chilei *casación en forma de oficio* vagy *conducta ministerial*, a mexikói *caución de no ofender*) olyan kifejezések is fellelhetők, amelyek közvetlenül az európai intézményekre vonatkoznak (*comercialización transfronteriza* vagy *Convenio de Bruselas*). E munka ily módon az európai országok intézményei közötti, a nyelvvel és a joggal kapcsolatos együttműködés lehetőségére mutat példát, amely szilárd támaszt jelent a többnyelvűségnek a jog területén történő gyakorlásához.

Az, hogy a neologizmusok kezelése tekintetében fennálló különböző lehetőségekre hivatkoztam, arra indított, hogy rámutassak annak szükségességére, hogy eszközökkel kell rendelkezünk ahhoz, hogy egyre nagyobb biztonsággal mozoghassunk ebben az összetett, országokat és személyeket megkülönböztető valóságban, amelynek a szavak csak egy részét alkotják. Ez kötelező lépés ahhoz, hogy mi, európaiak ki tudjuk aknázni az *unión* (unió) kifejezésben rejlő jelentést, amely az *Unión Europea* (Európai Unió) szintagmában jelenik meg, és képesek legyünk arra, hogy hassanak ránk a mások valóságában fellelhető jobbító törekvések, és befogadjuk azokat a társadalomba, a „sajátunkba”, mivel senki nem gondolhatja azt, hogy meg kellene elégednie azzal a hittel, hogy az elérte a tökéletességet.

4. A filológus fenntartásai a többnyelvűség egyes értelmezéseit illetően

E pontig eljutva továbbra is hú maradok a többnyelvűségre vonatkozó álláspontomhoz, a nyelvek azon minőségéből kiindulva, amely egyenlővé teszi azokat. Meggyőződésem ugyanakkor, hogy a jelenlegi helyzetben azoknak, akik igazságot szolgáltatnak, és azoknak, akik e feladatokban segítséget nyújtanak – vezető bírók, fordítók és tolmácsok –,

szükségük van egy munkanyelvre, amely a tanácskozások eszköze, és amely nyelven megszerkesztik a dokumentumok azon változatát, amelyet az „eredetinek” tekintenek. Ezt az elgondolást nem a filológia elvei kényszerítették ki, hanem az, hogy az intézménynek szüksége volt egy olyan nyelvre, amely megkönnyíti azt a munkát, amelyet különböző nyelvet beszélő embereknek közvetítők nélkül kellett végezniük.

Észszerűnek tűnik, hogy egyes intézményekben három munkanyelvet választottak, ami politikai egyeztetés következménye, amelyet, feltételezem, sok, a nyelvektől távol álló tényező befolyásolt. Bizonyos kétségeim támadnak azt illetően, hogy a Brexit miatt talán el lehetne játszani a gondolattal, hogy ez a megfelelő pillanat az angol nyelv erejének csökkentésére az Unióban, amihez esetleg azt a súlyos betegséget is hozzá lehet tenni, amelyben e nyelv a *mala calidad* (rossz minősége) folytán szenved, éppen nemzetközivé válása okán. Ha ez a lehetőség már a levegőben lenne, megkockáztatnám egyfelől azt a kérdést, hogy az Egyesült Királyság-e az Unió egyetlen olyan országa, amelynek az angol a saját nyelve, és el kell-e felejtetni azon jelentőségét, amelyet éppen nemzetközi nyelv minőségének köszönhet; másfelől pedig azt a kérdést tenném fel, hogy ez a *mala calidad* nem érintene-e bármely más olyan nyelvet, amelyet ugyanezen, illetve más körülmények között is használnak: nem véletlen, hogy az én nyelvemre valaki *angloñolként* hivatkozott, és láthatóan azt sem dicséretnek szánták, amikor a francia nyelvet úgy említették, hogy *franglais*.

A filológus számára az lenne ajánlatos és bölcs dolog, ha nem venné figyelembe e kérdéseket, különösen akkor, ha az az érzése támad, hogy az Uniónak a többnyelvűség előmozdítására irányuló cselekvései inkább a kétnyelvűség megerősítésére irányulhatnak, mintsem arra, hogy támaszul szolgáljanak a többnyelvűségnek azon hagyomány folytatásaként, amelyben a nyelvek azért versengtek, hogy megszerezzék maguk között a vezető pozíciót annak alapján, hogy az egyik nyelv felkészültebb a másiknál az absztrakció vagy az ironia, vagy a lelkiállapotok kifejezésében, illetve, amint nemrég olvastam, hogy az egyik nyelv magasabb erkölcsi szinten áll, mint a többi. Mindez még ahhoz a nézethez is elvezetett, miszerint a világban, ahol együtt élnek a nyelvek, egyes nyelveknek az a rendeltetésük, hogy vállaikra vegyék azt a súlyos küldetést, hogy valami sorsszerűt kell beteljesíteniük. Olyan, mintha erre a természet törvényei vezették volna a nyelveket, cinkosságban a történelem törvényeivel, ahogyan azt egy kiváló francia filológus gondolja, akinek munkásságát egyébként kiváltképp tisztetem: „chacune des trois grandes langues à vocation fédératrice de l'Europe a un rôle à jouer, que lui fixe un certain destin. Le développement des exigences culturelles, en réaction de lassitude face à l'insolente frénésie du profit, donne toutes ses chances au français. Et il peut, dans divers domaines où l'anglais et l'allemand sont moins présents, devenir par une

heureuse complémentarité, un facteur d'équilibre trilingue en fédérant les aspirations". Vajon ez nem azon esetek egyike-e, amelyekben „le plaisir qu'il y a à comprendre certains raisonnements délicats dispose l'esprit en faveur de leurs conclusions”?

Nem tűnik számomra úgy, hogy nem lenne tudatos az a választás, hogy ma a francia a Bíróság munkanyelve. Ezért nem kell a mennybe emelni, ahová mi, emberi lények is vágyunk majd egy napon, mivel ott nincs hely a nyelvek számára. A francia nyelv egyszerűen csak azon a helyen van, ahová a történelem vezette, amikor lerakták az Unió épületének alapjait, és amikor létrejött az angol és a francia nyelv e váltakozása, amelyet megörököltünk. Ezt a pozíciót a francia nyelv egy olyan politikai alkut követően nyerte el, amelyben a nyelvtől távol álló, több mint elégséges érdem számított, amely a Franciaországban nyújtott oktatás minőségének, a jól ismert, már a felvilágosodás előtt létezett diszkurzív hagyományoknak, az ország tudományos és kulturális súlyának, diplomáciai erejének és joga jelentőségének volt köszönhető. E tények szóltak a francia nyelv használata mellett egy olyan helyzetben, amelyben észszerűnek látszott csak néhány munkanyelvvvel számolni, mivel megvalósíthatatlannak bizonyult a teljes többnyelvűség fenntartása.

Az Unión belülről talán másképpen látszanak a dolgok, és az is meghatározható, hogy mit lehetne tenni a többnyelvűség előmozdítása és jobbá tétele érdekében. Nekem erről nincs mit mondanom a magam filológusi szempontjából, mivel ebben a politikusoknak kell megállapodniuk, a valóság – a nyelvek valóságának tiszteletben tartása mellett. A spanyol nyelv ebben a valóságban súlyos érvekkel rendelkezik, akárcsak a többi nyelv.

Végezetül: szeretném, ha ez a jelenlegi, a többnyelvűség Unióban való előmozdítását célzó alkalom arra szolgálna, hogy elősegítse az uniós nyelvek alkalmazását, nem pedig arra, hogy korlátozza valamelyik nyelv használatát – és ezt inkább meggyőződésből, semmint reménykedve mondom.

Hivatkozások

Szükségtelennek tűnt számomra annak kifejtése, hogy miért van eredendő egyenlőség a nyelvek között, amely egyenlőségre többször is utalok a szövegben. Hogy megtakarítsam a magyarázatokat, megelégszem azzal, hogy David Crystal *Enciclopedia del lenguaje* című könyvének kiváló spanyol fordítására hivatkozom; szerkesztette J. C. Moreno Cabrera, Madrid: Taurus 1994 (az eredeti angol változatot: *The Cambridge encyclopedia of language* 1987-ben adták ki), 6. és 7. o.

A testvériség eszméjét, amely abból ered, hogy gyermekkorunk óta ugyanazon neveken nevezzük meg ugyanazokat a dolgokat, Carlos Fuentesnek tulajdonítják, a következő helyről vettem: Juan Cruz, *El País*, 1984. november 26.

A préstamo és prestar szavak használatát az *huésped* és *hospedar* szavak használatával akartam felváltani, az *hospitalité langagière* Paul Ricoeur által jó szándékkal létrehozott szintagmájához igazodva, jóllehet a filozófus, aki e szintagma létrehozásával szándékozott jobbra tenni a valóságot, igencsak keveset ad hozzá a szóban forgó kérdéshez.

A *rule of law*, *frivolous*, *remedies*, *backstop*, *illegal* angol kifejezések fordításaira és a *Big data* különböző jelentéseinek átültetésére vonatkozó hivatkozásokat, és azokat a jelentéseket, amelyeket az angol és spanyol *fiscal* szó kapott a történelem során, a *puntoycoma*, *boletín de los traductores españoles* különböző számaiból vettem át.

A lélek hamvasztójába kerülő szavak újrahasznosítása kép a következő helyről származik: J. J. Millás, *El País*, 2021. március 12.

A Real Academia Española El *Diccionario panhispánico del español jurídico*ját, amelyet Santiago Muñoz Machado szerkesztett, Madridban adták ki: Santillana 2017, az interneten a következő címen érhető el: <<https://dpej.rae.es>>.

Az *angloñol* kifejezést a következő helyen leltem fel: Francisco Muñoz Martín, https://ec.europa.eu/translation/spanish/magazine/documents/pyc_172_es.pdf.

Már több mint fél évszázada, hogy René Etiemble publikálta a *Parlez-vous franglais?-t*, Párizs: Gallimard 1964.

A nyelvész, akivel nem értek egyet, jóllehet hangsúlyozom az iránta való csodálatomat, Claude Hagège, *Le souffle de la langue* szerzője, Párizs: Odile Jacob 2000.

A kényes gondolatok és az ezekkel kapcsolatos következtetések közti viszonyt e helyről vettem át: Paul Valéry, *Oeuvres*, II, «Autres rhumbs», ed. de J. Hytier, Párizs: Gallimard (Bibliothèque de la Pléiade) 1960, 693. o.

Az „inkább reménykedve, mint meggyőződésből” kifejezés Ángel González *Sin esperanza, con convencimiento* könyvének címéből származik, Barcelona: Literaturas, 1961.

Jogász-nyelvészek az Európai Unió Bíróságán és bírósági fordítók a Cseh Köztársaságban – két külön világ?

— **Tomáš Duběda**

Tomáš Duběda az Ústav translatologie (Filozofická fakulta, Univerzita Karlova [bölcészettudományi kar, Károly Egyetem], Prága, Cseh Köztársaság) munkatársa, ahol szakfordítást és nyelvtudományt oktat. Kutatási területe a jogi fordítás, az idegen nyelvi fordítás, a fonetika és a kontaktnyelvészet. Fordítással foglalkozik, és részt vesz a cseh bírósági tolmácsok és fordítók képzésében.

Bevezetés

A jogrendszer és a nyelv, amely annak kifejezőeszköze, egy adott emberi közösség két, egymással szorosan összefonódó jellemzője. A jog a nyelvvel szimbiózisban fejlődik, elsajátítja, és úgy alakítja át azt, hogy a saját igényeinek a legjobban megfeleljen. Ahogy G. Cornu¹ állítja, a jog és a nyelv közötti „elválaszthatatlan kapcsolathoz” hozzájárul az a tény is, hogy mindkét jelenség konvencionális, történelmileg kondicionált, az idők során fejlődik, és a kultúra területéhez tartozik.

A jogi szöveg fordítása, amely M. Chromá² szerint „olyan folyamat, amelynek során egy kettős szemiotikai rendszert (a kiindulási jogrendszert és a kiindulási nyelvet) egy másik kettős szemiotikai rendszerbe (a céljogrendszerbe és a célnyelvbe) kell átültetni”, ezért a jog és a nyelv közötti természetes kapcsolat bizonyos mértékű megszakításaként értelmezhető: valamely, cseh jog szerint kötött szerződést természetesen le lehet fordítani csehről franciára (ami egyébként manapság rendszeresen meg is történik), de a fordítást olvasó francia ügyvéd már néhány sor után biztosan felismeri, hogy a szöveg más jogrendszerhez tartozik, mint amelyhez ő hozzászokott. A többnyelvű bíróságok esetében a fordítási folyamat annyiban könnyebb, hogy a fordítás két nyelv között, de egy olyan egységes jogrendszeren belül történik, amelyben mindkét nyelv hiteles – erre lehet példa a svájci szövetségi jog. A harmadik lehetőség akkor merül fel, ha ugyanazt a nyelvet két vagy több jogrendszer is használja, mint például a német nyelv esetében. A „jogi német” gyűjtőfogalom tehát több, részben különböző nyelvváltozatot foglal magában (német, osztrák, svájci és egyéb változatok).

Hogyan változtatta meg az uniós jog átvétele a jogrendszerek és a jogi nyelvek közötti kapcsolatot? Előjáróban meg kell jegyezni, hogy az Unió minden hivatalos nyelve kiegészült egy új nyelvváltozattal, nevezetesen az uniós jog nyelvével. Azok a nyelvek, köztük a cseh nyelv, amelyek eddig csak egyetlen jogrendszerhez kötődtek erősen, ma már azzal büszkélkedhetnek, hogy nem egy, hanem két jogrendszer – a nemzeti és az európai uniós jogrend hiteles nyelvei. Ezek a nyelvi változatok a pontosan meghatározott terminológia és szövegalkotási normák révén kapcsolódnak az egyre bővülő uniós jogrendszerhez, és így egymáshoz is. Mivel azonban az uniós jog a tagállamok nemzeti

1 | Cornu, G., *L'union intime du droit et de la langue*, *Linguistique juridique*, Párizs, Montchrestien 2005., 4. o.

2 | Chromá, M., *Právní překlad v teorii a praxi. Nový občanský zákoník*, Prága, Karolinum, 2014., 22. o.

jogának részét képezi, ezek az uniós változatok visszatérnek a nemzeti jogrendszerekbe, és fokozatosan beépülnek azokba.

Az uniós jog megalkotása és alkalmazása elképzelhetetlen jogi fordítás nélkül. Az egynyelvű nemzeti rendszerek sem nélkülözhetik azonban a fordítást – a bírósági fordítók nélkülözhetetlen szerepet játszanak a hivatalos dokumentumok fordításában, a rendőrségi intézkedések során és a bírósági tárgyalásokon. Első pillantásra tehát úgy tűnhet, hogy az Európai Unió Bíróságának szövegeit fordító jogász-nyelvészek és a nemzeti bíróságok által kinevezett bírósági fordítók lényegében ugyanazt a munkát végzik. Ha azonban részletesebben összehasonlítjuk tevékenységüket, számos különbséget találunk, amelyeket a fordítás típusa és célja, a fordítók szakértelme és munkakörülményei határoznak meg. Az alábbiakban éppen e különbségekről lesz szó.

A fordítás típusa – ha ketten ugyanazt csinálják, az nem ugyanaz

A jogi fordításnak számos formája van, amelyeket több szempont alapján lehet megkülönböztetni – ezek közé tartozik különösen a szöveg típusa (jogi aktus, ítélet, anyakönyvi kivonat, szerződés stb.), a megrendelő és a címzett (állami hatóság, peres fél, gazdasági társaság, jogtudós, nyilvánosság stb.), a fordítás kötelező jellege (kötelező érvényű fordítás vagy tájékoztató jellegű fordítás), a fordítás iránya (anyanyelvre vagy idegen nyelvre) és a fordító társadalmi-szakmai profilja (különösen a képzettség és a munkakörülmények).

Az Európai Unió Bíróságának jogász-nyelvészei lefordítják az e bíróság előtt folyó eljárásokkal kapcsolatos valamennyi dokumentumtípust, így különösen a kérelmeket, kereseteket, indítványokat és bírósági határozatokat, de a nemzeti jogszabályokat is, amennyiben azokat figyelembe veszik az ügy eldöntése során. A fordítások nagy részét az EUR-Lex adatbázisban elérhető Határozatok Tárában való közzétételre szánják. Jóllehet az ítéletek esetében csak az eljárás nyelvén készült változat a mérvadó, az iratokat úgy kell lefordítani, hogy azok teljes mértékben betöltsék rendeltetésüket, azaz értelmezésük összhangban legyen az eredetivel. A fordítás mind az uniós jogrendszeren belül, mind pedig e rendszer és a nemzeti rendszerek között történik; e célból a fordítók rendelkezésére áll az IATE átfogó adatbázisa, amely tartalmazza az uniós jog terminológiáját és bizonyos mértékig a tagállamok nemzeti jogának terminológiáját is. Az esetek túlnyomó többségében a fordítás az anyanyelvre történik.

A Cseh Köztársaságban a bírósági fordítóknak a dokumentumok sokkal szélesebb körét kell lefordítaniuk (beadványok és határozatok, vádiratok, rendőri intézkedések

dokumentumai, tájékoztatások, anyakönyvi bejegyzések, okmányok, igazolások stb.). A referencia-jogrendszer a cseh jog. A fordításoknak használhatóknak kell lenniük, mivel a hatáskörrel rendelkező személyek vagy hatóságok jogosultak ezekre alapozni döntéseiket, ezeket a fordításokat azonban szinte soha nem teszik közzé. Nincs kötelezően meghatározott terminológia, ezért a fordítók különböző forrásokat (szótárak, adatbázisok, gyűjtemények stb.) használnak, vagy esetleg maguk alkotják meg bizonyos kifejezések megfelelőit. Nagyon gyakran van szükség idegen nyelvre történő fordításra.

Terminológia – tűt keresni a szénakazalban

A terminológia nem az egyetlen alkotó eleme a jogi nyelvnek, de M. Chromá³ szerint ez a leglátványosabb elem, és ezért alapvető fontosságú a fordítók számára. Az uniós jog terminológiája kötelezően meghatározott, és könnyen megtalálható a IATE adatbázisában; csak a nemzeti szövegek fordításakor kell a fordítóknak saját terminológiai megoldásokat találniuk, mivel a IATE ebben a tekintetben csak részleges segítséget nyújt számukra. A Cseh Köztársaságban sem az idegen nyelvről cseh nyelvre, sem az ellentétes irányba történő bírósági fordítások esetében nincsenek kötelező terminológiai referenciapontok. Ezért a fordítók saját belátásuk szerint használnak különböző megbízhatóságú nyomtatott vagy elektronikus forrásokat, konzultálnak kollégáikkal vagy jogi szakértőkkel, és a saját terminológiai megoldásaikat alkalmazzák. Bár a fordítás definíció szerint kreatív tevékenység, és abban is egyetértés van, hogy minden szöveget számos különböző, helyesnek tekinthető módon le lehet fordítani, a terminológiai rendszerek esetében intuitíve nyilvánvaló, hogy a különböző, egymással versengő megoldások egymás mellett létezését eredményező kreativitás meglehetősen káros, annak ellenére is, hogy a bírósági fordítások csak marginális szerepet játszanak a cseh jog működésében.

2020-ban 14, francia nyelvről dolgozó bírósági fordító körében végzett felmérés⁴ kimutatta, hogy rendkívül nagy a terminológiai töredezettség a rendszerspecifikus cseh jogi kifejezések fordításánál (pl. *dohoda o provedení práce* [konkrét munkára vonatkozó szerződés], *soudní exekutor* [bírósági végrehajtó], *výpis z katastru nemovitostí* [kivonat az

3 | Eadem, Traps of English as a Target Language in Legal Translation, *Comparative Legilinguistics*, 26. szám, 2016., 71–97. o.

4 | Duběda, T., Soudní překladatelé a terminologické nástrahy. Průzkum k překladu právních termínů z češtiny do francouzštiny (I. és II. rész), *Soudní tlumočník*, 2. szám, 2020., 25–28. o. és *Soudní tlumočník*, 1. szám, 2021., 30–32. o.

ingatlan-nyilvántartásból], *IČO* [*Identifikační číslo osoby*] [személyi azonosító szám], *rodné číslo* [születési dátumra utaló azonosító szám], *Městský soud v Praze* [prágai városi bíróság]): egy kifejezés különböző megfelelőinek átlagos száma 8, a legalacsonyabb regisztrált szám 2, a legmagasabb pedig 14 (ez a szám megegyezik a válaszadók számával, ami leegyszerűsítve azt jelenti, hogy mindenki a saját „eredeti” megfelelőjét adta meg). Az összegyűjtött adatokban természetesen azért is nagy a változatosság mértéke, mert idegen nyelvre történő fordításról van szó, és mert tudatosan vizsgálták a nehezen lefordítható fogalmakat; a felmérés azonban teljes mértékben feltárja a bírósági fordítás valóságát, amely olyan terület, ahol nehéz terminológiai következetességet elérni. Mondanom sem kell, hogy hasonló helyzet katasztrofális lenne az Európai Unió Bíróságának fordítási gyakorlatára nézve.

Javítható-e a terminológiai következetesség a bírósági fordításban? Valószínűleg igen, de csak bizonyos mértékig, mert a többnyelvű jogrendszerekből ismert helyzethez kizárólag a hatóságok beavatkozásával lehet közelebb kerülni. Részleges sikert – azaz legalább a fordítási megoldások tartós következetlenségének csökkentését – a jogi lexikográfusok, a szakmai szervezetek, a szakmai tanfolyamok oktatói és a több nyelven működő állami intézmények természetes tekintélye révén lehet elérni. Ehhez a bírósági fordítók részéről felelősségteljes és önkritikus hozzáállásnak, valamint a bírósági fordítók egymás közötti kommunikációra való képességének kell társulnia.

A cseh jogi terminológia részleges egységesítésének egyik útja a cseh jogszabályok jó minőségű és lehetőség szerint nyilvánosan hozzáférhető fordításainak elkészítése. Néhány állami intézmény már ezt az utat választotta, és megrendelte a kiválasztott jogszabályok idegen nyelvű (főként angol) változatának elkészítését. Külön említést érdemel továbbá három fontos magánjogi jogszabály – az új polgári törvénykönyv, a kereskedelmi társaságokról szóló törvény és a nemzetközi magánjogról szóló törvény – négy idegen nyelvre (angol, német, francia és orosz) történő közelmúltbeli lefordítása. Az angol és francia fordítások részben már szakmai bírálatok tárgyát képezték;⁵ erről elég annyit megjegyezni, hogy a francia fordítás annyira problematikus, hogy a tekintetében terminológiai megbízhatóságról egyáltalán nem beszélhetünk.

5 | Ua., Francouzský překlad nového občanského zákoníku, *Soudní tlumočník*, 2015., 39–42. o. Klabal, O., Anglický překlad zákona o obchodních korporacích, *Soudní tlumočník*, 2015., 35–39. o.

A fordítás iránya – jó képet vágni hozzá

P. Newmark, brit fordításelméleti író a nem anyanyelvi beszélők által készített fordítások minőségéről elmélkedve találóan megjegyezte, hogy ezek a fordítások *jelentősen hozzájárulnak sok ember mulattatásához*.⁶ Így azok mellé állt, akik a fordítás kifogástalan nyelvi és különösen stilisztikai színvonalának biztosítása érdekében azt javasolják, hogy a fordítást anyanyelvi fordítóra bizzák. Az „anyanyelv” vagy „anyanyelvi fordító” fogalma azonban a mai világban egyre inkább elmosódik, ezért azt ki kell terjeszteni azokra az esetekre is, amikor a fordító az idegen nyelvet az anyanyelvi beszélőkéhez hasonló szinten sajátította el. Ráadásul a közelmúltban számos fordításkutató rámutatott arra, hogy a fordítási gyakorlat realitásai nem teszik lehetővé az anyanyelv elvének kivétel nélküli követését. A IAPTI⁷ jelentése szerint a nem anyanyelvi beszélők által készített fordítások aránya az európai piacokon jelentősen eltérő: míg az angol anyanyelvűek mindössze 18%-a fordít idegen nyelvre, addig a szláv anyanyelvűek körében ez az arány eléri a 85%-ot. A cseh piac esetében a nem anyanyelvi beszélők által végzett fordítási tevékenységet a következők segítik elő: a cseh nyelv korlátozott nemzetközi elterjedtsége, a főbb nyugati nyelvek anyanyelvi fordítóinak korlátozott rendelkezésre állása, valamint a cseh és a nyugat-európai fordítási piac szögesen ellentétes pénzügyi feltételei.

A jogász-nyelvészek felvételénél az Európai Unió Bírósága nem alkalmazza az „anyanyelv” fogalmát, ehelyett a célnyelv „tökéletes ismeretét”, valamint az adott nyelven szerzett jogi diplomát követeli meg; továbbá két forrásnyelv ismeretét is megköveteli. A bírósági tolmácsokról és fordítókról szóló cseh törvény az „anyanyelv” fogalmát használja, de hallgatólagosan feltételezi, hogy a fordítás minőségét a bírósági fordító a mindkét irányba történő fordítással biztosítja. A gyakorlat bőséges bizonyítékot szolgáltat arra, hogy ez nem így van.

A 2021-ben 44 jogi szakfordító és tolmács (akiknek túlnyomó többsége bírósági fordító és tolmács) részvételével készült felmérésből⁸ kiderült, hogy a válaszadók 41%-a számára az idegen nyelvre történő fordítás teszi ki munkájának több mint felét. A megkérdezett

6 | „[...] contribute greatly to many people's hilarity”. Newmark, P., *A Textbook of Translation*, London, Prentice Hall 1988., 3. o.

7 | IAPTI, *Translation into a non-native language*. https://www.iapti.org/files/surveys/2/IAPTI_non-native_report.pdf, 2015.

8 | Duběda, T., *Risk perception and risk management in legal translation* (előkészületben).

fordítók kevesebb mint fele véli úgy, hogy az idegen nyelvre történő fordítás elkerülhetetlen és főszabály szerint elfogadható, e fordítóknak pontosan a fele elfogadja ugyan, hogy elkerülhetetlen, de szerintük potenciálisan kockázatos, és csak 5% gondolja úgy, hogy a jogi szakfordítóknak csak az anyanyelvükre kellene fordítaniuk.

Képesítések és munkakörülmények – nem mindenkinek jár ugyanannyi

A jogi szövegek fordítása nem csak nyelvi manipulációkat jelent – ahogyan J. C. Gémar rámutat,⁹ *a jogi jellegű vagy jogi jelentőségű szövegek fordítása összehasonlítható jogi tevékenység, bár a fordítás aktusához kapcsolódik*. Ez a körülmény tükröződik az Európai Unió Bíróságának humánerőforrás-politikájában is, amely intézmény csak jogi végzettségű pályázókat alkalmaz a jogász-nyelvész álláshelyre. Más a helyzet a cseh bírósági fordítók esetében, akiket túlnyomórészt a filológiai végzettséggel rendelkezők közül vesznek fel, a jogi végzettségűek a kivételek közé tartoznak. A bírósági tolmácsokról és fordítókról szóló törvény végrehajtási rendelete csak a kiegészítő jogi tanulmányok általános részének (70 óra oktatás), valamint a tanulmányok nyelvspecifikus részének (szintén 70 óra) elvégzését írja elő a tolmácsok és fordítók számára, amennyiben az szerepel az adott nyelvre vonatkozó kínálatban. A hivatalos kinevezést követően nincs továbbképzési kötelezettség.

Míg az Európai Unió Bíróságán dolgozó fordítóknak lehetőségük van arra, hogy megvitassák az általuk elfogadott megoldásokat, és fordításaikat lektorálják, addig a cseh bírósági fordítók szakmai feladataikat főként önállóan végzik, és a fordításaikért személyesen felelősek a hatóságoknak. A visszajelzés minimális, különösen az idegen nyelvre történő fordítások esetében – mivel ilyenkor a fordítás címzettje nagyon gyakran egy cseh rendőrségi vagy igazságügyi hatóság előtti eljárás külföldi résztvevője, aki nem rendelkezik jogi végzettséggel, és még egy nyelvileg kifogásolható fordítással is megelégszik, ha az segítséget jelent számára egy nehéz helyzetben.

A fent említett felmérésben részt vevő jogi fordítók háromnegyede a jogi fordítást kockázatosabbnak tartja, mint a más típusú fordításokat. Ugyanakkor azonban az is nyilvánvaló, hogy bár ez a kockázat valóban rosszabb minőségű fordításhoz vezet,

9 | „[...] traduire des textes de nature ou de portée juridique revient à accomplir un acte de droit comparé, mais couplé à une opération traduisante”. Gémar, J. C., De la traduction juridique à la jurilinguistique: la quête de l'équivalence, Meta, 60/3. sz., 2015., 476–493. o.

a címzett vagy nem veszi észre ezeket a hiányosságokat, vagy tolerálja azokat. Ezt bizonyítják a következő kérdésre adott válaszok: „Előfordult-e már, hogy egy (magán- vagy állami) ügyfél panaszt tett az Ön jogi fordítása miatt?”. A megkérdezett fordítók csak körülbelül negyede állította, hogy panaszt tettek a fordítási tevékenységével kapcsolatban (általában eggyel, csak három esetben kettővel vagy annál többel). A szóbeli megjegyzésben a válaszadók arról számoltak be, hogy a hiba általában könnyen és gyorsan orvosolható volt; szankciókra vagy kártérítési igényekre vonatkozó esetet nem említettek. Úgy tűnik tehát, hogy a jogi fordítás potenciális kockázatossága ellenére nagyon ritkák azok az esetek, amikor a fordítót felelősségre vonják munkája rossz minősége miatt; J. Byrne szerint ez a szakfordítás más ágaira is igaz.¹⁰

A jogi fordítási tevékenység minőségét a fordítónak fizetett díjazás is befolyásolja. Az Európai Unió Bíróságánál egy kezdő jogász-nyelvész bruttó fizetése valamivel magasabb, mint a luxemburgi átlagbér. Egy cseh bírósági fordító viszonylag még a csehországi átlagbérnél is többet kereshet, ha rendszeresen kap megbízásokat; ez a helyzet azonban meglehetősen kivételes, különösen a kevésbé elterjedt nyelvek esetében. Az összehasonlítás során azonban természetesen figyelembe kell venni az átlagbér vásárlóerejét is, amely jelentősen eltér a két országban.

Összefoglalás

Ha megpróbáljuk átfogóan megvizsgálni a két vizsgált társadalmi-szakmai közösség közötti hasonlóságokat és különbségeket, arra a következtetésre jutunk, hogy bár ugyanazt a szűken vett szakmai tevékenységet, nevezetesen a jogi fordítást végzik, munkájuk konkrét módját és jellegét tekintve jelentős különbségek vannak. A jelen írás címében feltett kérdésre tehát úgy válaszolhatnánk, hogy az Európai Unió Bíróságának jogász-nyelvészei és a csehországi bírósági fordítók két olyan világot képviselnek, amelyet ugyanaz a küldetés köt össze – az igazságszolgáltatás többnyelvű működésének biztosítása –, ugyanakkor ezek a mindennapi valóság szempontjából meglehetősen különböző világok.

Az összehasonlítás itt nagymértékben hátrányos a cseh bírósági fordítók tekintetében, akiknek általában nincs jogi képzettségük, nem rendelkeznek kötelező terminológiával,

10 | Byrne, J., Caveat translator: Understanding the legal consequences of errors in professional translation, *Journal of Specialised Translation*, 7. sz., 2007., 2–24. o.

önállóan dolgoznak, nem kapnak visszajelzést, mindkét irányba kell fordítaniuk, és nem garantált a munkával való rendszeres ellátásuk. Míg a Bíróság esetében látható, hogy a fordítók számára a lehető legjobb munkakörülményeket biztosítják (kivéve talán a nyelvi képzésre helyezett kisebb hangsúlyt), addig a Cseh Köztársaságban a bírósági fordítói kinevezés nagyon felelősségteljes tevékenységhez vezet, rendszerint nem megfelelő körülmények között.

Hogyan javítható a jelenlegi helyzet? Ami a bírósági fordítók munkájának jogi keretét illeti, a bírósági tolmácsokról és fordítókról szóló, nemrégiben elfogadott törvény némi előrelépést eredményezett, ami többek között a szakma képviselőiből újonnan létrehozott munkacsoportnak köszönhető. Ez a csoport a Ministerstvo spravedlnostival (igazságügyi minisztérium, Cseh Köztársaság) is együttműködést alakított ki, ami további jövőbeli változásokat vetít előre. A jogi egyetemi diploma követelménye irreális, ahogyan a nyelvspecifikus jogi nyelvtanfolyam általános követelménye is az (néhány főbb világnyelven kívül a többi nyelvnél az ilyen tanfolyamot nehéz megvalósítani). Így a kevésbé széles körben beszélt vagy marginális nyelvek továbbra is hátrányos helyzetben lesznek a kinevezett fordítók alacsony száma, a korlátozottabb szakmai továbbképzési lehetőségek és a kevésbé hozzáférhető lexikográfiai források miatt. A munkacsoport által javasolt továbbképzési kötelezettséget nem foglalták törvénybe, többek között azért sem, mert ez a kötelezettség teljesítésének ellenőrzésére szolgáló rendszer bevezetését tette volna szükségessé. A fordítások rendszeres minőségellenőrzésére vonatkozó elképzelést, amely betekintést nyújtana a bírósági fordítás folyamatába, és feltárná a kétségtelenül benne rejlő gyengeségeket, szintén nehéz megvalósítani.

A fordítások minőségének biztosítása érdekében a cseh bírósági fordítókra jellemző nagyfokú autonómiát a fordítók saját gondosságának kell ellensúlyoznia, amelyet a szakmai szövetségek és más hatóságok ösztönöznek. Az Európai Unió Bíróságának munkakörülményei talán nem jelentenek reális célt a cseh bírósági fordítók közössége számára, de legalább inspirációként szolgálhatnak.

Az uniós jog dán bíróságok általi értelmezése: a nyelvi eltérések nem kapnak megfelelő figyelmet

— **Anne Lise Kjær**

Anne Lise Kjær MA, PhD, egyetemi adjunktus a Koppenhágai Egyetem jogi karán. Szakterülete a nyelvek és jogi kultúrák közötti jogi fogalomalkotás, illetve részt vesz az európai jogi integrációs tanulmányok interdiszciplináris kutatási módszereinek kidolgozásában, ötvözve a nyelvészeti és jogtudományi módszereket. Anne Lise Kjær a RELINE (jogi nyelvészeti hálózat) elnöke, amely a jog és a nyelvek közötti kölcsönhatások interdiszciplináris tanulmányozását elősegítő nemzetközi kutatóhálózat. A hálózatban a világ minden részéről származó, különböző tudományágakat és érdeklődési köröket képviselő kutató vesz részt: jogászok, nyelvészek, retorikai szakértők, kommunikációkutatók, filozófusok, politológusok és antropológusok.

Bevezetés

Úgy tűnik, hogy a dán bíróságok nem sok figyelmet fordítanak az Európai Unió nyelvhasználati rendszerére és az uniós jogforrások értelmezése során a 24 hivatalos nyelv egyenlősége miatt felmerülő különleges nehézségekre. Ez valamennyi dán bíróságra igaz, beleértve azokat is, amelyeknek különös kötelességük a különböző nyelvi változatok összehasonlítása, amennyiben az adott eljárás során kétség merül fel az uniós jog helyes értelmezését illetően.

Az Európai Unió Bírósága (a továbbiakban: Bíróság) a 283/81. sz. Cilfit ügyben¹ 1982-ben hozott híres ítéletében meghatározta az uniós jog értelmezésének konkrét feltételeit, és bár az ítélet meghozatala óta eltelt 40 év, ezek a „Cilfit-kritériumok” továbbra is irányadóak az uniós jogforrások értelmezése során. E tekintetben különös jelentőséggel bír az ítélet 18. pontja, amely szerint „egy közösségi jogi rendelkezés értelmezése” csak „a különböző nyelvi változatok összehasonlítását” követően lehetséges, tekintettel arra, hogy „a közösségi jogszabályokat több nyelven szövegezték meg”, és „a különböző nyelvi változatok egyaránt hitelesek”.

Mindazonáltal nagyon ritkán fordul elő, hogy a dán bíróságok összehasonlítsák egy uniós jogi rendelkezés nyelvi változatait. A Bíróság ítélkezési gyakorlatának online adatbázisában, az InfoCuriában² lefuttatott keresés azt mutatja, hogy a dán bíróságok mindössze 21 olyan ügyet terjesztettek előzetes döntéshozatalra a Bíróság elé, amely a különböző nyelvi változatok elemzésével járt. Az adott illetékes dán bíróság ezek közül csak nyolc ügyben emelte ki a nyelvi változatok közötti eltérést.

Nem tudjuk azonban, hogy a dán bíróságok előtt folyó eljárásokban részt vevő felek milyen gyakran próbáltak arra hivatkozni, hogy a különböző hivatalos nyelvi változatok közötti eltérés bizonytalanságot okoz az uniós jog értelmezését illetően, és ezért a Bírósághoz kell fordulni előzetes döntéshozatal céljából. Ilyen esetek csak kivételesen jutnak a nyilvánosság tudomására.

1 | A Bíróság 1982. október 6-i CILFIT kontra Ministero della Sanità ítélete (283/81, ECLI:EU:C:1982:335).

2 | Az InfoCuria a Bíróság, a Törvényszék és a Közzszolgálati Törvényszék elé terjesztett ügyekre vonatkozó valamennyi nyilvánosan hozzáférhető információt tartalmazza. Az adatbázis elsősorban az *Európai Unió Hivatalos Lapjában*, a valamennyi hivatalos nyelven megjelent ítéletekhez, véleményekhez, végzésekhez és közleményekhez biztosít hozzáférést, amelyben számos szempont szerint lehet keresni, többek között az „előzetes döntéshozatalra előterjesztett kérdés előterjesztője” alapján.

Értekezésemben egy ilyen különleges esethez szeretnék megjegyzéseket fűzni. Egy, a Højesteret (legfelsőbb bíróság, Dánia) előtt folyamatban lévő ügyben az alperest képviselő ügyvéd mutatott rá, hogy az ügyben alkalmazandó uniós irányelv különböző nyelvi változatai nem azonos módon vannak megszövegezve. Ez az ügyvéd azzal fordult hozzám, hogy a szakvéleményemet kérje az uniós jogforrások értelmezésének helyes megközelítéséről a nyelvi változatok közötti eltérés esetén.

Két szempontból is érdekes ez az ügy: egyrészt, hogy az Anklagemyndigheden (ügyészség, Dánia) hogyan közelítette meg a többnyelvű értelmezés rendszerét, másrészt pedig, hogy a Højesteret (legfelsőbb bíróság) miért nem terjesztette az ügyet a Bíróság elé.

Először röviden ismertetem az ügy tárgyát és az eljárás menetét.

Anklagemyndigheden (ügyészség) kontra Toyota Danmark A/S³

Ebben az ügyben azt rótták fel a Toyota Danmarknak, hogy megsértette a Markedsføringsloven (a marketinggyakorlatokról szóló törvény, a továbbiakban: MFL) hitelszerződésekre vonatkozó rendelkezéseit. Az MFL 18. §-ának (2) bekezdése szerint a fogyasztói hitelek költségeit úgy kell reklámozni, hogy a kamatlábakra és egyéb feltételekre vonatkozó, meghatározott általános tájékoztatás „egyértelmű, tömör és kiemelkedő módon” jelenjen meg, és a hirdetésben egy reprezentatív példával legyen szemléltetve. Ebből tehát két követelmény származik: *mire kiterjedő* általános tájékoztatást kell megadni és *hogyan* kell azt megadni.

A Toyota Danmark a Metroexpressben 2015 januárjában és márciusában megjelent hirdetésben a Toyota Aygo X Play finanszírozott vásárlását népszerűsítette. A hirdetés címében nagybetűkkel szerepelt a „995 DKK/hó”, míg a jogszabályban előírt, finanszírozásra vonatkozó általános tájékoztatás a legkisebb betűmérettel jelent meg a hirdetésben, az oldal alján, egy elválasztó vonalat követően, az autó üzemanyag-fogyasztására és CO₂-kibocsátására vonatkozó adatok után.

Az ügyben arról volt szó, hogy miként kell értelmezni az MFL 18. §-ának (2) bekezdésében foglalt azon követelményt, amely szerint az általános tájékoztatást „kiemelkedő módon” kell feltüntetni.

3 | A Højesteret (legfelsőbb bíróság) 2019. január 9-i ítélete, 85/2018. sz. ügy.

Az ügyben a keresetet a Retten i Glostruphoz (glostrupi bíróság, Dánia) nyújtották be, amely a 2017. március 15-i ítéletében 140 000 DKK pénzbírság fizetésére kötelezte a Toyota Danmarkot. A Toyota fellebbezést nyújtott be az ítélet ellen az Østre Landsrethoz (keleti fellebbviteli bíróság, Dánia), kérve a pénzbírság eltörlését, csökkentését vagy elengedését. Az Anklagemyndigheden (ügyészség) csatlakozó fellebbezést nyújtott be, és kérte, hogy a bírság összegét 190 000 DKK-ra emeljék fel. Az Østre Landsret (keleti fellebbviteli bíróság) 2017. november 2-i ítéletében a bírságot 50 000 DKK-ra mérsékelte, és megjegyezte, hogy véleménye szerint nem állnak fenn olyan enyhítő körülmények, amelyek indokolnák a bírság elengedését.

Miután a dán Procesbevillingsnævnet (perorvoslat-engedélyező testület) engedélyezte, a Toyota Danmark fellebbezett ezen ítélet ellen a Højesterethez (legfelsőbb bíróság), amely 2019. január 9-i ítéletében megnövelte a bírság összegét, és a tanácson belül három a kettő arányban elrendelte, hogy a Toyota 190 000 DKK összegű bírságot fizessen.

Az ügyben az a tény keltette fel az érdeklődésem, hogy az MFL 18. §-a egy uniós jogi rendelkezést ültet át, konkrétan a fogyasztói hitelmegállapodásokról szóló 2008/48/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv 4. cikkének (2) bekezdését. Az MFL 18. §-a (2) bekezdésének szövegével kapcsolatos vita ezért az alapul szolgáló uniós jogi rendelkezés valamennyi hivatalos nyelvi változat szerinti szövegét érinti.

Eltérés a nyelvi változatok között

A Højesteret (legfelsőbb bíróság) előtti ügyre való felkészülés során a Toyota ügyvédje észrevette, hogy a 4. cikk (2) bekezdésének megfogalmazása a különböző nyelvi változatokban következetlen.

A dán verzió szóhasználata a következő: „Standardoplysningerne skal *klart, koncist og på en fremtrædende måde* ved hjælp af et repræsentativt eksempel angive følgende: (Az általános tájékoztatásnak *egyértelmű, tömör és kiemelkedő módon* egy reprezentatív példával szemléltetve a következőket kell tartalmaznia:)” (kiemelés tőlem). Ugyanakkor egyes más nyelvek más szavakat használnak, mint amilyen a „visible” szó a francia változatban.

Ez az, ami miatt ez az ügyvéd megkeresett engem az uniós jog többnyelvű értelmezésére vonatkozó szabályokkal kapcsolatban, amelyekről már többször írtam, többek között

2003-ban a *Juristenben*,⁴ legutóbb pedig 2020-ban a *Skriftlig Jura című lapban*.⁵ Utaltam az EU nyelvhasználati rendszeréből eredő nyelvi változatok egyenértékűségére⁶, a Cilfit-kritériumokra és a Bíróságnak az uniós jog értelmezésére vonatkozó állandó ítélkezési gyakorlatára. Különösen azt az elvet hangsúlyoztam, hogy egyik nyelvi változat sem tekinthető lényegesebbnek a többinél, viszont az adott rendelkezést az összes nyelvi változat fényében kell értelmezni. Ezt az alapelvet a Bíróság ítélkezési gyakorlata már korán kialakította, legelőször 1967-ben a C-19/67 (*van der Vecht*) ügyben,⁷ amelyben az ítélet 1. pontja kimondta:

„A közösségi rendeletek egységes értelmezésének szükségessége kizárja, hogy valamely rendelkezés szövegét elszigetelten vizsgálják, azonban kétség esetén megköveteli, hogy azt a másik három nyelven készült változatok fényében értelmezzék és alkalmazzák.”

A Bíróság ezt az elvet máig számos ítéletében megerősítette.

A Toyota-ügyben eljáró ügyvéd aztán úgy döntött, hogy hiteles fordítás készítésére jogosult fordítókat bíz meg azzal, hogy az összes nyelvi változatot fordítsák le dánra, hogy össze tudja hasonlítani a különböző nyelveken szereplő szövegeket. A feladat nehéz volt, mivel a fordítókkal meg kellett értetni, hogy valóban szó szerinti fordítást kell készíteniük – más szóval olyan fordítást, amely a forrásszöveg pontos szövegét adja vissza.

A fordítók 20 nyelvi változatról készített hiteles fordítása alapján az ügyvéd a dán *på en fremtrædende måde* [kiemelkedő módon] kifejezésnek megfelelő fogalmakat az alábbi hat kategóriába sorolta: *látható, kiemelkedő, egyértelmű, jól látható, könnyen (meg)érthető és grafikusán szembeűnő*. Az ügyvéd a szövegek ilyen szerteágazó változatossága

4 | „EU's flersprogsordning i praksis: Ret, sprog og virkelighed for de danske fjerkræavlere ved udbrud af Newcastle disease”, *Juristen*, 85. évfolyam (2003), 2. szám, 45–59. o.

5 | „Internationale retstekster: sprog, oversættelse og fortolkning”, in: Thomas Riis és Jan Trzaskowski (szerk.), *Skriftlig jura den juridiske fremstilling*, 2. kiadás, 2020, 803–832. o.

6 | Az Európai Gazdasági Közösség által használt nyelvek meghatározásáról szóló, 1958. április 15-i 1. tanácsi rendelet (HL 17., 1958.10.6., 385. és 386.o.; magyar nyelvű különkiadás 1. fejezet, 1. kötet, 5. o.).

7 | A Bíróság 1967. december 5-i Soziale Verzekeringsbank kontra Van Der Vecht ítélete (C-19/67, ECLI:EU:C:1967:49).

miatt úgy vélte, hogy az irányelv helyes értelmezése olyannyira kétséges, hogy a Højesterettől (legfelsőbb bíróság) az eljárás felfüggesztését és a következő kérdés Bíróság elé terjesztését kérte előzetes döntéshozatal céljából:

2) Elérhető-e a fogyasztói hitelmegállapodásokról szóló irányelv 4. cikke (2) bekezdésének a célja azzal, hogy az általános tájékoztatást csak „látható” és „egyértelmű” módon kell nyújtani, tehát a tájékoztatást nem kell „kiemelkedő” módon nyújtani?

Ezt követően összehasonlítottam mind a 24 hivatalos nyelvi változatot, és a Toyota ügyvédje által az előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezésére irányuló kérelmében meghatározott jelentéskategóriák tekintetében a következő megoszlást találtam, illetve még több szemantikai árnyalatot azonosítottam:

- „látható módon”: öt nyelvi változat használja a kifejezést (francia, finn, portugál, lengyel és román)
- „kiemelkedő módon”: öt nyelvi változatban szerepel (dán, angol, svéd, spanyol és horvát)
- „egyértelmű módon”: három nyelvi változatban szerepel (cseh, litván és máltai)
- „jól látható módon”: öt nyelvi változat használja (német, holland, görög, magyar és bolgár)
- „egyértelműen azonosítható módon”: az észt szöveg alkalmazza
- „átlátható módon”: a szlovén verzióban szerepel
- „egyértelmű módon (feltüntetve)”: a szlovák verzió alkalmazza
- „könnyen érthető módon”: a lett változat használja a kifejezést
- „grafikusan szembetűnő módon”: az olasz változatban szerepel így.

A Højesteret (legfelsőbb bíróság) elnöke (Thomas Rørdam) úgy határozott, hogy a Bírósághoz benyújtandó előzetes döntéshozatal iránti kérelem kérdésével az eljárás során foglalkozni kell, és elrendelte, hogy az Anklagemyndigheden (ügyészség) nyújtson be egy kiegészítő összefoglaló eljárási iratot az előzetes döntéshozatal iránti kérelem kérdéséről.

Az Anklagemyndigheden (ügyészség) általi értelmezés

Az Anklagemyndigheden (ügyészség) elvetette azt az álláspontot, miszerint a fogyasztói hitelmegállapodásokról szóló irányelv 4. cikke (2) bekezdésének hiteles nyelvi változatai kétséget ébresztenének az irányelv értelmezését illetően. E tekintetben az Anklagemyndigheden (ügyészség) az általa „eljárási nyelveknek” nevezett nyelvekre – az angol, a francia és a német nyelvű változatra – hivatkozott, amelyek a „prominent”, „visible” és „auffallend” kifejezéseket használják. Ez a három szó az Anklagemyndigheden (ügyészség) véleménye szerint a „kiemelkedő” vagy „jól látható” jelentéssel fordíthatók, ami megfelel a dán változatban használt „på en fremtrædende måde” [kiemelkedő módon] kifejezésnek. Ezen értelmezés alapján az Anklagemyndigheden (ügyészség) arra a következtetésre jutott, hogy az adott rendelkezést úgy kell értelmezni, hogy az általános tájékoztatást „a címzett számára szembetűnően vagy látható módon” kell feltüntetni.

A szöveg Anklagemyndigheden (ügyészség) általi ilyen értelmezése két okból is hibás. Először is, nem helytálló, hogy a „prominent”, a „visible” és az „auffallend” szavaknak ugyanaz a jelentése. Ezek a szavak nem ugyanazt a jelentéstartalmat közvetítik arról, hogy a fogyasztói hitelmegállapodásokról szóló irányelv követelményeinek való megfelelés érdekében hogyan kell az általános tájékoztatást megjeleníteni. A „visible” kifejezés különösen kiemelkedik e tekintetben. Másodszor, az Anklagemyndigheden (ügyészség) téved abban, hogy az Európai Bizottság munkanyelvei elsőbbséget élveznek az uniós jogi rendelkezések értelmezése során. Úgy tűnik, hogy az Anklagemyndigheden (ügyészség) nincs tisztában a többnyelvű értelmezésre vonatkozó szabályokkal és a nyelvek egyenlőségének alapelveivel.

A Højesteret (legfelsőbb bíróság) általi értelmezés

A Højesteret (legfelsőbb bíróság) értelmezése szintén figyelmen kívül hagyja a fogyasztói hitelmegállapodásokról szóló irányelv szóban forgó rendelkezése nyelvi változatai összehasonlításának fontosságát. Különösen érdemes megemlíteni a Højesteret (legfelsőbb bíróság) azon indokolását, amellyel elutasította az ügyvédnek a Bíróság előzetes döntéshozatali eljárása kezdeményezésére irányuló kérelmét. Az indoklás szerint nem kétséges, hogy a „kiemelkedő módon” kifejezés helyesen ülteti át a fogyasztói hitelmegállapodásokról szóló irányelv 4. cikkének (2) bekezdését.

Úgy tűnik tehát, hogy a Højesteret (legfelsőbb bíróság) két jogi kérdést mos össze: egy uniós irányelv helyes átültetésének és az irányelv értelmezésének kérdését.

Ha kétség merül fel egy uniós irányelvet átültető nemzeti jogforrás értelmezésével kapcsolatban (azaz a Toyota ügyben az MFL 18. §-ának (2) bekezdése kapcsán), az irányelv valamennyi hiteles nyelvi változatú szövegét figyelembe kell venni. A nyelvi összehasonlítás követelménye akkor is érvényesül, ha kétség merül fel a szóban forgó irányelv helyes átültetésével kapcsolatban.

Következésképpen tehát a Højesteret (legfelsőbb bíróság) által adott indokolás félrevezető.

Záró megjegyzések

Az évek során több főtanácsnok is javasolta a Cilfit-kritériumok felülvizsgálatát indítványában, és rámutattak arra, hogy észszerűtlen megkövetelni a nemzeti jogalkalmazás során a jogértelmezőktől, hogy összehasonlítsák az összes nyelvi változatot. Így járt el F. G. Jacobs a C-338/95. sz. ügyben (*Wiener*),⁸ A. Tizzano a C-99/00. sz. ügyben (*Lyckeskog*),⁹ D. Ruiz-Jarabo Colomer a C-461/03. sz. ügyben (*Gaston Schul*),¹⁰ C. Stix-Hackl a C-495/03. sz. ügyben (*Intermodal Transports*),¹¹ N. Wahl a C-72/14. és C-197/14. sz. egyesített ügyekben (*van Dijk*)¹² és a közelmúltban M. Bobek a C-561/19. sz. ügyben.¹³

A Højesteret (legfelsőbb bíróság) Toyota ügyben hozott ítéletét követően a Bíróság ismét a Cilfit-kritériumokról döntött. A döntést a Bíróság a C-561/19. sz. ügyben hozott ítéletében hozta meg, amelyben a Bíróság nagytanácsa 2021. október 6-án úgy ítélte meg, hogy az 1982-es Cilfit ítéletben kifejtett értelmezési alapelvek ma is alkalmazandók.

8 | Jacobs főtanácsnok *Wiener kontra Hauptzollamt Emmerich ügyre vonatkozó indítványa* (C-338/95, ECLI:[EU:C:1997:352](#)).

9 | Tizzano főtanácsnok *Lyckeskog ügyre vonatkozó indítványa* (C-99/00, ECLI:[EU:C:2002:108](#)).

10 | Ruiz-Jarabo Colomer főtanácsnok *Gaston Schul Douane-expediteur ügyre vonatkozó indítványa* (C-461/03, ECLI:[EU:C:2005:415](#)).

11 | Stix-Hackl főtanácsnok *Intermodal Transports ügyre vonatkozó indítványa* (C-495/03, ECLI:[EU:C:2005:552](#)).

12 | Wahl főtanácsnok X. és van Dijk egyesített ügyekre vonatkozó indítványa (C-72/14 és C-197/14, ECLI:[EU:C:2015:319](#)).

13 | Bobek főtanácsnok *Consortio Italian Management és Catania Multiservizi ügyre vonatkozó indítványa* (C-561/19, ECLI:[EU:C:2021:291](#)).

Az említett ítélet 44. pontjában a Bíróság közvetlenül utal arra a nyelvi kihívásra, amellyel a nemzeti bíróságok az uniós jog értelmezése során szembesülnek. E tekintetben érdemes megjegyezni, hogy a Bíróság megköveteli a nemzeti bíróságoktól, hogy vegyék figyelembe azokat a nyelvi változatok közötti eltéréseket, amelyekről tudomásuk van, különösen akkor, ha ezeket az eltéréseket a felek hangsúlyozták:

44. Bár a végső fokon eljáró nemzeti bíróság e tekintetben kétségtelenül nem köteles megvizsgálni a szóban forgó uniós rendelkezés minden egyes nyelvi változatát, köteles arra, hogy figyelembe vegye az e rendelkezés nyelvi változatai közötti, olyan eltéréseket, amelyek a tudomására jutnak, többek között abban az esetben, ha ezen eltérésekre a felek hivatkoznak, és azok bebizonyosodnak.

Tekintettel a nyelvi változatok egyenlősége elvének és a nyelvi összehasonlítás követelményének ezen megerősítésére, meglepő a fogyasztói hitelmegállapodásokról szóló irányelv 4. cikke (2) bekezdésének Højesteret (legfelsőbb bíróság) általi értelmezése. A Toyota ügyvédje jelentős eltéréseket emelt ki és állapított meg az egyes nyelvi változatok között. A Højesteret (legfelsőbb bíróság) azonban figyelmen kívül hagyta ezeket az eltéréseket a rendelkezés értelmezésekor, és az irányelv „megfelelő átültetésével” kapcsolatos állandókra hivatkozva megtagadta, hogy az értelmezés kérdését a Bíróság elé utalja.

A Toyota ügy jól szemlélteti, hogy nem minden nemzeti bírósági és jogász rendelkezik elegendő ismerettel az EU többnyelvű rendszeréről. Ezért elengedhetetlen, hogy a Bíróság továbbra is hangsúlyozza a többnyelvűség mint kiindulópont fontosságát és a nyelvek egyenlőségét, amely a Tanács legelső rendeletének 1958-as elfogadása óta létezik. A többnyelvűség az uniós jog egyik sarokköve, és kiemelkedő jelentőséggel bír az uniós jog kulcsfontosságú elemei tekintetében, nevezetesen az uniós jog tagállamok jogrendjében történő közvetlen alkalmazhatósága és közvetlen hatálya vonatkozásában. A jogbiztonság érdekében az állampolgárokat vagy vállalkozásokat kötelező szabályoknak a saját nyelvükön hiteles változatban elérhetőnek kell lenniük. Sőt, az uniós jog valamennyi tagállamban történő közvetlen végrehajtásának szükségszerűen együtt kell járnia az összes nyelvi változat egyenlőségének elvével. Ezen elv hiányában a tagállamok az uniós jog értelmezését a saját nyelvi változataikra alapozhatnák, ezáltal veszélyeztetve az uniós jog egységes alkalmazását.

A Bíróság folytonos legitimitásának alapvető feltétele az összes nyelv egyenlő értékének elismerése. Ezért a tagállamoknak tisztában kell lenniük a nemzeti jogászoknak az EU többnyelvű rendszeréről és a többnyelvű értelmezés elveiről szóló képzéseinek és továbbképzéseinek fontosságával.

Hivatalos többnyelvűség – politikai kérdés a kezdetektől fogva

A nyelvhasználatnak az ESZAK-Szerződéssel összefüggésben történő megvitatása

— **Isolde Burr-Haase**

Isolde Burr-Haase jogász-nyelvész és latin nyelvekkel foglalkozó professzor a Kölni Egyetemen. Két európai jogi-nyelvészeti szak (BA-/MA-) társfelelőseként elkötelezett a kutatás, az oktatás és a gyakorlat közötti szoros kapcsolat iránt. Az uniós jog hivatalos többnyelvűségének szempontja kiemelt szerepet kap a ZERL – Zeitschrift der Europäischen Rechtslinguistik című elektronikus folyóiratban, amelynek több mint tíz éve főszerkesztője. Időközben különösen népszerű a Cologne Summer School Európai Jogi Nyelvészete CSS-ERL, amely kifejezetten az uniós joggal foglalkozik.

1. Az ESZAK-Szerződés francia változatának német szemszögből történő vizsgálata

1952. január 11-én a Deutscher Bundestag (német szövetségi gyűlés) 378 igen és 143 nem szavazattal – ez utóbbiak között a kommunisták és a szociáldemokraták szavazataival – elfogadta az Európai Szén- és Acélközösség (ESZAK) létrehozásáról szóló szerződés ratifikációjáról szóló törvényjavaslatot. Az ezt megelőző napokban még élénk viták zajlottak,¹ többek között többnyelvűségi-jogi-nyelvészeti érvelések, különösen fordítási kérdésekről.

Gerhard Kreyszig (SPD) parlamenti képviselő és Walter Hallstein, a Külügyminisztérium államtitkára, a Schuman-terv párizsi tárgyalásain részt vevő német delegáció vezetője közötti hosszas vita során az ESZAK-Szerződés (1951. április 18-i) német fordítását vizsgálták. Ez a Bundestag (szövetségi gyűlés) megszállási és külügyi bizottságának helyesbítésekről szóló 12 oldalas iratanyagát eredményezte 1951 decemberében, amelynek előadója, Victor-Emanuel Preusker (FDP) így panaszkodott Kreyszignek: „A bizottság üdvözölte volna, ha a Schuman-terv német fordítása néhány helyen pontosabb, annak érdekében, hogy ezekben az esetekben a bizottságnak ne a francia szöveg alapján kelljen először megértenie a szerződés valódi értelmét.” A fennmaradt, súlyos következményekkel járó fordítási hibák sorából Kreyszig a 21. cikkből (szövegkihagyással), a 33. cikkből, a 83. cikkből és a 61. cikkből hozott példákat. Az ESZAK-Szerződés 33. cikke a „*détournement de pouvoir*” (hivatali hatáskör bitorlása, hatáskör túllépése) fogalmával foglalkozik, amelynek fordítása a „mérlegelési jogkörrel való visszaélés” lett, ami egyértelműen alacsonyabbra helyezi a Bírósághoz való fordulás küszöbét. A 37. és 61. cikkben szereplő „*saisir*” kifejezés (bizonyos jogi feltételek mellett intézményt megkeresni) jogi értelemben nem azonos a „hivatkozni” vagy „fordulni” kifejezéssel. Ebben a tekintetben érdemes kiemelni Hallstein nyilatkozatát a „*détournement de pouvoir*” helytelen fordításának vádjával kapcsolatban:

„Az egyetlen pont, ahol el kell ismernem, hogy a fordítás problémás volt, és ahol ezért arról számolhatok be, hogy maga a fordítás rendkívüli nehézségeket okozott nekünk, az a »**détournement de pouvoir**« szó fordítása. Nem hiszem, hogy helyes a tisztelt képviselő úr azon véleménye, miszerint a »*détournement de pouvoir*« »**hivatali bitorlást**« jelent. El kell azonban ismernem, hogy a német jogi terminológiában nincs

1 | Az 1. Deutscher Bundestag (német szövetségi gyűlés) 1952. január 10-i, csütörtöki 183. plenáris ülés jegyzőkönyve, 7744–7747. o.

olyan jogi *terminus technicus*, amely teljes pontossággal tükrözné a »détournement« szó jelentését. A francia közigazgatási jogban és a közigazgatási bíróságok nyelvén használt »détournement de pouvoir« kifejezés és a német közigazgatási jogászok által ismert »**mérlegelési jogkörrel való visszaélés**« kifejezés között azonban olyan csekély a különbség, hogy úgy véltük, hogy a kifejezés jelentését visszaadja a másik kifejezés. A különbség csupán abban áll, hogy a »détournement de pouvoir« esetében olyan cselekményről van szó, amelyben valamely hatóságra bizonyos célok érdekében ruházott bizonyos közigazgatási jogkört úgy gyakoroltak, hogy az nem éppen azokat a célokat szolgálta, amelyeken a törvény alapul; míg a német jogi nyelvben a »mérlegelési jogkörrel való visszaélés« szónak más árnyalata van, amennyiben a közigazgatási hatóságnak a törvény által nem szabályozott, helytelen indítékból történő cselekményére utal.“ (7746b. o.)

A közösségi jogi fogalom e tudatos kialakítása a mai napig változatlan: Az EUMSZ 263. cikk (2) bekezdésében franciául *détournement de pouvoir*, németül pedig *Ermessensmissbrauch* (mérlegelési jogkörrel való visszaélés) szerepel.

Az SPD képviselői külön hiányossággként emelik ki, hogy a szerződés csak francia nyelven kötelező érvényű. Egy ilyen kijelentés mindenképpen olyan politikai összefüggések között hangzik el, amely egyoldalú, kevésbé nemzetek feletti szemléletet sugall:

„Az, hogy ez itt megtörtént azzal a szerződéssel, amelynek ratifikálására a Bundestagot (szövetségi gyűlés) kéri fel, és amely több mint ötven évre köti Németországot, hogy itt tehát a német képviselők egy f r a n c i a szövegről szavaznak, azt hiszem, egyedülálló a történelemben.”

Hallstein ezt a szemrehányást azzal hárítja el, hogy rámutat a rendelkezésre álló szűkös időkeretre, amely alatt a német nyelvű szöveg mellett a hiteles olasz és holland nyelvű párhuzamos szövegeket meg kellett volna fogalmazni. Ez az ellentmondások lehetséges problematikájáról szóló további vitákat vont volna maga után. Ezen túlmenően határozottan elutasítja a francia képviselőházi vitában felmerült, korábban említett álláspontot, amely szerint a francia szövegnek, az egyetlen kötelező érvényű szöveggént, az értelmezés szempontjából is meghatározónak kellene lennie, különösen a Bíróság számára.

Carl Bilfinger már öt hónappal korábban, 1951-ben a „Montánuniós Szerződés többnyelvű változata” mellett érvelt a szakvéleményében:

„Mivel a Szén- és Acélközösség szerveinek a tevékenységük során mindig a Szén- és Acélközösséget létrehozó szerződés szövegére kell hivatkozniuk, és jelenleg csak a francia szöveg áll rendelkezésükre, még akkor sem lehet elérni e más hivatalos nyelvek teljes egyenértékűségét, ha a szervek más hivatalos nyelveket is használnak. Ezért kívánatos lenne, hogy elkészüljön a Montánuniós Szerződés többnyelvű változata, és a tagállamok közötti megállapodással rögzítsék, hogy valamennyi szöveg hitelesnek és egyenértékűnek tekintendő, anélkül, hogy az egyik szöveg elsőbbséget élvezne a másikkal szemben.”²

2. Az 1951. április 18-i aláírásig vezető út

Azt, hogy az ESZAK-Szerződésnek az 1951. április 18-i ünnepélyes aláírásig az egyetlen kötelező érvényű szövege a francia nyelvű változat volt, annak születése, valamint a francia nyelvű szerkesztés és vita intenzitása indokolta. Robert Schuman francia külügyminiszter 1950. május 9-i kormánynyilatkozatában egy közös, nemzetek feletti szén- és acélügyi hatóság tervét terjesztette elő. 1950. június 20-án Párizsban megkezdődtek a Montánunióról szóló kormányközi tárgyalások, amelyeken a francia és a – Walter Hallstein vezette – német delegáció mellett a Benelux országok és Olaszország képviselői is részt vettek. Jean Monnet – az ESZAK főtárgyalója a francia fél részéről – 1950. június 24-én már benyújtotta a francia elképzeléseket tükröző, 40 cikkből álló szerződéstervezetet, és továbbította azt észrevételezésre a delegáció többi tagjának. Kemény tárgyalások után, amelyekben a fordítószolgálatok is részt vettek, Hallstein 1950. december elejére tűzte ki célul „a szerződés német szövegének végső megszerkesztését” Párizsban.³ Az 1951. március 19-i parafálásra készülve a francia delegációval konzultálva „nem hivatalos” német fordítási tervezetek készültek, amelyeknek több változata nyelvhasználati kérdésre vonatkozó cikket is tartalmazott.⁴ 1951. február 6-án a 85. cikket francia nyelvű eredeti szöveggel tervezték: „*Le Traité est fait en langue allemande, française, italienne*

2 | In: Dr. Bilfinger, a heidelbergi Max Planck Összehasonlító Közjogi és Nemzetközi Jogi Intézet igazgatójának 1951. augusztus 9-i szakvéleménye, a Schuman-terv kérdéseivel foglalkozó titkárság 1951. július 11-i kérésére, PAA AA_B015_135_003-0035, *ibid.* 0035.

3 | Vö. Walter Hallstein 1950. november 22-i levele egy másik nyelvi munkatárs szerkesztői fordítási munkára Bonnba Párizsba történő kirendeléséről. PAA AA_B015_001_117.

4 | 1951. január 28-án a *Délégation Allemande concernant le projet de Traité* a következő javaslatot tette: „Article 85. Question de langue: a) *Le Traité est fait en langues allemande, française, italienne et néerlandaise*; b) *Langues officielles de la Communauté: allemande et français. Langues pour les travaux de la Communauté: allemande, française*”. PAA AA_B015_292_016.

et néerlandaise, le texte français étant le texte original. Les mêmes langues peuvent être utilisées pour les travaux de la Communauté. Les publications officielles de la Communauté seront faites en français et en allemand". A nyelvhasználati kérdésről azonban továbbra is folytatni kellett a vitákat, legalábbis az olasz és a holland nyelv nagyobb egyenlősége mellett érvelve. Mivel nem sikerült konszenzusra jutni, erről a nyelvhasználati cikkre – amely a parafált tervezetben már csak a 89. cikkszámot kapta – vonatkozó döntést a miniszterek konferenciájára bízták. Az röviden, a tartalom további kifejtése nélkül így szólt: *[Nyelv: A miniszterek konferenciája részére fenntartva] [Langue: question réservée à la Conférence des Ministres]*. Az 1951. április 12-től 15-ig tartott miniszterek konferenciáján a nyelvhasználati kérdést illetően nem sikerült azonban konszenzusos megoldást találni. Az ESZAK-Szerződés szövege 1951. április 18-án került aláírásra, nyelvhasználati cikk nélkül. Az ESZAK-Szerződésnek csak a 100. cikke utal a francia nyelvre, mint a szerződés egyetlen nyelvére: *„Le présent Traité, rédigé en un seul exemplaire, sera déposé dans les archives du gouvernement de la République Française qui en remettra une copie conforme à chacun des gouvernements des États signataires”*.

3. A nyelvhasználati kérdés másik szinten történő szabályozása: Az ideiglenes bizottság és a jogi bizottság szerepe

Továbbra is fennmaradt a nyelvhasználat – nemzetközi szervezettől eltérő nemzetek feletti szervezetben történő – szabályozásának a szükségessége. A miniszterek 1951. április 18-i ugyanezen konferenciáján – bár csak a tagállamok kormányaihoz intézett ajánlások és javaslatok szintjén – egy ideiglenes bizottság⁵ felállításáról döntöttek, amely összesen négy alkalommal ülésezett.⁶ A nyelvhasználati kérdés rendezésének feladatával már az első ülésen megbízták az újonnan létrehozott jogi bizottságot, amely 1951. május 30-án és 31-én ülésezett Párizsban. Az e témában készített jelentés⁷

5 | Az 1951. április 18-i miniszteri konferencia jegyzőkönyvéből: „A Szerződés kidolgozásában részt vevő küldöttségek az aláírás és a Közösség szerveinek hivatalba lépése közötti időszakban ideiglenes bizottság formájában rendszeres időközönként találkoznak. [...] Vizsgálják különösen az intézmények székhelyének kérdését, valamint a Közösségre nyelvi szempontból alkalmazandó rendelkezések kérdéseit, és indokolt javaslatokat tesznek a kormányoknak.” Francia változat in: Hemblenne 1992, 112.

6 | 1951. május 17-től 19-ig Unkelben (Bonn), 1951 június 25-től 28-ig Rómában, 1952. június 12-től 14-ig Hágában, 1952. július 4-től 5-ig Brüsszelben; Hemblenne 1992, 112; Van der Jeught 2015, 56.

7 | Vö. ideiglenes bizottság: A jogi bizottságnak a Közösség nyelvhasználati szabályairól szóló jelentése. 1951. június 1., PA AA_B015_236_011- 018; Hemblenne 1992, 112–114; Pfeil 1996a, 12–13.

alapvető megfontolásokat tartalmazott az elején, amelyek a „nemzetközi precedensek” (ENSZ, Nemzetközi Bíróság, OEEC, Európa Tanács és NATO) nyelvhasználatra vonatkozó szabályozásának a vizsgálatán alapultak. Ezekhez bizonyos mértékig lehetne igazodni, „másképp azonban részben új megoldásokat kellene találni, amelyek a Schuman-terv intézményeinek szervezését szolgálják”. Itt egy sajátos címzettorientáltságot kell hangsúlyozni:

„Egyénekkel, nem pedig kizárólag államok képviselőivel állunk szemben. Egy közösségben, nem pedig egy szokásos nemzetközi típusú szervezetben vagyunk. Szükséges, hogy az intézmények munkája által érintett személyeket semmilyen módon ne gátolják a nyelvek használatában; »otthon« kell érezniük magukat ebben a közösségben.”⁸

A nyelvhasználat szabályozásának általános iránymutatásaként némi rugalmasságot biztosítottak:

[...] célszerű bizonyos mértékig a különböző intézmények eljárási szabályzatára és a szokásokra bízni a megfelelő megoldások megtalálását.”

A jogi bizottságon belül konszenzus alakult ki a francia, a német, az olasz és a holland nyelv mint „hivatalos nyelv” általános egyenlőségéről. A francia és a német delegáció között azonban egyértelmű nézeteltérés volt a „végrehajtási rendelkezések és általános jellegű határozatok”, valamint a „Bíróság határozatai” kérdésében. A francia képviselők abból a tényből, hogy a szerződés francia nyelven íródott, arra következtettek, hogy „elkerülhetetlen, hogy a szerződés végrehajtását szolgáló rendelkezések és az értelmezését szolgáló határozatok is ezen a nyelven íródjanak, legalábbis ami a hiteles eredeti változatot illeti”. Ezt a nézetet osztották a belga, holland, luxemburgi és olasz képviselők is. Másképp vélekedett a német képviselő, „akinek az álláspontja szerint az általános rendelkezéseket és a Bíróság határozatait valamennyi hivatalos nyelven el kell készíteni, és egyik változatnak sincs döntő jelentősége a többi változathoz képest”⁹.

Az eltérő álláspontok az ideiglenes bizottság 1951. június 25. és 28. között tartott második ülésén is fennmaradtak. A francia fél ragaszkodott az ítélezési gyakorlat folyamatosságához, amelyet csak a francia nyelv – mint az ítékezés egyetlen hiteles

8 | PA AA_B015_236_015 és PA AA_B015_236_016.

9 | PA AA_B015_236_016.

nyelve – biztosíthat.¹⁰ A német képviselő ezt a Közösség saját terminológiájára vonatkozó érveléssel támasztotta alá, amely nem köthető kizárólagosan egy tagállam jogi nyelvéhez:

„A Bíróság ítélezési gyakorlatát nem szabad kizárólag egy tagállam jogi fogalmai alapján kialakítani. Annak a ténynek, hogy a Szerződés csak francia nyelven hiteles, nincs jelentősége az ítéletek nyelvének kérdése szempontjából. A Bíróság kénytelen lesz számos olyan jogi fogalmat használni, amelyet a Szerződés nem szabályoz (pl. az ok-okozati összefüggés fogalmát)”.¹¹

Időközben megkezdődött a ratifikációhoz vezető rögös út, és csak 1952 júniusában/júliusában került ismét az ideiglenes bizottság elé a Szén- és Acélközösségben történő nyelvhasználat kérdésének a rendezése. Az 1952. június 12. és 14. között tartott harmadik ülésen – a német javaslatokat, valamint a szintén a holland és az olasz nyelv munkanyelvként való elismerését kívánó belga és az olasz delegáció ellenvetéseit figyelembe vevő – megállapodás született a nyelvhasználat kérdésében. A hat tagállam négy hivatalos nyelvét a Közösség egyenrangú hivatalos és munkanyelveként határozták meg. Minden nemzeti nyelvnek képesnek kell lennie arra, hogy a Bíróság előtti eljárás nyelveként is működjön. Fontos, hogy az értelmezéssel kapcsolatos kételyek esetén a jogi szövegek mind a négy nyelvi változatára hivatkozni lehessen.¹² Az utolsó kérdések tisztázását követően a jogi bizottság negyedik ülésére került sor a jegyzőkönyvtervezet elkészítése céljából. Ezt a jegyzőkönyvet a tagállamok külügyminisztereinek július 23. és 25. között Párizsban tartott konferenciáján megerősítették (lásd alább).

4. A német tárgyalási álláspont alátámasztásáról szóló két heidelbergi és tübingeni szakértői vélemény

A német delegációnak a Bíróság előtti nyelvi problémát és általában egy nemzetek feletti szervezetben fennálló nyelvi egyenlőség elvét illetően történő megerősítése érdekében, a Schuman-terv kérdéseivel foglalkozó német titkárság¹³ 1951 júliusában,

10 | Pfeil 1996a, 12.

11 | Pfeil 1996a, 12.

12 | Hemblenne 1992, 114; Van der Jeught 2015, 57.

13 | Ezt a titkárságot 1950. július 7-én hozták létre a külügyi szolgálatban a Schuman-tervvel kapcsolatos valamennyi kérdés rendezése érdekében. PAA AA_B015_339_030.

illetve augusztusában két szakvéleményt kért. Mindkettő 1951. augusztus 18-án érkezett meg Bonnba.¹⁴

Karl Heinz Neumayer, a tübingeni Max Planck Intézet összehasonlító és nemzetközi magánjoggal foglalkozó munkatársa szakértői véleményében egy „tanulmányt mutat be a nyelvhasználat kérdésének a többnyelvű országokban történő szabályozásáról”. Belgium, Svájc és Kanada – Québec tartomány, Finnország, az 1918 és 1938 közötti Csehszlovák Köztársaság, Dél-Tirol, Írország, a régi livóniai, észt és kurlandi magánjog, valamint a Versailles-i szerződés nyelvhasználati szabályozása volt e vizsgálat tárgya. A szerző a hivatalos nyelvek egyenértékűségét illetően az alábbi következtetésre jut:

„Ez az összeállítás világossá teszi, hogy ahol egy ország területén azonos politikai és kulturális jelentőségű nyelvek állnak egymással szemben, ott e nyelvek abszolút egyenlőségének szabályát állapították meg, és kizárták az egyik nyelv elsőbbségét a másikkal szemben. [...] Ezzel szemben az egyetlen államnyelvvel rendelkező országokban, a kisebbségi területeken hivatalosan engedélyezett kisebbségi nyelveket felülírta az általános államnyelv.”¹⁵

Az egyenlőségen alapuló nyelvhasználat elvének a nemzetek feletti joggal való analógiáját sugallják, azonban nem mondják ki kifejezetten.

Másként vélekedik „Az Európai Szén- és Acélközösség (Montánunió) nyelvhasználati kérdésének szabályozásáról szóló szakértői vélemény”, amelyet Carl Bilfinger, a heidelbergi Max Planck Összehasonlító Közjogi és Nemzetközi Jogi Intézet igazgatója írt. Bár a többnyelvű államok (Svájc, Belgium, Kanada és Dél-Afrika) a jogalkotás, az igazgatás és az igazságszolgáltatás terén fennálló nemzeti gyakorlatát, valamint a többnyelvű nemzetközi gyakorlatot (ENSZ) használják összehasonlítóként, a nemzetek feletti szabályozás alapvető szempontja a legfontosabb:

„A szabályozásnak figyelembe kell vennie, hogy a Szervezet tevékenységének célja, hogy a szén- és acélipar területén egy új, közös »nemzetek feletti« jogot alakítson ki valamennyi szerződő állam számára, és hogy valamely jogi norma érvényessége

14 | Mindkét szakvélemény a Szövetségi Külügyminisztérium Politikai Archívumában található. PAA AA_B015_135_001-052. Vö. | Pfeil 1996a, 12. és köv. o.

15 | PAA AA_B015_135_051.

alapvetően attól függ, hogy azt az érintettek számára érthető formában, azaz az általuk megszokott gondolkodás és cselekvés nyelvén fejezik-e ki”.¹⁶

A „Javaslatok a Montánunió szabályozására” című dokumentummal¹⁷ a szakértő fontos okfejtést biztosított a német delegáció számára. A négy nyelv közül a német, a francia, a holland és az olasz nyelv mindegyikét valamennyi intézmény előtt engedélyezni kell tárgyalási nyelvként. A hivatalos nyelvek egyenlőségét a Bíróság előtt is alkalmazni kell.

„A döntő elvnek itt annak kell lennie, hogy minden részt vevő államot, vagy különösen minden részt vevő vállalatot a számára megszokott nyelven hallgassanak meg, mivel csak így érhető el a valódi jogegyenlőség a Montánunió valamennyi részes fele számára.”¹⁸

Mindkét szakvélemény ma már történelmi tanúságtétel, amely egy sajátos hivatalos többnyelvűség – amely ma az Európai Unió lényegi jellemzője – alap gondolatait fejezi ki.

5. Az ideiglenes bizottság 1952. július 24-i jegyzőkönyvtervezete a Montánunióban történő nyelvhasználat kérdéséről: a további politikai fellépések alapja, valamint a Bíróság eljárási szabályzatában és a Közgyűlés alapokmányában való rögzítés

Bár a nyelvhasználat kérdését az 1951. április 18-i ESZAK-Szerződésben az aláíró államok a szerződéses jog alapján nem szabályozhatták, továbbra is fennállt a jövőbeni nyelvhasználat szabályozásának a kérdése. Ezt a célt szolgálta az újonnan megalakult ideiglenes bizottság különböző szakaszokban létrejött jegyzőkönyvtervezete,¹⁹ amelyet a külügyminiszterek 1952. július 23. és 25. között tartott párizsi konferenciája hagyott jóvá. Ez a „nyelvhasználati jegyzőkönyv”, amelynek szövegét hivatalosan soha nem tették közzé, nem válhatott az ESZAK-Szerződés részévé – mint például a Szerződés és mellékletei, a kiegészítő jegyzőkönyvek és az átmeneti rendelkezésekről szóló megállapodás rendelkezései, vagy mint egy jövőbeli jegyzőkönyvben még szabályozandó kérdés (mint például a Közösség intézményei és az Európa Tanács közötti kapcsolat az

16 | PAA AA_B015_135_01-06.

17 PAA AA_B015_135_01-031-34.

18 | *Ibid.*

19 | PA AA_B015_235_038-039.

ESZAK-Szerződés 94. cikke alapján) –; jogi besorolása ezért nem egyértelmű. Az 1952. július 24-i jegyzőkönyv azonban bekerült a tagállamok vonatkozó kormányrendeleteibe,²⁰ és további politikai-jogi és közigazgatási eljárások alapjául szolgált.

A hat tagállam négy hivatalos nyelvének kell a Közösség hivatalos és munkanyelveinek lennie (1. cikk: „*Les langues officielles et les langues de travail de la Communauté sont: français, allemand, italien et néerlandais*”). Az egyedi döntések és egyéb kommunikáció során a hivatalos nyelv megválasztása az érintett felek – beleértve a vállalatokat is – nyelvén alapult. Ezenkívül az intézményeknek címzett levelezés nyelvét a levelezőnek a hivatalos nyelvek egyike közül kellett kiválasztania (2. és 3. cikk), és az intézményeknek ugyanazon a nyelven kellett válaszolniuk. Általános hatályú jogi aktusokat (6. cikk: „*Les règlements, décisions générales et autres délibérations générales des institutions de la Communauté*”) a *Közösség Hivatalos Lapjában* mind a négy nyelven közzé kell tenni. A Hivatalos Lap az 1952-es első számától kezdve *de facto* a Közösség mind a négy hivatalos nyelvén megjelent. A hivatalosan többnyelvű tagállamok esetében a nyelvválasztást az adott állam jogszabályi követelményei határozzák meg (7. cikk: „*[...] l'usage de la langue sera, à la demande de l'Etat intéressé, déterminé suivant les règles générales découlant de la législation de cet État*”). Az Európai Parlament elődjének, a Közgyűlésnek a nyelvi rendszerét illetően az Európai Parlament önszabályozásra hivatkozik, azzal a feltétellel, hogy minden képviselő beszélhet a hivatalos nyelvek egyikén (4. cikk). Ez a Közgyűlés eljárási szabályzatában azonnali átültetésre került, amelyet a Közgyűlés 1952. szeptember 10–12-i alakuló ülésén vitattak meg és fogadtak el. Az eljárási szabályzat 15. cikke a francia, a holland, a német és az olasz nyelvet jelöli meg a Közgyűlés hivatalos nyelveként, amelyen minden hivatalos dokumentumot elkészítenek. A 16. cikk a négy hivatalos nyelvről és a négy hivatalos nyelvre történő szinkrontolmácsolást írt elő, amely szükség esetén megállapodás alapján (17. cikk) szűkíthető volt.²¹ Részletesebb formában a jegyzőkönyv (5. cikk, a)–e) pont) többek között a Bíróság nyelvi szabályozásával, különösen a négy hivatalos nyelv közül a lehetséges eljárási nyelvekkel, azok írásbeli és szóbeli használatával és a közzétételi gyakorlattal foglalkozik. Ezek bekerültek az

20 | PA AA_B015_235_038. és PA AA_B015_235_039.

21 | Európai Szén- és Acélközösség: A Közgyűlés eljárási szabályzata, a hely megadása nélkül, 1953. március, Hemblenne 1992, 127–128, Gaedke 1954, 289. és köv. o.

1952 decemberében létrehozott Bíróság 1953. március 7-i eljárási szabályzatába, és az Európai Unió Bíróságának alapját képezik, amelyet ma többnyelvűség jellemez.²²

6. Az európai integrációs folyamatban kialakuló hivatalos többnyelvűség következő szakaszára történő kitekintés

Az ESZAK létrehozása után az európai integráció további lendületet vett, és a gazdaságra összpontosított. Az 1955. júniusi messinai konferencián megvitatták a Közös Piac és az Atomenergia-közösség terveit, és létrehoztak egy bizottságot, amelynek feladata az Európai Gazdasági Közösség (EGK) és az Európai Atomenergia-közösség (EAK) szerződéstervezetének az elkészítése volt. A nyelvhasználat kérdését csak 1956-tól kezdődően tárgyalták, és a szerkesztői csoportokban alaposan megvitatták.²³ A szerződésszövegek kidolgozása során nem kizárólag a francia nyelvű szövegen dolgoztak, hanem a különböző szerkesztői csoportok a több nyelvi változaton történő egyidejű munka szempontjait is bevonták;²⁴ ez a megközelítés minden bizonnyal hatással volt mind a négy nyelvi változat kialakítására. Az ESZAK-Szerződéssel ellentétben az EGK-t és az EAK-ot létrehozó szerződések a szerződés nyelvei tekintetében az egyenlőség elvét alkalmazták. A tagállamok valamennyi hivatalos nyelve – több hivatalos nyelv esetén pedig legalább egy – a közösségi jog szintjén is megkapja ezt a jogállást, a hitelesség kifejezett előírásával. „E szerződést, amely egyetlen eredeti példányban francia, holland, német és olasz nyelven készült, és amelynek az e nyelveken készült szövegeinek mindegyike egyaránt hiteles [...]” (EGK-Szerződés 248. cikk/EAK-Szerződés 225. cikk). A nemzetközi jogban megszokottól eltérően a szerződés nyelveinek száma nem korlátozott. Az európai nemzetek feletti jognak ez a jellemzője vezetett ahhoz, hogy a Szerződés ma 24 nyelven létezik, amelyeket az EUSZ 55. cikk (1) bekezdése kifejezetten, az EUMSZ 358. cikk pedig hivatkozással sorol fel. A Római Szerződésekhez hasonlóan továbbra is érvényesül a szerződés valamennyi nyelvének korlátlan kötelező ereje.²⁵

22 | A Bíróság 1953. március 4-i eljárási szabályzata, HL 1953. 3., 37. és köv. o.

23 | Hemblenne 1992, 130; Schübel-Pfister 2004, 55. és 56. o.; Van der Jeught 2015, 60. és 61. o.

24 | Burr 2013, 19. és 20. pont.

25 | Mindenesetre nem tagadható, hogy továbbra is kényes kérdésről van szó. Nem véletlenül zárta ki az Alkotmányozó Konvent főtitkára, Sir John Kerr a szerződés nyelveiről szóló vitát az Alkotmányozó Konvent 2002/03. évi tanácskozásainak megnyitásakor; Burr 2013, 21. pont.

A hivatalos és a munkanyelvek tekintetében a Római Szerződések előkészítő munkálatai során a nemzeti ellentmondások miatt nem született konszenzusos megoldás a nyelvhasználat szabályozására vonatkozóan. Ezt a kérdést csak röviddel a szerződés 1957. március 23-i aláírása előtt, az EGK-Szerződés 217. cikkében tartották fenn a másodlagos jogalkotás számára. Ez a cikk kimondja, hogy a Közösség intézményeinek nyelvhasználatára vonatkozó szabályokat, a Bíróság eljárási szabályzatában foglalt rendelkezések sérelme nélkül, a Tanács határozza meg egyhangú határozattal. Ez az elsődleges jogi korlátozás megmaradt a Lisszaboni Szerződésben, amely az EUMSZ 342. cikkben kimondja: „Az Unió intézményeinek nyelvhasználatára vonatkozó szabályokat, az Európai Unió Bíróságának alapokmányában foglalt rendelkezések sérelme nélkül, a Tanács határozza meg egyhangúlag elfogadott rendeletekben.”

Ennek az 1957-ben lefektetett alapszabálynak a végrehajtása érdekében a Tanács 1958. április 15-én elfogadta a nyelvhasználati kérdés szabályozásáról szóló első rendeletét,²⁶ amely lényegében az 1952. júliusi ESZAK-jegyzőkönyvön alapul, és ma is érvényes. A kiindulási alap továbbra is a nyelvi egyenlőség elve. A hivatalos nyelvek és a munkanyelvek azonos kezelése (az 1/1958 rendelet 1. cikke) szimbolikus jellegű lehet; lehetőséget biztosít, azonban nem kötelez arra, hogy a hivatalos nyelveket munkanyelvként használják.²⁷ A rendeleteket és az egyéb általánosan alkalmazandó okmányokat a hivatalos nyelveken kell megszövegezni, és a hivatalos nyelveken megjelenő Hivatalos Lapban kerülnek közzétételre (az 1/1958 rendelet 4. és 5. cikke). Az ESZAK nyelvhasználati szabályairól szóló jegyzőkönyvével ellentétben, amely részletesebb tájékoztatást tartalmazott a Bíróság nyelvhasználati kérdéséről, az 1/1958 rendelet 7. cikke megelégedett az eljárási szabályzatban foglalt rendelkezésekre való hivatkozással. Az intézményekben a nyelvi-jogi hatásköröknek az eljárási szabályok szintjére történő ilyen általános jellegű áthelyezése (az 1/1958 rendelet 6. cikke) a szakirodalomban az ESZAK-jegyzőkönyvhöz képest újdonságként szerepel,²⁸ de már a Schuman-terv 1951-ben felállított jogi bizottságának észrevételeiben (lásd fentebb, 3. pont) megtaláljuk azt az ajánlást, hogy a nyelvi szabályozást „a különböző intézmények eljárási szabályzatára és a szokásokra” kell bízni.

26 | Az Európai Gazdasági Közösség által használt nyelvek meghatározásáról szóló, 1958. április 15-i 1. tanácsi rendelet (HL 1958. 17., 385. o.). Ezzel összhangban az Európai Atomenergia-közösség tekintetében, HL 1958. 17., 401. o.

27 | Ringe 2022, 86; Schübel-Pfister 2004, 58. és köv. o.

28 | Van der Jeught 2015, 62. és 63. o.

Az 1952. évi, közzé nem tett ESZAK-jegyzőkönyvre kevés nyilvános reakció érkezett, időközben azonban újra és újra hivatkoznak rá az 1/1958 rendelet értelmezéséhez. Az a tömör megállapítás, hogy az ESZAK-Szerződés csak francia nyelven érhető el, figyelmen kívül hagyja azokat a fontos érveket, amelyek szerepet játszottak az ESZAK-Szerződésre vonatkozó elemzések során és vitákban. Érdemes áttanulmányozni azokat az anyagokat, amelyek különböző módon dokumentálják a nemzetek feletti szerződés létrehozásának politikai-jogi megközelítését. Még ma, 2022-ben is világossá teszik számunkra egy olyan nemzetek feletti szervezet sajátosságait és kötelezettségeit, amelynek jelentősége messze túlmutat a gazdasági összetevőn.

Források

PA AA (Az Auswärtiges Amt [külügyminisztérium] Politikai Archívuma), PA AA_B 015 A Schuman-terv kérdéseivel foglalkozó titkárság

Az 1. Deutscher Bundestag (német szövetségi gyűlés) 1952. január 10-i, csütörtöki 183. plenáris ülés jegyzőkönyve <https://dip.bundestag.de/plenarprotokoll/protokoll-der-183-sitzung-des-1-deutschen-bundestages/4602?term=Schumanplan&f.wahlperiode= 1&f.wahlperiode= 20&rows= 25&pos= 5>

Hivatkozások

Burr, Isolde 2013. Art. 55 in Blanke, Hermann-Josef / Mangiameli, Stelio (szerk.). *The Treaty on European Union (TEU). A Commentary*. Berlin / Heidelberg: Springer.

Gaedke, Jürgen 1954. *Das Recht der Europäischen Gemeinschaft für Kohle und Stahl, Textsammlung mit Anmerkungen und Sachverzeichnis*. München: C. H. Beck.

Hemblenne, Bernard 1992. *Les problèmes du siège et du régime linguistique des Communautés européennes (1950–1967)*. In: Heyen, Erk Volkmar (szerk.): *Die Anfänge der Verwaltung der Europäischen Gemeinschaft*. Baden-Baden: Nomos, 107–143.

Pfeil, Werner 1996a. Der Aspekt der Mehrsprachigkeit in der Union und sein Einfluss auf die Rechtsfortbildung des Europäischen Gemeinschaftsrechts. *Zeitschrift für Rechtsvergleichung* 37 37, 11–20.

Ringe, Nils 2022. *The Language(s) of Politics: Multilingual Policy-Making in the European Union*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.

Schübel-Pfister, Isabel 2004. *Sprache und Gemeinschaftsrecht. Die Auslegung der mehrsprachig verbindlichen Rechtstexte durch den Europäischen Gerichtshof*. Berlin: Duncker & Humblot.

Van der Jeught, Stefaan 2015. *EU Language Law*. Groningen: Europa Law Publishing.

A „molengue” szangó nyelven „csillagvirágot” (gyermek) jelent.

A nyelvek gazdagságának az oktatásban való felhasználására tett kísérletről.

— Dr. Eva Vetter egyetemi tanár

Eva Vetter 2011 óta a Bécsi Egyetemen (Tanárképző Központ és Nyelvtudományi Intézet) a szakdidaktika, illetve a nyelvtanítás és nyelvtanulás kutatásának professzora. 2013 és 2018 között a Tanárképző Központ igazgatóhelyettese volt, 2012 óta pedig az International Journal of Multilingualism társszerkesztője. Kutatási témái a többnyelvűség, az oktatáskutatás, a diskurzuselemzés, a nyelvtanítás és nyelvtanulás kutatása, a nyelvi kapcsolatok és nyelvi konfliktusok kutatása, valamint a frankofónia.

Bevezetésképpen a nyelvi eufóriáról

A „molengue” vagy „molengué”, illetve „molenge” a Közép-afrikai Köztársaság nemzeti nyelvében, a szangóban egy főnév. A szótárakban gyermeknek fordítják. E szó a szangó nyelvet használók egymás közötti kommunikációjában is gyermeket jelent. Helmut Buchegger, aki hosszú ideig misszionáriusként élt Közép-Afrikában, megvizsgálta, vajon mi rejlik a szó e mai jelentése mögött (Buchegger 2021). A „molengét” más összetett szavakhoz hasonlóan a szó összetevőit elemezve vizsgálja: a „mo” a második személyben történő megszólítást jelzi, a „le” szemet és gyöngyöt is jelent, végül a harmadik szó, a „nge” jelentése kicsi, sovány. Nem minden nyelvben vezethető vissza a gyermek megnevezése ilyen vagy hasonló összetevőkre. A francia „enfant” kifejezés a latin *infans* szóból származik, tagadó előtaggal kezdődik (Brachet 1874, 205). Tagadó alakban van a latin *fari* ige, amely a görög „phaô” szóból származik. Noha az „enfant” szónak általában tulajdonított „gyermek” jelentés már nem olyan személyre vonatkozik, aki (még) nem tud beszélni, a francia szó összetevői mégis erre utalnak.

A nyelv a világ dolgait illetően egyfajta szemléletmódot kínál. Minden nyelv sajátos rendszeren alapul, amely más nyelvekétől jelentősen eltérhet. Az, ahogyan egy nyelv a világot leképezi, szorosan összefügg az adott nyelvet beszélők életkörülményeivel. Egy bizonyos, a közösség számára jelentős funkciót betöltő tárgy differenciáltabb megnevezéssel bír, mint egy kevésbé jelentős tárgy. Az észak-európai rénszarvaspásztorok számára a hóviszonyok megfigyelése és ismerete nagy jelentőséggel bírt. A csorda túlélése múlhatott ezen. Az északi számi nyelvben például több mint 20 kifejezést találunk a különböző hótípusokra (Haarmann 2021, 73).

Bár a nyelv a világ szemléletének egy bizonyos módját sugallja, e nézőpont minket, embereket nem feltétlenül korlátoz. Egyetlen nyelv sem olyan zárt és változatlan rendszer, amely kifelé mindig világosan körülhatárolható lenne. A nyelvek az azokat használó emberek igényeinek megfelelően továbbfejlődnek. Ezenkívül minden ember képes több nyelvet is megtanulni és használni. Ez lehetővé teszi, hogy elég gyorsan belemerüljünk a nyelvi komplexitásba. Ez már a számolásnál elkezdődik. Annak, aki ismeri a tízes számrendszert, gyakran egyáltalán nem kell messzire mennie ahhoz, hogy találkozzon az ettől eltérő húszas számrendszerrel, azaz a húszas alapú számolással: az ír nyelv a húszas alapú számoláson, a breton a tízes számrendszeren alapul. A két kelta nyelv földrajzilag nincs messze egymástól. Hogy a számolásnak köze van-e ahhoz, hogy a lábujjakat valamilyen okból hozzászámolták a kezujjakhoz, vagy a kezujjakat egyszerűen oda-vissza számolták, és így kapták meg a 20-as számot, valószínűleg még sokáig homályban marad (Haarmann 2021, 99).

Poliglottnak nevezik azt az embert, aki tökélyre viszi a nyelvtanulást, és különösen sok nyelvet nagyon magas szinten használ. Közülük talán a leghíresebb Mezzofanti bíboros (1774–1849), aki állítólag 72 nyelvet ismert, és ezek közül 39 nyelven folyékonyan beszélt (Hudson 2008, 90). A poliglott embereket kétségtelenül összeköti a nyelvek szeretete. Még a kevésbé kivételes nyelvhasználók számára is örömet okozhat a világ nyelvi formába öntésének sokrétű lehetőségei iránti érdeklődés.

Beárnyékolt öröm

A nyelvi sokféleségre (amely egyaránt jelenti az egyén és a társadalom többnyelvűségét is) nem mindig csak pozitívan tekintenek. Ez a helyzet az oktatás területén is, amelynek e cikket szentelem. Néha még hátrányos hatást is tulajdonítanak a fiatalok többnyelvűségének, ha a PISA-eredmények értelmezésére gondolunk. Azok a tanulók, akik otthon az oktatás nyelvétől eltérő nyelvet használnak, számos európai iskolarendszerben rosszabbul teljesítenek, mint az úgynevezett egynyelvű tanulók. Ennek megfelelően ezt a többnyelvűséget hátránként értelmezik. A többnyelvűséget az Egyesült Államokban is akadálynak tekintik. Erre példa a New York-i oktatási hivatal hivatalos elnevezése, amely kezdetben a kétnyelvű oktatás hivatala (Office of Bilingual Education of the New York City Board of Education) nevet viselte, amely elnevezés az angolul tanulók hivatala (2002: Office of English Language Learners of the New York City Department of Education), végül pedig a hátrányos helyzetű angolul tanuló diákok hivatala (2009: Chief Achievement Office: Students with Disabilities and English Language Learners) elnevezésre változott (García 2011, 140).

Európában, különösen az elmúlt 15 évben, egyre inkább a többségi nyelv mint oktatási nyelv felé fordulás figyelhető meg. Minden figyelem középpontjában ez áll, és szinte az a benyomásunk, hogy a többnyelvűség öröme eltűnt a közbeszédből. Ezen oktatási nyelv hiányos ismerete hátrányokkal és késedelemmel jár az oktatási pályafutásban. Egyes helyeken a nyelvi tilalmak és előírások heves viták tárgyát képezik, sőt néha politikai indíttatásúak (Netzwerk Sprachenrechte 2021). Ez a Gogolin által 1994-ben leírt egynyelvű habitus fennmaradásaként értelmezhető, miközben a tanulók ugyanakkor többnyelvűek.

Az ilyen vitákban gyakran figyelmen kívül hagyják, hogy a többnyelvűség olyan kérdés, amellyel az oktatási rendszerek már régóta küzdenek. Az idők során kialakultak már a sikeres intézményi végrehajtás modelljei. Az alábbiakban ezekről fogok beszélni. E cikk olyan modelleket elemez, amelyek nem elsősorban pénzügyi forrásokhoz (pl. a szülők forrásaihoz) kapcsolódnak, illetve amelyeket az európai innovatív többnyelvűségi

modellekről szóló jelentésben már megemlítettek (Le Pichon-Vorstmann et al. 2020, 42–95). Így az alábbiakban az Osztrák-Magyar Monarchia utraquista iskoláit, az európai kisebbségi iskolákat és a városi területeken működő többnyelvű iskolákat mutatom be.

Egy pillantás a történelemre: az Osztrák-Magyar Monarchia utraquista iskolái¹

A földrajzi területek még a múltban is csak ritkán voltak valóban egynyelvűek. Kivételt képeznek a kapcsolat nélküli közösségek, és azok, amelyek különböző okokból elutasítják a külső kapcsolatfelvételt. Sokkal gyakoribb eset az, hogy a különböző nyelveket használó emberek nemcsak találkoznak egymással, hanem együtt is élnek, és földrajzi, valamint politikai tereken osztoznak. A többnyelvű területeken történő oktatás érdekében Európában megjelentek az úgynevezett utraquista iskolák. Ez volt a helyzet az Osztrák-Magyar Monarchia soknemzetiségű államában is: a egyes nyelvterületeken a 19. században széles körben elterjedtek a két- és többnyelvű iskolák, amelyekben a német volt az egyik tanítási nyelv. Gyermekük későbbi szakmai előmenetelét szem előtt tartva sok nem német szülő is ezen iskolákat részesítette előnyben az egynyelvű iskolákkal szemben (Urbanitsch 1980, 81). Az utraquista iskolákban a tantárgyakat különböző nyelveken tanították. Az is előfordult, hogy egy iskolában egy és ugyanazon tantárgyat különböző nyelveken is tanították. Az oktatás nyelve tehát a tárgytól (és a körülményektől, például a tanárok rendelkezésre álló nyelvtudásától) függően változott.

Az ilyen utraquista modell működésének szép példája a 19. századi Csehországban Plzeň (Pilsen) városa. Csehország második legnagyobb városa egy jelentős iparral rendelkező nagy körzet székhelye volt, amely körzet nyugati részének lakosai többségükben németül, keleti részének lakosai pedig csehül beszéltek. A város így a cseh és német anyanyelvűek számára a nyelvi érintkezés központja és az oktatás fontos helyszíne volt. Magában a városban a lakosok többsége már a 19. században is csehül beszélt. A hivatalos statisztikákból e következtetések vonhatók le (Newerkla 2003).

Valójában azonban a város lakossága a 19. században kétnyelvű volt: a cseh anyanyelvűek számára a jó németnyelv-tudás társadalmi és gazdasági előnyökkel járt. A németül beszélők a cseh anyanyelvű többséggel való mindennapi érintkezésben rá voltak utalva

1 | Az Osztrák-Magyar Monarchiában az „utraquista iskola” kifejezést a kéttannyelvű iskolák megnevezésére használták, ahol a gyerekek különböző nyelveit használták tanítási nyelvként, és fókuszatosan felváltották a másik nemzeti nyelvvél, például a némettel vagy az olasszal (Stourzh 1980, 1136).

a megfelelő nyelvtudásra. A város legrégebbi gimnáziumainak elemzése betekintést nyújt az utraquista rendszer működésébe: így azon gimnáziumokban, amelyeket 1883-tól cseh gimnáziumnak neveztek, a matematikát, fizikát, kémiát és mechanikát németül, az irodalmat, történelmet, földrajzot és természettudományokat (valamint az alsó tagozatban a számtant is) csehül tanították. A többi tantárgyat mindkét nyelven oktatták. Ugyanígy az 1890-től „németnek” nevezett iskoláknak a 19. század közepén szintén volt egy kétnyelvű ága, amelyben egyes tantárgyakat az egyik, másokat a másik nyelven tanítottak. Figyelemre méltó, hogy ez a nyelvi rendszer a város erőfeszítéseinek eredménye volt. A polgárok arra törekedtek, hogy a következő generációt felvértezzék a békés együttéléshez szükséges nyelvtudással. Az erősödő nacionalizmus (Vetter 2003) és a kötelező nyelveknek az alaptörvény (1867) 19. cikkének (3) bekezdésében kimondott tilalma az iskolák nyelvi-nemzeti elkülönítéséhez vezetett (Stourzh 1980). Az utraquista rendszer a feledés homályába merült.

A kisebbségi iskolák mint a jelenlegi többnyelvűség modelljei

Az európai nemzetállamoknak köztudottan gondot okoz a nyelvi sokszínűség. Önképében a nemzetállam a francia forradalomhoz kötődik, és egynyelvűnek tekinti magát. Az oktatás nyelve következképpen a nemzeti nyelv. A jogi és pénzügyi támogatás hiánya az összes többi nyelv visszaszorulásához vezet. Ez az oktatási rendszert is érinti. Az 1970-es években több európai államban alulról szerveződő mozgalmak alakultak, amelyek hálózatba szerveződtek, és kiálltak az iskolarendszertől kiszorult nyelvekért. Azóta ezek az iskolák nemcsak, hogy növelték a tanulóik számát, hanem ma már nagy presztízzsel is rendelkeznek. E fejlődés vonatkozásában példaértékkel bír a breton DIWAN kisebbségi iskolák története (Vetter 2013).

A DIWAN alapításának történetéhez tartozik az a jól ismert fénykép, amelyen az első tanár, egy breton zenész öt gyermekkel látható. Csak egy nappal korábban vették fel a tanárt, és egy nem erre a célra kialakított teremben kezdte meg az oktatást. Jelenleg 4030 gyermek jár DIWAN-iskolába (Office de la langue bretonne, 2021/22-es tanév). A nonprofit egyesület 48 általános iskolát (écoles), hat középiskolát (collèges) és két gimnáziumot (lycées) működtet. A tanítás 1977 óta a Kanadából importált immerziós modellre épül. A pedagógusok már az óvodától kezdődően a breton nyelvet használják. A gyerekek megtanulnak bretonul írni és olvasni. Ezt követően e készségeket átültetik a francia nyelvbe. Az iskola nyelve a breton, és ez a „nyelvfürdő” a francia nyelvvel való egyensúly megteremtését célozza. A társadalomban a francia nyelv dominál, és sok szülő maga sem tud bretonul, vagy még nem ismeri a breton nyelvet, amikor gyermekét a

DIWAN-ba íratja. Az immerziós modell célja a lehető legkiegyensúlyozottabb kompetencia elérése mindkét nyelvben (Osterkorn, Vetter 2015).

A DIWAN több mint négy évtizedes fennállása alatt megmaradt alulról szerveződő mozgalomnak, amely folyamatosan professzionalizálódott. Tanárképző programokat dolgoztak ki, tananyagokat készítettek, és hivatalos formát öltött a más kisebbségi iskolákkal való kapcsolatépítés. Az új iskolák megnyitása azonban még mindig a szülők kezdeményezésére vezethető vissza.

A DIWAN sikere számokban is kifejezhető: a DIWAN-tanulók sikeresebbek az érettségien, mint az átlagos franciaországi és Finistère megyei tanulók. 2020-ban, mint több korábbi évben is, a carhaix-i gimnázium minden diákja sikeres érettségi vizsgát tett (Linternaute). A DIWAN nemcsak a breton kisebbségi nyelv tanulásának legsikeresebb modelljét kínálja. Az angol, majd a német vagy spanyol nyelv tanulásával, valamint a más nyelvi kisebbségeknél való, nyelvtanulási célú tartózkodásokkal együtt az immerziós modell arra is jó példa, hogy két nyelv ismerete jó alapot jelent a további nyelvtanuláshoz.

Rendkívüli változatosság: többnyelvűség a városi területeken

Az urbanitás különlegessége abban rejlik, hogy rendkívül nagy komplexitás és sokféleség található egy behatárolt területen. Bécsben ez a sokszínűség azon alapul, hogy e város hagyományosan egy többnyelvű birodalom fővárosa volt, amelynek lakói évszázadokon keresztül hozták magukkal a városba saját nyelvüket. Ma a társadalmi többnyelvűség az 1960-as évek munkamigrációján alapul. A német mellett a bosnyák, horvát, szerb, török, albán, lengyel és román nyelv is erősen képviselteti magát. 2015-ben a szíriai háború menekültmigrációt indított el, amely Bécsbe több nyelvet, például arabot és perzsát hozott. A tanulók több mint fele az iskolán kívül egy másik nyelvet is használ, gyakran a német nyelvvel együtt. Az iskolákban a nyelvi sokszínűség – iskolatípusok szerint – ugyan eltérő mértékben van jelen, a személyes környezet többnyelvűsége azonban mindent összevetve a jelenlegi tanulók fontos ismertetőjegyeként szilárdan rögzült.

E többnyelvűség megbecsülése érdekében egyes helyeken különleges stratégiákat dolgoztak ki. Ezek közül sok feliratok, táblák vagy plakátok formájában látható az iskola nyelvi tájképében, az úgynevezett linguistic landscape-ben. Így az egyik iskola kapuján a gyerekek által beszélt összes nyelven az „Üdvözlünk” felirat olvasható, egy másikén pedig a „40 nyelv – egy iskola” felirat. Egy másik iskolában a „Béke” felirat számos nyelven látható az iskola egész épületében. A többnyelvű iskolai plakátok arra utalnak, hogy nem csupán a német a tanulás nyelve (Vetter 2021).

Egyes iskolák a többnyelvűség megbecsülésének ilyen jelein túlmenően stratégiákat is kidolgoznak annak érdekében, hogy a többnyelvűséget az iskola nyelvi tevékenységeibe is beépítsék. Ezek közé tartoznak a „szív nyelvén” írt versek, amely nyelv minden diák számára más lehet, vagy a különböző nyelveken zajló kutatómunka, amely új perspektívákat tesz hozzáférhetővé. A kontroll hiányát, amelytől a tanárok gyakran tartanak, ellensúlyozza az, hogy a tanulók egyre önállóbbak lesznek, és erősödnek a pozitív érzelmeik. Emellett gyakorolják a különböző nyelveken felkutatott információk közös nyelvre való átültetését is.

A többnyelvű tanítás szembeáll az oktatás egynyelvű orientációjával. A többnyelvűség nemcsak láthatóvá lesz, hanem a tanulási tapasztalatok kiindulópontjává, illetve részévé válik. Noha a többnyelvűséget sok helyen még mindig inkább kihívásnak tekintik, a növekvő számú források fordulópontot jeleznek. A Mercator Institut für Sprachförderung und Deutsch als Zweitsprache is kiadott egy kézikönyvet a tanárok számára „Többnyelvű tanítási elemek” címmel, az Európai Unió pedig a többnyelvűség jegyében kiemelt jelentőséget tulajdonít a nyelvtanítás jövőjének (Le Pichon-Vorstman 2020).

Következtetés

2021-ben Jim Cummins a többnyelvű diákok oktatásának sikeressége területén az elmúlt évtizedekben végzett kutatásokat elemezte. Élesen bírálja a PISA-eredmények értelmezését, miszerint az otthon a többségi nyelvtől eltérő nyelvet használó gyermekek gyengébb teljesítménye azzal magyarázható, hogy ezeknek a gyermekeknek túl kevés lehetőségük van a többségi nyelv elsajátítására. Cummins ismételten hangsúlyozza, hogy a PISA-eredmények nem bizonyítják az otthoni nyelvhasználat, a többségi nyelv elsajátításának lehetőségei és az átlag alatti teszteredmények közötti okozati összefüggést (Cummins 2021, 96). Ellenkezőleg, kiterjedt tanulmányokra hivatkozva kimutatja, hogy a tanulók nyelvi erőforrásainak kihasználása segíti az elsajátítandó nyelven történő szövegalkotást és -befogadást, lehetővé teszi a meglévő ismeretek beépítését, és ösztönzi a nyelvek közötti különbségek tudatosítását. Cummins hangsúlyozza továbbá a megerősítő stratégiák hatását, hogy a tanulók pozitív akadémiai önképet alakíthassanak ki.

A három bemutatott modellben az oktatás ilyen megerősítő hatása különbözőképpen érvényesül. Közös bennük, hogy a nyelvet nemcsak a tanulás eszközének, hanem az oktatás önálló alkotóelemének is tekintik. Közös bennük az is, hogy elkötelezett emberek viszik őket előre. A modellek abban különböznek egymástól, hogy különböző mélységig merülnek el a nyelvek világában. Talán a „csillagvirág” (gyermek) egy nap majd egy

iskolai plakáton is megtalálható lesz, és alkalmasint a DIWAN egykori diákjai a legalább négy nyelvű repertoárjukat további dimenziókkal is bővítik. Akárhogy is van, a nyelvekben és a sokszínűség általi gazdagságban felt öröm minden modellben érzékelhető.

Hivatkozások

Brachet, Auguste. Dictionnaire Etymologique de la langue Française, Sixième édition. Ca. 1874.

Buchegger, Helmut 2021. Wenn der Fisch im Wasser weint... Begegnungen, Reisen, Abenteuer nach Tagebuchaufzeichnungen. Bibliothek der Provinz.

Cummins, Jim 2021. Rethinking the Education of Multilingual Learners: A Critical Analysis of Theoretical Concepts. Multilingual Matters.

García, Ofelia 2011. Pedagogies and Practices in Multilingual Classrooms: Singularities in Pluralities. The Modern Language Journal 95. 385–400.

Gogolin, Ingrid 1994. Der monolinguale Habitus der multilingualen Schule. Waxmann.

Haarmann, Harald 2021: Die seltsamsten Sprachen der Welt. Von Klicklauten und hundert Arten, ich zu sagen. C. H. Beck.

Hudson, R. 2008. Word Grammar, Cognitive Linguistics, and Second Language Learning and Teaching. In: P. Robinson & N. Ellis (Eds.), *Handbook of Cognitive Linguistics and Second Language Acquisition* (89–113. o.). New York: Routledge.

Le Pichon-Vorstman, E., Siarova, H., Szőnyi, E. 2020. „The future of language education in Europe: case studies of innovative practices”, NESET report. Luxemburg: Publications Office of the European Union. doi: 10.2766/81169.

Linternaute. Lycée Diwan (enseignement breton) (Carhaix-Plouguer): classement 2021 et taux de réussite au bac. <https://www.linternaute.com/ville/lycee/lycee-diwan-enseignement-breton/lycee-0292137R>.

Netzwerk Sprachenrechte. Wird Sprachen-Unrecht in Oberösterreich Regierungsprogramm ? OTS 0035 APA-Presseaussendung vom 8.11.2021.

Newerkla, Stefan 1999. Intendierte und tatsächliche Sprachwirklichkeit in Böhmen. Diglossie im Schulwesen der Böhmisches Kronländer 1740–1918. Wien: WUV University Press.

Newerkla, Stefan 2003. The seamy side of the Habsburgs' liberal language policy: Intended and factual reality of language use in Plzeň's educational system. In: Rindler Schjerve, Rosita (ed.): Diglossia and Power. Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire. Mouton De Gruyter, 167–195.

Office de la langue bretonne, chiffres-clés. <https://www.fr.brezhoneg.bzh/5-chiffres-cles.htm>

Osterkorn, Patrick K., Vetter, Eva 2015. „Le multilinguisme en question ?” – The case of minority language education in Brittany (France). In: Kramsch, Claire / Jessner, Ulrike (eds.): The multilingual challenge: Cross-disciplinary perspectives. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 115–139.

Stourzh, Gerald 1980: Die Gleichberechtigung der Volksstämme als Verfassungsprinzip 1848–1918. In: Wandruszka, Adam/Urbanitsch, Peter (Hrsg.), Die Habsburgermonarchie 1848– 1918. Band III Die Völker des Reiches. Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 975–1206.

Urbanitsch, Peter 1980. Die Deutschen. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band III Die Völker des Reiches, 1. Teil. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 33–410.

Vetter, Eva 2003. Hegemonic discourse in the Habsburg Empire: The case of education. A critical discourse analysis of two mid 19th century government documents. In: Rindler Schjerve, Rosita (ed.): Diglossia and Power. Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire. Mouton De Gruyter, 271–307.

Vetter, Eva 2013. Teaching languages for a multilingual Europe – minority schools as examples of best practice? The Breton experience of *Diwan*. In: International Journal of the Sociology of Language 223(2013), 153–170.

Vetter, Eva 2021. Language Education Policy Through a DLC Lens: The Case of Urban Multilingualism. In: [Larissa Aronin and Eva Vetter \(Eds\): Dominant Language Constellations Approach in Education and Language Acquisition. Educational Linguistics Vol. 51, 43–59.](#)

Az észt nyelv az Európai Unióban egy európai parlamenti képviselő szemszögéből

— **Marina Kaljurand**

Marina Kaljurand 2019 óta tagja az Európai Parlamentnek. 1991 és 2015 között különböző pozíciókat töltött be az észt külügyi szolgálatban; észt nagykövet volt különböző államokban, többek között az Orosz Föderációban, az Amerikai Egyesült Államokban és Izraelben. 2015–2016-ban Marina Kaljurand észt külügyminiszter volt, 2019-ben pedig az észt parlament képviselőjévé választották. Szakértőként számos nemzetközi szervezet működésében működött közre, diplomáciát tanított a Tartui Egyetemen és az Észt Diplomáciai Iskolában, valamint számos cikket tett közzé a kiberbiztonság, a nemzetközi jog és a politika témakörében.

Észtország 2004-ben csatlakozott az Európai Unióhoz. Ezt hosszú és alapos figyelemfelkeltésre irányuló munka és 2003-ban csatlakozási népszavazás előzte meg. Észtország csak 12 évvel korábban nyerte vissza függetlenségét, és a társadalom egy része félt az „új Unióhoz” való csatlakozástól. Attól tartottak, hogy Moszkva helyett Brüsszel kezdi majd kiadni a parancsokat, és hogy az Európai Unió elnyomja az észt nyelvet, amelyet az egész szovjet időszakban megőriztek és védtek. Emlékszem, hogy az emberekkel való találkozásaink során Írország példáját említettük, amely 1973-ban csatlakozott az Európai Unióhoz (akkori nevén: Európai Gazdasági Közösség), és néhány évtized alatt az Európai Unió támogatásával nemcsak gazdaságát fejlesztette, hanem jelentősen növelte az ír kultúra ismertségét és az ír nyelv ismeretét is. Kis túlzással azt lehet mondani, hogy az Európai Unió volt az ír nyelv újjáéledésének a keresztapja. Akkor még nem tudtuk, hogy az ír 2007-ben az Európai Unió hivatalos nyelve lesz.

Az észtok aggodalma a nyelv megőrzéséért teljesen érthető volt, hiszen még egyes szakértők is úgy vélték, hogy egy olyan nyelv, amelyet kevesebb mint egymillió ember beszél, kihalásra van ítélve. A Szovjetunióban tapasztalt szovjetizáció mellett érthető, hogy miért tekintették az észt nyelvre és kultúrára nézve fenyegetésnek az Európai Uniót. Az írrel ellentétben az észt nyelv helyzete kezdettől fogva jobb volt: az észt nyelv az Európai Unióhoz való csatlakozással az Európai Unió hivatalos nyelvévé vált.

Érdekes megjegyezni, hogy az észtok ma az Európai Uniónak, beleértve az Európai Parlamentet is, szerepet tulajdonítanak az észt kultúra (és nyelv) védelmének. Az Eurobarométer 2022 elején közzétett felmérése¹ szerint a megkérdezett észtok különösen fontosnak tartják, hogy az Európai Parlament védje a szabad mozgást (29%), valamint a nemzeti hagyományokat és kultúrákat (26%). Ez jelentősen eltér az uniós átlagtól, ahol az Európai Parlament feladatainak elsősorban a demokrácia védelmét (32%), a szólás- és gondolatszabadság védelmét (27%) és az emberi jogok védelmét (25%) tekintik. Ez azt jelenti, hogy 18 évvel az Európai Unióhoz való csatlakozás után az észtok gondolkodásmódja teljesen megváltozott: az Európai Unió intézményeit az észt kultúra és nyelv védelmezőinek, nem pedig fenyegetésnek tekintik.

A nyelvi sokszínűséget Európa gazdagságának tekintik, és az uniós intézmények többnyelvűsége kivételes. Ennek persze ára van, szó szerint.

1 | <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2612>

A többnyelvűség kritikusai gyakran a fordítás pénzügyi oldalára hivatkoznak: túl költséges, túl sok a fordítás, értelmetlen pénzkidobás, az Európai Unió sokkal olcsóbban és könnyebben működhetne, ha egy vagy legfeljebb két, három hivatalos nyelv lenne. Igaz, hogy a többnyelvű Európai Unió nem olcsó. De nem minden lehet vagy kell, hogy olcsó legyen. Vannak olyan szimbólumok és értékek, amelyek értékesebbek a pénznél.

Pályafutásom során – többek között külügyminiszterként a Külügyi Tanácsban, jelenleg pedig az Európai Parlament képviselőjeként – igen eltérő üléseken vettem részt az Európai Unió intézményeiben. Igénybe vettem tolmácsokat, és beszéltem angolul, és nagyon elégedett voltam a tolmácsolás minőségével, bár néhány esetben nem annyira. Mindig is nagyra értékeltem azonban a lehetőséget, hogy észtül beszélhettem az Európai Unió intézményeiben. A következő okokból ezt fontosabbnak tartom, mint a fordítási szolgáltatással kapcsolatos pénzügyi költségeket, sőt, még a fordítás minőségének időnkénti ingadozását is.

Először is, a saját országunk nyelvének használata fontos az emberek önbizalma, magabiztossága és méltósága szempontjából. Az a tény, hogy az Európai Unió az észt nyelvet a nagy államok nyelveivel egyenértékűnek ismeri el, minden bizonnyal növeli az észt nyelv iránti büszkeséget.

Ebben az értelemben az Európai Unió példát mutat az észt nyelv használata és megbecsülése tekintetében. Képletesen szólva: ha Brüsszelben lehet észtül beszélni, akkor erre bármely észt vállalatnál, hatóságnál, egyetemen stb. is lehetőséget kell biztosítani. Természetesen ez nem abszolút jellegű és nem könnyen megvalósítható, például a nemzetközi vállalatok esetében, de törekedni kell rá.

2016. június 29-én külügyminiszterként felszólaltam az „Észt nyelv és kultúra a világban” című konferencián.² Akkoriban a következőket mondtam: „Állítólag több mint 6000 nyelv van a világon, de ezek közül csak körülbelül 200 olyan fejlett, hogy ezeken a nyelveken egyetemi tanulmányok folytathatók, tudományos munkát lehet végezni, szépirodalmat olvasni, számítógépes szoftvereket használni stb.

Ugyanennyi nyelv van, amelyet több mint egymillió ember beszél. 2004 óta az észt az Európai Unió egyik hivatalos nyelve. Ebben a tekintetben az észt nyelv elég jó helyzetben

2 | <https://vm.ee/et/uudised/valisminister-marina-kaljuranna-kone-konverentsil-eesti-keel-ja-kultuur-maailmas>

van. Nyelvünk annyira fontos számunkra, hogy az Alaptörvényben is rögzítve van: 6. §
– Az észti állam nyelve az észti.

Az állam kötelessége, hogy az idők folyamán biztosítsa az észti nemzet, nyelv és kultúra megőrzését. Egy nyelv fennmaradása nagymértékben függ a nyelvet beszélő és használó emberek hozzáállásától. Mindannyiunk felelőssége, hogy az észti nyelv szép és tiszta maradjon. A nyelv azonban nemcsak örökség, hanem a mindennapokban is szélesebb körben használják, és fejleszteni is kell. A nyelv identitást és gondolkodásmódot közvetít, és tükrözi értékeinket”.

Mindezek fényében érdemes szem előtt tartani, hogy a nyelv megőrzése sokkal szélesebb körű probléma, mint az észti nyelv uniós intézményekben történő használata. Egy kis ország számára létfontosságú az anyanyelvi tudományos nyelv fejlesztése, valamint az új témákkal és területekkel való lépéstartás, hogy a nyelv ne maradjon a „konyhanyelv” szintjén. Arról van szó, hogy az egyetemeken, a kutatóintézetekben és a digitális világban egyensúlyt kell találni az észti nyelv használata és az idegen nyelvek használata között. Ez az anyanyelv megőrzését jelenti egy egyre inkább globalizált világban, ahol egyrészt nagy a nyomás a nemzetközivé válásra, másrészt fennáll annak a veszélye, hogy békaperspektívába kerülünk.

Másodszor, ha valaki az európai intézményekkel, beleértve az Európai Parlamentben való felszólalást is, az anyanyelvén tud kommunikálni, az megkönnyíti az emberek számára a kommunikációt és közelebb hozza Brüsszelt (valamint Strasbourgot és Luxembourgot) az észtekhez.

Az átlagpolgár számára az Európai Unió általában távolinak és bürokratikusnak tűnik. Ennek fényében nagy előny, hogy az ember az anyanyelvén kommunikálhat, és észti nyelven olvashatja a jogi aktusokat. Ez nem jelenti azt, hogy az anyanyelvű jogi szövegek mindig könnyen érthetők. Távolról sem. Jogászként el kell ismernem, hogy egyes észti nyelvű jogi szövegeket nehezebb olvasni, mint az angol nyelvűeket. Például, ha egy területen nem alakult ki közkeletű észti szókincs, vagy ha a kialakult kifejezések túlságosan mesterségesek. Példaként említem a kiberbiztonságot, mint az egyik olyan területet, ahol az észti szókincs fejlesztése csak körülbelül egy évtizeddel ezelőtt kezdődött. Az Európai Unió kétségtelenül szerepet játszik az időszerű és releváns észti nyelv fejlesztésében. Végül is az Európai Unió összes jogi szövegét le kell fordítani észti nyelvre, ami új észti szavak és kifejezések létrehozását és bevezetését jelenti.

Merem állítani, hogy az Európai Parlament különbözik az Európai Unió más intézményeitől, mivel köteles a lehető legmagasabb szintű többnyelvűséget biztosítani. Minden európai polgárnak joga van ahhoz, hogy induljon az európai parlamenti választásokon. Nem lenne észszerű elvárás, hogy az Európai Parlament képviselői tökéletesen beszéljenek egy olyan elterjedtebb nyelvet, mint a francia vagy az angol. Az Európai Parlament eljárási szabályzata kifejezetten elismeri minden képviselő jogát arra, hogy saját nyelvén olvassa és írja meg a parlamenti dokumentumokat, kísérvé figyelemmel a vitákat és szólaljon fel.

Az Európai Parlamentet az az elv vezérli, hogy az Európai Unió minden polgára számára lehetővé kell tenni, hogy az őt érintő jogi aktusokat a saját országa nyelvén olvashassa. Az Európai Parlament mint társjogalkotó köteles biztosítani, hogy a Parlament által elfogadott jogi aktusok nyelvileg helytállóak legyenek valamennyi hivatalos nyelven. Az európaiaknak az európai uniós jog értelmében joguk van ahhoz, hogy saját nyelvükön kövessék a Parlament munkáját, kérdéseket tegyenek fel és válaszokat kapjanak.

Az Európai Parlament fordítószolgálatára szerint az Európai Parlament mintegy 700 fordítót, emellett mintegy 500 asszisztent és technikai személyzetet foglalkoztat.³ A 24 hivatalos nyelv révén 552 nyelvi kombináció létezik, mivel minden nyelvről 23 nyelvre készül fordítás. Tekintettel arra, hogy az Európai Unió lakossága körülbelül 450 millió, az Európai Parlament 700 fordítója nem nagy szám és nem nagy költségtényező. Különösen, ha figyelembe vesszük a többnyelvűség pozitív aspektusait. Azt hiszem, ugyanez az Európai Unió valamennyi intézményéről elmondható.

A Covid19-világjárvány megmutatta, hogy a fordítási szolgáltatások hiánya hogyan bénította meg az Európai Parlament munkáját. A világjárvány kezdetén néhány hónapig az Európai Parlament csak távmunkában és tolmácsolás nélkül, azaz kizárólag angol nyelven dolgozott. Az akadályt a technikai kapacitás jelentette, vagy inkább a kapacitás hiánya, amely miatt még a plenáris ülések alatt sem lehetett minden nyelvre biztosítani a folyamatos tolmácsolást. Egy idő után a helyzet javulni kezdett, és fokozatosan helyreállt a tolmácsolás a plenáris üléseken, a bizottsági üléseken és a képviselőcsoportok ülésein.

Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy az Európai Parlament több hónapon keresztül nem tudta úgy végezni a munkáját, ahogyan azt elvárják tőle, és ahogyan azt tennie kellett volna. Nagyon rossz helyzetben voltak azok az európai parlamenti képviselők, akik nem tudtak idegen nyelveket, és a világjárvány előtt csak az anyanyelvükön dolgoztak

3 | <https://www.europarl.europa.eu/translation/de/translation-at-the-european-parliament/organisation>

(amihez teljes mértékben joguk volt). Egyrészt szomorú volt látni, hogy kizárták őket a vitákból, vagy saját személyes tolmácsukkal – aki nem feltétlenül volt szakember, és nem is ismerte a megvitatott kérdéseket – kellett azokon részt venniük. Másrészt ez nagyon alapvető kérdés volt, mivel az európai parlamenti képviselők olyan helyzetbe kerültek, hogy nem tudták a megszokott módon végezni a munkájukat. Érthető, hogy olyan válságról volt szó, amelyre egyetlen ország vagy intézmény sem volt felkészülve. A tanulságok és a következtetések levonása megtörtént. Az Európai Parlament többnyelvű lesz, és továbbra is többnyelvűnek kell lennie: Az európai parlamenti képviselőknek a saját nyelvükön kell tudniuk dolgozni, a polgároknak pedig a saját nyelvükön kell tudniuk kommunikálni az Európai Parlamenttel.

Nekem személy szerint az is tetszik, hogy az Európai Parlament plenáris ülései az elnök vagy az alelnök országának a nyelvén zajlanak. Ez az Európai Unió valamennyi hivatalos nyelve iránti tisztelet jele, és kiváló példa mind az Európai Unió többi intézménye, mind pedig a tagállamok és a polgárok számára.

A híres V. Károly császár, akit a 16. század első felének legnagyobb európai államférfiaként tartanak számon, állítólag egyszer azt mondta, hogy Istennel spanyolul (vagy latinul?), a nőkkel olaszul, a férfiakkal franciául, a lovakkal pedig németül beszél. Tréfásan azt mondhatjuk, hogy talán V. Károly ezt értette a többnyelvűség alatt. Valószínűleg elámult volna, ha tudta volna, mi lesz ebből öt évszázaddal később, és hogy éppen Európa milyen fontos szerepet tölt be a többnyelvűség megőrzésében. Valószínűleg büszke lenne Európa (azaz: az Európai Unió) többnyelvűségére.

A többnyelvűség: az állampolgár szempontja

— Nikiforos Diamandouros

Nikiforos Diamandouros (Ph.D. Columbia University, 1972) a politikatudományok *professor emeritusa* az athéni egyetemen, és 2014 óta az athéni akadémia tagja. Európai ombudsman (European Ombudsman, 2003–2013), az első ombudsman Görögországban (1998–2003), valamint a nemzeti társadalomtudományi kutatóközpont igazgatói tanácsának igazgatója és elnöke (1998–2003). 2012-től 2022-ig vendégelőadó volt a College of Europe-ban (Bruges). Díszdoktori címet kapott a Panteion Universitytől (2015) és az American College of Greece-től (2011). Kitüntette a francia elnök (becsületrend; 2014), a lengyel elnök (arany érdemkereszt; 2010) és a görög elnök (főnixrend; 2004). Publikációi a demokráciára, a jogállamiságra, az ombudsmani intézményre, a közigazgatásra, valamint a politika és a kultúra viszonyára összpontosítanak.

Amikor 2003 áprilisában elfoglaltam európai ombudsmani hivatalomat, rögvest szembesültem a többnyelvűség sokféle elméleti és gyakorlati vetületével¹. Abban az időben a Szerződésnek tizenkét hivatalos nyelve volt.² Új beosztásom megkövetelte tőlem, hogy ne csak európai ombudsman, hanem például Médiateur européen, Europäischer Bürgerbeauftragter, Defensor del Pueblo Europeo, Provedor de Justiça Europeu és Europeiska ombudsmannen is legyek. A 2004. évi bővítés kilenc újabb nyelvet hozott, a 2007. évi pedig még hármat, aminek köszönhetően – további példával élve – Europejski Rzecznik Praw Obywatelskich is lettem. Azokból a panaszokból, amelyeket a polgárok nyújtottak be hozzám mint ombudsmanhoz, nyilvánvalóvá vált, hogy ezen intézmény nevének 24 változata nemcsak a nyelvi sokszínűséget tükrözi vissza, hanem az ombudsmani hivatal jellegével és feladataival kapcsolatos, olykor kifejezetten jól körülhatárolt, olykor többé-kevésbé leegyszerűsített elképzelések széles palettáját is. Ahhoz, hogy hatékony legyen, az európai ombudsmannak nemcsak több nyelven kell dolgoznia, hanem azt oly módon kell tennie, amely érzékeny az adott kérdés kulturális és szociális hatására, valamint az egyes panaszosok azzal kapcsolatos elvárásaira, hogy miként tud segítségükre lenni az ombudsman.

Az is fontos volt, hogy az ombudsman kommunikálhasson a potenciális panaszosokkal annak érdekében, hogy felvilágosítsa őket sajátos szerepéről és hatásköreiről, amelyek némileg eltérnek azon nemzeti intézményekétől, amelyeket a polgárok közelebbről ismerhetnek.

Szerencsére – a költségvetési hatósággal és a Bizottsággal együttműködve – elődöm, az első, kinevezett európai ombudsman a hivatal számára használható nyelvi rendszert hozott létre. A hivatal adminisztratív szolgálatainak (költségvetés, emberi erőforrások, informatika stb.) munkanyelve a francia és az angol volt. A panaszokat általában olyan jogászok kezelték, akik saját anyanyelvükön, vagy olyan másik nyelven dolgoztak, amelyet anyanyelvükkel azonos szinten beszéltek. A panasz nyelvét használták valamennyi, a panaszosnak szánt iratban, így az eljárás megszüntetésére vonatkozó határozatban is. Ahhoz, hogy az ombudsman irányítani tudja, ki tudja igazítani és jóvá tudja hagyni a

1 | A szerző e helyütt szeretne köszönetet mondani Ian Hardennek, a Sheffield-i Egyetem tiszteletbeli tanárának és Lambros Papadiasnak, az Európai Bizottság Csalás Elleni Hivatala (OLAF) titkársága vezetőjének az esszé megírásához nyújtott értékes közreműködésükért.

2 | Bár abban az időszakban az ír nyelv nem volt hivatalos nyelv, a Szerződés egyik nyelve volt. A polgárok tehát jogosultak voltak arra, hogy ír nyelven nyújtsák be panaszukat az európai ombudsmanhoz.

tervezeteiket, a jogászok minden egyes panaszról összefoglalót, valamint a megoldásokra, az ajánlásokra és a határozatokra vonatkozó javaslatokat készítették az ombudsman által is érthető nyelven. Elődöm munkanyelvként az angolt választotta, én pedig gyakorlati okokból követtem politikáját. Ezenfelül, az EU többi intézménye és szerve is követte a Bizottság jó példáját, amely válaszait angolul küldte az ombudsmannak, valamint a panasz nyelvére lefordítva, amennyiben valamely más nyelvről volt szó. Ily módon az intézmények, a szervek és az ügynökségek hozzájárultak azon esetleges félreértések elkerüléséhez, amelyek abból következhetek volna, ha maguknak az ombudsman szolgálatainak kellett volna lefordítgatniuk válaszaikat a panasz nyelvére.

A panaszok kezelésén túl gyakran kellett az iratokat egy vagy több eltérő nyelvre lefordítani, például valamely tagállamba irányuló tanulmányút során vagy az EU költségvetési hatóságának tájékoztatása céljából. Ezeket a fordításokat szokásosan házon belül, a munkatársaim készítették. Mindazonáltal az ombudsman éves jelentésének 24 nyelvi változatban történő elkészítése túlságosan is nehéz feladat volt ahhoz, hogy azt ily módon lehessen megoldani. Kezdetben az Európai Parlament fordítói szolgálatának, majd az Európai Unió Szervei Fordítóközpontjának segítségét vettük igénybe. A fordítás, akár a hivatalon belül, akár azon kívül készítették el azt, gyakran olyan párbeszédet eredményezett, amely az eredeti szöveg stílusának, sőt, lényegének felülvizsgálatához vezetett. E felülvizsgálat eredményét előszeretettel tekintetem – hogy John Rawls filozófus egyik gondolatát idézzem – „reflexív egyensúlynak”, amelyben a fordítás nemcsak azt biztosította, hogy valamennyi nyelvi változat a lehető legmagasabb szintű legyen, hanem az eredeti szöveg minőségének javulásához is vezetett.

Egyes panaszok, amelyeket hozzám mint ombudsmanhoz nyújtottak be, a regionális vagy kisebbségi nyelvek engedélyezett vagy – épp ellenkezőleg – nem engedélyezett státuszára vonatkozó vitákból eredtek. Amennyiben e panaszok a nemzeti hatóságok ellen irányultak, nem tartoztak a hatáskörömbé. Azon panaszok esetében, amelyek lényegében az európai intézmények vagy szervek, illetve nemzeti szintű szervek beavatkozása iránti kérelemnek, illetve olyan kérelemnek minősültek, amelyek arra irányultak, hogy a panaszossal való kapcsolattartás nyelve a Szerződések nyelvétől eltérő nyelv legyen, úgy gondoltam, hogy nem állnak fenn a vizsgálatot igazoló okok, természetesen csak akkor, ha az intézmény vagy szerv kellőképpen kifejtette az Uniónak az e területeken fennálló korlátozott hatáskörét és felelősségét. Ezenfelül a spanyol hatóságok kérésére megállapodást írtam alá e hatóságokkal, és hivatalom gyakorlatát az EU Tanácsának 2005. júniusi, a katalán/valenciai, a gallego és a baszk nyelv használatáról szóló következtetéseihez igazítottam, hogy a spanyol polgárok könnyebben tudjanak kommunikálni az uniós intézményekkel. E megállapodás alapján a spanyol hatóságok létrehoztak és finanszíroztak az említett

nyelveken benyújtott panaszoknak, valamint az ombudsman kasztíliai spanyol nyelven írt panaszokkal kapcsolatban hozott határozatainak fordításával megbízott szervezetet hoztak létre és finanszíroztak.

A hivatalom szervezetével és politikáival kapcsolatos fent említett keret alapján három vizsgálatot folytattam le különböző nyelvi rendszerekre vonatkozó panaszok tekintetében. Az első, 2006-ban benyújtott panasz az Európai Központi Bankot, és különösen a honlapján rendelkezésre álló nyelvek korlátozott számát érintette.³ További, 2011-ben és 2012-ben benyújtott panaszok azon nyelvek körére vonatkoztak, amelyeken a Bizottság nyilvános konzultációt folytatott, illetve az Európai Bankhatóság honlapján rendelkezésre álló nyelvek korlátozott számára.⁴

A panaszosok és az intézmények ezen ügyekben felhozott érveinek értékelése során úgy gondoltam, hasznos lenne meghatározni az Európai Unió fejlődésének főbb időszakait a nyelvi politikát illetően.

Az első időszakban – a Közös Piac és az Európai Közösségek időszakában, az 1957. évi Római Szerződéstől az 1992–1993. évi Maastrichti Szerződésig – három alapvető tényező volt elsődleges jelentőségű. Az első az európai projekt nemzetközi jellege és a kezdetben hat, a későbbi bővítéseket követően tizenkét tagállam egyenlőségének elve volt, amelyből az következett, hogy minden egyes államnak lehetősége volt azt kérni, hogy nyelve ugyanazzal a státusszal rendelkezzen, mint a többi nyelv a Szerződések szintjén. A második tényező a jogállamiság elve volt. A Szerződések olyan jogi intézkedéseket írnak elő, amelyek nemcsak a tagállamok, hanem az egyének számára is kötelezőek. A jogállamiság megköveteli, hogy azoknak a személyeknek, akikre ezeket az intézkedéseket alkalmazzák, lehetőségük legyen arra, hogy azokat előzetesen megismerjék. Ez azt jelenti, hogy ezeket az intézkedéseket olyan nyelven kell közzétenni, amelyet az említett személyek megértenek. A harmadik tényező az európai intézmények hatékony és eredményes belső működése biztosításának gyakorlati szükségessége volt.

Világossá kell tenni, hogy a hatékonysággal és az eredményességgel kapcsolatos megfontolások nem mindig szólnak azon nyelvek számának csökkentése vagy korlátozása

3 | 1008/2006/MHZ vizsgálat <https://www.ombudsman.europa.eu/en/decision/en/3135>.

4 | 640/2011/AN vizsgálat <https://www.ombudsman.europa.eu/en/decision/en/12009>, 1363/2012/BEH vizsgálat <https://www.ombudsman.europa.eu/en/decision/en/49358>.

mellett, amelyeket használni lehet. Amikor például az érintett résztvevőknek nincs közös nyelvük, fennáll annak a kockázata, hogy a tárgyalási, döntéshozatali és végrehajtási folyamatok lelassulnak, és hatékonyságukat veszítik, ha nem gondoskodnak megfelelően a fordításról és a tolmácsolásról. Másfelől az is igaz, hogy a fordításra és a tolmácsolásra időt és pénzt kell fordítani. Ebből az következik, hogy meg kell találni az egyensúlyt, és a megfelelő egyensúly általában attól a sajátos környezettől függ, amelyben azt keressük. Célszerű volt tehát, hogy az európai intézmények létrehozói ne kövessenek el túlszabályozást a nyelvek használatát meghatározó rendelet 1958-ban történt kidolgozása során.⁵

Az Európai Unió Bírósága esetében a hatékonyság megkövetelte, hogy csak egy munkanyelvet használjanak. A választás a franciára esett. Valószínűleg ugyanezen hatékonysági okok miatt döntött úgy a Bíróság, létrehozásától kezdve minden évben, hogy belső munkanyelvként kizárólag a franciát használja. A nemzeti bíróságoknak azonban, amikor előzetes döntéshozatal iránti kérelmet terjesztenek a Bíróság elé, illetve azoknak a jogalanyoknak, akik megsemmisítés vagy kártérítés iránti keresetet nyújtanak be, joguk van ahhoz, hogy az EU bármelyik hivatalos nyelvét használják, amely később a Bíróság előtti eljárások nyelve lesz. Ezenfelül, annak érdekében, hogy a Bíróság az Unió alkotmánybíróságának feladatát is teljesíthesse, ítéletei általában minden nyelven rendelkezésre állnak, így azok „precedens” értékét az ítélkezési gyakorlatban valamennyi tagállam nemzeti bírósága és ügyvédje figyelembe veheti.

A nagyjából a Maastrichti Szerződéstől a Lisszaboni Szerződésig (2009) terjedő második időszakban az Európai Unió fokozatosan erősítette a természetes személyek törvényi és politikai jogait az intézményekkel szemben. A Maastrichti Szerződés létrehozta az uniós polgárság fogalmát, valamint az európai ombudsman intézményét, amely utóbbihoz a polgárok a célból fordulhatnak, hogy panasz tárgyává tegyék az uniós intézmények és szervek hivatali visszásságait. Az egyének polgárként való elismerése egy további, a polgárság, az átláthatóság és a részvétel szempontján alapuló réteggel egészítette ki a többnyelvűség jelentőségének kérdését. Elődöm, a korábbi ombudsman, fontos szerepet játszott e kezdeményezések megvalósításában, különösen a nyilvánosság

5 | Az Európai Atomenergia-közösség által használt nyelvek meghatározásáról szóló 1. rendelet, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:01958R0001-19810101&from=EN>.

a dokumentumokhoz való hozzáférést, valamint az Európai Unió Alapjogi Chartájának és elsősorban a Charta megfelelő ügyintézésről szóló 41. cikkének kidolgozását illetően.⁶

Amikor az európai polgárok jogainak és érdekeinek védelmezőjeként és előmozdítójaként fellépő ombudsman szerepét elvállaltam, szükségesnek és hasznosnak találtam felhívni az intézmények figyelmét arra, amit én úgy szeretek hívni, hogy „élet a jogszerűségen túl”. Ezen elgondolás alapján a megfelelő ügyintézés nemcsak arra kötelezi az európai intézményeket, hogy elkerüljék a jogellenességet, de arra is, hogy oly módon alkalmazzák (kifejezetten jogszabályban elismert vagy joghézagból eredő) mérlegelési mozgásterüket, hogy elismerjék a többnyelvű kommunikáció értékét mind a polgárok, mind pedig maga az Európai Unió vonatkozásában. Ez nem azt jelenti, hogy e megközelítést követve gyakran ne vennének tudomást a hatékonysággal és eredményességgel kapcsolatos megfontolásokról. Az Unió – a többnyelvűség megőrzése érdekében – több mint egymilliárd eurót költ évente a 24 nyelvre történő fordításra és tolmácsolásra.⁷ Mindazonáltal az ilyen jellegű kérdéseket felvető panaszok vizsgálata során nemcsak a többnyelvűség pénzügyi költségeit, hanem annak előnyeit is mérlegelni kell az Unió célkitűzéseinek és kötelezettségeinek hatékony kommunikációja tekintetében, különösen, de nem kizárólagosan a nyilvánosság részvételét és az információkhoz való hozzáférést illetően.

Az egyik kérdés, amelyet ombudsmanként kiemelten kezeltem mind hivatalomban, mind pedig más intézményekkel és szolgálatokkal szemben, a lehető legerősebb, legpontosabb és legtömörebb nyelvezet használatának fontossága, amelyet olykor „közérthető nyelvezetnek” hívnak. Amint arra Pascal is rámutatott egyik híres mondatában, idő kell ahhoz, hogy így írjon az ember.⁸ A „közérthető nyelvezeten” való írás kevesebb időt és költséget jelent a fordítások elkészítése során. Következésképpen a jól megszervezett többnyelvűség bátorítólag hat a közérthető nyelvezet használatára, ami a polgárok számára kettős előnnyel jár. A honlapokon és az európai intézmények – különösen a Bizottság – által a nyilvános konzultációk során használt nyelvekre vonatkozó panaszok

6 | A 41. cikk (4) bekezdése értelmében: „Mindenkinek lehetősége van arra, hogy a Szerződések nyelveinek valamelyikén írásban forduljon az Unió intézményeihez, és ugyanazon a nyelven kapjon választ.”

7 | „Brexit and multilingualism in the European Union”, Victor Ginsburgh, Juan D. Moreno-Ternero, *Metroeconomica*, 73. kötet, 2. sz., 2022. május, 708–731. o.

8 | „... mes Lettres n'avaient pas accoutumé de se suivre de si près, ni d'être si étendues. ... Je n'ai fait celle-ci plus longue que parce que je n'ai pas eu le loisir de la faire plus courte”.

vizsgálatakor tökéletesen tudatában voltam az Európai Unió Bírósága azon ítélezési gyakorlatának, amely szerint a Szerződés nem rögzíti a nyelvek egyenlőségét mint az uniós jog abszolút elvét, és egyébiránt nem követelmény, hogy mindazt, ami az érintettnek mint európai polgárnak hatással lehet az érdekeire, minden esetben a saját nyelvén fogalmazzák meg.⁹ Ugyanakkor ombudsmanként úgy véltem, hogy az intézményeknek kötelező mérlegelési mozgásterüket gyakorolniuk ezen a területen, és kellő figyelmet kell fordítaniuk a polgárokkal folytatott kommunikációra, és annak biztosítására, hogy ez utóbbiak teljes egészében megérthessék az Unió tevékenységeit és részt is vehessenek azokban. Nagy vonalakban a következőképpen foglaltam össze megközelítésemet: *„Teljességgel tudatában vagyok, hogy a többnyelvűség súlyos terhet jelent az EU adminisztrációja és korlátozott erőforrásai számára. Mindazonáltal, ha az uniós intézmények azt szeretnék, hogy úgy tekintsenek rájuk, mint amelyek valódi párbeszédet folytatnak a polgárokkal és a civil társadalommal, meg kell találniuk a módját, hogy miként érhetik el a polgárokat saját nyelvükön.”*¹⁰

Az azon nyelvekre vonatkozó ügyekben, amelyeken az EU intézményei információkat szolgáltatnak honlapjaikon, úgy ítélt meg, hogy az minősülne megfelelő ügyintézésnek, ha az EU intézményei és szervei önkéntesen, tehát saját kezdeményezésükre minden nyelven közzétennék a tevékenységükkel, a jogalkotással és az alapvető politikai dokumentumokkal kapcsolatos fontos információkat. Ugyanakkor azt is világossá tettem, hogy a többnyelvűség nem használható fel annak alapjául, hogy korlátozzák azt a jogot, hogy a nyilvánosság olyan dokumentumokhoz férhessen hozzá, amelyek csak egy nyelven vagy korlátozott számú nyelven állnak rendelkezésre.

Egy, a Bizottság által csak egyes nyelveken lefolytatott nyilvános konzultációra vonatkozó panasz esetében¹¹ nem esett nehezemre a panaszos azon érvelésének támogatása, miszerint nem várható el, hogy a polgárok részt vegyenek egy „nyilvános” konzultációban, ha nem értik, mit kérnek tőlük. Amint azt más elemzők is kiemelték, a társadalmi kohézió és a közös (európai) polgárság közös kommunikációt és megértést, nem pedig

9 | Elsősorban a Bíróság C-361/01 P. sz., Kik kontra UAMI ügyben hozott ítéletére hivatkoztam ([EU:c:2003:434](#), 82. pont).

10 | Felszólalásom a „Europe in crisis: the challenge of winning citizens' trust” címmel, 2012. április 24-én Brüsszelben megtartott konferencián: <https://www.ombudsman.europa.eu/en/speech/en/11504>.

11 | 640/2011/AN vizsgálat; lásd a 3. lábjegyzetet.

az egynyelvűséget követeli meg.¹² Következésképpen úgy véltem, hogy a többnyelvűség azért szükséges, hogy a polgárok számára lehetővé váljon, hogy gyakorolhassák az EU demokratikus életében való részvételükhöz fűződő jogukat, a Bizottság megszorító nyelvi politikája pedig nem minősül megfelelő ügyintézésnek. E logika alapján arra kértem a Bizottságot, hogy a nyilvános konzultációk dokumentumait az összes hivatalos nyelven tegye közzé minden olyan esetben, amikor a nyilvános konzultációk a nyilvánosságnak az új politikákkal vagy potenciális jogalkotó javaslatokkal kapcsolatos véleményének összegyűjtésére és ellenőrzésére irányulnak, illetve arra, hogy legalábbis kérésre biztosítsa a fordítást akkor, ha a nyilvános konzultáció technikai kérdésekre, vagy olyan kérdésekre korlátozódik, amelyek jobban érintik az ipart, mint a polgárokat.

Érdeklődve tapasztalom, hogy az európai ombudsman tisztségét betöltő utódom továbbra is létfontosságú kérdésnek tartja a többnyelvűséget. A 2020-ban kidolgozott iránymutatások kiemelik, hogy mennyire fontos az, hogy a polgárok saját nyelvükön követhessék az EU intézményeinek munkáját, ezek az iránymutatások azonban azt is elismerik, hogy figyelembe kell venni a gyakorlati nehézségeket.¹³

Visszagondolva, meg vagyok győződve arról, hogy európai ombudsmani megbízatásom utolsó szakasza a harmadik időszak kezdetét jelezte, amely a fentebb említett első két időszakhoz adódik hozzá. Miután leköszöntem európai ombudsmani tisztségemről, már nem feladatom mérlegelni a nyelvi rendszerekhez és a vonatkozó közpolitikákhoz kapcsolódó különböző jogokat és érdekeket. Mindazonáltal uniós polgárként és akadémikusként úgy gondolom, hogy e harmadik időszakban az Európai Unió többnyelvűségének szükségessége még inkább fokozódott.

A társadalmi, politikai és gazdasági változások ritkán köthetők konkrét időpontokhoz, még ha a társadalomtudományok a konkrét eseményeket olyan emblematisztikus eseményekhez igyekeznek is kapcsolni, amelyek az egyik időszakból a másikba történő átmenetet jelzik. E gondolat alapján úgy vélem, hogy a harmadik időszak kezdete nagyjából a Lisszaboni Szerződéssel esik egybe. A harmadik szakasznak a többnyelvűség szempontjából fennálló jelentősége azonban nem e Szerződés tartalmából, hanem abból ered, hogy a valamennyi tagállamot érintő eseményekre (a pénzügyi válságra, a migrációs válságra,

12 | „The importance of language policies and multilingualism for cultural diversity”, Joseph Lo Bianco, *International Social Science Journal*, 2010, 61. kötet, 37. o.

13 | <https://www.ombudsman.europa.eu/en/doc/correspondence/en/129519>. Az iránymutatásokat a „strategic initiative” keretében tették közzé (SI/98/2018/DDJ).

a SARS-COV-2 világjárványra, és arra, hogy – amikor e sorokat írom – az Ukrajna elleni orosz támadás miatt Európában ismét háború zajlik) adott válaszként uniós szinten el kell mélyíteni a demokráciát.

Gyors intézményi és politikai változások mentek végbe (például a bankfelügyelet, az EKB kötvényszerzési programjai, a Frontex átalakítása és a közös eurókötvények fejlesztése terén). A jelen elemzés szempontjából kiemelkedőbb jelentőségű, hogy az Európai Tanács aktívabbá vált azon feladatának teljesítése tekintetében, hogy politikai vezetést biztosítson az Unió számára. Véleményem szerint – amely, és ismét hangsúlyozom, már csak a polgár és az akadémikus véleménye – az Európai Tanács megerősített szerepe új kihívást jelent a többnyelvűség tekintetében. Az európai demokrácia olyan további elmélyítésére van szükség, amely biztosítja, hogy az Európai Tanács tagjai ne csupán a különböző nemzeti hatóságokkal, hanem a teljes európai nyilvánossággal folytassanak párbeszédet. Ahhoz, hogy ez hatékony legyen, a szerepvállalás és a kommunikáció e formájának szükségképpen többnyelvűnek kell lennie.

Nem valószínű, hogy ezt a javaslatot kedvezően fogadják két sajátos irányzat hívei: az első irányzat továbbra is úgy ítéli meg, hogy a tagállamok kormányai és az Európai Unió intézményei közötti viszony a legitimitást illetően egy zéró összegű játszma. Itt nem áll rendelkezésemre elegendő hely, hogy e véleményt mélyrehatóan vitassam. Mindössze annyit mondanék, hogy ez a vélemény nem vesz tudomást a valóságról, és azon fejlődés imperatívuszairól, amelyen az Európai Unió az utóbbi negyedszázadban ment keresztül.

A második gondolati irányvonal, amely szkepticizmussal fogadhatná javaslatomat, akkor alakult ki, amikor a választópolgárok 2005-ben elutasították az Európai Alkotmány tervezetét. Összességében e vélemény szerint az átláthatóság, a részvételi demokrácia és a polgárok Európájának egyéb tényezői azért buktak el, mert nem segítették elő az Unióba és intézményeibe vetett bizalmat. E véleményt sem e helyütt kell mélyrehatóan megvitatni. Elegendő annyit mondanom, hogy az olyan ördögi kört hoz létre, amelyben az elitnek a polgárok Európájának eszméjével szembeni kiábrándultsága tovább fokozza a polgároknak az európai tervtől való elidegenedését.

Új vagy felülvizsgált, a jog által rögzített vagy a megfelelő ügyintézés kifejeződéseként életre hívott kötelezettségek helyett arra szeretném buzdítani az Európai Tanács tagjait, hogy szisztematikusan azt a politikát kövessék, hogy a lehető legtöbb tagállam polgárát fogadják, és dolgozzanak együtt velük. Konkrétan ez az érintett tagállam nyelven a tájékoztatási eszközök általi közvetítéssel, a közösségi média használatával és újságcikkkel valósítható meg. Csak akarni kell. Kudarccal a kísérlet magától

eltűnik. Ugyanakkor a kezdeményezés gyökeret is verhet, és organikusan fejlődhet, különösen akkor, ha a nemzeti vezetők elkerülik a közhelyeket és autentikus politikai érveket hoznak fel.

Összegzőképpen: e rövid esszé a többnyelvűségre mint a megfelelő ügyintézés kifejeződésére és különösen mint a demokrácia jövőbeli európai szintű fejlődésének politikai imperatívuszára összpontosított. A többnyelvűség kulturális jelentőségével, és az ehhez társuló konkrét, törvénybe foglalt jogokkal és kötelezettségekkel minden bizonnyal e kötet más szerzői foglalkoznak. Legfontosabb üzenetem a következő: az Európai Unió egyedülálló környezetében és jelenlegi fejlődési szakaszában a többnyelvűség nem korlátozza a hatékonyságnak és az eredményességnek, hanem épp ellenkezőleg, ezek elérésének egyik előfeltétele. Kicsit másképp mondva: a többnyelvűség az Európai Unió egyik megkülönböztető jegye, és annak is kell maradnia a politikai struktúra folyamatosan fejlődő modelljében. Következésképpen a célkitűzésnek nem csak a többnyelvűség védelmére kell irányulnia ott, ahol már létezik, hanem azt más területekre is ki kell terjeszteni annak érdekében, hogy hozzájáruljon az európai demokrácia megszilárdulásához és elmélyüléséhez.

Remélem, így is lesz.

Okfejtés a többnyelvűség mellett

— Christos Artemidis

Christos Artemidis Nicosiában, Cipruson született. Londonban hallgatott jogot. Cipruson mintegy 5 évig praktizált jogászként, majd 1972-ben kerületi bírósági bírává nevezték ki. Ezt követően a kerületi bíróság vezető beosztású bírójává, majd elnökévé léptették elő, 1998-ban pedig kinevezték a legfelsőbb bíróság bírójává, majd 2004-ben a legfelsőbb bíróság elnökévé, amely tisztséget 2008-ig töltötte be, amikor is elérte az alkotmányban előírt 68 éves korhatárt. Nyugdíjazását követően nem végzett semmilyen, a joggal kapcsolatos foglalkozást vagy üzleti tevékenységet. Tevékeny volt viszont más olyan területeken, amelyek mindig is érdekelték, a költészet, a festészet és a zene területén, amelyeket kisgyermek korától fogva kedvelt. Hat festészeti kiállítást szervezett, továbbá tizenkét versantológiát és két elbeszéléskötetet adott ki.

Nyelv... Az emberiség csodálatos és semmihez sem fogható alkotása, a Föld valamennyi élőlénye közül kizárólag az ember sajátja. Ekként a világegyetem és a dolgok pedig a nyelv és az idő teremtményei. Az ember hangszálai rezgésével kezdetben csupán zajt hallatott. A zaj – egyre inkább változó – fonémákká alakult, mígnem a fonémák összeolvadásából fokozatosan megszülettek a szavak. És a szavak névvel jelölik a dolgokat, de az ember legemelkedettebb gondolatait, érzelmeit, intuícióit is közvetítik.

Viszont nem ugyanazt a nyelvet beszéli a világ összes népe. Minden népnek és nemzetnek megvan a maga saját nyelve. Néhány törzsi nép saját dialektusa vagy idiómái nem is férnek bele a „nyelv” kifejezés szokásos, szűk meghatározásába. Az Európai Uniót, a nyugati civilizáció – amely néven a demokratikus rendszerrel rendelkező államok ismertek – pillérét 27 állam alkotja, amelyek közül mindegyiknek megvan a maga saját nyelve, kivéve Ciprust és Görögországot, amelyek a görög nyelven osztoznak, valamint Németországot és Ausztriát, a két német nyelvű országot.

Ki merem jelteni, hogy mi, görögök, különösen büszkék vagyunk a történelmükre és a nyelvünkre, mindenekelőtt azért, mert elismert tény, hogy a nyugati civilizáció eredete az ókori görögök – főként az i. e. V–IV. században, a Periklész Aranykoraként ismert időszakban elért – vívmányaihoz nyúlik vissza. Homérosz művei, az Iliász és az Odüsszeia, Platón Dialógusai, Arisztotelész művei, Aiszkhülosz, Szophoklész és Euripidész tragédiái, valamennyi kiemelkedő görög alkotónak a művészet, a tudomány, a filozófia és általában az antik görög irodalom területén született művei mindazon népek szellemi örökségének is részét képezik, amelyek az ókori Hellaszból származó eszméket és elveket magukévá tették.

Az imént azt mondtam, hogy mi, görögök „különösen” büszkék vagyunk elődeink vívmányaira. Engedjék meg, hogy bővebben kifejtsem e gondolatot. Minden nemzetnek és minden népnek megvan a maga kultúrája és a maga történelmének folyása. Ha csak a pozitív történéseket őrizzük meg, a népek kölcsönös tisztelete, valamint egymás melletti létezése és egymás mellett élése hozzájárul a béke megszilárdításához és planétánk fejlődéséhez.

Bocsássák meg nekem, ha kissé terjengős volt a megfogalmazás. Meglehet, el is kalandoztam, de e szerény gondolatok – reményeim szerint – közvetlenül elvezetnek ezen írás tárgyához. A fordítók titáni munkája nélkül nem is tudnánk a görögök és minden más nép és nemzet kulturális és tudományos vívmányairól. Fordítók nélkül az írott és a beszélt szó csak annál érne célba, aki közvetlenül megérti azt, és minden kommunikáció lehetetlen volna olyasvalakivel, aki nem ismeri az adott nyelvet, mint

ahogy lehetetlen volna minden, főként intellektuális és kulturális véleménycsere is. A kommunikáció minden formája megszakadna.

Úgy vélem tehát, hogy a fordítás gigászi munkafolyamatát érdemének megfelelően kell értékelni. Noha általában úgy utalunk a „fordítóra”, mint bármely más foglalkozásra vagy szakmára, álláspontom szerint a fordítók munkáját annak valós dimenziójában kell szemügyre venni. A fordítók alkotják a különböző nyelvek közötti kommunikációs hidat és közvetítik a diskurzust annak minden formájában, írásban és szóban egyaránt.

Nekünk, görögöknek tehát – csakúgy mint minden nemzetnek – tisztában kell lennünk azzal, hogy fordítók nélkül semmit sem tudnánk egymásról. Az emberek sem tudtak volna szót érteni egymással, ha nem tanultak volna meg sok nyelvet. Kétségtelen, hogy manapság a legtöbben így tesznek. A nyelvismeret alapvető követelmény.

Országom fő nyelve a görög. Ez a népesség többségének nyelve, amelyet a Ciprusra i. e. 1200 táján települt görögök hoztak magukkal. A szigetet 1571-ben meghódította az Oszmán Birodalom. Az oszmán harcosok Cipruson maradtak az ostrom alatt és után. 1878-ban a szigetet átengedték Nagy-Britannia Egyesült Királyságának. Ugyanakkor a török hódoltság alatt érkeztek törökök Kis-Ázsiából és oszmán kézen lévő más területekről is.

1955-ben a ciprusi görögök fegyveres harcot indítottak Nagy-Britanniával szemben, és az végül hajlandó volt kivonulni az országból. Az Egyesült Királyság, Görögország, Törökország és a két ciprusi közösség vezetői ekkor aláírták az ismert zürichi és londoni megállapodást. Ez a megállapodás vezetett 1960-ban a Ciprusi Köztársaság alkotmányának létrejöttéhez. Az alkotmány pedig kimondta, hogy a Ciprusi Köztársaság hivatalos nyelve a görög és a török.

Egy rövid időszak folyamán, 1963-ig, az állami intézmények zavartalanul működtek. Közelebről: a bíróságokon – a felek nemzeti hovatartozásától függően – görög és török nyelven beszéltek. Ugyanakkor megszokott volt, hogy – hallgatólagos megállapodás alapján – az eljárások megkönnyítése érdekében a ciprusiak által széles körben ismert angolt használták fő nyelvként.

1963-ban a ciprusi törökök elhagyták a közszférában és a bíróságon betöltött posztjaikat. A Ciprusi Köztársaság tovább folytatta működését, és a nemzetközi közösség az 1974-es török megszállást követően is elismerte. Törökország, a sziget megosztottságát még tovább fokozva, a Ciprus különböző részein élő valamennyi ciprusi törököt áttelepítette a sziget északi, elfoglalt részére. Ezenkívül törökök ezrei települtek át Törökországból Ciprus északi részére, miáltal megváltozott az ország demográfiai összetétele.

Nézzék el nekem, hogy hosszasan elidőztem ezeknél a kérdéseknél, látszólag eltérve a tárgytól, de rá fogok mutatni, hogy ezek a tragikus események miként kapcsolódnak a jelen írás témájához. Az Európai Uniót és az egész világot jellemző többnyelvűségnek arra kellene ösztönöznie az embereket, hogy idegen nyelvek elsajátítása és fordítása révén kíséreljenek meg kommunikálni egymással, hogy ekként eljussanak a kölcsönös tisztelethez és békés egymás mellett éléshez. Ez történt az én országomban is. Szinte minden ciprusi török tudott görögül, és sok ciprusi görög tudott törökül. Vegyes falvakban éltek, és a városokban egymás szomszédai voltak. A bíróságokon ritkán volt szükség tolmács igénybevételére.

Manapság más a helyzet. Az idők folyamán, különösen Ciprusnak az Európai Unióhoz történő csatlakozását követően, Ciprus vonzó célállomássá vált. Ugyanakkor azokon felül, akik jogszerűen telepednek le a szigeten, több tízezerrel érkeznek ide bevándorlók és menedékkérők, akik közül sokan jogellenesen a szigeten maradnak.

Az állami hivatalok és az igazságügyi hatóságok szigorúan az egyenlőség elvének és az egyén alkotmányban, valamint az uniós jogban – amelynek elsőbbségét maga az alkotmány mondta ki – biztosított alapvető jogai védelme elvének keretén belül működnek. A többnyelvűség Cipruson nemcsak az Európai Unió tagállamainak nyelveit öleli fel, hanem más, afrikai, közel- és távol-keleti, ázsiai nyelveket és dialektusokat is. A népek különböző nyelvei között – szemben a többi kulturális tevékenységgel és alkotással – húzódik egy látszólagos korlát. A nyelv a legfontosabb kulturális tényező és az egyes népek identitásának bizonyítéka. A zenének vagy a vizuális és más művészeteknek, a nyelvvel ellentétben, nincs szükségük a fordító szolgálataira. Ebből ered az a kifejezés, hogy a „zene univerzális nyelv”. Nyugati zenét ugyanis, különös tekintettel a klasszikus zenére, az egész világon bárhol hallgatnak. Ugyanakkor világhírű zenészek és előadóművészek kelnek útra a világ minden tájáról, és a keleti vagy ázsiai országok zenéje gyakorta csendül fel az európai hangversenytermekben. Az új-zélandi maori törzs polifon melódiáinak szépsége az egész világot lenyűgözi.

Mindazonáltal a nyelv mint szellemi alkotás nem érthető a fordító közbenjárása nélkül. Visszautalok a fentebb mondottakra, arra, hogy a nyelv e korlátja csak látszólagos. Mégpedig azért, mert a nyelv minden nép identitásának legfontosabb eleme, eredetének és kultúrájának referenciapontja. Ezért feltétlen tisztelet illeti meg.

Általánosságban az Európai Unió, különösen pedig a többnyelvűséget kellő nyitottsággal és az e valóság iránti legnagyobb tisztelettel megközelítő Európai Unió Bírósága a tagállamok nemzeti bíróságainak jogi kérdéseit és a keresetleveleket a tagállam nyelvén

fogadja be. Ez az eljárás nem a Bíróság belső eljárási szabályzata valamely normájának formális alkalmazását jelenti, hanem a tagállamok és a tagállami polgárok közötti abszolút egyenlőség, valamint azon meggyőződés óhajtott elismerésének kifejeződése, hogy az Európai Unió tagállamainak különböző nyelveit megillető tisztelet a népek békés egymás mellett éléséhez és boldogulásához vezet.

Olyan tapasztalat ez, amely próbára teszi a bíróságainkat, amikor az eljárásokban, különösen a büntetőeljárásokban, a szemben álló felek nem azonos nyelven beszélnek, vagy ha a vádlott az Európai Unión kívüli, különféle közel-keleti, távol-keleti vagy ázsiai országokból származik. Ilyen esetben általában nem működnek közre szakképzett fordítók, és a fordítói munka legtöbbször az eljárás feleinek honfitársaira hárul. Alapvető fontosságú, hogy a bíróságok biztosak lehessenek afelől, hogy a fordítás segítségével a valós ténykörményekről szereznek tudomást, különösen azokban az eljárásokban, amelyekben e ténykörményekre tanúvallomásokból derül fény. Ha a folyamat nehézkes és időigényes is, jól illusztrálja a bíróságok azon nemes küldetését, hogy a nyelvet alapvető egyéni joggá tegyék, amely jogot minden olyan államnak biztosítania kell, amely az emberi jogokat tiszteletben tartja.

Bármennyi erőfeszítést tegyenek is a bíróságok nap mint nap annak garantálása érdekében, hogy megfelelő módon járjanak el valamennyi olyan ügyben, amelyben a felek nem azonos nyelvet beszélnek, nyilvánvaló, hogy ilyen sok nyelven nem állnak rendelkezésre szakképzett fordítók.

Engedtessek meg egy észrevétel: a nyelv együttműködési funkcióját nagyban segítené, ha a nyelvezet – függetlenül attól, hogy beszélt vagy írott szövegről van szó – tömör és pontos lenne. Véleményem szerint egy ilyen nyelvezet kidolgozásához a nagy szerzők és írók, vagyis a nyelvalkotók műveinek olvasása szolgálhat segítségül. Az elegáns, pontos és egyszerű nyelvezet segítené a fordítók munkáját is, és lehetővé tenné a kölcsönös megértést és az egymás mellettélést.

Ha van még türelmük tovább olvasni, szeretnék leírni egy képzeletbeli jelenetet. Ha Mozart a maori törzsek dalait hallgatta volna, ragyogó tehetsége és zsenije arra sarkallta volna, hogy azon nyomban a zongorához siessen, és e dalokat partitúrába foglalva csodás ritmikus-melodikus zenét komponáljon, tökéletes kontrapunkttal. És a zene, a maga elvontságában, megindító hatást gyakorolt volna a világ összes népére, még azokra is, akik egyáltalán nem ismerik a dalok szövegét. A nyelv szellemi alkotás, de a jelentései felismerhetők fordítás útján is. Így egy maori bennszülött a törzsi nyelven szólalhat meg egy olyan bíróság előtt, amely előtt érvényesülnek az alapvető jogok. Az

igazságosság eszméje, csakúgy mint Mozart zenéje, ekként ragyog fel, még ha szűkebb földrajzi és etnikai palettán is.

Az Európai Unió Bírósága, amely az Európai Unió 27 tagállamának 24 nyelvén folytatja tevékenységét, utat mutat a kommunikációhoz és a kultúrák kölcsönös tiszteletben tartásához való egyéni emberi jog legmagasabb eszméje, a többnyelvűség használatához. Ez a legfőbb eszme az Európai Unió Alapjogi Chartájának 22. cikkében nyer kifejezést. És végül, az Európai Unió Bírósága rendelkezik a világ legnagyobb fordítói osztályával, amely értékes eszköz a Bíróság tevékenységének, mégpedig egyedülálló tevékenységének sikeréhez.

Többsnyelvűség: az egység kifejezése a sokféleségen keresztül

— **Roberta Metsola**

Roberta Metsola 1979-ben született, a Máltai Egyetemen szerzett jogi diplomát, majd a brugge-i Európa Tanulmányok Szakkollégiumában európai jog és politika szakirányon szerzett mesterdiplomát. Európai parlamenti képviselővé választását megelőzően Málta EU melletti állandó képviseleténél, valamint az EU külügyi és biztonságpolitikai főképviseletének jogi tanácsadójaként dolgozott. Először 2013-ban választották be az Európai Parlamentbe és ezt követően újraválasztották. EP-képviselőként az Európai Határ- és Parti Őrségről szóló rendelet előadója volt. Társszerzője volt a Parlament saját kezdeményezésű jelentésének is, amely arról szólt, hogy az Európai Unióban meg kell védeni az újságírókat a közéleti részvételt akadályozó stratégiai perekkel (SLAPP) szemben. 2020-ban az Európai Parlament első alelnökévé választották. 2022 januárjától az Európai Parlament elnöke.

A nyelv létfontosságú kommunikációs eszköz. Segít közvetíteni a gondolatokat, érzelmeket, cselekedeteket, vágyakat, stratégiákat, és az emberi lét sokféle és sokszínű valóságát. A nyelv híd a személyek között, és eszköz a közösség tagjai számára, hogy közelebb érezzék magukat egymáshoz, mivel a beszélgetés közös, felismerhető közegén osztoznak. Egy nemzeti nyelv, egy regionális dialektus, egy helyi nyelvjárás alakítja az identitástudatot, egyúttal hasonlóságot jelentő forrás és az összetartozás erőteljes eszköze. Akár azt is mondhatnánk, hogy a nyelvek kialakulása az emberiség egyik legnagyobb vívmánya. Éppen ezért a nyelvek továbbra is alapvető fontosságúak maradnak, ahogy az emberiség folyamatosan fejlődik, halad előre és lép tovább egy teljesebb élet és egy jobb világ felé.

Az Európai Unió a nyelvek közössége. A 24 hivatalos nyelv az Európai Unió többelemű összetételét jelképezi, pontosabban az Uniót alkotó több millió embert. Tagadhatatlan, hogy a nyelvek megkönnyítik a befogadást, elősegítik a szélesebb körű ismereteket, az alaposabb megismerést, a közeledés érzését az emberek, nemzetek és államok között. Ezért a többnyelvűség mindennapos az Európai Unió intézményeinek, ügynökségeinek és szerveinek funkcióiban, rendezvényein, tevékenységeiben, kommunikációjában és működésében. Az Európai Unió által elfogadott jelmondat – „Egység a sokféleségben” – ugyanis a többnyelvűégi politikájában is megtestesül.

Az Európai Unió elismeri és megerősíti, hogy a nyelvek egyesítik az Uniót alkotó közösségeket és a nyelv közvetítő közegét alapvető fontosságúnak tartja a kultúrákhoz való hozzáférés és a kultúrák közötti megértés előmozdítása szempontjából. Kétségtelen, hogy a különböző nyelvek tanulása és beszélése az egyének számára jobb foglalkoztathatósági kilátásokat, az uniós tagállamok közötti mobilitás nagyobb lehetőségét, a különböző országokban történő biztonságosabb tartózkodást, valamint kapcsolatot kínál a különböző társadalmakkal. A tagállamok éppen ezért kötelezték el magukat a többnyelvűség terén való együttműködés fokozása mellett, többek között az iskolai nyelvoktatási programok előmozdítása révén. Az Európai Unió szorosan együttműködik azon nemzeti kormányokkal, amelyek elkötelezték magukat amellett, hogy minden európai polgárnak lehetőséget biztosítanak arra, hogy már egészen fiatal koruktól kezdve legalább két idegen nyelvet elkezdhessenek megtanulni. Az Európai Unió ugyanis arra törekszik, hogy hatékonyabbá tegye a jogalkotást azokban az ágazatokban, amelyek erősítik az összetartó többnyelvű társadalom létét.

Ahhoz, hogy egy multikulturális közösség hatékonyan működjön, az egész lakosságnak – minden egyes polgárnak – előnyt kell élveznie a kulturális sokszínűség nyilvánvaló elfogadásából. Ez az egyetlen módja annak, hogy az EU-t gazdagító számos kultúra harmonikus együttélése megvalósuljon: ez az egység a sokféleségben gyakorlati

megvalósulása. A többynnyelvűség ezért az ilyen kohézió és a mindenki iránti tisztelet megteremtésének alapvető eszköze.

Az Európai Parlamentben minden hivatalos nyelvnek azonos súlyt és jelentőséget tulajdonítanak. Minden parlamenti dokumentum elolvasható bármely uniós nyelven, az Európai Parlament képviselői pedig az EU 24 hivatalos nyelvének bármelyikén (vagy akár több nyelvén is) beszélhetnek és írhatnak. A nyelvek ilyen gazdag választéka szélesebb körű hozzáférést és teljesebb részvételt biztosít az Európai Parlament munkájában. A hivatalos nyelvek jelentősége nem függ attól, hogy mekkora az adott állam területe vagy hány állampolgár lakik ott. Minden állam egyenlő helyzetben van, egyenlő és azonos jogokkal és ugyanolyan lehetőségekkel rendelkezik. Az Európai Unió elődjének létrehozásakor csak négy nyelvet használtak. Ma 24 hivatalos uniós nyelv hallható az Európai Parlamentben zajló élénk viták, tárgyalások és tanácskozások során. Ez is azt bizonyítja, hogy milyen messzire jutottunk.

Természetesen mindezen nyelvek egyidejű használata nyelvi kihívásokkal járhat. Az esetleges akadályok elhárítása érdekében jelentős fordítószolgálatot hoztak létre, amelyet folyamatosan erősítenek annak biztosítása érdekében, hogy a többynnyelvű írásbeli és elektronikus kommunikáció megfelelően elősegítse az Európai Unió munkáját. Mivel az Európai Unió jogi szabályai több mint 447 millió polgárt érintenek, az Európai Parlament magas szintű fordítási követelményeket tart fenn, azáltal, hogy minden hivatalos nyelven szöveghű és világos fordítást biztosít. Ennek érdekében az Európai Parlament jogász-nyelvészei gondosan ellenőrzik az ilyen szövegek nyelvi és jogi minőségét.

Az Európai Unió emellett kiterjedt tolmácsállománnyal is rendelkezik, hogy hozzájáruljon az EU mindennapi munkájának többynnyelvű valóságából adódó esetleges problémák enyhítéséhez. Ez zavartalanabb vitákat és tárgyalásokat biztosít az Európai Parlamentben és más EU-s szervezetben, lehetővé téve az Európai Parlament képviselői és más tisztviselők számára, hogy bármiféle nyelvi akadály nélkül láthassák el feladataikat.

Ennek megfelelően többynnyelvű szolgálatunk átláthatóságot és valódi kapcsolatot biztosít valamennyi uniós polgár és az Európai Unió különböző szervei között. Ennek célja a központ és a periféria közötti szorosabb kapcsolat előmozdítása az Uniónk minden szintjén.

Azok, akik nem tisztelettel és türelemmel fordulnak feléje, a kommunikáció gátjának tekinthetik a többynnyelvűséget, ami zavart idézhet elő, és ami megszakítja az eljárások problémamentes lefolyását; ha viszont eszközként tekintünk rá, láthatjuk, hogy a többynnyelvű környezet csábító és pozitív kihívásokkal teli milió. A kultúrák közelítése,

valamint azok nagyobb tiszteletben tartása és megértése teszi jobbá a világot. Az embereknek arra kellene törekedniük, hogy megtalálják a módját annak, hogy közelebb kerüljenek egymáshoz, és egymás nyelven keresztüli megértése az első lépés ebbe az irányba. A többnyelvű közösség olyan, mint egy sok összetevőből álló termék – sokféle, de mindegyik nélkülözhetetlen az egész sikeréhez. Így kell tekintenünk a nyelvek sokszínűségére; ez a „változatosság az élet sója” kifejezésre emlékeztet minket. E sokszínűség ízeket teremt, vitalitást eredményez, és színfoltot jelent. Egy többnyelvű társadalom különböző árnyalatok és érzések vászna, de végső soron egy képet alkot.

„Több, mint egy nyelv”

— **Barbara Cassin**

Barbara Cassin a Centre national de la recherche scientifique (CNRS) aranyérmese, a Francia Akadémia tagja, filológus és filozófus. Az ókori Görögország szakértőjeként azzal foglalkozik, hogy mire képesek a szavak. Többek között a *Vocabulaire européen des philosophies, Dictionnaire des intraduisibles* (Seuil-Robert, 2004) című kötet szerkesztője, amely művet tucatnyi nyelvre lefordítottak, azaz átültettek. Az „Après Babel, traduire” kiállítás tudományos bizottságának tagja (Mucem, 2016–2017); e kiállítást új helyszíneken is megrendezték (Fondation Bodmer, 2017–2018; Bevándorlási Múzeum, Buenos Aires, 2022), 2022-ben pedig a Vieille Charité de Marseille számára szervezett kiállítást *Les Objets migrants* (Vándorló tárgyak) címmel.

Legutóbbi publikációk

Le bonheur, sa dent douce à la mort, Fayard, 2020. *Les Maisons de la sagesse-Traduire, une nouvelle aventure*, társszerző: Danièle Wozny, Bayard, 2021.

Engedjék meg, hogy megosszak egy – személyesnek nevezhető – paradoxont. A többnyelvűséggel kapcsolatos saját tapasztalatomról van szó, amelyet egy olyan intézménynél szereztem, amelyhez az országomon belül elsődlegesen tartozom: a Francia Akadémián.

A „halhatatlanok” e tiszteletre méltó társaságának – amelyet 1635-ben alapított Richelieu bíboros – az a küldetése, hogy „a legnagyobb gondosság és szorgalom tanúsítása mellett azon munkálkodjék, hogy nyelvünknek bizonyos szabályokat adjon, azt letisztulttá és a kifejezésre, illetve a művészetek és tudományok közvetítésére alkalmassá tegye” (az Akadémia alapszabályának 24. cikke). A „nyelvünk” pedig nem más, mint a francia. Az Akadémia tehát jellemzően egynyelvű intézmény. Az Akadémia örökségül kapta azt a – meglehetősen tudatosan – politikával átítatott viszonyt, amely a hatalmat a nyelvhez fűzte hazánkban, Franciaországban. Minden az I. Ferenc által 1539 augusztusában kihirdetett Villers-Cotterêts-i ediktummal és annak 111. cikkével kezdődött, amely a következőket mondta ki: „Ezentúl kívántatik, hogy minden letartóztatás és más eljárás [...] foganatosítására, jegyzékbe vételére és felek számára való kézbesítésére a francia anyanyelven és ne másként kerüljön sor”. Ez jelenik meg a Köztársaság 1992. június 25-i alkotmányának 2. cikkében is: „A Köztársaság nyelve a francia”. Két kulcsmondat – csaknem öt évszázadnyi különbséggel. Mindkettő határozottan arról tanúskodik, hogy a francia nyelv a francia államrend központi eleme. Amikor nyelvről, és így politikáról van szó, gyakran borotvaélen táncolunk. Így I. Ferenc is, aki – hogy az emberek megérthessék, mi történik velük – létrehozott egy nemzetet, amely kiszabadult a klerikusok és a tudósok által beszélt latin fogságából. De mi történt ezután azokkal, akik nem a latint, hanem a francia forradalom által felszámolni kívánt helyi tájszólásokat beszéltek? Jóllehet az alkotmány folyamányaként kodifikált „Toubon-törvény” kötelezővé teszi a francia nyelv használatát, gyakran azt hisszük, hogy e nyelv kizárólagosságát írja elő, anélkül, hogy értenénk, hogy a szókincs gazdagítását és a fordítást kívánja előmozdítani. Még ha ténylegesen valamennyi nemzetállamnak van is egy vagy több nemzeti nyelve, nagyon is érthető az a bizalmatlanság, amelyet a természetüknél és lényegüknél fogva többnyelvű európai intézmények táplálhatnak egy olyan állammal szemben, amely – amint azt Arnaldo Momigliano az ókori Görögországról mondta – „büszkén egynyelvűnek” vallja magát.

Ezzel elérkeztünk a jelenlegi paradoxonhoz.

Az Akadémia valamennyi tagjának rendelkeznie kell egy „karddal”, amelybe mottót kell vésetnie. (E helyzetet nyilvánvalóan bonyolította a nők akadémiai taggá való, 1980-ban Marguerite Yourcenarral kezdődő, mindaddig elképzelhetetlen választása, Jacqueline de

Romilly például a retiküljét részesítette előnyben.) A kardom szándékosan alkalmatlan arra, hogy halált okozzon – az anyaga gyanta és bőr; a keresztvasat okosórához hasonlóan egy miniatűr számítógép alkotja, amely lényegében a világ összes szövegéhez hozzáférést biztosít. A markolata egy apró, de nem véletlenszerűen választott figurát formáz: az i. e. 3. évezredből származó barbár szobrocskát, amely egy telt idomú nőt, anyát vagy istennőt ábrázol, mellekkel, fülbevalóval, aranycsizmában. E lelet egy Alaca Höyükben, vagyis pontosan azon a területen feltárt sírból ered, ahol Schliemann szerint az ősi Trója helyezkedett el: e nő a barbárság megtestesítője. Ne feledkezzünk meg arról, hogy a „barbár” – a „bábel” vagy a „blabla” szavakhoz hasonlóan – hangutánzó szó, amelyet a görögök a görögül nem beszélő személyek leírására használtak. Kardom mottójaként Jacques Derrida filozófus egyik mondatát választottam; a bevésésére optikai szálak felhasználásával, világos és jól látható betűkkel került sor: „Több, mint egy nyelv.”

„A mi nyelvünk”, valóban, de „Több, mint egy nyelv”. Egynyelvűség és többnyelvűség, vagy egynyelvűség, de *nem* többnyelvűség *nélkül*. Pontosán ez az a közös – de még mennyire közös – tapasztalat, amely engem foglalkoztat. Ez pedig nem más, mint a „fordítás”. Fontosnak tartom, hogy sose felejtsük el Umberto Eco rendkívül egyszerű útmutatását–megállapítását: „Európa nyelve a fordítás”¹.

A Francia Akadémián franciául beszélünk, sőt francia szótárt is készítünk, de a társaságunkba grúz, orosz, libanoni, kínai, angol, haiti és olasz tagok is tartoznak, és azokról se feledkezzünk meg, akik „ismerik” a spanyol, a baszk, a korzikai, a kreol, az irodalmi arab, a latin és a görög nyelvet: mindannyian több, „nagy” vagy „kis”, holt vagy élő nyelvet művelünk, és szinte mindannyian fordítók is vagyunk. Mit jelent ez? Pusztán azt, hogy egyetlen nyelv sem létezhet és maradhat fenn önmagában, mások közreműködése nélkül. Ezzel mindenki tisztában van, beleértve azt a néhány francia anyanyelvű személyt is, akiknek a francia nyelv kiválóságának fenntartása a feladata.

Meglátásom szerint azt, hogy a Francia Akadémia nagylelkűen a tagjai közé fogadott, legalábbis részben a *Vocabulaire européen de philosophies* (Európai Filozófiai Szótár) című műnek köszönhetem. A *Dictionnaire des intraduisibles*² (A lefordíthatatlan kifejezések

1 | E mondat állítólag az Umberto Eco által 1993. november 14-én, vasárnap az arles-i Assises de la traduction littéraire című rendezvényen tartott előadáson hangzott el, és a Collège de France-ban 1992. október 2-án tartott székfoglaló előadásából származik.

2 | Seuil-Le Robert, 2004, a francia szótár fordításából–kiigazításaiból származó új bejegyzéseket is tartalmazó 2. bővített kiadás, 2019.

szótára) – amelyet megközelítőleg tíz év alatt százötven szerző állított össze, és amely mintegy tizenöt európai vagy Európában előforduló nyelvet tartalmaz – örült ötletnek tűnhet. „Lefordíthatatlannak” a nyelvek közötti különbségekből eredő jelenséget nevezem, függetlenül attól, hogy az szemantikai jellegű vagy szintaxisal kapcsolatos-e. Nem arról van szó, amit nem fordítunk le, hanem arról, amit folyamatosan (nem) fordítunk. Nemcsak az azonos alakú, egy vagy több értelemmel rendelkező és a szövegkörnyezet alapján megérthető terminusokra gondolok, hanem a szavak egyes nyelvekben hordozott jelentésére is. Mikor, miért és hogyan lehetséges az, hogy a szavak és az általuk alkotott hálózatok nem fedik egymást? Milyen hatásai vannak az „igazság”, az „igazságosság” vagy a „szabadság” kifejezőmódjának és a kapcsolódó gondolkodásmódnak egyrészt az érzelmeinkre és a viselkedésünkre, másrészt a kommunikációs problémákra, tágabb értelemben pedig a kulturális és politikai átvihetőség kérdéskörére? Vegyük példaként a *dette* (adósság) szót franciául és a latin nyelvekben: a *debitum* azt jelenti, hogy visszaadjuk, ami jár, és ezzel a viszony kiegyenlítődik; a német *Schuld* ugyanakkor egyszerre jelent „adósságot” és „hibát”, a vállunkra nehezedő terhet, amint arra Luther után Weber is felhívta a figyelmünket. Nem kizárt, hogy Európa számára fontos e különbség érzékeltetése. Hasonlóképpen nem mellékes annak megértése sem, hogy a *law* és a *right* közötti különbségtétel csak részben felel meg a *loi* (törvény) és a *droit* (jog) közötti különbségnek. E torzulások vizsgálatával olyan félreértésekkel szállunk szembe, amelyek észrevétlenül veszélyessé válhatnak. Nem egyszerű megérteni, hogy nem értjük egymást.

Ellenérvként felhozható, hogy e veszély kiküszöbölésére rendelkezésünkre áll a nyelv mint globális rendszer. Véleményem szerint ugyanakkor ezáltal egy másik, nem kevésbé veszélyes csapdába esünk. A *Globish*³ vagy *global English* elválaszthatatlanul kapcsolódik az angolhoz mint uralkodó nyelvhez, amely az amerikai diplomácia és gazdaság nyelve. Márpedig e nyelv gyakorlatilag az eszperantó szerepét tölti be, amelyet – akár tetszik, akár nem – nemcsak Brüsszelben, hanem Párizsban, a franciák is „ajánlattételi nyelvként” használnak. Valamennyien készítünk *case-studies*, *issues* és *deliverables* elnevezésű anyagokat a minket körülvevő *knowledge-based society* szakértői számára, akik az esetek többségében nem értenék meg az oxfordi angolt – kétségtelenül mindannyiunknak van már tapasztalata hasonló konferenciákról. A *Globish* mellett az Európában használt

3 | E kifejezés Jean-Paul Nerrière-től, az egyesült államokbeli IBM akkori alelnökétől származik, aki a nemzetközi üzleti életben a nem anyanyelvi – különösen a kínai és indiai személyeket magukban foglaló, az angolt anyanyelvként beszélő személyeknél lényegesen jobb tárgyalófeleknek bizonyuló – nyelvhasználók által beszélt nyelv megjelölésére használta ezt a kifejezést (lásd például: *Don't speak English, parlez Globish*, Párizs, Eyrolles, 2004–2006).

valamennyi kulturális nyelv a helyi közösség szintjén marad, és azokból nem marad más, mint a saját otthonunkban beszélt dialektus, amelyet – a veszélyeztetett fajokhoz hasonlóan – a kulturális örökség védelmével foglalkozó szakpolitika révén kell megőrizni: *a Digital Humanities ereklyéiről van szó. Számomra a Globish és a nyelvjárások képezik az Európát fenyegető egyik katasztrófa-forgatókönyvet.*

A Dictionnaire des intraduisibles valójában kezdettől fogva nem csupán filozófiai, hanem tényleges politikai fegyverként látott napvilágot két lehetséges katasztrófa-forgatókönyvvel szemben: egyrészt a *Globish*-sal, másrészt a nyelvi nacionalizmussal szemben. E második, fordított szimmetriájú katasztrófa-forgatókönyv a „nyelv géniusza” fogalmának nehezen kezelhető problémájához kapcsolódik, amely fogalom kiemelt jelentőséget tulajdonít a népnyelveknek – egyeseknek többet, másoknak kevesebbet –, és ezáltal éppen alá-fölé rendeltségi viszonyt hoz létre a „kis” és a „nagy” nyelvek között. A filozófusok jól ismerik ezt a veszélyt, a görög *logos* (a latin nyelvben *ratió*nak és *oráció*nak fordított) szó visszhangjaként, amely szó annyira univerzális vagy „univerzális hatású”, hogy egyszerre jelent értelmet, nyelvet és a többi fölött álló nyelvet, vagyis a görögöt. Rivarol számára így a francia nyelv összemosódik a „természetes logikával” és a „józan ésszel”: „ez már nem a francia nyelv, hanem az emberek nyelve”⁴. Ehhez hasonlóan Heidegger számára a német nyelv – amely még a görögnél is tökéletesebb – a „hitelesség” legmagasabb fokát éri el, amely fok „a nyelvet beszélő és a nyelvben élő nép és faj létezésének mélységével és erejével mérhető”⁵. Mindez jól szemlélteti, hogy az univerzálisnak a nyelv, a faj és a nemzet összemosása útján történő önkényes használata milyen súlyos veszélyeket hordoz magában.

Nem *Globish*, és nem is nyelvi vagy – Heideggert idézve – „ontológiai” nacionalizmus, de akkor miről is van szó? Egészen pontosan a fordításról mint a sokféleség tiszteletéről és a különbözőségek megfelelő kezeléséről. E tekintetben a 19. század végének kiemelkedő német nyelvésze és diplomatája, Wilhelm von Humboldt szolgálhat számunkra felvilágosítással. Véleménye szerint soha nem *egy nyelvvvel*, hanem *nyelvekkel* találkozunk: „A nyelv a valóságban kizárólag mint sokféleség jelenik meg”⁶ a nyelvek

4 | „Discours sur l’universalité de la langue française”, in: *Pensées diverses*, Desjonquères, 1998, 134. o.

5 | M. Heidegger, *De l’essence de la liberté humaine. Introduction à la philosophie* (1930), ford.: Martineau E., Gallimard, 1987, 57. és köv. o.

6 | Wilhelm von Humboldt, „Über die Verschiedenheiten des menschlichen Sprachbaues”, *Gesammelte Schriften*, szerk.: A. Leitzmann, Berlin, Behr, 1907, VI. kötet, első rész, 240. o.

alkotta panteonban – nem pedig templomban. Előszeretettel említi azt az elképzelést, amely szerint annyi nyelv létezhet, ahány ember él a földön: „A nyelvek sokfélesége számunkra a világban fellelhető gazdagság gyarapításának közvetlen feltétele [...]; ezzel egyidejűleg az emberi létezés tere is kitágul, és a gondolatok és érzések kifejezésének új, konkrét és valódi formái tárulnak fel előttünk”⁷. Egy óriási és radikális bábeli torony, ahol a boldogság uralkodik a pünkösöd szerepét betöltő fordításnak köszönhetően. Azt hiszem, hogy az *Après Babel, traduire (Fordítás – Bábel nyomában)* című kiállítás⁸ létrehozása közben értettem meg, hogy mi a jelentésük a vallásos képeken látható apró tűznyelveknek, amelyek gyerekkoromban annyira foglalkoztattak. Nem az apostolok nyelvi tehetségére utalnak, és nem is arra, hogy valamennyi nyelvet beszélik, hanem inkább arra, hogy a jelenlévők mind értik őket, mert mindenki a saját nyelvén hallja őket beszélni, függetlenül attól, hogy milyen nyelven szólnak hozzájuk. Másként fogalmazva: Isten vagy a Szentlélek a legelső fordító.

De térjünk vissza a mi Európánkhoz és az Európai Unió Bíróságához. A Bíróságon tett látogatásaim maradandó emlékeket hagytak bennem. Ez különösen igaz a rám bízott azon feladatra, hogy képviseljem a Francia Akadémiát a Villers-Cotterêts-i Cité internationale de la langue française – a Köztársaság és a köztársasági elnök által a nyelvnek szentelt, szimbolikus jelentőségű projekt – tudományos bizottságában. A többnyelvűség *de iure* és *de facto* is otthon érezheti magát a Bíróságon. A polgárok az Unió huszonnegy hivatalos nyelvének bármelyikén a Bírósághoz fordulhatnak. A tanácskozások ugyanakkor a demokratikus országok igazságügyi hatóságai által megkövetelt titkosság tiszteletben tartásával zajlanak, ami kizárja a tolmácsok jelenlétét. A második világháborút követően a bírák úgy döntöttek, hogy a római jog szerepére tekintettel és a hat alapító állam közül három állam közös nyelveként francia nyelven tanácskoznak. Magát az ítéletet ugyanakkor az eljárás nyelvén hirdetik ki, és az e nyelven készült változat minősül hitelesnek. Az ítéletet az Unió 23 másik nyelvére is lefordítják, rendszerint már a kihirdetésének napjára. Az ítélkezési gyakorlat így az Unió valamennyi nyelvén egyformán elérhető, ezzel biztosítva a jog előtti egyenlőséget. Meglátásom szerint a Villers-Cotterêts-i ediktumban foglaltak így a legteljesebb mértékben érvényesülnek: minden személy ügyében a saját nyelvén hoznak ítéletet, és minden ügyben egyedül az e nyelven készült változat hiteles. Nem fordulhat elő az ENSZ által tapasztalt azon

7 | Wilhelm von Humboldt, in: Pierre Caussat, Darius Adamski és Marc Crépon, *La langue source de la nation*, Mardaga, 1999, 433. o.

8 | Musée des Civilisations de l'Europe et de la Méditerranée (MUCEM) és Actes Sud-Mucem katalógus, 2016.

helyzet, ahol a 242. sz. határozat a „le retrait des territoires occupés” és a „withdrawal from occupied territories” kifejezések használatával két, egymástól élesen eltérő földrajzi térképet rajzolt fel. Arra a magától értetődő kérdésre, hogy jelenleg vagy bármely más időpontban mit tartok a Villers-Cotterêts-i ediktum megfelelőjének Európában vagy más kontinensen, az egyik lehetséges válaszként azt felelném: a Bíróságot, e csodálatos gépezetet, amely – ha nem tévedek – hozzávetőleg az állampolgárok által a reggeli kávéjukba tett cukor áráért működik európai életünk középpontjában. A sokféleségben egyesült Európa lényege forog kockán.

Mivel e helyütt a saját tapasztalataimról számolok be, befejezésül szeretnék említést tenni két, általam jelenleg folytatott munkáról.

Az elsőt az érkező migránsokkal és a fogadásukra szánt idővel kapcsolatos mindennapi munka jelenti. A Maisons de la sagesse-Traduire elnevezésű egyesületben dolgozom, amely a *Glossaires bilingues de l'administration française* (A francia közigazgatás kétnyelvű glosszáriumi) új kiadását készíti a Belügyminisztérium és a Kulturális Minisztérium támogatásával. Az én esetemben mindent az a felismerés indított, amelyet az *„Après Babel, traduire”* című kiállítás alkalmával tettem: a Franciaországba újonnan érkezők által rögtön az országba való belépésüket követően kitöltendő több tucat elektronikus vagy papíralapú kérdőíven szereplő legegyszerűbb kérdések is évszázadok francia közigazgatási gyakorlatát hordozzák. Név, keresztnév, születési idő, családi állapot: ezek egyike sem magától értetődő az újonnan érkezők számára, mivel kultúránként eltérő a névadás, illetve a családi kötelékek és a születési év és nap megjelölésének módja, és olykor akár új szavakat is létre kell hozni az adott nyelven, hogy leírassuk e fogalmakat, amelyek számunkra valóban egyértelműek, de nem mindenki számára azok. Ismétlem, nem egyszerű megérteni, hogy nem értjük egymást. Ez az egyik oldalon elkeseredettséget, a másikon pedig zavart és hallgatást szül, nem is beszélve a mindkét oldalt jellemző tehetetlenségről.

A glosszáriumaink célja, hogy megkönnyítsék ezen alapvető fontosságú kölcsönös megértés elsajátítását. Ennek elősegítésére az általunk egymás között „kulturális emlékeztetőknek” nevezett olyan eszközöket használunk, amelyek jelzik, amikor szünet tartására van szükség annak érdekében, hogy megérthessük a kölcsönös megértés akadályozására alkalmas, illetve olyan tényezőket, amelyek a nálunk, illetve máshol érvényes gyakorlatok, szokások, jogok és szabályok között adott esetben mutatkozó eltérésekből fakadóan zavart okozhatnak. Mindezen kérdőívek mellett a leghétköznapibb jellegű szavakat tartalmazó számos rövid dokumentumot is készítettünk, amelyeket ugyanakkor rövid időn belül kiegészítettünk olyan – olykor rendkívül elvont, máskor pedig meglehetősen konkrét, joggal, egészséggel, munkavállalással, lakhatással,

támogatásokkal, adókkal kapcsolatos – szakkifejezésekkel is, amelyek a másik nyelven ilyen formában nem léteznek, nem utalnak vissza más fogalmakra, illetve nincs konkrét megfelelőjük az adott nyelven. Azt mondta, hogy „elvált”, „bejegyzett élettársi kapcsolatban” él, de mit jelent ez? „Nagy” vagy „kis családról” beszél? Mit jelent az „adóköteles háztartás” egy szoninke vagy egy szíriai polgár számára? Miként lehet felhívni a figyelmet arra, hogy Oroszországban a „nemzetiség” és az „állampolgárság” jelentéstartalma eltér a Franciaországban e szavaknak tulajdonított jelentéstől? Bár a kérdőíveket természetesen lefordítják, még hozzá általában meglehetősen jó minőségben, és tolmácsok is rendelkezésre állnak, olykor kultúránként és nyelvenként is nehézséget okoz közös nevezőre jutni a lényegyet illetően. Adott esetben új szavakat kell létrehozni ezeken az idegen nyelveken, az azokat beszélők ösztöneire és nyelvi képességeire támaszkodva, ahogy egyébiránt az évek során mi magunk is folyamatosan új szavakat importálunk és hozunk létre francia nyelven. A fordítás túlmutat a nyelvtudáson vagy a fordítás művészetén: a fordítás az életünkben kiragadott idő.

A második munka egy felülről szerveződő, nagy ambíciókkal rendelkező projekt formáját ölti. Miként biztosítható hosszú távon Európa nyelvi gazdagsága? Miként tudnánk előmozdítani e nyelvek sokféleségét, amely hozzátartozik Európa fogalommeghatározásához? Íme néhány példa azon kérdésfelvetések közül, amelyeket az általunk a legnagyobb tisztelettel *Projet ECO*-nak nevezett kollektív projekt próbál feltárni.

Annak érdekében, hogy előnyt kovácsoljunk egy hátránynak tűnő körülményből, vagyis a 24 nyelvünkben, először is ki kell használnunk azt, hogy azok a világban számos helyen jelen vannak: az angol, a spanyol, a francia és a portugál a világ legelterjedtebb nyelvei közé tartozik – nem is beszélve a nemzeti nyelvek mellett beszélt olyan nyelvekről, mint az arab, amely Franciaország második nyelve. Európa nyelvei a hódítás legbékésebb fegyverei.

Egy ilyen projekt ugyanakkor a legsúlyosabb aggályok és a legújabb javaslatok keresztüzében áll. E projekt a joggal digitálisnak nevezett emberiség strukturálása mentén halad: a cél nem pusztán a digitalizált korpuszok számának növelése, legyen az bármennyire is érdekes, hanem az, hogy – e korpuszokat egy vezérfonalra felfűzve – elérhető egésszé fogjuk össze a le nem fordítható kifejezéseket, ezáltal létrehozva egy olyan európai adattárat, amelyet összekapcsolhatunk egy európai fordítómotorral.

Ez a projekt áll a jövőbeli kommunikációs formák középpontjában: a neurális fordítás. Az európai intézményeknél dolgozó tolmácsok, fordítók és jogász-nyelvészek kiterjedt nyelvi és terminológiai ismereteire épülő adattár célja, hogy biztosítsa a tanulásra képes

gépek mélytanulásához betáplálандó forrásokat. A polgárok szabadon gazdagíthatják a hozzájárulásukkal és a tapasztalataikkal a rendeltetése szerint 552 nyelvi kombinációt kezelő adattárat. E projekt során számos fontos kérdés merül fel: a gépek a gyerekekhez hasonlóan tanulnak? Hogyan fér meg egymással a mennyiség és a minőség? Hogyan jönnek létre az új kapcsolatok? Mi történik a mindent elárasztó metaforákkal?

A várt fejlődés nem csupán a korpuszok minőségétől és változatosságától függ. Az algoritmusok kialakítása szintén fontos szerepet tölt be. Az ECO motor fejlesztése ki kívánja aknázni a neurális technológiában rejlő jelentős kapacitásokat, ügyelve arra, hogy kiküszöböljék a magához a folyamathoz kapcsolódó hibákat, továbbá lehetővé téve a betanított modellek számára a kétségek kifejezését oly módon, hogy *a végfelhasználónak* adják át az irányítást, és megalapozzák az ezen innovatív fordítóeszköz iránti bizalmat. A neurális fordítás így a nehézségekre és a részrehajlásra való kezdeti figyelmeztetés szerepét fogja betölteni.

Cikkemet egy Jacques Derridától származó idézettel indítottam: „Több, mint egy nyelv”.

Derrida számára ez a mondat határozza meg az általa „dekonstrukciónak” nevezett folyamatot, vagyis a filozófiának és a filozófiatörténetnek a tradícióktól (amely a latin *tradere*, azaz „továbbadni” szóból ered), az elmeséléstől eltérő újraértékelését, még ha e szó *feminin jelentéssel gazdagodott is*. „Ha mindenáron egyetlen módon kellene meghatároznom a »dekonstrukció« fogalmát, és annak kulcsszóhoz hasonlóan rövidnek, elliptikusnak és gazdaságosnak kellene lennie, teljes mondat helyett a következőképpen válaszolnék »több, mint egy nyelv«” – írja az *Emlékiratok Paul de Man számára* című művében⁹.

Saját értelmezésem szerint e mondat az európai integráció és az uniós polgárság alakulását írja le. A folyamatot elindító és működésben tartó energiát, amelyre valamennyi intézménynek szüksége van a fenntartható működéshez.

9 | *Mémoire pour Paul de Man*, Galilée, 1988, 38. o.

Többnyelvűség a luxemburgi bíróságok előtt

— Jean-Claude Wiwinius

Jean-Claude Wiwinius 2016 és 2021 között a luxemburgi Legfelsőbb Bíróság és Alkotmánybíróság elnöke volt. 2019 és 2021 között az Európai Unió Legfelsőbb Bírósági Elnökei Hálózatának elnöke volt. A luxemburgi igazságszolgáltatásban különböző felelős pozíciókat töltött be a Semmítőszéknél, a Fellebbviteli Bíróságnál, az Ügyészségen és a Luxemburgi Kerületi Bíróságon. A Centre universitaire de Luxembourgon 25 évig tanított nemzetközi magánjogot és polgári perrendtartást. A *Le droit international privé au Grand-Duché de Luxembourg* című szakkönyv szerzője.

Luxemburg **egy olyan ország, amely nyitott mindenféle kultúra és nemzetiség iránt.** Úgy tudja integrálni ezt a multikulturalizmust, ahogyan kevés más társadalom képes erre.

A többynnyelvűség és a kulturális sokszínűség sok ország történelméhez és identitásához hozzátartozik. Luxemburg élő példa erre. Az ország többynnyelvű, jelentős számú más országból származó lakost fogad, határ menti munkavállalókat foglalkoztat, és Belgiummal, Franciaországgal, valamint Németországgal határos. A Nagyhercegség a vitalitását egy nagy nemzetközi közösségnek köszönheti, amely a kultúrák, vallások és társadalmi hátterek széles skáláját kínálja.

A háromnyelvűség Luxemburgban

Luxemburgban az 1984. február 24-i törvénnyel szabályozták a nyelvhasználatot. Ez alapján:

„1. cikk. – A nemzeti nyelv

A luxemburgiak nemzeti nyelve a luxemburgi.

2. cikk. – A jogalkotás nyelve

A jogalkotási aktusok és végrehajtási rendeleteik francia nyelven készülnek. Ha a törvényi és rendeleti aktusokhoz fordítás is tartozik, csak a francia nyelvű szöveg hiteles.

[...]

3. cikk. – Közigazgatási és igazságügyi nyelvek

A közigazgatási, peres vagy nem peres eljárásokban, valamint a bírósági eljárásokban a francia, a német vagy a luxemburgi nyelv használható, az egyes eljárásokra vonatkozó különös rendelkezések sérelme nélkül.

4. cikk. – Adminisztratív kérelmek

Amennyiben a kérelmet luxemburgi, francia vagy német nyelven nyújtják be, a közigazgatásnak lehetőség szerint a kérelmező által választott nyelven kell válaszolnia.”

Az 1984-es törvény tehát „háromnyelvűséget” hozott létre Luxemburgban, ahol a francia és a német történelmileg a közigazgatási nyelvek voltak, és jelenleg a francia maradt

a jogalkotás egyetlen nyelve. 1984-ben ehhez jött a helyi nyelv, a luxemburgi, amely az ország egyetlen nemzeti nyelvéné vált. A többnyelvűség a Nagyhercegségben tény, a lakosság három nyelvet használ napi szinten, az integráció nyelve azonban mindig is a luxemburgi marad. A luxemburgi nyelv használata részben a nemzeti identitás összetartó erejeként (*eis Sprooch*, „a mi nyelvünk”) maradt fenn a lakosság körében.

E sajátosság az ország kis méretéből és a francia és német nyelvterület határmezsgyéjén fekvő Nagyhercegség történelméből adódik. A Luxemburg és szomszédai közötti jelentős kereskedelem, és különösen az 1970-es évek óta a Luxemburgba irányuló, munkakeresés céljából történő kivándorlás azt eredményezte, hogy a két szomszédos nyelv használata mára általánossá vált az országban.

Más többnyelvű országgal – mint például Svájc, Kanada vagy Belgium – ellentétben, ahol földrajzi alapú a nyelvek megoszlása, Luxemburgban ez a megoszlás funkcionális jellegű, ami azt jelenti, hogy egy adott nyelv használata a helyzettől függ. A párhuzamos háromnyelvűség általánosan elfogadott. Mindenki beszélhet a saját nyelvén, de a másik kettőt meg kell értenie, anélkül, hogy fordításra lenne szüksége.

Az iskolai oktatás során kötelező a három nyelv tanulása. Minden tanulónak 6 éves kortól németül, 7 éves kortól franciául, 14 éves kortól pedig angolul kell tanulnia.

Az általános iskolában az órákat németül tartják, és a magyarázatokat gyakran luxemburgi nyelven adják. Gimnáziumban az alsó tagozaton németül, míg a felső tagozaton franciául oktatnak. Az egyéb középiskolákban az alsó tagozaton a matematika kivételével minden tantárgyat németül tanítanak, míg a felső tagozaton az órák főleg franciául folynak, a magyarázatokat azonban gyakran továbbra is luxemburgi nyelven adják.

A többnyelvűség Luxemburgban

Luxemburgban jelenleg több mint 200 nyelvet beszélnek. Valamivel több mint 55%-ban a luxemburgi a leggyakrabban beszélt nyelv, amelyet a portugál (16%) és a francia (12%) követ.

A luxemburgiak szerint 2012-ben az anyanyelvükön kívül a francia (72%), a német (47%) és az angol (40%) volt a leghasznosabb nyelv, amelyet a személyes fejlődésükhöz szükségesnek tartottak. Nem zárható ki azonban, hogy ez az arány a közeljövőben vagy a távoli jövőben megváltozik. Érdekességgént: a cikk írójának – aki felajánlotta, hogy segít 11 éves unokájának átismételni a visszaható igéket – a fiatalember (luxemburgi

nyelven) azt válaszolja: „De nagypapi, ez teljesen felesleges, mivel később, ha majd dolgozom, nem kell a francia, bőven elég lesz az angol”. Ennyit a frankofóniáról, amellyel oly gyakran dicsekszünk a Nagyhercegségben.

A többynyelvűséget erősíti a sok frankofón (75%) és német (25%) határ menti munkavállaló jelenléte is. E határ menti munkavállalók az ország munkavállalóinak csaknem felét teszik ki. A három hivatalos nyelvhez hozzá kell tenni a portugál és az angol nyelv használatát: a lakosság közel 18%-a portugál, és olyan erős közösséget alkot, ahol a portugál marad a használt nyelv, még akkor is, ha a második generáció beszél luxemburgiul. A banki ágazat igen erőteljes fejlődése azt jelentette, hogy gyakorivá vált az angol mint munkanyelv használata.

Az országos sajtó főleg németül és részben franciául jelenik meg, anélkül, hogy lefordítanák a cikkeket a másik nyelvre. Találunk pár luxemburgi nyelven írt sort is: az olvasói leveleket, a magánéletre vonatkozó személyes közleményeket (gyászjelentések, különböző hirdetések stb.). Néhány éve angol és portugál nyelvű hetilapok is megjelentek.

A képviselőházban (a luxemburgi parlamentben) a közös nyelv a luxemburgi, a jogi szövegek idézésekor alkalmanként a francia nyelvet is használják. Az Államtanács plenáris ülésein azonban franciául beszélnek.

Hogyan jelenik ez meg a Nagyhercegségben a mindennapok gyakorlatában? Íme néhány véletlenszerű sorrendben idézett példa, amelyekkel a cikk írója a jelen cikk véglegesítése előtti két hétben találkozott. Esch-sur-Alzette városa, amely 2022-ben Európa Kulturális Fővárosa, és ahol a luxemburgin kívül, a francia és a német mellett olaszul és portugálul is beszélnek számos, bevándorlási háttérrel rendelkező acélmunkás családban, egyik projektjét – egy „többynyelvű” színdarabot, amelyben a színészek az anyanyelvükön fejezik ki magukat – a nyelvek keveredéséből („melting-pot linguistique”) adódó helyzetek problémáinak, de egyben komikumának is szenteli. A cikk írójának lakóhelye szerinti település önkormányzatának szórólapja hat nyelven hirdeti a közelgő lomtalanítást. Az egyik luxemburgi napilap szerkesztőjének írt levelében a szerző azt kifogásolja, hogy a villamosokon csak francia és angol nyelven hangzanak el a bejelentések, németül és luxemburgi nyelven pedig nem. A kóruspróbáról hazatérő feleség megjegyzi, hogy öt különböző nyelven kellett beszélnie, hogy a kórustársaival beszélhessen. Egy másik példa a cikk írója, aki túrázás közben elvesztette a mobiltelefonját, és amikor visszafordult, három másik gyalogost kellett három különböző nyelven megkérdeznie, hogy megtalálták-e a telefonját. A példák listáját a végtelenségig lehetne folytatni. Luxemburgban ez senkit sem lep meg, de legfőképpen senki sem háborodik fel ezen.

A luxemburgi nyelv

A luxemburgi nyelv profitált ebből a többnyelvű környezetből.

A luxemburgi (*Lëtzebuergesch*), a luxemburgiak egyetlen nemzeti nyelve, a germán nyelvcsaládba tartozó indoeurópai nyelv (mosel-frank nyelv), amelyet főként Luxemburgban és néhány szomszédos belga, francia és német településen beszélnek. Becslések szerint világszerte körülbelül 600 000 ember beszéli ezt a nyelvet.

A luxemburgi nyelv elismert nemzeti nyelvi státusza egy tényt bizonyít: a luxemburgi nyelv nem nyelvjárás. A luxemburgiak egymás között, minden szinten és minden helyzetben kizárólag luxemburgi nyelven beszélnek. Tehát az „ő nyelvükön” beszélnek.

Több éve folyik a munka a luxemburgi alkotmány felülvizsgálata vonatkozásában. A végső szakasz még csak most kezdődött. Az 1. fejezetben, amelynek címe „Az államról, annak területéről és lakosairól”, pontosabban az 1. szakaszban, amelynek címe „Az államról, annak politikai formájáról és szuverenitásáról”, található a 4. cikk, amelynek (1) bekezdése kimondja: „Luxemburg nyelve a luxemburgi. A törvény szabályozza a luxemburgi, a francia és a német nyelv használatát”.

A szöveghez fűzött kommentár szerint a 4. cikk – más európai alkotmányokhoz hasonlóan – az állam szimbólumaira utal, amelyek a nyelv, a nemzeti zászló, a címer és a nemzeti himnusz. Ami a nyelvhasználatot illeti, a luxemburgi nyelvet is magában foglaló megfogalmazás célja, hogy bizonyos rugalmasságot biztosítson a luxemburgi, a francia és a német nyelv használatának jogalkotási eszközökkel történő szabályozásában. Az alkotmányozó képviselőházban zajló viták során a felszólalók úgy vélték, hogy nemcsak a luxemburgi nyelv, hanem a többnyelvűség alkotmányban való rögzítése is az ország ragaszkodásáról tanúskodik a többnyelvűséghez, amely az ország számára értéket jelent, és a világ minden táján lehetővé teszi Luxemburg jelentőségének a védelmét.

A többnyelvűség és az igazságszolgáltatás

A bírák és ügyészek

Az igazságügyi attasékról szóló, 2012. június 7-i módosított törvény 2. cikke a versenyvizsga útján felvett igazságügyi attaséokra vonatkozóan előírja, hogy a vizsgára bocsátáshoz több feltételnek is meg kell felelni, nevezetesen luxemburgi állampolgárnak kell lenni, de mindenekelőtt – a jelen összefüggésben – megfelelően ismerni kell a három közigazgatási

és igazságügyi nyelvet, a nyelvhasználatról szóló, 1984. február 24-i törvény 3. cikkében meghatározottak szerint.

A nyelvtudás vizsgálatáról az igazságügyi tisztviselők felvételéről és képzéséről szóló, 2021. június 25-i nagyhercegi rendelet 3. és 4. cikke rendelkezik. Főszabály szerint mentesül a nyelvvizsga alól minden olyan jelentkező, aki középiskolai tanulmányait luxemburgi közoktatási programot követő középiskolában végezte. Ellentétes esetben luxemburgi és – szükség esetén – német vagy francia nyelvű vizsgát kell tenni. Bár a 2. cikk szövege „megfelelő” nyelvtudásra utal, elvárt, hogy a luxemburgi bíró vagy ügyész „tökéletesen” ismerje a három nyelvet. Az elmúlt három évben hat jelöltet (2019-ben hármat, 2020-ban egyet, 2021-ben pedig kettőt) utasított el az igazságügyi tisztviselők felvételi és képzési bizottsága a nem megfelelő nyelvtudás miatt. Előfordul, hogy az elutasított pályázó a következő évben újra jelentkezik, miután sikeresen elvégezte a luxemburgi vagy német intenzív nyelvtanfolyamot.

Az ügyvédek

François Biltgen, az Európai Unió Bíróságának jelenlegi luxemburgi bírása „Az ügyvédek szabad mozgása Luxemburgban” című, mintegy tíz évvel ezelőtti kiadványában részletesen megvizsgálta visszamenőleg a két luxemburgi ügyvédi kamara – amelynek igen nagyszámú nem luxemburgi ügyvéd tagja van – által a külföldi ügyvédek nyelvtudásával és e nyelvtudás ellenőrzésével kapcsolatban az uniós jog vonatkozó rendelkezéseinek fényében felmerült problémákat. A szerző ismertette az ügyvédi hivatásról szóló, 1991. augusztus 10-i törvényt módosító 2013. június 13-i törvény háttérét, és emlékeztetett az Európai Bizottság által 2011-ben az EUMSZ 258. cikk alapján indított jogsértési eljárásra, amely az ügyvédi kamara névjegyzékének IV. listájára felvett, e névjegyzék I. listájára való felvételt kérő európai ügyvédek bejegyzési feltételeivel volt kapcsolatos („asszimilációs záradék”).

Jelenleg a fent említett, az ügyvédi hivatásról szóló törvény 31-1. cikkének rendelkezései szerint „[a]z egyéni ügyvédek a nyelvhasználatról szóló, 1984. február 24-i törvény értelmében a 6. cikk (1) bekezdése d) pontjának sérelme nélkül kötelesek elsajátítani a jogszabályok nyelvét, valamint bármely más, a szakmai tevékenységük gyakorlásához szükséges nyelvet. A II. listán szereplő ügyvédeknek a Luxemburgi Nagyhercegség közigazgatási és igazságügyi nyelveit is ismerniük kell, amelyek szükségesek a bírósági gyakorlatból eredő kötelezettségeik teljesítéséhez. Az ügyet elvállaló ügyvédnek

rendelkeznie kell a szükséges szakmai és nyelvi ismeretekkel, ellenkező esetben az előírt fegyelmi szankciókkal kell szembenéznie”.

A kamarai névjegyzék II. listájára (ügyvédjelöltek) való felvétel csak akkor lehetséges, ha a jelölt igazolni tudja a luxemburgi, a francia és a német nyelv ismeretét. Ami a IV. listáról az I. listára (a bíróság előtt eljárni jogosult ügyvéd) való felvételt illeti, az ügyvédi kamara elnökének a 2013/2014. évi 1. számú körlevele előírja, hogy az ügyvédnek nyilatkozatot kell tennie arról, hogy kizárólag az általa elsajátított nyelveken fog praktizálni, az elsajátított nyelvek megjelölésével. A kamarai tanács több pont tisztázása érdekében 2016. június 8-án rendeletet fogadott el. E rendelet mindenekelőtt azt mondja ki, hogy a nyelvtudás tekintetében elérendő szinteket törvény határozza meg. E rendelet ezután meghatározza, hogy a luxemburgi joggal kapcsolatos kiegészítő tanfolyamok sikeres elvégzése a francia nyelvnek a törvény értelmében vett elsajátítását feltételezi. Azok a jelentkezők, akik az alap- vagy középfokú oktatásban luxemburgi vagy német oktatási rendszerben részesültek, és az említett rendszerben felsőoktatási tanulmányokhoz való hozzáférésre jogosító oklevelet szereztek, amennyiben az oklevél megszerzéséhez vezető oktatás luxemburgi vagy német nyelven folyt, a törvény értelmében úgy tekintendők, mint akik elsajátították a luxemburgi vagy német nyelvet. A többi pályázónak a luxemburgi vagy német nyelvtudás jogszabályban előírt szintjét igazoló, elismert szakember által kiállított bizonyítványt kell bemutatnia.

Ezeket a viszonylag új keletű szövegeket azonban a gyakorlatban nem mindig követik.

Bár, amint azt az imént kifejtettük, a luxemburgi ügyvédi kamara az utóbbi években bizonyos szigorrról tett tanúbizonyságot tagjai nyelvtudásának ellenőrzése tekintetében, és ezt – nagyon helyesen – a szakma etikai kérdésévé tette; ez nem volt mindig így.

A cikk írója visszaemlékszik arra az időszakra, amikor 1984 és 1989 között Esch-sur-Alzette-ben békebíróként néha a burleszk határát súroló helyzetekkel szembesült. A békebíróságon, ahol a bérleti joggal és munkajoggal kapcsolatos első fokon tárgyalta ügyek mellett a kisebb (jelenleg 15 000 euró alatti) ügyeket is tárgyalják, a magánszemély ügyvédi közreműködés nélkül is megjelenhet. A cikk írójának többször kellett a bíró mellett a tolmács szerepét is betöltenie, amikor a luxemburgi magánszemélynek elmagyarázta, mire hivatkozott az ellenérdekű fél ügyvédje, aki franciául beszélt, és nem tudott luxemburgiul. Még furcsább volt az a helyzet, amikor az ügyvédnek kellett elmagyaráznia a másik fél által luxemburgiul kifejtett érvelést. Nyilvánvaló, hogy ez nem a bíró feladata. A cikk írója azonban mint „juge de proximité” („közel lévő bíró”), aki a törvény szerint a kollégáihoz hasonlóan még békéltetői megbízatással is rendelkezik, inkább így járt el, elkerülve ezzel egyrészt az ügy annak érdekében történő

elhalasztását, hogy a fél luxemburgi nyelven beszélő ügyvédet tudjon találni, másrészt pedig a tolmács igénybevételével járó esetleges szükségtelen költségeket, amely a fizetési igény összegét meghaladó költségek kockázatával járt volna. Egy másik megoldás természetesen az lett volna, ha azt mondjuk az ügyvédnek: „Sajnálom önt – és ügyfelét –, ha nem érti a bíróság előtt előadottakat.”

Úgy tűnik, hogy a fent ismertetett új szabályok ellenére a nyelvhasználat helyzete – legalábbis a békebíróságok előtt – nem mindenhol változott, különben nem lett volna szükség a luxemburgi békebíróságok és a luxemburgi ügyvédi kamara közös körlevelének terjesztésére, amelyet nemrég, 2022. március 22-én írtak alá. Ebben a „Nyelvhasználat” címszó alatt, az ügyvédi hivatásról szóló módosított törvény 3-1. cikkére történő hivatkozást követően a következőket olvashatjuk: „A tárgyaláson feltételezett a luxemburgi, a francia vagy a német nyelv [...] ahhoz elegendő ismerete, hogy a felek e nyelveket megértsék, azokon beszéljenek, és megtartsák szóbeli előadásait. A fordítás nem tartozik a békebírák, az ülnökök vagy a hivatal hatáskörébe. Az ügyvédnek ismernie kell a beszélgetőpartner által beszélt nyelvet, legyen az ügyvéd vagy magánszemély. Ennek hiányában egy, a szükséges nyelvtudással rendelkező kolléga segítségére van szüksége.”

A tárgyalások

Amint e cikk bevezetőjében említettük, a fent említett 1984. február 24-i törvény 3. cikke széles körben engedélyezi a francia, a német és a luxemburgi nyelv használatát az igazságszolgáltatásban. Főszabály szerint a háromnyelvűséget teljes mértékben tiszteletben tartják.

Konkrétan, minden olyan ügyben, amely írásbeli eljárást foglal magában, és ahol ügyvédi közreműködésre van szükség (azaz az Alkotmánybíróság, a Semmítőszék, a Közigazgatási Bíróság, a Fellebbviteli Bíróság polgári, kereskedelmi és munkajogi tanácsai, valamint a kerületi bíróságok előtti polgári ügyekben), az írásbeli dokumentumok francia nyelven készülnek. Ha a tárgyaláson magyarázatra van szükség, azt (általában) szintén francia nyelven adják meg.

Minden más ügyben (azaz büntetőügyekben valamennyi bíróság előtt, a kerületi bíróságok előtt – a polgári ügyek kivételével – a közigazgatási bíróság előtt és a békebírák előtt), ahol a magánszemély ügyvédi közreműködés nélkül is megjelenhet, a szóbeli előadásokat az ország három hivatalos nyelvének egyikén lehet tartani. Ezekben az esetekben még az ügyvédek sem mindig francia nyelven szólalnak fel. És ez működik.

Nyilvánvaló, hogy nem minden magánszemély tudja (vagy akarja) kifejezni magát e három nyelv egyikén. Ilyenkor joguk van ahhoz, hogy az általuk választott nyelven fejezzék ki magukat, és hogy tolmács segítse őket. A cikk írójának – aki több éven keresztül elnökölt a Fellebbviteli

Bíróság egyik büntető tanácsában – becslése szerint a büntetőügyek közel fele tolmács közreműködésével zajlik.

E tekintetben utalni kell a 2017. március 8-i törvényre, amely megerősíti a büntetőügyekre vonatkozó eljárási garanciákat, és amely többek között átülteti a büntetőeljárás során igénybe vehető tolmácsoláshoz és fordításhoz való jogról szóló, 2010. október 20-i 2010/64/EU európai parlamenti és tanácsi irányelvet, és amely bevezette a büntetőeljárási törvénykönyvbe a 3-2-3-5. cikkeket.

E cikkek előírják, hogy az eljárás nyelvét nem beszélő vagy nem értő személynek joga van tolmács segítségének ingyenes igénybevételére, amint kihallgatása megkezdődik (a büntetőeljárási törvénykönyv 3-2. cikke), és jogosult a neki kézbesített valamennyi iratnak az általa értett nyelvre történő ingyenes fordítására (ugyanezen törvénykönyv 3-3. cikke). Ugyanez vonatkozik a sértettekre és a károsultakra is (ugyanezen törvénykönyv 3-4. és 3-5. cikke).

Ezzel kapcsolatban több észrevételt kell tenni. Először is, a Nagyhercegségben élő külföldiek nagy száma és a beszélt nyelvek sokfélesége miatt nagyon gyakran komoly gondot okoz, hogy a kívánt nyelven rendelkezésre álló tolmácsokat vagy fordítókat találjanak, mivel a legtöbbjüknek más főfoglalkozása van, ami korlátozza rendelkezésre állásukat. E gyakorlati problémák orvoslása érdekében az igazságügyi igazgatásban valódi „fordítószolgálatra” lenne szükség. Néha az ügyvéd is tolmács segítségét kéri annak érdekében, hogy a saját ügyfelével beszélni tudjon. Sajnos a tolmácsolás minősége gyakran hagy kívánnivalót maga után. A tolmácsolási kérelmek – akár visszaélésszerűek, akár nem – néha az utolsó pillanatban, a tárgyalás előtt érkeznek, ami az ügy elhúzódtását eredményezi.

Mondanom sem kell, hogy a fordítások és tolmácsolások költségei túlzottan magasak. 2021-ben az igazságügyi igazgatás 577 600 eurót fizetett a rendőrség mellett dolgozó tolmácsoknak, 300 647,62 eurót bírósági tolmácsoknak és 980 940 eurót dokumentumfordításért, amely összesen 1 859 187,62 eurót tesz ki.

Érdekességgént érdemes utalni az ügyészség 1879. szeptember 16-án kelt, a német és a francia nyelvnek az igazságszolgáltatásban való használatáról szóló körlevelére, amely – hivatalosan – még mindig hatályos. A körlevél szerint „[a] polgári és kereskedelmi igazságszolgáltatásban, ahol a feleket ügyvédek képviselik, a francia nyelvet használják, míg a bírák, az ügyészek és az igazságügyi rendőrségünk tisztviselői a német nyelvet használják a büntető igazságszolgáltatás minden aktusában”. Hozzáteszik, hogy „[a] békebírák ezért a rendőrbíróként hozott ítéleteiket mindig német nyelven írják,

a békebírák hivatalnokai pedig ezt a nyelvet használják a represszív ügyekben a törvényi rendelkezések végrehajtása során általuk készítendő összefoglaló feljegyzésekben”.

Ez utóbbi rendelkezést azonban a békebírák a gyakorlatban már nem követik. A cikk írója az alatt az öt év alatt, amíg a békebírószágon rendőrbíróként dolgozott, csak egy olyan határozatra emlékszik, amelyet a terhelt kifejezett kérésére németül kellett megfogalmaznia.

Mind a bíróságok, mind a közigazgatási bíróságok érdekes ítélkezési gyakorlatot alakítottak ki egyrészt a három hivatalos nyelvtől eltérő nyelven írt keresetlevélre adott válasza, másrészt az érintett személy által választott nyelven történő válaszadás kötelezettségére vonatkozóan.

Így a következő döntés született: bár igaz, hogy sem az 1984. február 24-i törvény, sem más jogszabály nem írja elő kifejezetten a bírósági ügyekben használandó nyelvektől, a Luxemburgi Nagyhercegség három hivatalos nyelvétől eltérő nyelven megfogalmazott keresetlevél elfogadhatatlanságát, az is igaz, hogy az 1984. évi törvény 3. cikkében előírt három hivatalos nyelv egyikétől eltérő nyelven megfogalmazott eljárást megindító keresetlevél megfogalmazása, ha nem csatolják hozzá a három hivatalos nyelv egyikére történő fordítást, nemcsak az alperes és adott esetben az eljárásban érdekelt harmadik fél védelemhez való jogát sérti, hanem megakadályozza azt is, hogy a bíró az ügyet megfelelően és teljeskörűen megértse, mivel az eljárást megindító keresetlevélnek az ország három hivatalos nyelvének egyikén történő megfogalmazása az ügy ilyen teljes körű megértésének garanciája, így az ilyen kereset elfogadhatatlan (vö. TA 2020. február 12., 42194. sz.).

Úgy határoztak továbbá, hogy „[a] nyelvhasználatról szóló, 1984. február 24-i törvény által a közigazgatásra rótt kötelezettség nem vonatkozik a bíróságokra; a bíróságok szabadon használhatják a francia nyelvet, amelyet hagyományosan a bírósági határozatok megfogalmazására használnak” (vö. Cass 2011. június 30., Pas 2012, 592. o.; TA 2015 szeptember 23., 35036. sz.).

Ami az iratok nem hivatalos nyelven történő benyújtásának kérdését illeti, az ítélkezési gyakorlat szerint ez a védelemhez való jog tiszteletben tartásának kérdése.

Így a fellebbviteli bíróság, miután emlékeztetett arra, hogy az 1984. évi törvény, amely előírja a bíróságok előtt a francia, német vagy luxemburgi nyelv használatát, csak magukra a bírósági aktusokra vonatkozik, azaz a bírósági határozatokra és a peres felek között váltott beadványokra – azon bizonyítékok és iratok kivételével, amelyek *per definitionem* már az eljárást megelőzően léteztek, és amelyeket az eljárásban annyiban

tartanak fenn, amennyiben az eljárásban részt vevő felek megértik azok tartalmát –, elutasította az angol nyelven készült iratok eljárásból való kizárására irányuló jogalapot (vö. Cour 2019. december 11. CAL-2017-1).

Ugyanebben az értelemben a luxembourgi kerületi bíróság, miután emlékeztetett arra, hogy az igazságügyet az államtanács javaslata alapján kifejezetten belefoglalták a fent hivatkozott 1984-es törvénybe, úgy ítélte meg, hogy ezen a területen a nyelvhasználat nem volt szabadon gyakorolható, mivel a törvény csupán a francia, a német vagy a luxemburgi nyelv használatának lehetőségét írja elő. Mivel a szóban forgó ügyben az idézett dokumentumok nem hétköznapi angol nyelven írt, könnyen érthető tartalmú, mindennapi iratok voltak, hanem jogi jellegű, jogi angol nyelven írt dokumentumok, amelyek értelmezése vitára adhatott okot, és mivel ráadásul ezek az iratok a bírósági határozat alapját képező, meghatározó dokumentumok voltak, a bíróság úgy döntött, hogy ezen iratokat ilyen formában nem lehet figyelembe venni, mivel nem a bírósági ügyekben előírt nyelvek egyikén íródtak. Következésképpen a bíróság felhívta a feleket e dokumentumok hiteles fordításának benyújtására (vö. TAL 2017. november 14., 228/2017. sz.).

Adóügyekben a közigazgatási bíróság úgy döntött, hogy „[a] luxemburgi adójog sajátosságai, különösen tekintettel annak részben német eredetére, a felek személyazonosságához vagy az adott üggyhöz kapcsolódó sajátosságok mellett indokolhatják a német nyelvnek az illetékes bíróságok előtt történő használatát, még akkor is, ha szokás szerint – legalábbis az eljárási iratok szerkesztésekor – a francia nyelvet használják” (vö. TA 1998. február 4., 9850. sz.).

A polgári és büntetőeljárásokban a vizsgálat során a bíró általában luxemburgi nyelven kérdezi ki a tanút, a vallomásokat németül rögzíti, az ítéletet pedig franciául írja meg.

Az adóügyekben illetékes közigazgatási bírák, miután – általában – meghallgatták a francia nyelvű szóbeli előadásokat, az anyanyelvükön, luxemburgi nyelven tárgyalnak egy németül megfogalmazott szövegről, az *Abgabenordnung*ról, hogy végül francia nyelven hozzanak ítéletet. Figyelemre méltó.

Végszó

2023-tól az Európai Unió Bírósága harmadik tornyának – a Bíróság jogászai és jogásznyelvészei munkahelyének – lábánál lévő szabad területet kertet alakítják át, hogy a fennsík e sűrűn urbanizált részébe némi zöldet vigyenek. Többek között a Bíróság

jogász-nyelvészeihez – akik a határozatokat az Unió 24 hivatalos nyelvére (a luxemburgi nem tartozik ezek közé) ültetik át – való közelsége miatt a „Többsnyelvűség kertjének” nevezett leendő zöldterület a francia tájépítész leírása szerint „a luxemburgi táj erdős domboldalainak és mezőgazdasági mezőinek a miniatürizálása” lesz.

François Biltgen luxemburgi bíró, a Bíróság épületeiért felelős bizottság elnöke szerint a kert egyben tisztelgés Luxemburg előtt is, amely az intézmény alapítása óta otthont ad az intézménynek, és ahol a többsnyelvűségnek évszázados hagyománya van.

Zárjuk e cikket ugyanennek a bírónak a munkálatok megkezdésekor elhangzott szavaival: „A többsnyelvűség olyan, mint egy kert, művelni kell.”

Bibliográfia

François Biltgen, *La libre Circulation des avocats au Luxembourg*, annales du droit luxembourgeois, 2012, 11. o.

Fernand Fehlen és Andreas Heinz, Luxemburgi Egyetem, *Die Luxemburger Mehrsprachigkeit. Ergebnisse einer Volkszählung* (Luxemburg, 2016, ISBN 978-3-8376-3314-6). Paul Dicks és Guayarmina Berzosa, Les cahiers du CEPS/INSTEAD, *Pays multiculturel, pays multilingue? Un modèle pragmatique pour l'analyse des relations langagières au Luxembourg*, 2010. július.

Paul Dicks és Guayarmina Berzosa, Les cahiers du CEPS/INSTEAD, *Les compétences linguistiques auto-attribuées*, 2010. szeptember.

Luxemburgi Egyetem, többsnyelvűségi kutatás.

Az Alkotmány felülvizsgálatára vonatkozó parlamenti dokumentumok – 7700. sz. projekt.

A nyelvhasználatról szóló, 1984. február 24-i törvényhez kapcsolódó parlamenti dokumentumok – 2535. sz. projekt.

Vademecum „*Ma vie au barreau de Luxembourg*”.

Wikipedia, „Multilinguisme au Luxembourg” szócikk.

Wikipédia, „Luxembourgeois” szócikk.

Az ír nyelv Európában

— Michael D. Higgins

Michael D. Higgins írása, aki 2011 óta Írország elnöke (2018-ban újraválasztották). Ezt megelőzően szenátorként (25 éven át) és Teachta Dálaként (az ír parlament tagja, 9 éven át) szolgált. 1993-tól 1997-ig D. Higgins volt az első, művészetekért felelős miniszter, aki ezen időszak alatt létrehozta a Teilifís na Gaeilgét (ír nyelvű televíziós csatorna). Miniszterként közvetlen feladatai közé tartozott az ír nyelv előmozdítása az ír nyelvet beszélő területek gazdasági és szociális fejlesztése érdekében. Két alkalommal D. Higgins viselte a Lord Mayor of Galway címet, politikai pályafutását megelőzően pedig a felsőoktatásban volt óraadó. Michael D. Higgins író, költő, előadó, az emberi jogok védelmezője és a befogadó polgárság előmozdítója.

A többnyelvűség központi kérdést képez az ír társadalmon belül, és rendkívül büszke vagyok a sziget többnyelvű közösségeire. Fennállásának 70. évfordulója alkalmából az Európai Unió Bírósága találóan e különleges módot választotta azon érték elismerésére, amelyet a többnyelvűség képvisel nemcsak a Bíróság saját munkájában, hanem oly sok uniós polgár életében is. Nagy örömmel fogadtam a felkérést, hogy járuljak hozzá e kiadványhoz, és ezúton szeretném kifejezni az elismerésemet és a köszönetemet a szervezők irányában.

A többnyelvűség előmozdítása nem mindig egyszerű feladat. Ugyanakkor nagy jelentőséggel bír, mivel összecseng az Európában általunk vallott „egység a sokféleségben” értékével. 70 éve működő, többnyelvű intézményként a Bíróság óriási elismerést érdemel. A Bíróság működési körülményei jelentősen megváltoztak az intézmény 1952-ben történt, az Európai Szén- és Acélközösség részeként való létrehozatala óta. Ki láthatta volna akkor előre, hogy 2022-ben a Bíróság nem kevesebb mint 24 hivatalos nyelven végzi majd sikeresen alapvető feladatát, vagyis az uniós jog 27 tagállamban való egységes értelmezésének és alkalmazásának biztosítását? Az Unió igazságszolgáltatási rendszerének az elmúlt évtizedekben történt, az egymást követő Szerződések hatálybalépésével és a többszöri bővítéssel végbement átalakulása kétségtelenül tartogatott kihívásokat. Egy ilyen uniós jelentős bővítése magában hordozza annak kockázatát, hogy meggyengül a polgárok központi intézményekhez fűződő kapcsolata. A szilárd kapcsolat megőrzésének egyik központi elemét annak biztosítása képezi, hogy az intézmények minden polgár számára egyformán hozzáférhetőek legyenek, függetlenül attól, hogy e polgárok hol élnek vagy milyen nyelvet beszélnek. Így, bár az Unió 24 nyelven folytatott tevékenysége természetesen pénzügyi költségekkel jár, nem hangsúlyozható kellőképpen e befektetés jelentősége.

Amikor a többnyelvűségnek a mai Európai Unióban képviselt értékére gondolok, négy fő mellett szóló érvet tartok kulcsfontosságúnak kiemelni. Először is, a fent említettekkel összhangban az Unióhoz hasonló sui generis, nemzetek feletti szervezet sikeres működéséhez alapvető fontosságú, hogy a polgárok az Unió fejlődéséhez hozzájáruló és az Unió részét képező polgárokként tekintsenek magukra. Ennek elérése érdekében gondoskodni kell arról, hogy megérthessék az Unió által ellátott feladatokat, hozzáférjenek az Unió által nyújtott előnyökhöz, valamint egy általuk nehézségek nélkül beszélt nyelven vehessék fel a kapcsolatot az Unió intézményeivel és ügynökségeivel. E tekintetben az elmúlt években az ír nyelvvel kapcsolatban fontos előrelépések történtek. Büszkeséggel töltötte el Írországot, amikor az Európai Unió Bírósága 2020-ban megtartotta az első ír nyelvű tárgyalását (*UH agus An tAire Talmhaíochta, Bia agus Mara*). Szimbolikus jelentőséggel bírt, hogy a Bíróság az ezen ír ügyben 2021-ben született

ítéletet a nemzeti ünnepünkön, Szent Patrik napján hirdette ki. Csupán néhány héttel azt követően, hogy az említett év januárjában véget ért az ír nyelvre vonatkozó eltérés, és az Európai Parlamentben benyújtották az első ír nyelvű jogszabály-módosításra irányuló javaslatot. E pozitív irányú lépések megszilárdítják az ír nyelvet beszélő személyek lehetőségét arra, hogy részt vegyenek az Unió életében, és remélem, hogy e példák a jövőben számos hasonló fejleményt mozdítanak majd elő.

Az Unión belüli többnyelvűség második előnye, hogy a különböző nyelveket beszélő emberek különböző nézőpontokkal gazdagíthatják az uniós döntéshozatali folyamatokat. Gyakran elhangzik a többnyelvű személyek részéről, hogy egy bizonyos nyelvet beszélve hajlamosak meghatározott módon gondolkodni. Valóban igaz, hogy a nyelv egyfajta szűrőként működik, amelyen keresztül a bennünket körülvevő világot látjuk és értjük. Meglehetősen hasonlóan ahhoz, ahogy a sokféleség valamennyi formájában köztudottan gazdagítja a döntéshozatali rendszert, az uniós döntéshozók változatos nyelvi háttere biztosítékul szolgálhat a csoportgondolkodás elkerülésére, és előmozdíthatja a többszörösen árnyalt nézőpontok figyelembevételét.

Harmadszor, a nyelv egy nép történetét – hogy honnan jön és merre tart – is közvetíti. Európai összefüggésben a nyelvek emlékeztethetnek bennünket a kontinensünkön évszázadok, sőt évezredek óta megfigyelhető összefonódásunkra. Bár az ír nyelv kelta nyelv, és a skót gael, a walesi, a breton, a manx és a korni nyelvvel közös gyökerekkel rendelkezik, Európa-szerte élő barátaink talán érdeklődéssel tudnának meg többet arról, hogy milyen hatást gyakorolt a saját nyelvük az ír nyelvre. A tengeri hajózással és kereskedelemmel kapcsolatos ír szavak például gyakran a skandináv nyelvekből származnak az i. sz. 900 és 1200 közötti viking kapcsolatok eredményeként. Erre szolgálnak példaként a „pingin” (penny) és a „margadh” (piac) szavak. Hasonlóképpen, a francia nyelv ír nyelvre gyakorolt hatása könnyen tetten érhető olyan szavakban, mint a „seomra” (szoba, kamra) és a „séipéal” (kápolna), amelyek gyökerei az 1169-ben Írországba érkezett normannok idejéig nyúlnak vissza.

Örülök, hogy az európai szomszédainkkal ápolt nyelvi kapcsolatok az elmúlt években csak tovább erősödtek, és ma már Franciaország, Lengyelország, a Cseh Köztársaság, Svédország, Szlovákia, Németország és Ausztria egyetemein is ír nyelvi képzés érhető el.

Végezetül fontos megjegyezni, hogy a nyelv a nemzetek identitásának szerves részét képezi. Az Unió valamennyi hivatalos nyelvének elismerése emlékeztet bennünket arra, hogy az Unióban minden ország – legyen az kicsi vagy nagy – egyenlő félnek számít.

Az ír nyelv Európában

A Bírósághoz hasonlóan Írország is számos fontos mérföldkövet ünnepel idén. A 2022-es év jelzi az Írország Európa Közösségeihez való csatlakozásáról szóló 1972-es csatlakozási szerződés aláírásának 50 éves évfordulóját. Ez a szerződés képezi Írország teljes jogú uniós tagság felé vezető útjának első lépését, az aláírásának évfordulója pedig egybeesett az ír nyelvre vonatkozóan az Unióban alkalmazott eltérés idén januárban történt megszüntetésével. Ezen időpontokra visszatekintve könnyen gondolhatnánk, hogy a munka csak e mérföldkövek után kezdődik, és az első nagy lépésekhez egyenes út vezetett. Írország tekintetében e két feltételezés egyike sem igaz.

Amikor Írország 1961-ben első ízben kérte az Európai Gazdasági Közösségbe való felvételét, a kérelmet ténylegesen blokkolta, hogy de Gaulle tábornok megvétózta az Egyesült Királyság kérelmét. Az Európai Közösségekhez hat évvel később benyújtott második kérelem hasonló sorsra jutott, és 1967 decemberében az Európai Bizottság úgy nyilatkozott, hogy nem foglalkozik Írország csatlakozási kérelmével. Az Írország által a függetlenségének elnyerését követően követett protekcionista gazdaságpolitika ellentétessé tűnt az EK arra irányuló célkitűzésével, hogy megvalósítsa a tagállamok közötti szabad kereskedelmet. Az ír kormány azonban úgy vélte, hogy Írországnak Európa szívében a helye, és keményen dolgozott azon, hogy meggyőzze az akkori tagállamokat Írország csatlakozásának támogatásáról. E munka eredményeként jött létre az 1972-es csatlakozási szerződés, amelyet az ugyanezen év májusában tartott népszavazáson a szavazatok 83 százaléka ratifikáltak.

Az európai projekt melletti kitartás és elkötelezettség e történetét tükrözi az is, ahogyan az ír nyelv sorsa alakult Írország uniós tagsága során. 1973-tól kezdve az ír a Szerződések nyelve volt, vagyis kizárólag az uniós Szerződéseket fordították le ír nyelvre. 2005-ben a kormány kérelmezte az ír nyelvnek az Unió hivatalos nyelveként és munkanyelveként való elismerését, amire 2007. január 1-jén került sor. A szakképzett fordítók és a technológiai erőforrások hiánya miatt azonban az ír nyelvre vonatkozó ötéves eltérés mellett döntöttek. Ezt az eltérést kétszer is meghosszabbították, mivel továbbra is kétséges volt, hogy rendelkezésre áll-e a megkövetelt ír nyelvtudással rendelkező személyzet. 2017-től egy tanácsi rendelet lehetővé tette az uniós intézmények által ír nyelvre fordítandó jogszabály-kategóriák számának fokozatos növelését. Ezen öt év alatt az Unión belül jelentősen megemelkedett az ír nyelvű fordítási kapacitás. Ez nagyrészt az idegenforgalmi,

kulturális, művészeti, a Gaeltachtért¹ felelős, sport- és médiaügyi minisztérium arra irányuló munkájának köszönhető, hogy az ír nyelvi készségek előmozdítására vonatkozó kezdeményezés, valamint a digitális és technológiai kezdeményezések révén növelje a személyzet létszámát. Ezen erőfeszítések hozadéka rövid időn belül megmutatkozott: az ír nyelven elérhető anyagok mennyisége 2016 és 2021 között csaknem a hatszorosára emelkedett, és az uniós intézmények nyelvi szolgálatain belül az ír nyelvet beszélő alkalmazottak száma 2016 januárja és 2022 januárja között 58-ról csaknem 200-ra emelkedett.

Ma az ír nyelv az Unió többi 23 nyelvével együtt teljes jogú hivatalos nyelv, vagyis jelenleg az Unióban elfogadott valamennyi jogszabályt lefordítják ír nyelvre. Az eltérés megszűnésével itthon és külföldön egyaránt elérhetőbbé váltak az Unió szolgáltatásai az ír anyanyelvűek számára. Ez alapvető előrelépést jelent nemcsak Európában, hanem Írországbán is, mivel nemzeti nyelvünk a nemzetközi szinten is helyet vívott ki magának. Az ír nyelv fejlődésével kapcsolatos kilátásoknak az Unió hivatalos nyelveként történt elismerése is pozitív színezetet ad.

Az ír nyelv Írországbán

Természetesen az ír nyelv az Unió részeként vizsgálva csupán töredékét képezi a nyelv Írország szigetén írt többretegű történetének. Az ír nyelv története világszerte számos gyarmatosított nép számára csenghet ismerősként. Szigetünk közös nyelve az angol nyelv népszerűsítésére irányuló folyamatos törekvések ellenére évszázadokon át az ír volt. A nyelv hanyatlásához végül az 1845–50-es nagy éhínség vezetett. Az Írország nyugati részéről induló kivándorlási hullámok miatt az ír anyanyelvűek kénytelenek voltak megtanulni angolul, hogy beilleszkedjenek a brit és észak-amerikai társadalomba. Még azok között is, akik Írországbán maradtak, a föld sokak esetében már nem tudta eltartani a családjukat, és a városokba kényszerültek, ahol egyre inkább az angol vált az üzleti élet nyelvévé. Becslések szerint a XIX. század első felében Írországbán született emberek csaknem fele ír anyanyelvűként nőtt fel, de az 1891-es népszámláláskor már csupán a lakosság 3,5%-ának nevelését biztosították ír nyelven. Matthew Arnold a *The Study of Celtic Literature* című könyvében azt írta, hogy az ír nyelv „egy vesztes nemzet jelvénye”.

1 | Olyan területek, ahol az ír nyelvet elsődleges nyelvként beszélik.

Az azóta eltelt 130 évben összehangolt erőfeszítések folytak a nyelv megőrzése érdekében. A legkorábbi kezdeményezések között említhető a Gaelic League, egy társadalmi és kulturális szervezet, amelyet 1893-ban hoztak létre az ír nyelv Írországból és világszerte történő népszerűsítésére. A Gaelic League számos korai sikert ért el, így – nem kizárólagosan – a Szent Patrik-nap nemzeti ünnepként való elismerését és az ír nyelv nemzeti iskolai tantervbe való felvételét. Az idő múltával a Gaelic League ügye összefonódott a független Írország ügyével: az ír nyelv újjáélesztésére irányuló mozgalom eredeti úttörői szerint a nyelvnek független államra volt szüksége ahhoz, hogy teljes mértékben kifejlődhessen, és ugyanígy egy független államnak is szüksége van a saját nyelvére ahhoz, hogy virágozhasson. Ahogy Patrick Pearse fogalmazott: *„Chan amháin saor ach Gaelach chomh maith. Chan amháin Gaelach ach saor chomh maith”* [Nem pusztán szabad, hanem egyben ír is. Nem pusztán ír, hanem egyben szabad is].

A fiatal ír államnak azonban nehéz volt az angol nyelv használata nélkül megvetnie a lábát a globális szinten. A Nemzetek Szövetségének hivatalos nyelveként az angol sok szempontból kulcsfontosságú volt az ír államiség ügyének előrevitelében. Az erőszakos cselekmények eredményeként született, a Brit Birodalomhoz továbbra is szorosan kötődő Írország hatékonyan használta az angol nyelvet a nemzetközi partnerekkel való kommunikáció és kapcsolatépítés során. Ahogy Írország gazdasága a XX. század második felében növekedésnek indult, az angol nyelv hasznos eszköznek mutatkozott a világszintű kereskedelmi kapcsolatok kiépítésében és az elzárkózás helyett a külvilág felé való nyitásban. Ebben az időszakban Írország gazdasági és társadalmi nyitása új korszakot nyitott a nemzet életében, beleértve – az éhínség óta először – a népességcsökkenés megfordulását is.

Mindez nem jelenti azt, hogy Írország az ír nyelv kárára érte volna el a sikereit, vagy az angol nyelvnek köszönhetné volna az eredményeit. A nemzetközi szinten való szerepvállalásra angol nyelven tett korai erőfeszítésekkel párhuzamosan már régóta léteznek intézkedések az ír nyelv hazai népszerűsítésére. 1993 és 1997 között engem ért az a megtiszteltetés, hogy betölthettem a művészetekért, a kultúráért és a Gaeltachtért felelős miniszter tisztségét. Ebben az időben hoztam létre a Teilifís na Gaeilge-t, a mai TG4-et, az ír nyelvű nemzeti televíziós csatornát. A TG4 ma már napi 650 000 nézővel büszkélkedhet, és minden nap több órányi új, ír nyelvű tartalmat sugároz. Az ír nyelvű médián túl nemrégiben írtam alá a hivatalos nyelvekről szóló 2021. évi (módosító) törvényt, amely növeli a közszolgáltatások ír nyelven való elérhetőségét. Nincs kétségem afelől, hogy az elkövetkező években nemcsak a jogszabály, hanem az is alapvető hatást fog gyakorolni az ír nyelv országunkon belüli használatára, hogy egyre több szülő dönt

majd úgy Írországbán, hogy a gyermekeit ír nyelven neveli, ezáltal a kétnyelvűség ajándékát nyújtva számukra.

A következő gondolattal szeretném zárni soraimat: több nyelvet megtanulni és beszélni nem jelent „zéró összegű játékot”. Az idegen nyelvek elsajátításának nincsenek negatívumai. Írország első elnöke és a Conradh na Gaeilge nyelvi jogokkal foglalkozó csoport alapítója, Dubhghlas de hÍde, hét nyelven beszélt. Nem tapasztalta, hogy az ír nyelvhez való kötődése akadályozta volna abban, hogy a feleségével németül beszéljen, hogy megtanuljon héberül, hogy a latin és görög szövegek kiváló ismerője legyen, vagy franciául beszéljen. Ehhez hasonlóan az Unió új hivatalos nyelveinek bevezetése nem a már bevett nyelvek kárára történt. Miközben Európa számos nyelvének és nyelvi hagyományának sokszínűségét ünnepeljük, mindenkit arra bátorítanék, hogy használja ki a többnyelvűség nyújtotta, a gazdagodásunkat szolgáló számos lehetőséget.

A többnyelvűség fontosságáról a jogban

— **Marin Mrčela**

Marin Mrčela, a Vrhovni sud Republike Hrvatske (a Horvát Köztársaság legfelsőbb bírósága) bírója, az eszéki jogi kar docense, az Európa Tanács Korruptió Elleni Államok Csoportjának (GRECO) elnöke.

I. Bevezetés

1. A nyelv különös jelentőséggel bír a jogban. „A nyelv a jog kifejezésének eszköze”.¹ Nyelv nélkül nincs jog, mivel a jogi normákat a nyelv közvetíti és alkalmazza a konkrét esetekben és a mindennapi életben. A jog meghatározza az emberek közötti kapcsolatokat, az egyén közösségen belüli jogait és kötelességeit, és gyakran az emberi szabadságot is. Ezért nemcsak az a fontos, hogy hogyan fogalmazzák meg a normát, hanem az is, hogy hogyan alkalmazzák azt a bírósági határozatban. A címzetteknek ugyanis meg kell érteniük a normát, és különösen annak a határozatban való alkalmazását. A jogvitában részt vevő feleknek, a szakembereknek és a széles nyilvánosságnak egyaránt meg kell érteniük, hogy miért ezt, és nem valamely más határozatot hoztak. Ezért különösen fontos, hogy hogyan fogalmazzák meg a határozatot.
2. A nyelvhasználat számos síkon és szinten elemezhető. Minden szakmai vagy tudományos ágazatnak megvannak a saját szabályai, amelyeket gyakran csak az adott területtel foglalkozók számára ismert szakkifejezésekkel írnak le. Így van ez a jog esetében is, azzal a különbséggel, hogy annak általános jellemzője, hogy mindenkire vonatkozik, hiszen még az adott felek közötti jogvitát eldöntő határozatok is irányadóak lehetnek más, azonos vagy hasonló jogi helyzetben lévő személyek számára. Tekintettel e szöveg korlátozott terjedelmére, itt csak a jogi nyelvhasználat problémájának két szintjére fordítunk figyelmet.² Az első a bírósági határozatok nyelvhasználatára vonatkozik, a második pedig a többnyelvűsége, beleértve a külföldi jogi terminológiát is, amely a nemzeti jogrendszerbe a külföldi jogi megoldások és a nemzetek feletti bíróságok határozatainak átvételével kerül be.

1 | J. Barbić, Jezik u propisima, in: *Okrugli stol „Jezik u pravu”*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Modernizacija prava, knjiga 20, Zágráb 2013, 49. o.

2 | A törvények és egyéb jogszabályok nyelvhasználatának problémája különálló kérdés, amelynek itt nem tudunk külön helyet szentelni, bár különösen fontos kérdésről van szó. Ezért az előző lábjegyzetben említett kiadványra szeretnénk utalni, amely részletesebben tárgyalja ezt a kérdést.

II. A bírósági határozatok nyelvéről

3. A határozatszerkesztés olyan szakértelmet igényel, amelynek gyakran nem tulajdonítanak kellő jelentőséget. Elismert tény, hogy az a fontos, amit írunk, nem pedig az, ahogyan írunk. Ez különösen az ítéletek indokolásában figyelhető meg, amely a felesleges ismétlések miatt néha túlságosan hosszúra nyúlik. A Sudski poslovník (bírósági eljárási szabályzat) tartalmaz egy rendelkezést, amely kimondja, hogy „a bírósági határozatok és egyéb iratok szövegét tömören és világosan kell megfogalmazni”³. Tömören – ami azt jelenti, hogy a bírósági határozatnak csak azt kell tartalmaznia, ami a jogszabályban elő van írva, jogi tekintetben pedig csak azt, ami konkrét jogi kérdéskör kapcsán szükséges. A tömörség mindenekelőtt a jog ismeretén múlik, vagyis azon, hogy mi a lényeges a határozat jogi dimenziója szempontjából. Világosan – ez azt jelenti, hogy a határozatnak nemcsak az jogászok, hanem a felek és az olvasók számára is érthetőnek kell lennie. A szöveg világosságát nagymértékben befolyásolja a stílus, a szavak megválasztása és a standard horvát nyelv helyes alkalmazása, amely különböző szintű (helyesírási, nyelvtani, szóhasználati és stilisztikai) szabályokat és normákat tartalmaz.
4. A bírósági határozatokban kötelező a jogi terminológia használata, vagy ahogy a bírósági eljárási szabályzat fogalmaz, „kötelező a jogszabályokban szereplő kifejezéseket használni”⁴. Ez érthető is, hiszen a jog alkalmazásáról van szó, és a jogi terminológiának világos tartalma és jelentése van. Ezért nem tanácsos a bírósági határozatokban a „vještvo” kifejezést leírni, mivel a szakértői vélemény jogszabály szerinti elnevezése a „vještačenje”. Hasonlóképpen, a kórbonctani vizsgálatnak nem „razudba”, hanem „obdukcija”, az indokolásnak nem „obrazložba”, hanem „obrazloženje”, a zárt tárgyalásnak pedig nem „dokončana”, hanem „zaključena” az elnevezése.

3 | A Sudski poslovník (bírósági eljárási szabályzat) 59. cikkének (1) bekezdése (*Narodne novine*, 37/2014, 49/2014, 8/2015, 35/2015, 123/2015, 45/2016, 29/2017, 33/2017 – módosítás, 34/2017., 57/2017., 101/2018., 119/2018., 81/2019., 128/2019., 39/2020., 47/2020., 138/2020., 147/2020., 70/2021., 99/2021., 145/2021. sz., a továbbiakban: bírósági eljárási szabályzat).

4 | A bírósági eljárási szabályzat 59. cikkének (4) bekezdése.

- 4.1 A jogi terminológia mellett azonban a bírósági határozatok megértéséhez a standard horvát nyelv használata is fontos. A standard nyelv biztosítja, hogy minden horvátul beszélő megérti egymást. A regionalizmusok használata nem tilos, de azok jelentését a határozatokban meg kell magyarázni, hogy azokat minden nyelvhasználó megértse. A bírósági határozatban szereplő kifejezés: „baltica je pronađena u ganjku” (a kis baltát a tornácon találták meg) érthető lesz a Hrvatsko zagorje és a Prigorje régiókban élő horvát nyelvhasználók számára, de a tengerparti vagy dalmát régiókban nem feltétlenül. Fordított esetben a „pucao je iza štekata” kifejezések (a kávézó kerthelyisége mögül lőtt) vagy „droga je bila u buži ispod pitara” (a kábítószer a virágcserep alatti lyukban volt) Dalmáciában egyértelműek lesznek, a Zagorje vagy Slavonija régióban azonban nem feltétlenül. Ezért olyan fontos a standard horvát nyelv használata, amely a nyelvi standardnak megfelelő kifejezéseinek és szabályainak köszönhetően segít a jogi szövegek helyes megfogalmazásában és megértésében.
5. A horvát nyelv standard változatának szabályait tanulni kell. Ahogy egy neves horvát nyelvész egyszer viccesen megjegyezte „Ničija baba ne govori hrvatski standardni jezik” (Senkinek sem beszéli a nagymamája a standard horvátot). Sajnos a horvát egyetemi jogi képzési rendszerben nincsenek olyan órák, ahol a leendő jogászok megtanulhatnák a standard horvát nyelv szabályait és a jogászai nyelvhasználat jelentését. A Pravosudna akademija (igazságügyi akadémia) keretében szakmai műhelyeket tartanak a jogi terminológia és a standard horvát nyelv helyes használatáról. A szakmai műhelyeket az igazságszolgáltatási alkalmazottaknak (bírák, ügyészek, fogalmazók) szánják.⁵
6. A standard horvát nyelvben öt funkcionális stílus különböztethető meg: szépirodalmi, köznyelvi, publicisztikai, hivatalos és tudományos stílus. A jogi szövegeket a hivatalos funkcionális stílusban írják, amelyet a következők jellemeznek: „tényszerűség, tárgyilagosság, pontosság, egyértelműség, egyszerűség, logikusság, tömörség, világosság, elemző jelleg, semlegesség és a standard horvát nyelv szabályaival való összhang”⁶.

5 | <https://www.pak.hr/iz-godisnjeg-kalendara-programa-pa-2/>

6 | M. Mrčela, K. Lewis, *I u pravu treba biti u pravu – o jeziku hrvatskih pravnih tekstova*, Hrvatski jezik, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zágráb 2017., 3. sz., 32. o.

7. A hivatalos funkcionális stílus jellemzőinek a bírósági határozatokban is meg kell jelenniük. Ez azonban nem mindig sikerül. A határozatokban különös problémát okoz a mondatok szerkesztése. Gyakran fordulnak elő hosszú mondatok, amelyek tartalmát a nem jogászoknak, de még a jogászoknak is nehéz követni, a megértésükről nem is beszélve. Egy egész oldal terjedelmű mondat gyakorlatilag olvashatatlan és érthetetlen. Ezért a jogi szövegekben és különösen a bírósági határozatokban a mondatoknak rövidnek és világosnak kell lenniük. „Ha az embernek rend van a fejében, könnyen képes világosan kifejezni magát.”⁷ Azt mondják, hogy a jogi érvelés rövid és világos megfogalmazása művészet. A jogi érvek világos és tömör megfogalmazása olyan képesség, amelyet meg kell szerezni és fejleszteni kell.
- 7.1 A bűncselekményekhez, különösen a gazdasági bűncselekményekhez kapcsolódó tényállás leírása sajátos problémát jelent. Ezek a leírások gyakran több oldalt is kitesznek, és jogi szempontból felesleges részeket tartalmaznak. Fel kellene hagyni a tényállás körülményeinek hagyományos, egy mondatban történő leírásával, és át kellene térni egy olyan modellre, amelyben a tényállás több mondatban kerül ismertetésre, így a leírás világosabbá válik. Ez megkönnyítené az eljárások lefolytatását is, különösen a bizonyításfelvételt és a tényállás megállapítását az eljárások során.
- 7.2 A hosszú ítéletek nem kizárólag a horvát ítélkezési gyakorlat sajátosságai. Ilyen mondatok az Európai Unió Bíróságának ítéleteiben is találhatók.⁸ Természetesen olyan határozatokra is van példa, amelyekben a mondatok többnyire rövidek, és így egyértelműbbek.⁹

7 | Nives Opačić, <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/hrvatska/nives-opacic-poplava-stranih-izraza-lakse-siri-kod-ljudi-koji-pate-od-sindroma-manje-vrijednosti-a-da-je-hrvate-briga-za-pravopis-odavno-bi-ga-naucili-1082177>

8 | Például a C-128/18. sz. ügyben 2019. október 15-én hozott ítélet rendelkező része. A rendelkező rész négy bekezdésre oszlik, és az első bekezdés első mondata 13 sorból áll.

9 | Például a Westminster Magistrates' Court 2018. április 23-i ítélete. Az ítélet 17 oldalas, és 86 pontra tagolódik. A leghosszabb pont 13 soros, de ez hét mondatból áll. Ezen túlmenően, bár nyilvánvalóan angolul írták, azt úgy fogalmazták, hogy még egy átlagos angoltudással rendelkező, nem anyanyelvi beszélő is könnyen megértheti. Az ítéletben csak egyetlen olyan kifejezés szerepel, amelynek talán utána kellene nézni a szótárban: „That sort of case is a far cry from the fraud alleged in this case” (*far cry is something notably different*, vagyis azt jelenti, hogy valami alapvetően más).

8. A hosszú mondatok mellett gyakran zavaró kifejezések (szintagmák) is megjelennek a határozatokban. A pleonazmusok, mint például „no međutim” (de viszont), „čak štoviše” (ráadásul ezenfelül), „kako i na koji način” (hogyan és miképpen), „zato jer” (mert mivel), „javno objaviti” (nyilvánosan közzétett), „vremensko razdoblje” vagy, ami még rosszabb, „vremenski period” (időbeli időszak) jogi értelemben nem befolyásolják a megértést, de mindenképpen adnak egy bizonyos képet a határozatot szerkesztő személyről.

III. Idegen jogi terminológia és többnyelvűség

9. Ez a kérdés három szinten is vizsgálható: az idegen (jogi) terminológia beáramlása a horvát jogrendszerbe, a külföldi jogi szövegek horvát nyelvre és horvát nyelvről történő fordítása, valamint a többnyelvűség különösen az uniós jog alkalmazása során.
10. Az idegen jogi terminológia használatának kérdése elsősorban a horvát jogi szövegekbe bekerülő idegen szavakra vonatkozik. Ilyen például a „transparentan” (átlátszó) szó, amelynek a horvátban több jelentése is van – „átlátszó, áttetsző, könnyen észrevehető, világos, egyértelmű”, továbbá átvitt értelemben „könnyen érthető”. Az uniós jogi rendelkezések számos fordításában is pontosan ez a szó szerepel.¹⁰ Nem meglepő tehát, hogy ezek például a Zakon o tržištu kapitalában (a tőkepiacról szóló törvény) is megtalálhatók, amely szerint „a piacnak világos és átlátható szabályokkal kell rendelkeznie”¹¹. Ennek a rendelkezésnek az a célja, hogy e szabályokat hozzáférhetővé tegye, ezért ezt így kell megfogalmazni.

10 | Direktiva 2004/109/EZ Europskog parlamenta i Vijeća od 15. prosinca 2004. o usklađivanju zahtjeva za **transparentnošću** u vezi s informacijama o izdavateljima čiji su vrijednosni papiri uvršteni za trgovanje na uređenom tržištu (a szabályozott piacra bevezetett értékpapírok kibocsátóival kapcsolatos információkra vonatkozó átláthatósági követelmények harmonizációjáról szóló, 2004. december 15-i 2004/109/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv), Uredba (EU) 2017/2402 Europskog parlamenta i Vijeća od 12. prosinca 2017. o utvrđivanju općeg okvira za sekuritizaciju i o uspostavi specifičnog okvira za jednostavnu, **transparentnu** i standardiziranu sekuritizaciju (az értékpapírosítás általános keretrendszerének meghatározásáról, az egyszerű, átlátható és egységesített értékpapírosítás egyedi keretrendszerének létrehozásáról szóló, 2017. december 12-i (EU) 2017/2402 európai parlamenti és tanácsi rendelet) stb. Itt nem tárgyaljuk részletesen a „sekuritizacija” (értékpapírosítás) fogalmát, mint a nem átruházható pénzügyi eszközök átruházható eszközökké, azaz értékpapírokká történő átalakítása.

11 | Az említett törvény 110. cikke (3) bekezdésének 2. pontja.

- 10.1 Gyakran használják beszédben és írásban az „implementacija” (végrehajtás) és „transponiranje” (átültetés) szavakat, bár nem világos, hogy mi a gond a horvát „primjena” (alkalmazás) és „prenošenje” (átültetés) szavakkal, hiszen pontosan az uniós jogszabályoknak a horvát jogrendszerben való alkalmazásáról vagy átültetéséről van szó.
- 10.2 Sajátos problémát jelent az idegen szavak használata a horvát jogszabályok címében. Ezért van Zakon o faktoringu (a faktoringról szóló törvény) elnevezésű jogszabályunk, amelyben az angol faktoring szót egyszerűen átültették a horvát nyelvbe.¹² Még rosszabb a helyzet egy másik törvény esetében, ahol még csak kísérletet sem tettek arra, hogy az angol szót átültessék a horvát nyelvbe, ezért van Zakon o leasingu (a lízingről szóló törvény) elnevezésű jogszabályunk.¹³ Ugyanakkor valószínűleg lehetetlen lenne egyetlen horvát szóval visszaadni ezeknek az angol szavaknak a jogi jelentését. Nem lehet tudni azonban, hogy tettek-e bármilyen általános kísérletet arra, hogy a horvát nyelvben megtalálják a megfelelő szavakat abból a célból, hogy azokat a törvények címében használják. Ez célszerű lenne, tekintettel arra is, hogy az Ustav Republike Hrvatske (a Horvát Köztársaság alkotmánya) tartalmaz egy olyan rendelkezést, amely szerint a Horvát Köztársaságban a hivatalos nyelv a horvát.¹⁴ Úgy tűnik tehát, hogy a törvény címe ellentétes a horvát alkotmánnyal.
11. A horvát jog európaizálása, vagyis az európai vívmányokhoz való igazítása során számos nemzeti jogszabályt kellett angol nyelvre fordítani. Ezt a munkát nagy sietségben végezték, akárcsak a jogszabályok kidolgozását, amelyek közül sokat sürgősségi eljárással fogadtak el. Ez a sietség néhány mulatságos fordítást eredményezett. Például a Supreme Court (legfelsőbb bíróság) egy bizonyos dokumentum tervezetében a „Vrhunsko igralište” (a legfelsőbb játszótér vagy legfelsőbb sportpálya) fordítást kapta. A bírósági eljárási szabályzatnak a bírósági határozat lapjainak összefűzésével vagy összeragasztásával történő összeillesztéséről szóló rendelkezésének első

12 | Zakon o faktoringu (a faktoringról szóló törvény), *Narodne novine*, no. 94/2014, 85/2015, 41/2016.

13 | *Narodne novine*, 141/2013. sz.

14 | Az Ustav Republike Hrvatske (a Horvát Köztársaság alkotmánya) 12. cikke, <https://www.usud.hr/hr/ustav-RH>.

fordításában a lapokat a *leaves* szóval fordították, ami alapján azt lehetne gondolni, hogy a határozat falevelekből áll.

11.1 A horvát nyelvről történő fordítás esetén az angol *transparent, implementing* és *transposing* szavak szerencsétlen fordításán kívül, amelyre már utaltunk, komolyabb problémák is felmerülnek. Például nem világos, hogy a főtanácsnoknak (angolul: *advocate general*, németül: *Generalanwalt*, franciául: *avocat général*) miért „nezavisni odvjetnik” (független ügyvéd) a fordítása. A főtanácsnok szerepe, hogy segítse a Bíróság munkáját.¹⁵ Ezt a feladatot „teljesen pártatlanul és függetlenül eljárva” kell ellátnia.¹⁶ Ennélfogva ő a Bíróság segítője, illetve tanácsadója, a főtanácsnok tehát nem független ügyvéd (*independent lawyer, unabhängiger Anwalt, avocat indépendant*).

11.2 Az ítélezési gyakorlat számára jelentős problémát okozott az Európai Unió működéséről szóló szerződés (a továbbiakban: EUMSZ) 267. cikke (1) bekezdésének hibás fordítása. E rendelkezés szövege angolul: *The Court of Justice of the European Union shall have jurisdiction to give preliminary rulings concerning [...]*. E rendelkezés szövege franciául: *La Cour de justice de l'Union européenne est compétente pour statuer, à titre préjudiciel [...]*. A német változat szerint: *Der Gerichtshof der Europäischen Union entscheidet im Wege der Vorabentscheidung [...]*. Vagyis mindhárom szövegváltozat az Európai Unió Bíróságának előzetes döntéshozatali jogköréről tesz említést.

11.2.1. E rendelkezés horvát fordítása azonban így szól: *Sud Europske unije nadležan je odlučivati o prethodnim pitanjima koja se tiču [...]* (Az Európai Unió Bírósága hatáskörrel rendelkezik a határozathozatalra olyan jogi előkérdésekben, amelyek a következőkre vonatkoznak: [...]). Ez a fordítási hiba eredményezte, hogy az uniós jog rendelkezése bekerült a *Zakon o kaznenom postupku*-ba (a büntetőeljárásról szóló törvény), és azt tévesen az előzetes kérdésekről szóló rendelkezésben (az említett törvény 18. cikke) helyezték el. Ez az

15 | Az Európai Unióról szóló szerződés 19. cikkének (2) bekezdése, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/HTML/?uri=CELEX:12016M019>.

16 | Az EUMSZ 252. cikk (2) bekezdése.

uniós jog téves alkalmazásához vezetett az ítélkezési gyakorlatban, amit azonban a törvény későbbi értelmezése és módosítása útján kiigazítottak.¹⁷

12. Végül, a többnyelvűség jelentősége különösen egyértelművé vált a Bíróság *CILFIT* // ítélete¹⁸ óta. Ezen ítélet szerint a nemzeti bíróság az előzetes döntéshozatal iránti kérelem benyújtásáról szóló határozat meghozatalakor köteles arra, hogy „figyelembe vegye [az uniós jog azon rendelkezésének] nyelvi változatai közötti, [...] eltéréseket”, amelyre a kérelem vonatkozik. Még nem tudni, hogyan fogják ezt a gyakorlatban alkalmazni, azaz hogyan fogja például egy görög bíróság figyelembe venni egy adott rendelkezés észt nyelvű változatát.

IV. Összefoglalás

13. A jogi nyelv problematikája kényes és fontos témakör. Ebben az írásban csak néhány olyan probléma került ismertetésre, amelyek megoldása hozzájárulhatna a jog jobb értelmezéséhez és alkalmazásához, valamint a bírósági határozatok jobb megértéséhez. A kiindulópont a változás szükségességének tudatosítása, például a jogi kifejezések helyes értelmezése és alkalmazása, de emellett a nyelvi stílusok és szabályok tekintetében is. Álláspontunk szerint a határozatokat világosan és tömören kell megfogalmazni. Az első lépés a helyes irányba a rövid mondatok használata lehet a következő elv szerint: „egy gondolat – egy mondat”. Mindazonáltal a jogban a helyes nyelvhasználat megköveteli a jogászok és a nyelvészek együttműködését. Ez nem csupán a szakmai és tudományos munkában való eseti együttműködést jelenti, hanem az igazságszolgáltatásban dolgozó szakemberek folyamatos képzését is. Ezen túlmenően szükségesnek tűnik a leendő jogászok rendszerszintű képzésének bevezetése, amelynek keretében a jogi karokon külön órákat tartanának a jogi nyelv és terminológia helyes használatáról.

17 | Bővebben erről a témáról: M. Mrčela, Utjecaj odluka europskih sudova na odluke hrvatskih sudova u kaznenim predmetima, in: *Okrugli stol „Europska budućnost hrvatskoga kaznenog pravosuđa”*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Modernizacija prava, Knjiga 44, Zágráb 2018, 69–77. o. A törvény módosításával az előzetes döntéshozatal iránti kérelmet kivették az előzetes kérdéssel foglalkozó 18. cikkből, és egy különálló 18a. cikkbe helyezték át (*Narodne novine*, 126/2019. sz.).

18 | C-561/19, [EU:C:2021:799](#).

Többynnyelvűség egy életen át

— Prof. Dr. Barbara Pozzo

Barbara Pozzo 2001 óta az összehasonlító magánjog professzora az Università degli Studi dell'Insubria (Como, Olaszország) egyetemen, ahol a Jogi, Gazdasági és Kulturális Tanszék vezetője volt (2015–2021), jelenleg pedig a nemek közötti egyenlőségért és esélyegyenlőségért felelős rektori megbízott. 2016 óta a nemzetközi és interdiszciplináris jog- és humán tudományok doktori kutatói program koordinátora. 2018-ban került az UNESCO „Gender Equality and Women’s Rights in the Multicultural Society” nevű tanszékének élére. Az International Academy of Comparative Law (IACL) teljes jogú tagja, valamint a Società Italiana di Diritto Comparato (SIRD) és a Direttivo Italiano della Association Capitant – Amis de la Culture Juridique Française olasz elnökségének tagja.

Prológus

Gyakran eltűnődtem azon, vajon az a döntésem, hogy egyetemi-tudományos pályám keretében, az összehasonlító magánjog oktatójaként a többynyelvűséggel foglalkozzam, nem azon múlt-e – legalábbis részben –, hogy többynyelvű környezetben nőttem fel, amely körülménynek az idők folyamán voltak előnyei és hátrányai, de amely mindig is kétségtelenül lenyűgözött.

Miután szüleim munkaválasztása miatt Calcuttában születtem, majd Milánó és Róma között nőttem fel, mindig, óvodától az érettségi vizsgáig a Scuola Svizzera-ba jártam, ahol a különböző tantárgyakat először német nyelven oktatták, amelyet a francia és az angol követett. Az, hogy erre az iskolára esett a választás, nem családfám egy távoli helvét ágára volt visszavezethető, sokkal inkább szüleim azon meggyőződésére, hogy a jó nevelés ismérve nem más, mint az idegen nyelvek ismerete.

Hamar felfedeztem, milyen lehetőségek rejlenek egy idegen nyelv ismeretében. Otthon, amikor a szüleim úgy akartak egymásnak mondani valamit, hogy azt lányaik ne értsék, hindiül beszéltek; de hamarosan mi lányok is ugyanehhez a fegyverhez folyamodtunk, és ha valamit titokban akartunk tartani, a – szüleink által nem beszélt – német nyelvre váltottunk... Csalódást okozva mindenekelőtt anyámnak, aki látta, hogy igyekezete visszafelé sült el.

Annak, hogy olaszként Olaszországban, de külföldi iskolában tanultam, amint arra már utaltam, megvoltak a maga előnyei és hátrányai. Azt jelentette, hogy egy olyan bonyolult nyelvet, mint a német, egészen kicsi koromtól kezdve, játékos tevékenységek által, szinte észrevétlenül sajátítottam el. Ugyanakkor, olyan szülők hiányában, akikkel ugyanezen a nyelven szót válthattam volna, kétségkívül összezavarodtam, amikor a nyelvi diskurzus kezdett egyre bonyolultabbá válni, és többé már nem volt elegendő, hogy kívülről fújok egy óvodában tanult dalocskát, hanem olyan szerzők műveivel kellett megbirkóznom, mint Goethe, Schiller, majd később Th. Mann, Dürrenmatt és sokan mások. Arról nem is beszélve, hogy a középiskola első éveitől aztán kezdetüket vették a latinórák, amelyeket egy német anyanyelvű tanár tartott. Összességében olyan iskola volt ez, amely sok erőfeszítést követelt meg a részünkről, a héten minden délelőttünket, néha még a délutánjainkat is lefoglalta, és amely minden bizonnyal igazi, tényleges kihívást jelentett sokunknak, különösen azoknak, akiknek a családjában csak olaszul beszéltek.

Mindazon ellenérzések dacára, amelyek az emberben serdülőként támadnak az igényes és vele szemben magas követelményeket támasztó környezettel szemben, felnőttként el

kellett ismernem, hogy a megtett út a gyarapodásomat szolgálta: annak tudatosulása, hogy a különböző nyelvekhez különböző hangzók, különböző fogalmak, különböző szólásmondások, különböző metaforák, ugyanakkor alkalmakként mély kulturális különbségek is tartoznak, végigkísérte a fejlődésemet, és vitathatatlanul egyfajta kíváncsiságot, nyitottságot alakított ki bennem a *másság*, a *különbözőség* iránt. Az, hogy kislányként azon tűnődik valaki, hogyan lehetséges, hogy olaszul és franciául az ember farkaséhes (*si ha una fame da lupi - faim de loup*), míg németül az igazi éhség olyan, mint a medvéé (*Bärenhunger*), hozzásegíti annak megértéséhez, hogy az étel hiányára különböző perspektívákból lehet tekinteni. Amikor egy gyermek új szólásmondást tanul, képzeletében gyakran képek társulnak egymáshoz e mondások eredetének megértése, de egyben párhuzamok felállítása céljából is: így míg a *perdersi in un bicchier d'acqua* (elveszni egy pohár vízben) kifejezés viccesnek tűnik, sokkal tragikusabbnak látszik azok sorsa, akik pocsolába fulladnak (*in einer Pfütze ertrinken*).

Gyakran eszembe jut az az epizód, amikor tizenegy évesen, a középiskola első osztályos diákjaként, anyám ellenőrizte, hogy megcsináltam-e minden házi feladatomat, és főleg azt, hogy figyeltem-e az órákon. Az igazat megvallva, nem volt mindig könnyű elmagyarázni olaszul, hogy mit csináltunk az iskolában németül, mert minél előbbre haladtunk, annál több olyan, elvont és összetett kifejezés bukkant fel az egyes tantárgyakon belül, amellyel azelőtt sosem találkoztam az olasz köznyelvben, így néha nem tudtam kifejezni magam azon a nyelven, amely minden szempontból az anyanyelvemnek volt tekinthető, miközben ismertem a német terminus technicust. Anyám, aki egy porosz *Feldmarschall*éhoz hasonló, veleszületett szellemiséggel volt megáldva, mindig kikérdezte, miről szóltak a tanóráink, és ajánlatos volt kimerítő válasszal szolgálnom. Az egyik ilyen alkalommal jól emlékeztem, hogy a tanár a *Völkerwanderung*ent magyarázta, és noha pontosan megértettem, miről van szó, a fogalmat nem tudtam azonnal átültetni olaszra. A szót alkotó két elem hozzávetőleges fordításához folyamodtam tehát, és mondtam anyámnak, hogy arról az időszakról tanulunk, amikor a népek (*Völker*) Európán keresztül barangoltak (*wandern*).

„Még hogy barangoltak? És milyen népek?”- kérdezte anyám kíváncsian.

„Ó, igen, vágtam rá – hát a vizigótok, az osztrogótok, a burgundok és a frankok, akik szerte Európában »barangoltak«”.

Anyám, egyre nagyobb ámulatban, ezt kérdezte: „A tanár úr nem a barbár inváziókról beszélt véletlenül?”.

„Neem! Nem barbár, és nem is invázió. És ezek a népek azért mennek tovább, mert menniük kell!”.

„Az ő nézőpontjukból lehet, hogy így van, de azok nézőpontjából, akik ezeket a kis »barangolásokat« elszenvették, valódi, tényleges inváziókról volt szó”.

Én viszont, anyám rosszállása ellenére, aki abból indult ki, amit az ő idejében az olasz iskolában tanultak, sehogyan sem tudtam felfedezni ebben a szép, „semleges”, már-már költői, erdei sétákat idéző *Wanderungen* szóban ugyanazt az ellenségességet és agresszivitást, mint amelyet az „invázió” szó keltett bennem.

Idő kellett ahhoz, hogy megértsem, milyen jelentősége van a „nézőpontnak”, hogy a szavak milyen mély, az évszázadok során rétegenként egymásra rakódott jelentéseket rejtjenek, és hogy az egyik nyelvről a másikra történő szó szerinti fordítás nem mindig alkalmas arra, hogy visszaadja azon értékek összességét, amelyek a kifejezéseket és fogalmakat alakították. Még manapság is, ha rákeresünk a Wikipedián a *Völkerwanderungen* szócikkre, majd az olasz megfelelőjére, az *Invasioni barbariche című cikket találjuk*; franciául a kifejezés *invasions barbares*, spanyolul *invasiones bárbaras*, ami azt jelzi, hogy Dél-Európa népei e „barangolásokat” sokkal drámaibb módon éltek meg, mint a germán népek.

Azzal, hogy az ember gyermekkorától fogva több nyelvet használ tevékenységei során, tapasztalatok és érzelmek olyan tárháza jön létre, amely új távlatokat nyit a számára, és amely egész életét gazdagabbá teszi, bármely foglalkozást válasszon is magának, a jogászai hivatást is beleértve, amelynek irányába a gimnáziumból kilépve indultam.

Nyelvek, jog, összehasonlítás

Amikor a múlt század 80-as éveiben egyetemre jártam, a jogtudományi fakultás klasszikus tanrendjében nem sok teret szenteltek az idegen nyelvek tanításának. A hallgatók általában klasszikus képzést követően kerültek ide, és talán jártasabbak voltak a görög vagy latin nyelvben, mint bármely beszélt európai nyelvben. Messze volt még az Erasmus projekt megvalósulása, és illúzióknak tűnt az az elgondolás, hogy az egyetemi képzés kurzusainak egy része külföldön is elvégezhető. A legnagyobb figyelmet a nemzeti jog ismeretére fordították a jövő ügyészeinek, ügyvédeknek és jegyzőinek képzése során.

Ugyanakkor az összehasonlító jogi kurzusoknak köszönhetően, amelyeknek ezekben az években egyre nagyobb sikerük lett, hogy azután minden olasz hallgató számára

kötelezővé válnak, igen hamar nyilvánvalóvá vált, hogy bármely külföldi jogrendszer elemzéséhez vagy tanulmányozásához a nyelvek szűrőjén keresztül vezet az út.

A legszerencsésebbek közülünk, néhány felvilágosult oktató bátorítására, a *Faculté Internationale de Droit Comparé*n tanulhattak Strasbourgban, ahol alkalmunk volt német, angol, francia, belga, de lengyel, csehszlovák és magyar tanárokkal és diákokkal is találkozni, akik akkoriban még nem voltak európai polgárok, és lehetőségünk nyílt arra, hogy még a jogi valóságokat megelőzően az általunk ismertekhez képest egészen más kulturális, nyelvi és politikai valóságokkal szembesüljünk.

Ebben a különleges történelmi pillanatban, a 80-as évek közepén, amikor is szárbá szökkent az összehasonlító tudományt övező érdeklődés, az, aki beszélt már idegen nyelveket, kétségkívül előnyösebb helyzetben volt ahhoz, hogy ezen a területen fusson be egyetemi-tudományos karriert, és nem véletlen, hogy az e közegben kiképzett komparatisták nagy érdeklődéssel fordultak a jogi fordítás tematikája felé, mivel az *alteritásnak* és a *differentiának* a jog jelenségén belüli tanulmányozása során nekik kellett elsőként szembenézniük – természetszerűleg és szükségszerűleg – a nyelvi kérdéssel.

A jogi fordítás tanulmányozása során az összehasonlító perspektíva egyesült a történeti perspektívával. Először is, mert a jogi szókincs fejlődésének megértése és a különböző nemzeti jogi nyelvezetek létrejötté történeti perspektívából tekintve jelentette a kulcsot a meglévő fordítási nehézségek megértéséhez. Másodszor, mert a történeti perspektívának köszönhetően vált érthetővé, miként tettek szert bizonyos szavak egy meghatározott jelentésre, vagy miként veszítették el azt, és vált nyilvánvalóvá, hogy a jogi nyelvezet kizárólag egy adott kulturális kontextusra való hivatkozással érthető meg teljes egészében.

Az Erasmus program 80-as évek végén kezdődő megerősödésével, majd ezt követően a párhuzamos képzés, azaz az olyan kettős kurzusok elterjedésével, amelyeket két különböző ország egyetemi intézetei szerveznek, az idegen nyelvek oktatása fokozatosan egyre nagyobb teret nyert a jogi egyetemeken is.

Ezzel egyidőben a jog európai dimenziója a jogi oktatás minden egyes területén megjelent, és a figyelmet azon nyelvi aspektusokra irányította, amelyek mindig a felszínre bukkannak, valahányszor a nemzeti jogalkotó azzal találja magát szemben, hogy saját nemzeti nyelvére kell átültetnie az európai jogot. Ez az aspektus később még összetettebbé vált, különösen 2004-et követően, tíz új ország Európai Unióhoz történő csatlakozásával, a hivatalos nyelvek folyamatos emelkedésével, amelyek száma elérte a 24-et, illetve a közelmúltban, az ír nyelvre vonatkozó mentesség megszűnésével.

Olaszországban az egyetemi jogászképzés keretében immár jogi nyelvi, és – jóllehet ritkábban – jogi fordítási kurzusokat kínálnak, amelyek lehetővé teszik a hallgatók számára, hogy jogunk egyre inkább nemzetek feletti jellegével szembesüljenek, és tudatosuljon bennük, mennyi nehézség, és ugyanakkor vitathatatlan intellektuális érdekesség is rejlik a különböző jogi kultúrák közötti párbeszédben. A posztgraduális képzés szintjén látogathatók az egyes specifikus jogágakra összpontosító fordítási kurzusok, a doktori képzésben alkalmazott interdiszciplináris megközelítés pedig jogászok és nyelvészek közötti párbeszédet eredményez. Az olasz jogász felkészültsége, összehasonlítva a néhány évtizeddel ezelőtti jogászával, egyre inkább az európai perspektíva felé fordul, amelynek egyenes következménye a többsnyelvűség.

A többsnyelvűség oktatása a jövő jogászai számára

A jogi kurzusok ezen, immár országhatárokon átívelő új dimenziójában fontos, hogy a fiatal jogászok képzésében részt vevő szakemberek rámutassanak az európai többsnyelvűségben rejlő nehézségekre és lehetőségekre.

A hallgatókkal ugyanis egyrészt meg kell ismertetni a jogi fordítás örömeit és fájdalmait, azt, hogy mennyire összetett folyamat a több évszázados fejlődés eredményeként kialakult terminus technicusok egyik nyelvről a másik nyelvre történő fordítása, mindeközben óva kell inteni őket a „hamis barátok” használatától, és fel kell hívni a figyelmüket azon kifejezések végletekig makacs voltára és varázsára, amelyek lefordíthatatlanok, és azok is maradnak. Hogyan lehet bármely más európai nyelvre lefordítani például az „interessi legittimi” fogalmát, amely nekünk, olaszoknak a közigazgatási bíróságok és a rendes bíróságok hatásköre közötti vízvázasztó kritériumot jelenti?

Másrészt viszont fontos kiemelni a nyelvnek az európai jogharmonizáció folyamatában betöltött politikai szerepét is. Többsnyelvű környezetben a fordítás ugyanis nem merül ki a különböző európai nyelvek közötti megannyi fordítás összegzésében, hiszen annak ugyanazokat a célokat kell követnie, mint magának a többsnyelvű jogalkotásnak, különösen pedig a jogharmonizációs célkitűzést.

A jelenlegi paradigma túlmutat tehát annak a fordítónak a bináris logikáján, aki valamely nyelvről egy másikra készít fordítást, amely művelet mögött, legyen az mégoly összetett is, ezeréves tapasztalat áll. A többsnyelvűség másféle kihívást támaszt az új generációkkal szemben, amely abból az elgondolásból indul ki, hogy az európai jogszabályoknak, miután a 24 hivatalos nyelven megszövegezték és a 28 (oh, nem, a Brexitet követően

már csak 27) tagállamban átültették őket, mindenhol ugyanolyan eredményre kell vezetniük, azonos jogokat biztosítva valamennyi európai polgár számára.

Otthonunk, Európa többnyelvű környezete gazdag és összetett. Egyrészt szilárd alapokon nyugszik. Ezek sorában első a „hivatalos többnyelvűség” elvének, azaz a nyelvek egyenlősége elvének a kimondása, amely magától értetődő folyamánya azon elvnek, amely szerint minden hivatalos nyelv – függetlenül attól, hányan beszélik – azonos méltósággal rendelkezik a többi nyelvhez képest, és ebből nemcsak az következik, hogy a jogszabályi szövegeket minden hivatalos nyelven el kell fogadni, hanem az is, hogy ugyanazon jogszabályi aktus különböző nyelvi változatai egyaránt hitelesek. Maga a Bíróság is kimondta állandó ítélkezési gyakorlatában, hogy egy közösségi jogszabályi szöveg valamely nyelvi változata önmagában nem tekinthető más nyelvi változatok felett állónak, mivel a közösségi jog egységes alkalmazása megköveteli, hogy az értelmezés során figyelembe vegyék a többi nyelvi változatot is (lásd: 1969. november 12-i Stauder ítélet, 29/69, [EU:C:1969:57](#), 3. pont; 1997. július 17-i *Ferriere Nord kontra Bizottság ítélet*, C-219/95. P, [EU:C:1997:375](#), 15. pont).

Másrészt azt is szem előtt kell tartani, hogy a hivatalos többnyelvűség a legtöbb esetben jogi fikción, jelesül az összes nyelvi változat egyidejű megszövegezésére és azonosságára vonatkozó vélelmen alapul, ami valójában szinte soha nem valósul meg. Ugyanakkor, mivel a többnyelvű szövegezés során olyan szöveg létrehozására kellene törekedni, amely az európai jogalkotó által kívánt jelentést fejezi ki és az általa szándékozott joghatást váltja ki, és tekintettel arra, hogy valamely autentikus szöveg megbízhatósága annak értelmezése és konkrét alkalmazása alapján mérhető fel, a többnyelvű szövegezésnek olyan szövegek létrehozására kell irányulnia, amelyeket a bíróságok minden különböző nemzeti kontextusban azonos módon értelmeznek és alkalmaznak. Mindazonáltal kisebb annak a valószínűsége, hogy a szöveg értelmezői ugyanazt a jelentést tulajdonítják valamely jogszabályi aktus különböző nyelvi változatainak, ha a különböző szövegeknek, a használt nyelvtől függetlenül, nincs közös referencia-rendszerük. A közös referencia-rendszer Európában egyelőre nem megvalósult tény: még dolgozunk a létrehozásán.

Az európai többnyelvűség egyedülálló kaland. Egyedülálló, mert a múltban soha nem létezett olyan jogrend, amely 24 hivatalos nyelven működött volna, amelyek között 552 nyelvi kombináció lehetséges, hiszen minden nyelvből lehet és kell is készíteni fordítást a másik 23 nyelvre. Egyedülálló, ám lehetséges kaland. És azért lehetséges, mert hiszünk benne mi, európaiak, egyesülve a sokféleségben.

A lett nyelv és a többnyelvűség Lettországban

— **Prof. Dr. iur. Sanita Osipova**

Sanita Osipova bíró, jogi doktor és egyetemi tanár. A 2011 augusztusa és 2022 februárja közötti időszakban a Lett Köztársaság alkotmánybíróságának bírója volt, e bíróság elnökhelyettese, 2020 októbere és 2022 februárja között pedig az alkotmánybíróság elnöke. 2006-ban Sanita Osipovát a Lett Egyetem jogi kara jogelméleti és jogtörténeti tanszékének tanárává nevezték ki. Tudományos tevékenysége országos és nemzetközi konferenciákon tartott előadásokat, valamint több mint 100, jogelméleti és jogtörténeti, alkotmányjogi, jogszociológiai és jogetikai publikációt foglal magában. 2020-ban Sanita Osipovát „A 2020. év európai személyisége Lettországbán” címmel tüntették ki. 2021. január 19-én a Lett Tudományos Akadémiától megkapta az Arveds Švābe lett történelmi díjat a „Nemzet, nyelv, jogállam: úton a holnap felé” című cikksorozatért. 2021-től a Lett Tudományos Akadémia levelező tagja.

„... az egyik legnagyobb csoda: AZ ÍRÁS ÖRÖME.
Mindenféle jeleket firkál a kéz, vízszintes és függőleges csíkokat húzva,
és ezekből gondolatok bonyolult építményeit alkotja meg,
amelyhez emberek milliárdjai férnek hozzá”.

Zenta Mauriņa¹

A lettek úgy mondják: „Apaföld (haza) és anyanyelv”. Ez azon meggyőződésünket fejezi ki, hogy az egyén személyiségének alapjait az a föld formálja ki, amelyet ősapáitól örököl, és az a nyelv, amely lehetővé teszi számára, hogy beilleszkedjen saját népébe. E két tényező, a föld és a nyelv biztosítja a nemzet folyamatosságát és fenntarthatóságát, hidat verve a múlt és a jövő között, és összeköti azt, amit az ember szüleitől kap, és azt, amit saját maga hoz létre élete során, hogy aztán gyermekeinek adja tovább.

Nem lehet eltúlozni a nyelv jelentőségét az ember egyéni és társadalmi fejlődésében. A nyelv alakítja át az embert biológiai lényből társadalmi lénnyé: alakítja személyiségét, megteremti gondolkodása alapjait, lehetővé teszi, hogy másokkal kommunikáljon, olyan világot tár ki előtte, amelyben sok minden nevet kaphat, és amelyben sok minden leírható. A nyelv, amelyben testet ölt a gondolat, és amelynek segítségével az emberek létrehozzák a kapcsolatokat és az együttműködések finom szövedékét, az egyik előzetes feltétele bármely szervezett társadalom létrehozásának és létezésének, a nemzetet is beleértve. A nyelv fogja össze kollektív egységbe az egyéneket, és a nyelv teszi lehetővé számukra, hogy megosszák gondolataikat, együtt dolgozzanak, rokonszenvet érezzenek, kifejezzék örömeiket és bánatukat, így alakítva ki azt a kollektív és egységes tudatot, amelyben helye van a nagy gondolatoknak, csakúgy mint az intenzív érzelmeknek és a keserű tapasztalatoknak, amelyek elsősorban az adott kultúrát jellemzik. Egy nyelv nemcsak hangzásában, struktúrájában és egyéb jellemző vonásaiban különbözik a másiktól, hanem azon fogalmakban is, amelyeket kizárólag egy meghatározott társadalom ismer, mivel a nyelv a társadalom kultúrájának tükröje. A nyelv választja el az adott társadalmat a világ többi részétől, nép és nemzet formájában egyesítve azt. Vannak olyan szavak, amelyeket nem könnyű más nyelvekre lefordítani. Például a lett nyelvben az egyik ilyen szó a *talka*, amely a szomszédoknak ingyenesen nyújtott, fontos feladatokban – például a széna vagy a burgonya betakarításában – megnyilvánuló segítségre utal. A nyelv teszi

1 | Zenta Mauriņa. „Sirds mozaīka”. Atbalsis. Rīga: Jumava, 2019., 50. o. Zenta Mauriņa író és fordító (1897–1978) a lett irodalmi és filozófiai esszé műfajának megteremtője és fordítója.

lehetővé egy nemzet számára, hogy megteremtse egységének azon saját mágiáját, amelyet csak e nemzet ért meg, és amelyet a jövő generációjának adhat tovább.

„Apáink apái бүрүт építettek,
Most fiaink fiai kelnek által rajta;
Úgy járjatok, gyerekek, hogy a бүрү
Kiszolgáljon egy életet”

Lett népdal²

A nyelv egy nemzet lelkének kulcsa. Minden egyes új nyelv, amelyet megtanulunk, egy új, egyedülálló ész színpompás, egy más kultúra által formált világ kapuit tárja fel előttünk.

Niklas Luhmann írja, hogy a „társadalom nem hághatja át a nyelvben megállapított korlátokat”.³ Ugyanakkor a társadalom folyamatosan kiegészíti a nyelvet, és tovább tágítja e korlátokat. Az anyanyelvet egész életünk során tanulunk kell, mivel minden új tapasztalat új szavakat ad a nyelvhez, és új távlatokat nyit. Minden egyes új nyelv, amelyet megtanulunk, szintén tágabb horizontot nyit meg lelkünk előtt.

A nyelv nyilvánvalóan a társadalom egyik alapvető jellemzője, egységesítő tényezője és értéke, amely elősegíti annak fenntarthatóságát. Nyelvének elvesztése azt jelentené, hogy elvesztette önazonosságának és kulturális örökségének egy jelentős részét. A kultúra egészét tekintve, annak egy jelentős része a verbális kifejezőmódokhoz kötődik: folklór, irodalom, filmek, dalszövegek. Ebbe a jog egész területe is beletartozik, tehát a jogszabályszovegek, az ítélkezés és a jogelmélet, amelyeket szavakkal fejeznek ki. A saját nyelv elvesztése a kollektív emlékezet egy részének elvesztését is jelenti.

A nyelv különösen fontos a lett nemzet számára, hiszen évszázadokon keresztül csak a nyelv egyesített minket „lettségünkben”. A magyarázat a történelemben rejlik. Bár a lettek történelmi gyökerei több mint ezer évre nyúlnak vissza, a lett állam, amely jelenleg

2 | A *népdal* kifejezés (a német *Volkslied*ből) Johann Gottfried Herder, a felvilágosodás korának filozófusa és írója műveiből került be a nemzetközi kulturális áramlatba (először 1773-ban került említésre). Tágabb értelemben a lett népdalok a nép között szájhagyomány útján terjedt énekelt hagyományt jelentik, de a fogalmat az énekelt hagyomány legrégebbi részeire történő utalás esetében is használni szokták: az úgynevezett klasszikus népdalokra, más szóval a *dainákra* (a litván *dainā* [ének] szóból).

3 | Луман, Н. Общество как система. Москва: Логос, 2004, с. 45.

egybefogja és védelmezi a nemzetet, alig száz éves. És e százéves időszak felén keresztül Lettország megszállás alatt volt. A történelem folyamán a lett és lív földek Livóniához, a Lengyel-Litván Unióhoz, Svédországhoz és az Orosz Birodalomhoz tartoztak, Lettországot pedig a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége foglalta el, míg Livónia városai a Hanza-szövetség tagjai voltak a középkorban. A XIII. századtól kezdve, amikor is létrejött az első államalakulat a mai Lettország területén, a hatóságok idegen nyelven szóltak a néphez. A latin, a német, a svéd, a lengyel és az orosz nyelv egymást követve került bevezetésre a lett és a lív területeken a hódítókkal együtt. Ráadásul még volt egy olyan időszak is, amikor őseink nem egyetlen hatalomnak voltak alávetve, mivel különböző országokban éltek. A XVII. században például ősi földjeink előjárói részben lengyelül, részben svédül beszéltek, a hódítók pedig tiszteletben tartották a helyi nemesség kiváltságait, amelyek a német nyelv használatát is jelentették a helyi közigazgatásban. A XVIII. században az Orosz Birodalomban egyesített őseink különböző vidékeken éltek. A balti régiókban a helyi hagyományok elismeréseképpen a német volt a hivatalos nyelv a XIX. század közepéig, míg a keleti lettek — a vityebszki régióban élő latgálok — számára a hivatalos nyelv az orosz volt. A katolikus egyház – a maga részéről – latinul szólt híveihez a középkorban. A lett nyelv nem jutott szerephez az egyházban egészen a XVI. századig, amikor is a reformáció következtében lett kongregációk jöttek létre az evangélikus egyházon belül, és megjelentek a Szentírás első lett nyelvű fordításai.

A lettek történelmi tapasztalata sokszínű, multikulturális és többnyelvű, mivel évszázadokon keresztül arra kényszerítettek minket, hogy idegen nyelveken beszéljünk. Csak a lett nyelv és az e nyelven kialakult kulturális örökség, elsősorban a *dainák* (vagy népdalok) segítettek abban, hogy az egység eszméjét évszázadokon át magunkban hordozzuk, hogy tápláljuk és megőrizzük saját identitásunkat, és ne oldódjunk fel a nagy nemzetekben, hogy balti törzsekből nemzetté váljunk, hogy végre (talán túl későn is) elismerjük a finnugor nép, a lívek jogát saját identitásukhoz, hogy elfogadjuk az évszázadok során itt tartózkodó számtalan kisebbséget, és végül, hogy megfogadjon és meg is valósuljon a saját állam álma. A lett alkotmány⁴ mint alkotmányos értéket és mint az alkotmányos önazonosság értékét rögzíti a lett nyelvet. A lett alkotmány preambuluma kimondja, hogy „Lettország önazonosságát az európai kulturális közegben

4 | 1922. február 15-én Lettország alkotmányozó nemzetgyűlése elfogadta a Lett Köztársaság alaptörvényét (az alkotmányt), amely meghatározza a lett állam alkotmányos alapjait, az államszervezetet, valamint az egyén és az állam viszonyát.

az ókortól kezdődően a lett és lív hagyományok, a lett életmód, a lett nyelv, valamint az univerzális emberi és keresztény értékek határozzák meg”.

Ugyanakkor a lett nép történelmileg fejlődött, és mindig is többnyelvű térben élt, ahol nagyon sokan más nyelveken beszélnek. A XX. század közepéig ezek a nyelvek hagyományosan a lett, a német és az orosz voltak, manapság azonban a globalizációnak köszönhetően a német nyelv teret veszít az angollal szemben. Miért épp ezek a nyelvek? A lett, mert a Lett Köztársaság 1918-ban történt alapítása óta a lett nyelvet jelölték ki államnyelvként, amelyen a lettek és a különböző kisebbségekhez tartozók kommunikálnak egymással. A német, mert majdnem 700 éven keresztül ez volt a közigazgatás, a bírósági eljárások és az oktatás nyelve. Ráadásul 1939-ig jelentős számú balti német kisebbség élt Lettorszáiban. Az orosz, mert a XIX. század végétől a lett állam megalapításáig ez volt az államnyelv. Történelmileg az oroszok is jelentős kisebbséget alkottak az észtekkel, litvánokkal, lengyelekkel, zsidókkal és cigányokkal egyetemben.

Lettországban történelmileg mindig is együtt éltek a lettek más népek tagjaival. A lett nemzeti kultúra, amely már a lett állam létrehozását megelőzően kifejlődött, a független állam kultúrájának alapjává vált. A különböző lett kisebbségi kultúrák 1918. november 18-át követően léptek sajátos fejlődésük útjára, amikor az etnikulturális csoportok nemzeti kisebbségekké, és tagjaik lett állampolgárok váltak. A Lett Köztársaságban már az állam megalakulásától kezdődően tiszteletben tartották a nemzeti kisebbségek jogait. Az állam alapjainak lerakását követően 1918. november 17-én elfogadásra került a Néptanács⁵ politikai programja, amely a következőket írta elő: „A nemzetiségi csoportok kulturális és nemzetiségi jogait sarkalatos törvények biztosítják.”

A Lett Köztársaság megalakítást követően, bár a hivatalos nyelv a lett volt, az állam három nyelven kommunikált polgáraival, lett, német és orosz nyelven. E három nyelv hangzott a törvényhozói pulpitusról is, mivel a nemzeti kisebbségek képvisellettal rendelkeztek az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben,⁶ és később a Saeimában⁷ is. A lett jogászok nagyrészt

5 | A Lett Köztársaság első és legfelsőbb ideiglenes jogalkotói szerve 1918. és 1920. között (amíg össze nem hívták Lettország alkotmányozó nemzetgyűlését).

6 | Az első választott parlamenttel, amely 1920. május 1-jétől 1922. november 7-ig működött, kezdődött meg a parlamentáris demokrácia kora a Lett Köztársaságban.

7 | A lett nép képvisellett szerve (parlament), amely jogalkotói feladatokat lát el, és a nép 100 képviselője (a Saeima képviselői) alkotja.

német nyelven tanultak Tartuban, orosz nyelven a moszkvai, a szentpétervári és más birodalmi egyetemeken, francia nyelven a birodalmon kívül, például Párizsban, míg a balti németek német egyetemeken tanultak. A lett jogi terminológia még kezdetleges volt, és nem volt lett nyelvű jogi irodalom sem. Ráadásul a jogi gyakorlatban olyan ügyvédekre volt szükség, akik mind a három nyelvet bírták, mivel az ügyfelek különböző nemzetiségűek voltak. Már Lettország jogászainak 1932-ben tartott első kongresszusán, amely összefogott minden, különböző nemzetiségekhez tartozó lett jogászt, elfogadásra került egy, a jogi képzésre vonatkozó határozat: „Figyelembe véve a jogi irodalom tanulmányozásának sajátos igényeit, valamint Lettország különös körülményeit, a jogi képzéssel és a jogászok szakmai jogállásával foglalkozó szekció kifejezi azon kívánságát, hogy az L. U. (Lettország egyeteme) jogi karán végzett hallgatóktól megköveteljék a német és az orosz nyelv alapos ismeretét.”⁸ A többnyelvűség a lett közigazgatásban és oktatásban 1934-ig tartott, amikor Kārlis Ulmanis államcsíny⁹ a nemzeti állam megszilárdulásához vezetett, amely kizárólag a lett nyelvet használta.

A szovjet megszállás alatt Lettország területén kényszer volt a többnyelvűség. Bár a Szovjetunió tovább folytatta az orosz birodalom által már a XIX. század második felében megkezdett oroszosítás politikáját, és a megszállt területeken a lakosság számára kötelező volt az orosz nyelv ismerete, az egyesült köztársaságok lakossága számára fenntartották az anyanyelv használatának lehetőségét, a jogalkotást és a bírósági eljárásokat is beleértve. A Lett Szovjet Szocialista Köztársaságban a gyerekek az orosz és a lett nyelvet, valamint egy idegen nyelvet tanultak az iskolában, leggyakrabban a németet vagy az angolt, és kevésbé gyakran a franciát.

Lettország, miután visszanyerte függetlenségét, a lett mint hivatalos nyelv használatának megerősítésén túl a kisebbségi kultúrák és a többnyelvűség fejlődését is ösztönözi. Az Alkotmánybíróság kiemelte: „Az alkotmány 114. cikke nyilvánvalóvá teszi a nemzeti kisebbségek méltósága alkotmány preambulumban rögzített elvének tartalmát. Következésképpen, a lett értékek mellett a nemzeti kisebbségek sajátosságai is

8 | Jurovska, O., Pirmais juristu kongress. Atreferējums. Jurists, 1932, 1 (35) sz., 10. o.

9 | 1934-ben a május 16-ra virradó éjszaka folyamán a Kārlis Ulmanis miniszterelnök által vezetett összeesküvők csoportja államcsínyt hajtott végre. Ennek eredményeképpen felfüggesztették az alkotmányt, feloszlatták a *Saeimāt*, újjászervezték a kormányt és hadi törvénykezést vezettek be. Így autoriter rendszer jött létre a Lett Köztársaságban.

védelemben részesülnek”.¹⁰ Lettország elismeri, hogy az államnak biztosítania kell a valamely nemzeti kisebbséghez tartozó gyermekek azon jogát, hogy már az oktatás korai szakaszában megtanulhassa anyanyelvét. Ez azt jelenti, hogy az államnak biztosítania kell a gyermekek számára annak lehetőségét, hogy egymás között anyanyelvükön kommunikáljanak. Ez azzal biztosítható, hogy a gyermekek lehetőséget kapnak arra, hogy megtanulják anyanyelvüket, vagy hogy anyanyelvükön oktassák őket az óvodában és az alapfokú képzés során.¹¹

Lettországnak az Európai Unióhoz történő csatlakozásával a lett az Európai Unió egyik hivatalos nyelvévé vált. Lettország továbbra is ápolja a többnyelvűség hagyományát, most már azonban az Európai Unió és egy demokratikus jogállam alapvető szabadságainak keretében. Különösen a lett polgárok és a más uniós polgárok közötti interakció, valamint az Unió területén való szabad mozgás jelent ösztönzést arra, hogy a lett polgárok továbbra is kövessék Lettország azon régi hagyományát, hogy polgárai sok nyelvet ismernek.

A történelem folyamán a lettek megőrizték nemzeti identitásukat, ugyanakkor idegen nyelveket sajátítottak el, akár kényszer hatására, idegen hatalmak uralmának alávetve, akár önkéntesen, hogy kiszélesítsék ismereteiket, fejlesszék a kereskedelmi kapcsolatokat, szabadon utazzanak a világban, együttműködjenek a tudomány vagy a kultúra területén, vagy egyszerűen csak azért, hogy jobban megértsék a nemzeti kisebbséghez tartozó szomszédait. A többnyelvűség az egyetlen forma a multikulturális társadalomban, amelyben egy olyan, az egyenlőségen alapuló párbeszéd jöhet létre, amelynek során a résztvevők önzetlenségük nemcsak fennmarad, hanem meg is erősödik, mivel az idegen nyelvek ismeretével saját nyelvi horizontunkat is kiszélesítjük.

10 | A Lett Köztársaság alkotmánybíróságának a 2018-12-01. sz. ügyben 2019. április 23-án hozott ítélete, 23. pont.

11 | A Lett Köztársaság alkotmánybíróságának a 2019-20-03. sz. ügyben 2020. június 19-én hozott ítélete, 18.1. pont.

A hivatalos nyelv és a státuszához kapcsolódó alkotmányos biztosítékok értelmezése a Litván Köztársaság alkotmánybíróságának ítélkezési gyakorlatában

— **Prof. Dr. Danutė Jočienė**

A Litván Köztársaság alkotmánybíróságának elnöke, a Mykolas Romeris Egyetem tanára, az Emberi Jogok Európai Bíróságának bírója (2004–2013), az emberi jogokkal foglalkozó számos könyv és cikk szerzője.

Bevezetés

A nyelvi sokszínűsége¹ épülő Európai Unió többek között a tagállamainak alkotmányos hagyományain alapul, és ezen alkotmányos hagyományok egyike abban áll, hogy a tagállamokban jogi védelmet biztosítanak a nemzeti vagy a hivatalos nyelv számára.

Ugyanakkor a nemzeti vagy hivatalos nyelv számára az Európai Unió tagállamainak jogrendszerében nyújtott védelem, beleértve az alkotmányos szintű védelmet is, nem veszélyeztetheti a hátrányos megkülönböztetés tilalma és a személyek közötti egyenlőség általános elvét, amelyet az Európai Unió jogában és a tagállamok nemzeti jogrendszerében egyaránt alkalmazni kell, biztosítva a személyek nyelvi alapon történő hátrányos megkülönböztetéssel szembeni védelmét, valamint garantálva a demokratikus társadalom olyan értékeit, mint a tolerancia, az igazságosság és az emberi méltóság tiszteletben tartása.

Ebben az összefüggésben meg kell jegyezni, hogy az Európai Unióról szóló szerződés 2. cikke kimondja, hogy az Európai Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közősek a tagállamokban, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és a férfiak közötti egyenlőség társadalmában.

Ezenkívül az Európai Unióról szóló szerződés 3. cikkének (3) bekezdése többek között kiemeli, hogy az Európai Unió tiszteletben tartja saját kulturális és nyelvi sokféleségét, továbbá biztosítja Európa kulturális örökségének megőrzését és további gyarapítását. Többek között a nyelvi sokszínűség tiszteletben tartása tehát az Európai Unió azon alapelveinek egyike, amelyeket az Unió tagállamainak is figyelembe kell venniük azáltal, hogy alkotmányos rendszerükben a nemzeti vagy hivatalos nyelv védelmét szolgáló konkrét intézkedéseket állapítanak meg (többek között az alkotmány szintjén).

Az Európai Unió tagállamainak tehát a nemzeti vagy hivatalos nyelvük védelme és ápolása során fenn kell tartaniuk azokat az alapvető értékeket, amelyekre maga az Európai Unió épül, ugyanakkor többek között az Európai Unión belüli nyelvi sokszínűség tiszteletben tartását is elő kell mozdítaniuk.

1 | Kalbų įvairovės svarba (A nyelvi sokszínűség jelentősége), https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/file_import/lt_lithuanian_24.pdf.

Az Európai Unió tagállamaiban a nemzeti vagy hivatalos nyelvre és/vagy a nyelvhasználattal kapcsolatos különös emberi jogokra és szabadságokra vonatkozó alkotmányos rendelkezéseket és azok biztosítékait alkotmánybírószági szintű igazságszolgáltatási intézmények értelmezik. Ez alól a Litván Köztársaság sem kivétel, ahol a Litván Köztársaság alkotmánybíróságát (a továbbiakban: alkotmánybírószág) több alkalommal is felkérték a Litvánia nemzeti nyelvének alkotmányos státuszával kapcsolatos biztosítékok értelmezésére.

Meg kell jegyezni, hogy a Litván Köztársaság alkotmánya (a továbbiakban: alkotmány) a nemzeti nyelv védelmét szolgáló biztosítékokat állapít meg, az alkotmánybírószág pedig az alkotmány alapján már számos olyan alkotmányjogi ügyet tárgyalt, amelyekben e biztosítékokat értelmezte, és fokozatosan kialakította a nemzeti nyelv védelmére és e védelem biztosítékaira vonatkozó hivatalos, alkotmányos szintű jogi álláspontot.

Ennek megfelelően a jelen cikk mindenekelőtt a litván nyelv hivatalos nyelvi státuszának az alkotmánybírószág ítélezési gyakorlatában való értelmezését tekinti át. Ez az ítélezési gyakorlat emellett a nemzeti nyelvvel kapcsolatos két további alkotmányos biztosítékot is tisztáz: egyrészt a személyek nyelvi alapon történő hátrányos megkülönböztetése tilalmának általános biztosítékát (vagy a nyelvi alapú hátrányos megkülönböztetés tilalmát), másrészt pedig a tolmáchoz való jog konkrét eljárási biztosítékát.

Ezeknek az alkotmányos biztosítékoknak különös jelentőségük volt és van jelenleg is Litvánia nemzeti kisebbségei jogainak biztosítása szempontjából,² tekintettel a Litvániában tartózkodó külföldi állampolgárok (mind a jogszerűen tartózkodó külföldi állampolgárok,

2 | A 2011-es általános népszámlálás szerint Litvánia lakosságának 84,2%-át litvánok, 6,6%-át lengyelek, 5,8%-át oroszok, 2,3%-át pedig fehéroroszok, ukránok és más nemzetiségűek tették ki. A nemzeti nyelvet például a lengyelek 77,1%-a, illetve az oroszok 87,2%-a jelölte meg az anyanyelveként. A litván statisztikai hivatal adatai, https://osp.stat.gov.lt/documents/10180/217110/Gyv_kalba_tikyba.pdf/1d9dac9a-3d45-4798-93f5-941fed00503f. A 2021-es nép- és lakásszámlálás szerint etnikai hovatartozását tekintve a lakosság 84,6%-a litván (2011-ben ez 84,2% volt); az ország legnagyobb nemzeti kisebbségét továbbra is a lengyelek alkotják, akik 6,5%-ot, míg az oroszok 5%-ot, a fehéroroszok pedig 1%-ot képviselnek. Lásd: <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?eventId=%20288049>. Történelmi nézőpontból, összhangban a nemzeti kisebbségek N. Gerasoli általi, történelmi gyökerekkel rendelkező nemzeti kisebbségekre és etnikai nemzeti kisebbségekre való felosztásával, G. Potašenko szerint például a litvániai lengyel és orosz kisebbség az előbbiekhöz tartozik. S. Katuoka et al., *Tautinių mažumų apsauga: tarptautinės teisės aspektai (A kisebbségek védelme: nemzetközi jogi szempontok)*. Vilnius: Mykolas Romeris Egyetem, 2013, 14. o.

mind a litván határt jogellenesen átlépő harmadik országbeli állampolgárok³⁾ növekvő számára, és következésképpen a litvántól eltérő nyelvek (azaz az idegen nyelvek) társadalomban és közéletben való használatának egyre nagyobb jelentőségére is. Ezek a biztosítékok az egyének többnyelvűségének⁴⁾ garanciáiként is felfoghatók, amelyek előmozdítják többek között a nyelvi sokszínűség Európai Unión belüli tiszteletben tartását.

I. A litván nyelv hivatalos nyelvi státuszának értelmezése az alkotmánybíróság ítélkezési gyakorlatában

Az alkotmánybíróság az alkotmányos igazságszolgáltatás, valamint az alkotmány jogrendszerben betöltött elsőbbségének és az alkotmányos jogszerűségnek a biztosítása mellett az alkotmányos értékek védelmezője és előmozdítója, és biztosítja azok egyensúlyban tartását a konkrét alkotmányos jogvitákban. Az egyik alkotmányos érték, amelyen a Litván Köztársaság állampolgárai által az 1992. október 25-i népszavazáson elfogadott alkotmány alapul, és amelynek tényleges megszilárdítása, megóvása és védelme magának az államnak a létjogosultságát⁵⁾ képezi, az alkotmány 14. cikkében rögzített hivatalos nyelv.

Miután az alkotmány preambuluma hangsúlyozza, hogy a litván nemzet elfogadja és kinyilvánítja, hogy ezen alkotmány fenntartja többek között a litván nemzet anyanyelvét és írását, a litván nyelv hivatalos nyelvi státuszát *expressis verbis* az alkotmány „Litván állam” című I. fejezete fejt ki részletesebben, amelynek rendelkezései magasabb szintű

3 | A 2021. január 1. óta Litvániában megfigyelt illegális migráció (összesen 4309 migráns) azt mutatja, hogy bejelentett állampolgárságuk szerint a migránsok többségükben iraki (2858), kongói (203), szíriai (170), kameruni (135), fehérorosz (102) és afgán (101) állampolgárok voltak. A litván statisztikai hivatal 2021. december 13-i adatai, <https://ls-osp-sdg.maps.arcgis.com/apps/dashboards/9b0a008b1fff41a88c5efcc61a876be2>.

4 | Bár az Európa Tanács különbséget tesz a többnyelvűség mint egy adott földrajzi területen használt különböző nyelvek jelenléte, és a soknyelvűség (vagy egyéni többnyelvűség) között, amely utóbbi az egy beszélő által használt egyes nyelvek (vagy nyelvváltozatok) összessége, az Európai Unió mindkettőre a „többnyelvűség” kifejezést használja (olykor hangsúlyozva az „egyéni többnyelvűséget”). *A nyelvekben gazdag Európa: trendek az európai többnyelvűségi politikákban és a gyakorlatban* (szerk.: G. Extra és K. Yağmur), 2012, https://www.teachingenglish.org.uk/sites/teacheng/files/LRE_Hungarian_LRE_%E2%80%93_A-to%CC%88bbnyelvu%CC%8Bse%CC%81gi_politika%CC%81k_trendjei_Euro%CC%81pa%CC%81ban.pdf.

5 | Az alkotmánybíróság 2006. augusztus 19-i (Žin. [Valstybės žinios, litván közlöny], 2006, 90-3529. sz.), 2009. szeptember 24-i (uo., 2009, 115-4888. sz.) és 2014. január 14-i (TAR [Jogi aktusok nyilvántartása], 2014-01-24, 478. sz.) határozata.

alkotmányos védelmet élveznek, mivel különleges, alapvető alkotmányos értékeket állapítanak meg (ezek a rendelkezések kizárólag népszavazás útján módosíthatók [az alkotmány 148. cikkének második bekezdése]).

Az alkotmány I. fejezetének 14. cikke kimondja, hogy „A hivatalos nyelv a litván”⁶. A jogirodalom ezt a rendelkezést – megszilárdult jellege és jelentősége miatt – szintén elsődleges alkotmányos elvnek tekinti.⁷

Az alkotmány 14. cikkének értelmezésével összefüggésben az alkotmánybíróság számos alkalommal megjegyezte, hogy a litván nyelv különleges alkotmányos érték, a litván nemzet etnikai és kulturális különállásának alapja, a nemzet identitásának és fennmaradásának biztosítója; a hivatalos nyelv – a standard litván nyelv – a nemzet szuverenitásának és a világgal való méltó kommunikációjának legitimációs eszköze.⁸

Az alkotmánybíróság **1999. október 21-én fogadta el** a litván nyelv hivatalos nyelvi státuszának értelmezését szemléltető első ítéletet.⁹ Az ügy arra vonatkozott, hogy miként jegyzik be egy litván állampolgár útlevelébe az etnikai csoportokhoz tartozó állampolgárok személynevét.

Az említett alkotmányjogi ügyben a felperes egy bíróság előtt indított polgári perben a rendőrkapitányság arra való kötelezését kérte, hogy a felperes mint litván állampolgár számára kiállított új útlevelébe az anyanyelvén (lengyelül) jegyezzék be a felperes család- és utónevét. A felperes ügyét tárgyaló bíróságnak kétségei voltak azzal kapcsolatban, hogy az akkori legfelsőbb tanács¹⁰ 1991. január 31-i, a család- és utóneveknek a Litván

6 | A Litván Köztársaság alkotmánya (Žin., 1992, 33-1014. sz.; 1996, 64-1501. sz., 122-2863. sz.; 2002, 65-2629. sz.; 2003, 14-540. sz., 32-1315. sz., 32-1316. sz.; 2004, 111-1423. sz., 111-4124. sz.; 2006, 48-1701. sz; TAR, 2019-04-02, 5330. sz.).

7 | A hivatalos nyelv elvét az alkotmány egyetlen rendelkezése rögzíti; „ezen elv meglétének megállapításához az e rendelkezésre való hivatkozáson túl semmi másra nincs szükség”. E. Kūris. Konstituciniai principai ir Konstitucijos tekstas (*Alkotmányos elvek és az alkotmány szövege*) (2). *Jurisprudencija (Ítélezési gyakorlat)*, 2002, 24. kötet (16), 59. o.

8 | Az alkotmánybíróság 2007. május 5-i határozata (Žin., 2007, 52-2025. sz.) és a 2014. február 27-i határozat (TAR, 2014-02-28, 2336. sz.).

9 | Žin., 1999, 90-2662. sz.

10 | Más néven: Reconstituent Seimas (1990–1992); jelenleg: Seimas, a Litván Köztársaság parlamentje.

Köztársaság állampolgárainak útlevelebe való bejegyzéséről szóló határozatában¹¹ szereplő azon rendelkezés, amely szerint a Litván Köztársaság nem litván nemzetiségű állampolgárainak család- és utóneveit is litván betűkkel kell kiírni, összeegyeztethető-e többek között az alkotmánynak az egyén magánélethez való jogát rögzítő 22. cikkével, a személyek közötti egyenlőség alkotmányos elvét rögzítő 29. cikkével, valamint az etnikai közösségekhez tartozó állampolgároknak többek között a nyelvük előmozdításához való jogát biztosító 37. cikkével.

E rendelkezés alkotmányosságának vizsgálata során az alkotmánybíróság hangsúlyozta a hivatalos nyelvnek az alkotmányban rögzített státuszából eredő jelentőségét, nevezetesen azt, hogy a hivatalos nyelv fenntartja a nemzet identitását, hozzájárul a polgári nemzet integrációjához, továbbá biztosítja a nemzeti szuverenitás kifejezését, az állam integritását és oszthatatlanságát, valamint az állami és önkormányzati szervek megfelelő működését, emellett pedig a állampolgárok egyenlősége tekintetében is fontos biztosítékokat nyújt azáltal, hogy valamennyi állampolgár számára lehetővé teszi az állami és önkormányzati szervekkel való, azonos feltételek melletti kapcsolattartást, valamint a jogaik gyakorlását és jogos érdekeik érvényesítését.

Ezen alkotmánybírási ügyben az alkotmánybíróság azt is kiemelte, hogy a hivatalos nyelv e státuszából fakadóan a jogalkotónak törvényben kell megállapítania, hogy miként biztosítja e nyelv közéletben történő használatát, és intézkedéseket kell hoznia a nyelv védelmére.

Az alkotmánybíróság e határozatából tehát az következik, hogy **a hivatalos nyelv alkotmányos státusza azt jelenti, hogy kizárólag a litván közéletben kötelező a litván nyelv használata.** Az alkotmánybíróság szerint a litván nyelv használata a közsféra következő területein kötelező: valamennyi állami és önkormányzati intézmény, a litvániai székhelyű valamennyi szerv, vállalkozás és szervezet; a törvényeket és egyéb jogszabályokat a hivatalos nyelven kell közzétenni; az irodai munka, a könyvelés, a beszámolók és a pénzügyi dokumentumok készítése litván nyelven zajlik; az állami és önkormányzati intézményeknek, szervezeteknek, vállalkozásoknak és szervezeteknek

11 | Az említett határozatot hatályon kívül helyezte a Litván Köztársaságnak az egyén család- és utónevének iratokba való bejegyzéséről szóló XIV-903. számú, a Seimas által 2022. január 18-án elfogadott törvénye, amely 2022. május 1-jén lép hatályba (az említett törvény végrehajtási jogszabályainak előkészítésére vonatkozó kivétel fenntartásával). A Seimas egyik képviselőcsoportja 2022. január 20-án kérelmet nyújtott be az alkotmánybírósághoz az említett határozat egyes rendelkezéseinek az alkotmánnyal (nevezetesen a 14. és 29. cikkével) való összeegyeztethetőségével kapcsolatban.

a hivatalos nyelven kell kapcsolatot tartaniuk egymással. Hangsúlyozni kell azonban, hogy az élet más területein az egyének szabadon használhatják a számukra elfogadható bármely nyelvet.

A fent említett 1999. október 21-i határozatában az alkotmánybíróság az etnikai csoportokhoz tartozó állampolgárok tekintetében megállapította, hogy az, hogy a litván állampolgárok útlevelében a bejegyzések a hivatalos nyelven szerepelnek, nem jelenti a különböző etnikai csoportokhoz tartozó állampolgárok azon jogának megtagadását, hogy család- és utónevüket bármely más nyelven írják, amennyiben ez nem érinti a hivatalos nyelv használatának törvényben meghatározott körét. Az említett határozat ezenfelül arra is rámutatott, hogy a Litván Köztársaság állampolgárainak útlevele az egyén és az állam közötti tartós jogviszonyt, azaz az egyén állampolgárságát igazoló hivatalos okmány, és az állampolgársági jogviszonyok az állam közeleti szférájába tartoznak, ezért az alkotmánybíróság szerint az állampolgárok útlevelében az egyén család- és utónevét a hivatalos nyelven kell feltüntetni. Ellenkező esetben megsértenék a hivatalos nyelv alkotmányos státuszát.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a különböző nemzeti kisebbségekhez (csoportokhoz) tartozó állampolgárok személyneveinek a litván állampolgárok útlevelébe bejegyzésével kapcsolatos kérdések régóta érzékeny társadalmi viták tárgyát képezik, és az alkotmánybíróság a fent említett 1999. október 21-i határozatban foglalt rendelkezések számos értelmezése során vizsgálta azokat és/vagy törekedett a további tisztázásukra.

Az 1999. október 21-i határozat rendelkezéseinek értelmezése során – beleértve azt a rendelkezést is, amely szerint az állampolgárok útlevelében a család- és utónevet a hivatalos nyelven kell feltüntetni – a további bejegyzések litván állampolgárok útlevelébe való felvételének lehetőségével, azaz az etnikai csoportokhoz tartozó személyek nevének nem litván betűkkel és a litván nyelvtani szabályoknak nem megfelelő formában való bejegyzésével kapcsolatos kérdés felmerülésekor az alkotmánybíróság a **2009. november 6-i határozatában** különösen fontos következtetésre jutott, amely szerint ha a litván állampolgár útlevelében sor került a személy család- és utónevének a hivatalos nyelven való bejegyzésére, az egyén kérelmére ugyanezen nevek más, nem litván betűkkel és a litván nyelvtani szabályoknak nem megfelelő formában is bejegyezhetők ugyanazon útlevelel „egyéb bejegyzések” rovatába. Ilyen esetekben az alkotmánybíróság szerint nincs alapja azon állításnak, amely szerint ezáltal figyelmen kívül hagynák az alkotmányból eredő azon követelményeket, amelyek szerint „az állampolgár útlevelében a személy család- és utónevét a hivatalos nyelven kell feltüntetni”, és az állam közeletében a hivatalos nyelvet kell használni.

Az alkotmánybíróság 2009. november 6-i határozata ezért különös jelentőséggel bír az Európai Unión belüli többnyelvűség előmozdítása és a nyelvi sokszínűség elősegítése szempontjából; ez a határozat tisztázta, hogy a litván állampolgárok útlevelébe egyéb bejegyzések is felvehetők, így az etnikai csoportokhoz tartozó személyek nevei nem litván betűkkel és a litván nyelvtani szabályoknak nem megfelelő formában is beírhatók. A fent említett határozat tehát nemcsak a többnyelvűséget segíti elő a személyek e csoportjai tekintetében, hanem (jóllehet némileg korlátozottan) az anyanyelvük Litvánia közeletében való használatának feltételeit is megteremti.

Egy ilyen ösztönzés emellett arra vonatkozó lehetőségként is felfogható, hogy (a jogalkotó a mérlegelési jogkörében vagy az általa felhatalmazott különleges állami intézmény nevében) **a család- és utónevek litván állampolgárok útlevelébe való, litván betűkkel és a litván kiejtésnek megfelelő bejegyzésére vonatkozó szabályoktól eltérő szabályokat állapítsanak meg** (nevezetesen, hogy a nem litván család- és utónevek nemcsak a litván ábécé betűit, hanem más, kizárólag a latin ábécén alapuló írásjegyeket használva is írhatók);¹² ennek során azonban figyelembe kell venni a litván mint hivatalos nyelv védelmének alkotmányos követelményét.

Ezzel a lehetőséggel az alkotmánybíróság a **2014. február 27-i határozatában** foglalkozott, amely határozat emellett az 1999. október 21-i határozat azon rendelkezéseit is értelmezte, amelyek a személynevek litván állampolgárok útlevelébe való bejegyzésére vonatkoztak, és egyúttal tovább vizsgálta a litván írásjegyek kérdését és a használatukkal kapcsolatos szempontokat.

Az alkotmánybíróság **2006. május 10-i határozatából** a kisebbségi nyelvek használatával kapcsolatos másik helyzet rajzolódik ki. Ez az ügy egy azzal kapcsolatos kérdést vetett fel, hogy a Litván Köztársaság állampolgárainak bizonyos csoportjai az említett nyelveket használják a népszavazáshoz való alkotmányos joguk gyakorlása során. Az alkotmánybíróság azt vizsgálta, hogy a Litván Köztársaság központi választási bizottságról szóló törvényének a kérelmező által vitatott rendelkezése – amelynek az előírása szerint a népszavazási szavazólapokat a hivatalos nyelven, valamint az önkormányzat területén hagyományosan jelentős számban élő nemzeti kisebbség nyelvén készített

12 | Meg kell jegyezni, hogy ezen írásmód továbbra is heves vitákat vált ki a politikusok, a különböző szakértők, a nyelvészek és a jogászok körében, valamint általában a társadalomban. Ezen túlmenően nézeteltérések merülnek fel például a helységnevek írásával kapcsolatban is.

fordításban kell kinyomtatni – megfelel-e az alkotmány 14. és 29. cikkének.¹³ Ebben az összefüggésben meg kell jegyezni, hogy – amint azt a Seimas (a Litván Köztársaság parlamentje) egyik képviselőcsoportja az említett alkotmányjogi ügyben benyújtott kérelmének alátámasztására előadta – Litvánia hagyományosan a lengyel és orosz nyelvet beszélő jelentős nemzeti kisebbségekkel rendelkezik.¹⁴

Az alkotmánybíróság, miután a fent említett határozatban hangsúlyozta, hogy a hivatalos nyelv az állampolgárok állami irányításban való teljes körű részvételének (és valamennyi állampolgár népszavazáshoz való alkotmányos joga gyakorlásának) előfeltétele és szükséges feltétele, megerősítette azon korábbi álláspontját, amely szerint Litvánia közeletén kívül az egyének számára elfogadható bármely nyelv használható, és rámutatott arra, hogy „a hivatalos dokumentumok hivatalos nyelven történő megfogalmazása nem sérti a nemzeti kisebbségekhez tartozó polgárok azon jogát, hogy bármely más nyelven írjanak, olvassanak és beszéljenek, amennyiben ez nem érinti a hivatalos nyelv használatának az alkotmány által meghatározott körét”.

Következésképpen az alkotmánybíróság ebben a határozatban kifejezetten hangsúlyozta, hogy a népszavazási szavazólapokat kizárólag a hivatalos, litván nyelven kell kinyomtatni. Ellenkező esetben az alkotmánybíróság megállapítása szerint figyelmen kívül hagynák a hivatalos nyelv alkotmányos koncepcióját, amely a nemzeti jelentőségű döntések meghozatalakor egyértelműen feltételezi a hivatalos nyelv használatát, ezáltal pedig sérülne az alkotmány 14. cikke.

Az alkotmánybíróság ugyanakkor nem tett olyan megállapítást, amely szerint a központi választási bizottságról szóló törvény szóban forgó rendelkezése ellentétes lenne az

13 | A központi választási bizottságról szóló törvény (2003. április 10-i változat; Žin., 2003, 38-1737. sz.) 3. cikke (6) bekezdésének rendelkezései a népszavazási szavazólapok hivatalos nyelven történő nyomtatásáról és a település területén hagyományosan jelentős számban élő nemzeti kisebbség nyelvén készült fordításáról: „A népszavazások lebonyolításakor [...] a központi választási bizottság [...] (5) gondoskodik a szavazólapok kiegészítő nyomtatásáról a Litván Köztársaság nemzetközi szervezetekben való részvételéről szóló népszavazás esetén. Az ilyen szavazólapoknak a népszavazási szavazólap állami nyelven íródott szövege mellett a település területén hagyományosan jelentős számban élő nemzeti kisebbség nyelvén készült fordítást is tartalmaznia kell. Ezeket a szavazólapokat kell használni azokban a népszavazási körzetekben, amelyekben hagyományosan jelentős számú nemzeti kisebbség él, valamint a városi és körzeti postahivatalokban történő szavazáskor”.

14 | A litván statisztikai hivatal szerint az etnikai közösségek főként Litvánia délkeleti részének bizonyos területein, így Vilnius kerületében, Švenčionysban, Švenčionėliaiban, Visaginasban, Trakai kerületében, valamint Klaipėdában koncentrálódnak.

alkotmány 29. cikkével. Ebben az ügyben az alkotmánybíróság különösen azt állapította meg, hogy a hivatalos nyelv alkotmányban való rögzítése, a hivatalos nyelv alkotmányos jelentőségének figyelembevételére vonatkozó követelmény, többek között a nemzeti jelentőségű döntések meghozatalakor, nem értelmezhető a nemzeti kisebbségek jogainak megsértéseként. Ellenkezőleg, a már említetteknek megfelelően a hivatalos nyelv ismerete biztosítja az állam valamennyi polgárának egyenlőségét.

Az alkotmánybíróság ítélkezési gyakorlatának áttekintése így egyértelműen két tendenciát mutat: az alkotmánybíróság egyrészt védi a litván mint hivatalos nyelv alkotmányos státuszát azzal, hogy hangsúlyozza a Litván Köztársaság valamennyi állampolgárának azon egyetemes kötelezettségét (függetlenül az etnikai származásától vagy nemzeti kisebbséghez való tartozásától stb.), hogy a litván állam közéletében a litván nyelvet használja; másrészt nem enged meg olyan értelmezést, amely szerint a hivatalos nyelv alkotmányos jelentősége sértené a nemzeti kisebbségek jogait. Ezt a tendenciát szemlélteti például az, hogy amennyiben egy litván állampolgár útlevelébe bejegyezték a hivatalos nyelven a személy család- és utónevét, egyéni kérelemre az útlevél egyéb bejegyzéseket tartalmazó rovatában a személy család- és utóneve más, nem litván betűkkel és a litván nyelvtani szabályoknak nem megfelelő formában is bejegyezhető.

Megállapítható tehát, hogy az alkotmánybíróság amellett, hogy biztosította Litvániában a hivatalos nyelvnek a közélet különböző területein való használatát (például a személyneveknek a Litván Köztársaság állampolgárainak útlevelébe való bejegyzése és a népszavazáshoz való alkotmányos jog e személyek általi gyakorlása területén), miközben védte és fenntartotta a hivatalos nyelv alkotmányos státuszát, egyúttal a Litván Köztársaság valamennyi állampolgárának egyenlőségét is biztosította, hangsúlyozva, hogy az állam közéletében a hivatalos nyelv ismeretének követelménye különbségtétel nélkül valamennyi állampolgárra alkalmazandó, függetlenül például attól, hogy valamely nemzeti kisebbséghez tartozik-e, vagy sem. Így az alkotmánybíróság igyekszik egyensúlyt teremteni a közélet és más szférák, például az egyes nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek magánélete között annak érdekében, hogy megfelelő egyensúlyi helyzetet hozzon létre az ellentétes érdekek között, ezáltal biztosítva többek között azt, hogy ne sérüljenek a nemzeti kisebbségek jogai, beleértve annak lehetőségét is, hogy az anyanyelvüket használják az állami közéleten kívüli területeken (valamint az állam közéletében is, az alkotmánybíróság ítélkezési gyakorlata által megengedett mértékben). E biztosítékoknak részletesebb elemzés tárgyát kell képezniük.

II. A hivatalos nyelvtől eltérő nyelvek használatának garantálása szempontjából fontos alkotmányos biztosítékok

A kisebbségi és idegen nyelvek használatához közvetlenül kapcsolódó más alkotmányos biztosítékok szintén fontosak a nemzeti kisebbségek és a Litvániában egyre nagyobb számban élő külföldi állampolgárok jogainak védelme szempontjából.

Az alkotmánynak „A személyek és az állam” című II. fejezete például meghatározza azokat az emberi jogokat, amelyeket a Litván Köztársaság joghatósága alá tartozó területeken valamennyi személy számára biztosítani kell (bizonyos kivételekkel, amilyen például az alkotmány 32. cikke, amely többek között biztosítja az állampolgárok számára Litvánia szabad elhagyásának jogát, és megtiltja, hogy az állampolgárokat megakadályozzák a Litvániába való visszatérésben, vagy az alkotmány 33. és 34. cikke, amelyek bizonyos politikai jogokat biztosítanak az állampolgárok számára, beleértve az állam irányításában való részvétel jogát és a választójogot is). Az említett fejezetben szereplő 37. cikk különösen fontos rendelkezést tartalmaz, amely feltételezi a nemzeti kisebbségek jogainak védelmét és tiszteletben tartását, és kimondja, hogy „az etnikai közösségekhez tartozó állampolgároknak joguk van a nyelvük, a kultúrájuk és a szokásaik ápolásához”.

E rendelkezés értelmezésekor az alkotmánybíróság az 1999. október 21-i határozatában korábban már megállapította, hogy ez az alkotmányos rendelkezés biztosítja az etnikai identitás, a kulturális folytonosság és a nemzeti önkifejezés megőrzését a Litvánia területén élő valamennyi etnikai közösség számára.

Meg kell továbbá jegyezni, hogy az alkotmány 37. cikkének fent említett rendelkezése kétségtelenül az alkotmányban foglalt emberi jogok és szabadságok olyan koncepcióját biztosítja, ahol az egyik személy jogai és szabadságai párhuzamosan élnek együtt más személyek jogaival és szabadságaival,¹⁵ mivel az alkotmányban rögzített emberi jogok és szabadságok egyetlen összefüggő rendszert alkotnak.¹⁶ Ennek megfelelően a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogai az említett alkotmány által biztosított emberi jogi keret szerves részét képezik.

Bár az alkotmány preambuluma hangsúlyozza, hogy a litván nemzet a nemzeti összetartozás Litvániában történő előmozdítása érdekében elfogadja és kihirdeti az

15 | Az alkotmánybíróság 2004. december 29-i határozata (Žin., 2005, 1-7. sz.).

16 | Uo.

alkotmányt, azt is meg kell jegyezni, hogy az alkotmánybíróság korábban rámutatott arra, hogy a nemzeti összetartozás, és ennek megfelelően a Litvánia nemzeti kisebbségeivel való harmonikus együttélés előmozdítása a litván állam történelmi hagyományát képezi.

A litván állampolgárságról szóló 2006. november 13-i határozatában az alkotmánybíróság korábban hangsúlyozta a litván nemzet és a Litvánia területén élő más etnikai közösségek békés egymás mellett élését, valamint a különböző nemzetekhez tartozó emberek iránti kölcsönös türelmet és toleranciát: „... Litvánia területén hosszú ideje nem litvánok – más etnikai nemzetekhez tartozó személyek – is élnek. Ők a litvánokkal együtt hozták létre és védtek meg a litván államot, gondoskodtak annak jövőjéről. Így a litván nemzet történelmi modellje hosszú ideje a litván nemzet és a Litvánia területén élő más etnikai közösségek békés egymás mellett élésén, valamint a különböző nemzetekhez tartozó emberek egymás iránti türelmén és toleranciáján alapul [...]”.

Az ilyen – a nyelvhasználat szempontjából is fontos – tolerancia előfeltétele az alkotmány 29. cikkében rögzített egyenlőség elve, amely biztosítja a személyek közötti hátrányos megkülönböztetés tilalmát. Bár az alkotmány szövege (a 29. cikk második bekezdése) meghatározza, hogy milyen alapokon nem tehető hátrányos megkülönböztetés (lásd ehhez hasonlóan: az Európai Unió hátrányos megkülönböztetés tilalmára vonatkozó jogszabályai¹⁷), e lista nem kimerítő jellegű,¹⁸ ezért az alkotmánybíróság az ítélkezési gyakorlatában egyértelművé tette, hogy az alkotmány lényegében semmilyen alapon nem engedi meg a hátrányos megkülönböztetést. Az alkotmány 29. cikke tiltja a nyelv alapján történő hátrányos megkülönböztetést (a nyelvi alapú hátrányos megkülönböztetés tilalmára az alkotmány 29. cikkének második bekezdése kifejezetten utal).¹⁹

17 | Kézikönyv az európai megkülönböztetésmentességi jogról, 2018. évi kiadás, <https://op.europa.eu/hu/publication-detail/-/publication/494aec98-2803-11e8-ac73-01aa75ed71a1>.

18 | Az alkotmány 29. cikkének második bekezdése a következőket mondja ki: „A személyek jogai nem korlátozhatók, és senki sem részesülhet kiváltságokban a nem, faj, nemzetiség, nyelv, származás, társadalmi helyzet, hit, meggyőződés vagy vélemény alapján”.

19 | Az alkotmánybíróság 1995. január 24-i állásfoglalása (Žin., 1995, 9-199. sz.). Amint azt továbbá az alkotmánybíróság 2017. december 19-i határozata kimondja: „A nem, faj, nemzetiség, nyelven, származáson, társadalmi helyzeten, valláson, meggyőződésen vagy véleményen alapuló hátrányos megkülönböztetés tilalmát, amely az alkotmánynak a személyek közötti egyenlőség elvét rögzítő 29. cikkéből fakad, szintén az emberi méltóság alkotmányos védelme egyik elemének kell tekinteni”.

Említést kell tenni arról, hogy az alkotmánybíróság 2004. december 13-i határozata rámutat arra, hogy az állampolgárokkal szemben nem tehető hátrányos megkülönböztetés, ahogyan semmilyen kiváltság sem biztosítható számukra az alkotmány 29. cikkének második bekezdésében *expressis verbis* meghatározott indokok alapján vagy bármilyen más, az alkotmány által nem igazolt alapon.

Ebben az összefüggésben meg kell jegyezni azt is, hogy az Európai Unió Alapjogi Chartájának 21. cikke szintén tiltja a nem, faj, szín, etnikai vagy társadalmi származás, genetikai tulajdonság, nyelv, vallás vagy meggyőződés, politikai vagy más vélemény, nemzeti kisebbséghez tartozás, vagyoni helyzet, születés, fogyatékoság, kor vagy szexuális irányultság alapján történő megkülönböztetést. Szintén tiltja a – többek között a nyelv alapján történő – hátrányos megkülönböztetést az ENSZ által 1966-ban elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, amelynek 26. cikke úgy rendelkezik, hogy a törvény előtt minden személy egyenlő és a faj, szín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy egyéb vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy más helyzet alapján történő minden megkülönböztetés nélkül joga van egyenlő törvényes védelemre. Meg kell jegyezni, hogy a Litván Köztársaság ezen egyetemes nemzetközi szerződés részes állama, ezért annak rendelkezései kötelezőek rá nézve.

Ezen túlmenően a személyek közötti egyenlőség és megkülönböztetésmentesség biztosítása, valamint a hivatalos nyelv elve, a kisebbségek jogainak védelme és az idegen nyelvek használata közötti egyensúly garantálása érdekében különös jelentőséggel rendelkeznek az alkotmányban meghatározott bizonyos konkrét eljárási biztosítékok.

Az alkotmány „Alkotmánybíróság” című IX. fejezete például az igazságszolgáltatási rendszer alkotmányos alapjairól szól. Az említett fejezetben szereplő 117. cikk második bekezdése úgy rendelkezik, hogy „a Litván Köztársaságban a bírósági eljárásokat a hivatalos nyelven kell lefolytatni”, míg e cikk harmadik bekezdése megállapítja, hogy „a litván nyelvet nem beszélő személyek számára biztosítani kell az ahhoz való jogot, hogy tolmács segítségével vegyenek részt a nyomozásban és a bírósági eljárásban”.

Bár az alkotmánybíróság ítélezési gyakorlata egyelőre nem tisztázta a tolmács igénybevételéhez való jog tartalmát abban az esetben, ha egy személy nem érti vagy nem beszél a hivatalos – litván – nyelvet, amelyet a bírósági szakasz előtti nyomozás vagy a bírósági eljárás során használnak, az minden kétségen felül áll, hogy a fent említett litván alkotmányos rendelkezés biztosítja a kisebbségi és idegen nyelvek meghatározott területeken való használatának lehetőségét többek között a hivatalos nyelvre történő tolmácsolásnak a nyomozás vagy a bírósági eljárás során történő biztosítása révén.

Összefoglalva megállapítható, hogy az alkotmányban rögzített értékek közötti egyensúly fenntartásával, valamint az alkotmány egységes jogszabályként (az alkotmány 6. cikke) való értelmezésével – nemcsak a nyelvi értelmezés, hanem emellett mindenekelőtt az alkotmány rendszerszintű értelmezése alapján – az alkotmánybíróság a konkrét alkotmányos ügyekben nemcsak a litván nyelv hivatalos nyelvi státuszát és az e státusból eredő biztosítékokat védi, hanem emellett az egyének, köztük a nemzeti kisebbségekhez tartozó vagy Litvániában tartózkodó külföldi állampolgárok jogait is előmozdítja. A többnyelvűség előmozdítása és a nyelvi sokszínűség tiszteletben tartása különösen fontos értékeket képeznek, amelyek mind a személyek közötti, alkotmányban rögzített egyenlőség biztosításához, mind a társadalmi tolerancia előmozdításához és a Litvániában élő személyek békés egymás mellett élésének elősegítéséhez szükségesek.

Következtetések

A litván mint hivatalos nyelv különleges védelmének forrása az alkotmány (14. cikk) és a vonatkozó alkotmánybírósági ítélezési gyakorlat, amelyek egyúttal biztosítják is e védelmet. Az alkotmánybíróság emellett, hogy védi és biztosítja a hivatalos nyelv – vagyis az alkotmány értelmében a litván nyelv – státuszát, egyúttal arról is gondoskodik, hogy ne sérüljön a Litvániában élő nemzeti kisebbségeknek a nyelvük, kultúrájuk és szokásaik ápolásához való joga (az alkotmány 37. cikke), azáltal, hogy tisztázza az említett más nyelvek Litvániában történő használatának garantálásához fontos alkotmányos biztosítékokat. Ítélezési gyakorlatában az alkotmánybíróság egyértelműen kimondta, hogy ez az alkotmányos rendelkezés biztosítja a Litvánia területén élő valamennyi etnikai közösség etnikai identitásának, kulturális folytonosságának és nemzeti önkifejezésének fenntartását, ugyanakkor hangsúlyozza a litván nemzet és a Litvánia területén élő más etnikai közösségek békés egymás mellett élését, valamint a különböző nemzetekhez tartozó emberek egymással szembeni kölcsönös türelmét és toleranciáját.

A kisebbségi és idegen nyelvek használatának a hivatalos nyelv státuszával kapcsolatos, a jelen cikkben tárgyalt alkotmányos biztosítékai különösen az alkotmány 29. cikkében foglalt, a személyek nyelvi alapon történő megkülönböztetésmentességének biztosítékát, valamint a 117. cikk harmadik bekezdésében rögzített, a litván nyelvet nem beszélő személyek ahhoz való jogának biztosítékát foglalják magukban, hogy tolmács igénybevételével részt vegyenek a nyomozásban és a bírósági eljárásokban.

Az etnikai csoportokhoz tartozó állampolgárok személynevének a litván állampolgárok útlevelébe való bejegyzése tekintetében meg kell jegyezni, hogy bár az alkotmánybíróság

ítélkezési gyakorlatában továbbra is jelentős különbség mutatkozik a hivatalos nyelvnek a litván közéletben, illetve az egyének magánéletében történő használata között, különösen fontos annak hangsúlyozása, hogy az útlevelemben a hivatalos nyelven történő bejegyzés mindazonáltal kiegészíthető az egyén család- és utónevének a személy anyanyelvén történő, az egyéb bejegyzésekre szolgáló rovatba való bejegyzésével. Ez az alkotmányos biztosíték rendkívül fontos a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára, mivel kérésükre a család- és utónevük más, nem litván írásjegyekkel és a litván nyelvtani szabályoknak nem megfelelő formában is írható a hivatalos dokumentumokban. Arra is rá kell mutatni, hogy az alkotmánybíróság több alkalommal megállapította, hogy „a hivatalos dokumentumok hivatalos nyelven történő megfogalmazása nem sérti a nemzeti kisebbségekhez tartozó polgárok azon jogát, hogy bármely más nyelven írjanak, olvassanak és beszéljenek, amennyiben ez nem érinti a hivatalos nyelv használatának az alkotmány által meghatározott körét”.

Így a hivatalos nyelv alkotmányban való rögzítése, valamint az a követelmény, amely szerint a hivatalos nyelv alkotmányos jelentőségét figyelembe kell venni többek között a nemzeti jelentőségű döntések meghozatalakor, nem értelmezhető úgy, hogy az sérti a litvániai nemzeti kisebbségek jogait. Ezzel szemben az alkotmánybíróság szerint a Litván Köztársaság valamennyi állampolgárára vonatkozó, a hivatalos nyelv ismeretére és közéletben való használatára vonatkozó követelmény egységes alkalmazása biztosítja valamennyi állampolgár egyenlőségét.

Mivel a hivatalos nyelv elve nem tiltja más elfogadható nyelv használatát Litvánia közéletén kívül, és az ilyen használatot más alkotmányos rendelkezések is részletezik (például az alkotmány 21. cikke, amely a második bekezdésében biztosítja többek között az emberi méltóság védelmét, valamint a 22. cikke, amely az egyén magánélethez való jogát rögzíti), jelentős lehetőségek rejlenek a hivatalos nyelv alkotmányos státuszának az alkotmánybíróság ítélkezési gyakorlata általi további értelmezésében, mindeközben előmozdítva az államon belüli többnyelvűség és nyelvi sokszínűség tiszteletben tartását, mivel a litván társadalom mint pluralista demokrácia elismeri mind az európai uniós jogot, mind az Európai Unió Bíróságának e jogot értelmező ítéleteit.²⁰

20 | Lásd többek között: az alkotmánybíróság 2019. január 11-i és 2019. november 8-i határozata.

A többnyelvű uniós jog a magyar bírói joggyakorlatban

— Somssich Réka

Prof. Somssich Réka, egyetemi tanár a budapesti ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, ahol 2001 óta oktat európai uniós jogot és nemzetközi magánjogot. Korábban 13 évig dolgozott az Igazságügyi Minisztériumban mint középvezető. Ez idő alatt többek között koordinálta Magyarország csatlakozásával összefüggésben az uniós joganyag magyar nyelvre fordítását, majd 2004 és 2010 között a magyar kormány képviselőjét látta el az Európai Unió Bírósága előtt. Fő kutatási területe a többnyelvű jogalkotás, jogharmonizáció.

Valóban össze kell-e hasonlítaniuk a végső fokon eljáró nemzeti bíróságoknak az uniós jog (összes) egyformán hiteles nyelvi változatát, amikor azt mérlegelik, hogy egy uniós jogi előírás értelme minden észszerű kétséget kizáróan megállapítható-e? – teszi fel a kérdést Michal Bobek egyik utolsó főtanácsnoki indítványában, amelyben az általa alvó oroszlanhoz hasonlított CILFIT kritériumok újragondolására tett javaslatot a Bíróságnak.¹ Az egyre inkább többnyelvű uniós jog rendszerében egyre nehezebben megvalósítható elvárás jelentőségére a főtanácsnok már kinevezését jóval megelőzően, egy 2008-ból való írásában egyértelműen rámutatott, amikor is úgy fogalmazott, hogy a tagállami bírókról az őket terhelő kötelezettségek fényében egyfajta dworkini értelemben vett európai Herkules bíró képe rajzolódik ki, aki nemcsak a vonatkozó nemzeti, hanem az európai joganyagot is kiválóan ismeri, azt hivatalból alkalmazza, több nyelven olvas jogszabályokat, melyek értelmezése során könnyedén alkalmazza a jogösszehasonlítás módszerét, és tisztában van az európai jogalkotói szándékkal is.²

A tagállami jogalkalmazók nyilvánvalóan nem bírhatnak ezeknek a képességeknek az összességével, és objektív okokból sem tudják értelmezési tevékenységük során valamennyi hivatalos nyelv összevetését elvégezni, hiszen a legpoliglottabb bíró sem ismerhet saját anyanyelvén kívül még 23 nyelvet úgy, hogy azon komoly jogi, szakmai szövegeket olvasson. Ez egy illúzió volna. Ugyanakkor az uniós jogszabályok többnyelvűségére és azok tanulmányozásának lehetőségére mégsem elsősorban teherként kell tekintenünk, hanem inkább úgy, mint az uniós jogértelmezés során egyfajta adottságra. Adottságra, hiszen a Bíróság joggyakorlata nem csak a felsőbbbíróságoktól várja el a többnyelvűségre tekintettel való értelmezést, hanem elvi éllal mondja ki, hogy „egy uniós jogi rendelkezés valamely nyelvi változatának megfogalmazása nem szolgálhat e rendelkezés értelmezésének kizárólagos alapjául, illetve e tekintetben nem élvezhet elsőbbséget más nyelvi változatokkal szemben”³. Ekként tehát a többi nyelvi változatra történő kitekintés egyfajta általános követelményként is megjelenik, hiszen egy véletlen szövegezési, fordítási hiba szükségszerű kiküszöböléséhez elengedhetetlen bármely nemzeti jogalkotó számára.

1 | Lásd: Bobek főtanácsnok *Conorzio Italian Management és Catania Multiservizi ügyre vonatkozó indítványa* (C-561/19, [EU:C:2021:291](#), 1. pont).

2 | Bobek, Michal: On the Application of European Law in (Not Only) the Courts of the New Member States: 'Don't Do as I Say'? *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, 2007–2008., 1. o.

3 | Lásd legutóbb: GSV ítélet (C-74/13, [EU:C:2014:243](#), 27. pont).

Az is bizonyos, hogy az idegen nyelvű szövegek tanulmányozása a különböző nyelvi háttérű és környezetű tagállamokban működő bírák számára más és más volumenű feladat. Könnyebben fog bele egy olyan jogalkalmazó, aki egy eleve több hivatalos nyelvel rendelkező tagállamban szocializálódott, vagy olyan országban nőtt fel és dolgozik, amelyben jellemző az idegen nyelvek magas fokú ismerete. Nem így van ez ugyanakkor azokban a tagállamokban, ahol az idegennyelv-tudás viszonylag alacsonyabb szinten áll.

Magyarország nemcsak, hogy egynyelvű ország, de egyúttal nyelvileg elszigetelt is, így a nyelvrokonság hiánya vagy annak nagyon távoli volta nem segíti az idegen nyelvek könnyű elsajátítását. Jóllehet egy 2019-es felmérés szerint a felsőbbéves gimnazista korosztálynak közel 70%-a tanul legalább két idegen nyelvet Magyarországon, amivel megelőzi az uniós átlagot,⁴ a 25–64 éves korosztály körében végzett 2016-os felmérés jóval szomorúbb képet mutat. E felmérés szerint Magyarország a 26. helyen állt a tekintetben, hogy a megkérdezettek a saját anyanyelvükön kívül legalább egy idegen nyelven tudnak-e kommunikálni.⁵

Mindennek fényében kell tehát azt vizsgálni, hogy a magyar bíróságok az uniós csatlakozás óta mennyiben éltek a nyelvi változatok összevetésének módszerével egy-egy uniós jogi rendelkezés értelmének tisztázásához. Bár a nyilvános bírósági adatbázisok segítségével azonosított ilyen ítéletek száma nem magas, hiszen összesen hat határozatra bukkanhatunk csak, ezek jelentősége nem alábecsülendő, sőt kifejezetten nagy horderejű kérdésekben foglaltak állást. A hat ítélet közül háromban a legfelsőbb bírói fórum, vagyis a Kúria mondta ki az utolsó szót, és olyan kérdésekben döntött a nyelvi változatok összevetésének módszerével, mint például egy irányelv közvetlen vertikális hatályának alkalmazásakor az irányelvi rendelkezés pontos tartalmának megállapítása, vagy a nemzeti jog és az uniós jog ütközésének egyértelmű rögzítése, illetve annak eldöntése, hogy egy kereskedőnek a vámeljárással szemben fel kellett volna-e ismernie a nyelvi változatok eltérését, és ebből következően annak helyes értelmezését.

Az alábbiakban ezt a három ügyet mutatjuk be röviden, alátámasztandó, hogy a nyelvi változatok összevetésén alapuló értelmezés élő és alkalmazott módszer a magyar bíróságok eljárásában.

4 | Lásd az Eurostat felmérését: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Foreign_language_learning_statistics.

5 | https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Foreign_language_skills_statistics

I. Nyelvi változatok összevetése irányelv közvetlen hatályának megállapításához

Egy irányelvi rendelkezés közvetlen hatályának biztosítása eleve nagy felelősséget ró a nemzeti jogalkalmazóra, hiszen ki kell mozdulnia a nemzeti jog világából, sőt félre kell tennie annak az irányelvvel ellentétes rendelkezését, mintegy felülbírálv a nemzeti jogalkotót. A pontos irányelvi tartalom megállapításában ilyenkor fontos szerep juthat más nyelvi változatok tanulmányozásának is. Ez történt egy 2015-ös, azóta gyakran referenciaként is hivatkozott ügyben. Az elvi bírósági határozatként is közzétett ítéletében⁶ a Kúriának végső soron abban kellett állást foglalnia, hogy hogyan oldja fel azt az ellentétet, ami a magyar Áfa. tv.⁷ 77. §-a és a HÉA irányelv⁸ 90. cikkének (1) bekezdése között húzódott. Az előbbi ugyanis az adó alapjának utólagos csökkentésére pusztán az ügylet érvénytelensége és hibás teljesítése jogcímén nyújtott lehetőséget, míg az utóbbi, amelynek az átültetését egyébként a magyar szabály célozta, az elállást, valamint a teljesítés megghiúsulását nevesítette e körben, mint az adóalap-csökkentés kötelező eseteit. A Kúria döntését megelőzte egy általa kezdeményezett előzetes döntéshozatali eljárás, amiben a Bíróság egyértelművé tette, hogy a vonatkozó irányelvi előírást úgy kell érteni, hogy annak ki kell terjednie minden olyan esetre, amikor az ügylet teljesítését követően az adóalany az ellenértéket részben vagy egészben nem kapja meg. Ennek a vizsgálatát ugyanakkor már a magyar bíróság feladatává tette.⁹ A Kúria számára egyértelmű volt, hogy az érvénytelenség egy sokkal szűkebb kategória, mint amire a 90. cikk (1) bekezdése utal. Ez utóbbi pontos értelmének tisztázásához azonban segítségül hívta az irányelv más nyelvi változatait. Ez azért is volt szükséges, mert az irányelv magyar nyelvű változata, a magyar jogban kötött „elállás” kifejezés használatával is egyfajta szűkebb tartalomra utalt, mint ami a Bíróság ítéletéből következett volna. A magyar jogalkalmazónak tehát azt kellett vizsgálnia, hogy a 90. cikk valójában nem csak az egyik fél akaratából történő, visszamenőleges hatályú megszüntetésre vonatkozik (elállás), hanem az olyan esetekre is, amelyek mindkét fél akaratát tükrözik (felbontás). Ehhez egy kétlépcsős vizsgálatot végzett: először a „nagy nyelvek” (francia, német, angol

6 | EBH 2015. K11.

7 | 2007. évi CXXVII. törvény az általános forgalmi adóról.

8 | A közös hozzáadottértékadó-rendszerről szóló, 2006. november 28-i 2006/112/EK tanácsi irányelv (HL 2006. L 347., 1. o.; helyesbítések: HL 2007., L 335., 60. o.; HL 2015. L 323., 31. o.).

9 | *Almos Agrárkülkereskedelmi ítélet* (C-337/13, [EU:C:2014:328](#)).

– ebben a sorrendben) figyelembevételével folytatott le egy részletesebb terminológiai elemzést,¹⁰ majd ennek következtetéseit támasztotta alá más nyelvek megoldásaival (lengyel, spanyol, finn, olasz, horvát).¹¹ Nem lehet véletlen, hogy a Kúria ítélete nem az angol változat bemutatásával kezd, hiszen láthatóan mind a francia, mind a német nyelvű szöveg sokkal inkább törekedett arra, hogy a szerződés megszűnésének eseteire vonatkozó kifejezések saját nemzeti jogukban található módozatait megfelelően lefedjék, és mindkét nyelv nem két, hanem három kifejezést használ.¹² Ezzel szemben az angol verzió – amely alapján minden bizonnyal a szintén csak két kifejezést alkalmazó magyar szöveg is készült – a jóval általánosabb cancellation és refusal terminusok kettősségével sokkal bizonytalanabb értelmezési szférát hagy a kontinentális jogi alapon gondolkodó jogász számára. A magyar felsőbbíróság a további öt nyelvi változattal megerősítve arra a következtetésre jutott, hogy a szabályozás magában foglalja mind az egyoldalú, mind pedig a mindkét fél akaratától függő szerződésmegszűnést, és ennek fényében alkalmazta az adóhatósággal szemben az irányelvi rendelkezést, a magyar előírást figyelmen kívül hagyva.

A Kúria fenti ítélete több szempontból is meghatározó érdemekkel bír. Nemcsak azért, mert jól láthatóan kiemelkedő szerepe volt a nyelvi változatok összevetésének az irányelvi rendelkezés pontos tartalmának megállapításában, hanem azért is, mert ehhez nagyobb számú (nyolc), a magyartól eltérő nyelvi változatot tudott érdemben értékelni, ami önmagában is figyelemre méltó. A felsőbbíróság észlelte továbbá azt is, hogy ebben az esetben kifejezetten nem az angol nyelvű szöveg lesz az, ami a mögöttes tartalom tisztázásához segítségül hívható, hanem inkább a kontinentális jogrendszerekhez tartozó jogok terminológiájából táplálkozó nyelvek tudnak érdemi pontosítással szolgálni.

II. A nyelvi eltérések jogalkalmazó általi feloldásának lehetetlensége

A nyelvi változatok közötti eltérések azonban nem mindig oldhatóak fel a nemzeti jogalkalmazó által, hiszen adott esetben magának az uniós jognak az elvei szabnak gátat

10 | Lásd az ítélet 26. pontját.

11 | Lásd az ítélet 27. pontját.

12 | A francia az *annulation*, *résiliation*, és *résolution*, valamint a német az *Annullierung*, *Rückgängigmachung*, *Auflösung* szavakat.

ennek. A Kúria egy 2019-es ítéletében¹³ például – helyesen – arra jutott, hogy a fordított vertikális közvetlen hatály tilalma nem teszi lehetővé a vonatkozó irányelv szerinti tágabb értelmezést az átültető jogszabályban szereplő szűkebb fogalommal szemben. A konkrét ügy tényállásában egy vontatmány lejárt műszaki dokumentumai miatt szabtak ki a magyar hatóságok határellenőrzés során bírságot. Az ügy felperese vitatta a bírság jogalapját, mivel a vonatkozó magyar jogszabály¹⁴ egyértelműen gépjárművek esetében tette lehetővé a bírság kiszabását érvénytelen műszaki okmányok miatt, a vontatmány pedig nem gépjármű, hanem a gépjárműhöz hasonlóan a jármű egyik fajtája. A másodfokú hatóság arra tekintettel hagyta helyben az elsőfokú hatóság által kiszabott bírságot, hogy bár a magyar jogszabály által végrehajtani kívánt uniós rendelet magyar nyelvű változata is a gépjármű kifejezést használja, annak angol változatából (*vehicle*) egyértelmű, hogy az uniós jogalkotó valamennyi járművet a hatálya alá kívánt érteni, így a vontatmányokat is. Hivatkozott továbbá arra, hogy az uniós rendelet háttérszabályának minősülő irányelv¹⁵ magyar nyelvű változata is egyértelműen a jármű kifejezést használja, és nem hagy kétséget a tekintetben, hogy jármű alatt a gépjárművet és a pótkocsit kell érteni. A felperes keresete nyomán eljáró Szegedi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság a hatóság határozatát megsemmisítette és kifejtette, hogy a közigazgatási bírság kiszabásának konkrét jogszabályi feltételeit az uniós jogra tekintettel kiterjesztően nem lehet értelmezni, a tagállami hatóság jogszerűen az ügyféllel szemben nem hivatkozhat arra, hogy a nemzeti jogalkotó nem megfelelően ültette át az irányelv rendelkezéseit. A fordított vertikális közvetlen hatály tilalma okán ugyanis a hatóság a magánféllel szemben közvetlenül uniós jogra igényt nem alapíthat.¹⁶ Ezt követően járt el felülvizsgálati eljárásban a Kúria, amely határozatának meghozatala során vizsgálta a nyelvi változatok tartalmát is. Megállapította, hogy mind a magyar jogszabály, amely a vonatkozó uniós rendeletet kívánta végrehajtani, mind a rendelet magyar változata a szűkebb, *gépjármű* kifejezést használja, míg az uniós rendelet más nyelvi változatai

13 | Kfv. 37.271/2019/4.

14 | A közúti árufuvarozáshoz, személyszállításhoz és a közúti közlekedéshez kapcsoló egyes rendelkezések megsértése esetén kiszabható bírságok összegéről, valamint a bírságolással összefüggő hatósági feladatokról szóló 156/2009. (VII. 29.) Korm. rendelet.

15 | Az Unió területén közlekedő haszonjárművek közlekedésre való alkalmasságának közúti műszaki ellenőrzéséről és a 2000/30/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről szóló, 2014. április 3-i 2014/47/EU európai parlamenti és tanácsi irányelv (HL 2014. L 127., 134. o.; helyesbítések: HL 2014. L 197., 87. o.; HL 2019. L 219., 77. o.).

16 | 11.K.27.735/2018/9.

vagy elhagyják a jelölést, vagy a tágabb jármű kifejezést alkalmazzák. A Kúria már nem csak az angol, hanem a francia nyelvi változatot is segítségül hívta. Lényegi elemnek azonban azt tekintette, hogy az uniós rendelet saját fogalmainak tartalommal való kitöltéséhez az irányelvek fogalommeghatározásait hívja fel, ez utóbbiak pedig mind angol, mind francia, mind pedig magyar nyelven egyértelműen járművekre, tehát a szélesebb kategóriára utalnak. Ahogyan tehát a Kúria rámutatott, a fogalomhasználat tekintetében tapasztalható eltérés az uniós jog hazai jogba való átültetése szempontjából bír jelentőséggel¹⁷ és bár a helyes értelmezés abba az irányba mutatott, hogy a bírság kiszabásának pótkocsik esetében is helye lenne, a Kúria hatályában fenntartotta az elsőfokú bíróság ítéletét arra hivatkozva, hogy nem megfelelően átültetett irányelvek rendelkezéseit a tagállamok hatóságai nem alkalmazhatják magánfelekkel szemben, azok hátrányára.

A felsőbbbíróság ítélete tehát egy olyan – a nemzeti jog és uniós jog közötti – nyelvi eltérésen alapuló tartalmi ellentmondásra mutatott rá, amit a jogalkalmazó már nem, csupán a jogalkotó tud kiiktatni a jövőre nézve. Döntése során ötvözni, sőt ütköztetnie kellett az uniós jog értelmezésének két elvét: a helyes tartalomnak a nyelvi változatok segítségével való megállapítását, valamint az irányelv fordított vertikális közvetlen hatályának tilalmát.

III. A különböző nyelvi változatok tanulmányozásának kötelezettsége vámeljáráspan

Az uniós jog hivatalos nyelvi változatai közötti eltérésre vonatkozó európai bírósági joggyakorlatot magyar bíróságok is gazdagították. Sőt az Európai Bíróság ítéletének komoly, egészen a Kúriáig eljutó utóélete volt. A C-74/13. sz. GSV ügyben¹⁸ a magyar hatóságok – az importőr bejelentésével ellentétben – egy olyan, egyébként dömpingvámval érintett tarifaszám alá soroltak egy üvegszövetet, amely tulajdonságait tekintve az abban szereplő leírásnak *(hálós szövet) megfelelt, de az elnevezésének (szitaszövet) nem. Ez az eltérés azonban csak a vámtarifa magyar nyelvű változatában jelent meg, más nyelveken – így az angol szövegben is – mind a leírás, mind az elevezés a hálós szövetre utalt. Ehhez képest a magyar nyelvű változat – amelyre igényét az importőr alapította – hálós szövethez*

17 | Lásd a 26. és 27. pontot.

18 | Hivatkozás a 3. lábjegyzetben.

társított kódja nem tartozott dömpingvám alá. A Debreceni Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság kérdésére az Európai Bíróság egyértelművé tette, hogy a tárgybeli nyelvi eltérés nem eredményezheti az említett termék adott kód alá történő tarifális besorolásának hatályon kívül helyezését, amely besorolást a vámhatóságok ugyanezen kód és az említett rendeletek valamennyi más nyelvi változata alapján végeztek el. Az ítélet ugyanakkor tartalmazott egyfajta különutas lehetőséget az így beszedett dömpingvámok vámhatóság általi esetleges visszatérítésére vagy elengedésére a Vámkódex 239. cikke alapján, amennyiben az ott meghatározott feltételek egyébként fennállnak.¹⁹ A felperes ezt követően, az Európai Bíróság ítéletére figyelemmel, elállt a keresetétől, és immár egy másik, ezúttal dömpingvám visszatérítés iránti kérelmet nyújtott be. Ez az ügy került végül két hatósági határozatot és egy bírósági ítéletet követően a Kúria elé. E második eljárásban tehát a hatóságoknak, majd utóbb a bíróságoknak már nem az egyértelmű nyelvi eltérések feloldásával kellett foglalkozniuk, hiszen ezt az Európai Bíróság megtette, hanem arról kellett döntenük, hogy az adott esetben fennállnak-e a visszatérítésnek alapot adó különleges körülmények, valamint, hogy az importőr részéről nem történt-e megtévesztés, vagy eljárása nem volt-e hanyag. Az eljárás során a felperes többek között azzal érvelt, hogy nemcsak az érintett tarifaszám mellett szerepelt a helytelen (és az általa importált terméknek nem megfelelő) magyar nyelvű kifejezés, hanem magát a dömpingvámot kiszabó rendeletben is, ezért nem feltételezhette alappal, hogy az fordítási hiba, mivel több jogforrásban is következetesen megjelent. Az ügyben az első- és másodfokon eljáró hatóságok elutasították a felperes kérelmét: a nyelvi változatok eltérését ugyan különleges, az Unió magatartására visszavezethető körülménynek tekintették, és megállapították, hogy a felperes részéről nem állt fenn megtévesztés, a felperes eljárását ugyanakkor hanyagnak minősítették. Ezt azzal támasztották alá, hogy a hibát tartalmazó jogszabály nem tekinthető bonyolultnak, valójában az Európai Unió Hivatalos Lapjában közzétett szövegek egyszerű olvasása elegendő kellett volna, hogy legyen a vámhatóságok által elkövetett hiba felfedéséhez. Jelentőséget tulajdonítottak továbbá annak is, hogy a felperes tapasztalt importőr volt, aki rendszeresen hozott be árukat harmadik országokból, ügyleteit, szerződéseit angol nyelven kötötte, az általa benyújtott angol nyelvű számlákon szereplő elnevezés megegyezik a dömpingvámmal érintett termék angol nyelvű tarifabesorolásával. Mindezek alapján a másodfokú hatóság arra jutott, hogy a felperes tisztában volt, vagy kellő körülmétekintés esetén tisztában kellett lennie az importált áru idegen nyelvű megnevezésével, és észlelnie kellett volna, hogy az antidömpingvám kivetéséről szóló rendelet magyar nyelvi változata hibás,

19 | Lásd az ítélet 52. pontját.

így figyelembe véve a Hivatalos Lapban közzétett szövegeket, lehetősége lett volna a helyes áruosztályozásra. A közigazgatási határozat felülvizsgálata során eljáró elsőfokú bíróság (Debreceni Törvényszék) nem osztotta a hatósági értelmezést, és teljesen más jelentőséget tulajdonított annak, hogy az uniós rendelet hiteles magyar nyelvű szövege egy, a felperes által importált terméktől teljesen eltérő elnevezést tartalmazott a dömpingvámval érintett körben. A bíróság az Alaptörvényből levezetetten jutott arra, hogy az, miszerint Magyarországon a magyar mint hivatalos nyelven megszóvegezett jogszabályok álljanak rendelkezésre, a jogállamiság egyik pillérét jelentő alapvető jog, amely a magyar anyanyelvű ügyintézőkkel, vezető tisztségviselőkkel rendelkező törvény alapján létrehozott jogalanyokra is kiterjedő alapvető garanciális szabály. Az egyformán hiteles nyelvi változatokban kihirdetett uniós jogszabályok esetében ez pedig azt eredményezi, hogy a nyelvi változatok közötti eltérés nem jelentheti azt, hogy az adott és szabályszerűen kihirdetett nyelvű változatnak semmilyen joghatása ne legyen. Az ezzel ellentétes feltevés ugyanis súlytalanná tenné az Alaptörvényből levezetett alapvető követelményeket. A felperes gondossága tekintetében kiemelte, hogy a magyar nyelvű szöveg egyértelmű volt, abban a felperesnek nem lehetett oka kételkedni.

A felülvizsgálati eljárásban a Kúria éppen a felperes gondossága és a jogszabályi környezet bonyolultsága tekintetében nem tudott egyetérteni az elsőfokú ítélettel.²⁰ Hangsúlyozta, hogy a felperessel mint vámügyekben jártas szereplővel szemben magas kell, hogy legyen az elvárható gondosság szintje. E tekintetben utalt rá, hogy a nemzetközi kereskedelemben a napi rutin része a fordítás, az idegen nyelven történő kommunikáció, ami az ügyleti akarat pontos kifejezésére irányul. A felperes esetében pedig angolról szükségszerűen magyarra kellett fordítani az áru nevét annak érdekében, hogy az a magyar nyelvű vámáru-nyilatkozatban feltüntethető legyen. Ennek során a felperes éppen a kérdéses áru lényegi jellemzőjét adó hálós kifejezést (*mesh*) hagyta el a magyar megfelelő megadásakor, holott az az angol változatban mind a termékhez kapcsolódó számlákon, mind a vonatkozó tarifakód angol nyelvű szövegében szerepelt. A Kúria az érintett kifejezés értelmének tisztázásához még a legismertebb angol–magyar nagyszótár²¹ is segítségül hívta, mint egyszerűen hozzáférhető és nem szaknyelvi forrást, amiből szintén egyértelműen kiderül a szó alapvető jelentése. Ebből következően a Kúria arra jutott, hogy a fordítás nem minősíthető bonyolult feladatnak a nemzetközi

20 | Kfv. 35.294/2015/3.

21 | Országgh László, Magay Tamás: Angol–magyar nagyszótár, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.

kereskedelemben aktívan részt vevő magyar importáló felperes számára. A felperes tehát a Kúria értelmezésében egyértelműen hanyag módon járt el, ami kizárja, hogy élhessen a visszatérítési igénnyel.

A felsőbíróság reflektált továbbá az elsőfokú ítéletnek az Alaptörvényből fakadó alapvető garanciákra vonatkozó érvére. Hangsúlyozta, hogy az Alaptörvénynek az EU-ban használt nyelvek meghatározásáról szóló 1. tanácsi rendeletben lefektetett soknyelvűséggel való ütközése az Európai Bíróság azon joggyakorlatában oldódik fel, amely kizárja, hogy akár egyetlen nyelvi változat is szolgálhasson értelmezési alapul, megelőzve azt, hogy az érintettek a saját nyelvüket elsőbrendűnek tekintsék valamennyi hivatalos uniós nyelvvel szemben. Vagyis a jogállamisági, jogbiztonsági korlátot itt éppen az uniós jog egységességének igénye töri át, egy-egy nyelvi változat favorizálása fordítási hibák esetében ugyanis élesen ellentmondana az uniós jog egységes értelmezése követelményének. A jogbiztonsági határvonalat az Európai Bíróság e tekintetben máshol húzta meg: csak a kihirdetés hiánya vezethet a jogbiztonság sérelmére, de az egyes nyelveken történő „hibás” kihirdetés nem.

IV. Zárszó

Az európai jog egyik nagy kérdése, ahogyan azt Tony Weir már 1995-ben, az éppen tizenötre bővülő és tizenegy hivatalos nyelvet számláló Unió vonatkozásában megállapította, hogy lehetséges-e a különböző nyelvű országokat a jog harmonizációja által ugyanarra a magatartásra rábírni.²² A harmonizált jog egységességének ténylegessége végül éppen a jogalkalmazó előtt fog megmérettetni, akinek ezen egységesség biztosítása érdekében számos új kihívással kell szembenéznie, így többek között azzal, hogy figyelemmel van az egységes jog soknyelvűségére és nem tekinti saját nyelvi változatát kizárólagosnak. Ezzel pedig egyúttal a nemzeti jogban egyébként is rendelkezésére álló értelmezési eszközök mellett még egy további, a helyes értelmezést előmozdító módszerrel gazdagodik eszköztára.

22 | Tony Weir: Die Sprachen des europäischen Rechts – eine skeptische Betrachtung. *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht*, 3., 1995., 368–374. o.

A többnyelvűség és a kis államok

— Tonio Borg

Tonio Borg LL.D. Ph.D. K.O.M. 2012 és 2014 között az egészségügyért felelős uniós biztos volt. 1992 és 2012 között a máltai parlament képviselője, továbbá (2004 és 2012 között) miniszterelnök-helyettes, (1995 és 1996 között, valamint 1998 és 2008 között) belügyminiszter és (2008 és 2012 között) külügyminiszter volt. Jelenleg a Máltai Egyetem közjogi tanszékének vezető oktatója. Emellett az Európai Unió Európai Gyógyszerügynöksége (EMA) igazgatótanácsának tagja. Számos jogi, valamint politikatörténeti témájú könyv szerzője.

Az a tény, hogy az Európai Uniónak egynél több hivatalos nyelve van, tanúsítja, hogy az Európai Unió mennyire tiszteletben tartja az egyes tagállamok szuverenitását és identitását. Ezért a Máltához hasonló kis államok számára természetes, hogy ezt legalább annyira – ha nem jobban – értékeli, mint más országok.

Tisztán emlékszem a Miniszteri Kabinetben belüli vitákra, amelyek az Európai Unióhoz való 2004-es csatlakozásunkat megelőző években folytak arról, milyen fontos, hogy a máltai nyelvet az EU hivatalos nyelveként ismerjék el. A Bizottság Romano Prodi elnöksége alatt végül a tárgyalások során elfogadta, hogy ezt az elismerést megadják. Ez fontos pillanat volt Málta számára.

Máltán két hivatalos nyelvünk van, a máltai és az angol, de alkotmányunk szerint csak egy nemzeti nyelvünk van, ez pedig a máltai. Ezenkívül bíróságaink hivatalos nyelve a máltai. A nyelv volt a vallással, egyéb tényezőkkel és a hagyományokkal együtt az az eszköz, amelynek segítségével e kis ország, amely mindig is arra törekedett, hogy szuverén és független legyen, meg tudta őrizni identitását. Ez nem volt könnyű feladat. A Földközi-tenger térképét nézve világosan kiderül, hogy ezen a tengeren csak két szuverén sziget található: Málta és Ciprus. Ráadásul, 318 négyzetkilométerével és a félmillió főt eddig soha meg nem haladó lakosságával Málta az Európai Unió legkisebb tagállama, a világ egyik legkisebb szuverén állama, ráadásul népsűrűsége igen magas, hozzávetőleg 1200 fő/négyzetkilométer.

A máltai nyelv európai uniós hivatalos nyelveként való elfogadásának történelmi jelentősége túlmutat annak elismerésén, hogy még a legkisebb tagállamnak is joga van az EU-n belüli identitásához.

A máltai nyelv az Európai Unió egyetlen szemita eredetű hivatalos nyelve. Ez az egyetlen valóban összmediterrán nyelv, amely északról és délről érkező hatásokkal is gazdagodott. Ha részletesen vizsgáljuk a máltai nyelv legbelsőbb lényegét, világosan láthatjuk, hogy a nyelvnek magának az arab nyelv az alapja. Szókincsének nagy része arab eredetű: a számok, a természettel kapcsolatos fogalmak, a testrészek, az alapvető, például a mezőgazdaságban használt szerszámok, a közmondások, a hét napjai – e szavak mind a szinte azonos arab szavakból származnak. E lexikális örökség annak ellenére fennáll, hogy a máltaiak többsége katolikus, akik Allát (Istent) tisztelik és foglalkoznak imáikkal.

Tekintettel azonban arra, hogy mindegyik hatalom, amely 1090-től kezdődően gyarmatosította Máltát, európai ország volt, és mivel Málta kevesebb mint 100 kilométerre fekszik Szicíliától, az újlatin nyelvekből, különösen az olaszból származó szavak tömkelege

is gazdagította ezt a szemita alapot. Így például a kifinomultabb életmóddal kapcsolatos szavak, mint a furketta (villa), tvalja (asztalterítő), požati (étkészlet), gwardarobba (ruhásszekrény), testiera (ágytámla) és gradenza (komód) az olaszból származnak.

Mindez erősíti a politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatokat Málta és az észak-afrikai országok, illetve az arab világ országai között. Amikor Málta az Európai Unió tagjává vált, sokan tartottak attól, hogy az európai uniós tagság gyengíteni fogja Málta arab országokkal fennálló hagyományos kapcsolatait. Valójában ennek ellenkezője történt. Azáltal, hogy az Európai Unió tiszteletben tartja az egyes tagállamok semlegességét, a szomszédos országokkal vagy egyes Európai Unión kívüli régiókkal különleges kapcsolatokat ápoló tagállamok hozzájárulhatnak Európa és más régiók, illetve országok szükségleteinek és érdekeinek kölcsönös megértéséhez.

Máig él az emlékezetemben, hogy amikor az egészségügyért felelős biztos feladatát láttam el, az olasz elnökség, és különösen Beatrice Lorenzin, az akkori egészségügyi miniszter konferenciát szervezett Rómában a mediterrán régió valamennyi egészségügyi minisztere számára. Ez 2014 októberében történt, röviddel azelőtt, hogy biztosai megbízatásom véget ért. Úgy döntöttem, hogy a konferencián mondott beszédem első néhány percét arra használom fel, hogy máltai nyelven közvetlen üzenetet küldjek az arab országoknak. Emlékszem, hogy miközben beszéltem, a libanoni miniszter hallhatóan felkiáltott: „fhimt kollox, fhimt kollox” („mindent értettem, mindent értettem”). Az, hogy egy európai biztos az Európai Unió azon hivatalos nyelvén fejezte ki magát, amely elegendő arab szót tartalmaz ahhoz, hogy egy libanoni miniszter a beszédet követni tudja, potenciális hidat teremtett az EU és az arab világ közötti, e konkrét területet érintő együttműködés számára.

Máltaiként hatalmas büszkeséggel tölt el, amikor az én nyelvemet, egy kis ország nyelvét hallom az Európai Unió legmagasabb szintű intézményeiben, például a Miniszterek Tanácsában és az Európai Parlamentben, az Európai Unió legfontosabb demokratikus testületében beszélt 24 nyelv között. Ugyanez a helyzet a Bíróság esetében is, amelyhez máltai nyelven lehet fordulni. A bírák közötti belső tanácskozásokon azonban, amelyek a Bíróság által hozott döntéshez vezetnek, csak a francia nyelvet használják. Gyanítom, hogy ez a belső szabály, amely a Szerződésekben nem szerepel, végül meg fog változni. Ennek kezdetben volt értelme, amikor a hat alapító állam közül három a franciát beszélte nemzeti nyelvként. Tekintettel arra, hogy a tagállamok közé jelenleg két volt brit gyarmat tartozik, valamint számos kelet-európai ország, ahol az angol nyelv szélesebb körben elterjedt (Románia kivételével), legalább három „munkanyelv” (nevezetesen a francia, az angol és a német) használata vált szükségessé, ahogyan az az Európai Bizottságon

belül már meg is valósult. Végül is, ha ez a rendszer működik az EU végrehajtó hatalmi ágán belüli tanácskozásokon, azaz a Bizottság 27 tagja között, miért ne működne a luxemburgi székhelyű Bíróság 27 bírása között is?

Ami az Európai Parlamentet illeti, ez az intézmény kínálja a többnyelvűség legmagasabb szintjét. Minden európai polgárnak joga van jelöltként részt venni az európai parlamenti választásokon. Észszerűtlen lenne elvárni egy európai parlamenti képviselőtől, hogy a leggyakrabban használt nyelvek közül egy vagy több nyelv, például az angol és a francia nyelv teljes körű ismeretével rendelkezzen. A Parlament eljárási szabályzata kifejezetten elismeri minden képviselő azon jogát, hogy saját nyelvén olvassa és készítse el a parlamenti iratokat, illetve kísérje figyelemmel a vitákat és szólaljon fel. Minden európai uniós polgárnak lehetőséget kell kapnia arra, hogy az őt érintő jogszabályokat saját országa nyelvén olvashassa. Társjogalkotóként az Európai Parlament feladata az is, hogy biztosítsa az általa elfogadott valamennyi jogszabály nyelvi minőségét, valamennyi hivatalos nyelven kiküszöbölve a hibákat és hiányosságokat. Az európai polgárok jogában áll, hogy saját nyelvükön kövessék a Parlament munkáját, tegyenek fel kérdéseket fel és kapjanak válaszokat.

Kétségtelen, hogy több hivatalos nyelv használata tetemes fordítási és tolmácsolási költséggel jár, és talán léteznek olyan mechanizmusok vagy módszerek, amelyek elősegíthetik e terület racionalizálását. Mindazonáltal, ahogyan a tagállamok eddig nem mondtak le arról, hogy minden egyes tagállamnak legyen uniós biztosa, e tekintetben is úgy gondolom, hogy legalábbis a jelentősebb alkalmakkor és a fő jogalkotási intézményekben minden egyes tagállam hivatalos nyelvének meg kell őriznie jelenlegi jogállását. Ez adja az Európai Unió szépségét: egyesülve a sokféleségben.

Kétségtelen, hogy az Európai Unió bármely jövőbeli bővítése nyomást gyakorol majd erre a rendszerre. Működhet-e a Bizottság 27-nél több taggal? Képesek-e az intézmények, különösen a fordító- és tolmácsszolgálatok megbirkózni a további bővítésekkel? Először is, úgy gondolom, hogy a jelenlegi európai politikai helyzetet tekintve egyelőre még ráérünk foglalkozni ezzel a kérdéssel. Másodszor, egy olyan alapvető kérdés kapcsán, mint a nyelvek, az Európai Uniónak nem szabad azt a benyomást keltenie, hogy a jelenlegi tagállamok egy bizonyos szabályt követhetnek, míg az új tagállamoknak más szabályokat kell betartaniuk – így egyfajta másodrangú tagokká válnak. Már most is számos nehézség adódik abból, hogy egyes alapító tagok bizonyos olyan előjogokkal rendelkeznek, amelyekkel a többiek nem.

Itt elfogultságot kell bejelentennem. Mindig is a bővítés pártján álltam, amennyiben az észszerű. Ha egy tagjelölt ország minden szűrőn átmegy, és megfelel minden követelménynek, miért ne csatlakozhatna az Európai Unióhoz? A nagyobb Unió erősebb Unió. Ha például a balkáni országok megfelelő reformokat vezetnek be az Európai Unióhoz való csatlakozás érdekében, és átmennek minden szűrőn, miért ne csatlakozhatnának? Mi értelme annak, hogy egy országot „tagjelöltként” ismernek el, de akkor sem változik a státusza, ha minden próbát kiáll? A bővítés a békének is záloga olyan régiókban, mint a Balkán, amelyet a közelmúltban háborúk sújtottak, és ahol súlyos emberiség elleni bűncselekményeket követtek el. A bővítés nemcsak politikailag és gazdaságilag, hanem kulturálisan is gazdagítja az Európai Uniót, mivel az Európai Unión belül már meglévő kultúrákkal, nyelvekkel és hagyományokkal új kultúrák, nyelvek és hagyományok szövődnek össze. Továbbá az Egyesült Királyság EU-ból való kilépése kapcsán a következő üzenetet kell küldeni: noha e kilépés mindkét oldalnak kárt okozott, számos olyan ország van, amely *belépni* szeretne az EU-ba, nem pedig kilépni onnan. Egy mérsékelt, észszerű és átgondolt bővítés ezen üzenetet közvetíti, azt az üzenetet, hogy az Európai Uniónak növelnie kell az önmagába és a jövőjébe vetett bizalmat.

Több hivatalos nyelv használata nem eredményez bábeli zűrzavart. A jelenlegi hivatalos nyelveken az Európai Unió politikusai, parlamenti képviselői, vezető tisztviselői és személyi állományának tagjai mindig is megértették egymást. Európában született meg a nemzetállam fogalma. Ez hosszú időn keresztül viszályt és háborúkat okozott. A múlt század két világháborúja Európában kezdődött. Ma a nemzeti identitás nem okoz feszültséget. Ez azért alakult így, mert az EU képes volt alkalmazkodni a korhoz, és ahelyett, hogy visszaszorította volna a sokféleséget, képes volt előmozdítani azt, azzal a feltétellel, hogy mindenki elfogadja a szervezet általános és különös szabályait. A sokszínűség nem azt jelenti, hogy mindenki kedve szerint bármit megtehet. Sokkal inkább azt, hogy ebben a „szuverén államok szövetségében”, ahogyan Barroso elnök úr előszeretettel nevezte az EU-t, mindenki számára van hely, a hagyományaival, nyelveivel és kultúrájával együtt, de mindenkinek a normák és szabályok keretein belül kell ezeket gyakorolnia. Biztos vagyok benne, hogy senki sem érzi magát kevésbé máltainak, franciának vagy lengyelnek azért, mert részese az Európai Uniónak. Ahhoz, hogy ez így is maradjon, a többnyelvűség megőrzése elengedhetetlen.

A többnyelvűség azt is jelenti, hogy az Európai Unió a lehető legnagyobb mértékben ösztönzi az európai polgárokat arra, hogy az anyanyelvükön kívül más nyelveket is megtanuljanak. Nekünk, máltaiaknak, mivel országunk kicsi, és mivel a máltai nyelvet csak a máltaiak beszélik, elengedhetetlen, hogy más nyelveket is tanuljunk, amelyek közül az angol a legelterjedtebb, azt követi az olasz (1934-ig az olasz még hivatalos nyelv

volt Máltán) és a francia. Az, hogy az európaiakat más nyelvek tanulására ösztönzik, megerősíti a kapcsolatokat és az együttműködést, valamint segít bennünket – nemcsak a kommunikáció eszköze révén, hanem a fogalmak és az eszmék tekintetében is – abban, hogy jobban megértsük egymást. Olyannyira, hogy az Európai Tanács 2017-es következtetéseiben kimondta, hogy az Európai Unió arra fog törekedni, hogy „előmozdítsa a nyelvtanulást annak érdekében, hogy több fiatal beszéljen legalább két európai nyelvet az anyanyelvén kívül”.

Az Európai Unió egyik fontos alapelve, hogy jogilag mindenki egyenlő az Európai Unión belül. Érthető, hogy a nagyobb országok joggal élveznek bizonyos, a méretükből adódó kiváltságokat. Senki nem várja el, hogy egy félmillió állampolgárral rendelkező ország ugyanolyan képvisellel rendelkezzen az Európai Parlamentben, mint egy 80 milliós ország. Arányaiban tekintve azonban Málta egy főre vetítve kedvezőbb képviseletet élvez, mint például Németország. Ugyanez mondható el a Miniszterek Tanácsáról is. Bár az európai uniós szabályok joggal adnak a döntéshozatal során több szavazatot a nagyobb népességű és nagyobb méretű államoknak, a gyakorlatban a konszenzust részesítik előnyben a formális szavazással szemben. A Bizottságba a nagy és a kis tagállamok egyaránt egy-egy biztost jelölnek, aki, bár nem az őt jelölő kormányt képviseli, szakértőként vesz részt a Bizottság munkájában olyan kérdésekben, amelyek *„az általa legjobban ismert országot”* érintik – ezt a kifejezést használtuk a Bizottságon belül, hogy elkerüljük hazánk név szerinti említését, és egyben hangsúlyozzuk, hogy nem annak képviseletében járunk el. Fontos tehát, hogy továbbra is tartsuk fenn, ne pedig csorbítsuk a több hivatalos nyelv használatának gyakorlatát. Így mindenki otthon érzi majd magát az Európai Unióban, és egyenlőnek tekintheti magát.

Európai jog Hollandiában: a holland nyelv összekötő szerepe

— **Dr. J. W. van de Gronden egyetemi tanár**

A nijmegeni Radboud Universiteit Állam- és Jogtudományi Kutatóközpontjában az európai jog professzora, valamint a Raad van State (államtanács) közigazgatási peres ügyekkel foglalkozó osztályán különleges szolgálatban lévő Staatsraad (államtanácsos).

Bevezetés

Mindenkivel előfordult már, hogy megpróbált egy eszközt egy másikhoz csatlakoztatni (pl. számítógépet a monitorhoz), és rájött, hogy a két eszköznek különböző csatlakozása van. Ez a probléma egy csatlakozókábelrel megoldható. E csatlakozóelem segítségével a két eszköz együtt tud működni.

Véleményem szerint a holland nyelv használata hasonló összekötő funkciót tölt be. Köztudott, hogy az európai jog nagy hatást gyakorol a tagállamok – köztük Hollandia – nemzeti jogrendszerére. Az angol és a francia nyelv egyaránt nagyon fontos szerepet játszik az európai jog fejlődésében. Az európai jogot azonban olyan országokban is alkalmazni kell, mint Hollandia. Ezt az összetett kérdéseket felvető folyamatot megkönnyíti, hogy a fontos jogi szövegek, például az uniós jogszabályok és az ítélkezési gyakorlat, a tagállamok hivatalos nyelvein – többek között holland nyelven is – rendelkezésre állnak. A holland nyelv tehát összekapcsolja az európai jogot és a nemzeti jogot a holland jogrendszerben.

Az alábbiakban szeretném részletesebben kifejteni a holland nyelv szerepét. Először az európai jognak a holland jogra gyakorolt egyre növekvő hatásával fogok foglalkozni. Ezután röviden kitérek a fogalmak és kifejezések problematikájára. Végezetül az európai jog professzoraként szeretnék beszámolni a hallgatók új generációjának jogászképzésében szerzett tapasztalataimról.

Az európai jog hatása a holland jogrendszerre

Az európai jog egyre növekvő hatása látványosnak mondható. Ez a folyamat természetesen olyan klasszikus doktrínák kialakulásával vette kezdetét, mint például az európai jog elsőbbségének,¹ *a közvetlen hatálynak és a szabad mozgásnak az elve. Az egyik iránymutató ítélet, a Van Gend & Loos ítélet*² egy Hollandiából benyújtott előzetes döntéshozatal iránti kérelemre vonatkozott. Gyorsan világossá vált, hogy a holland jogot nem lehet az európai jog ismerete nélkül alkalmazni.

1 | Lásd például: 6/64. sz. Costa ügyben 1964. július 15-én hozott ítélet, [EU:C:1964:66](#); C-824/18. sz. A. B. és társai (A legfelsőbb bíróság bírának kinevezése – Jogorvoslat) ügyben 2021. március 2-án hozott ítélet, [EU:C:2021:153](#).

2 | C-26/62. sz. Van Gend & Loos ügyben 1963. február 5-én hozott ítélet, [EU:C:1963:1](#).

Az is nagy jelentőséggel bírt, hogy az európai jog a nemzeti eljárásjogot is befolyásolta, illetve befolyásolja. A jól ismert Rewe ítéletben³ és Comet ítéletben⁴ a Bíróság kimondta, hogy a nemzeti eljárásjog nem teheti (gyakorlatilag) lehetetlenné az európai jogszabályokból eredő jogok érvényesítését, és e jogokat nem kezelheti kedvezőtlenebbül, mint a nemzeti jogszabályokból eredő jogokat. Ezen ítélkezési gyakorlat kiindulópontul szolgált a nemzeti jog hagyományos fogalmai – például a hivatalból történő bírósági felülvizsgálat fogalma – speciálisabb megközelítéseinek kialakításához.⁵ Az eljárásjog alapvető szerepet játszik azon jogalanyok számára, akik a jogszabályi rendelkezéseken alapuló jogaikat kívánják érvényesíteni. Éppen ezért a hatékony jogorvoslathoz való jogot az Európai Unió Alapjogi Chartájának 47. cikke is rögzíti. Az uniós jognak az eljárásjogra gyakorolt hatása az európai jogszabályok végrehajtásához szükséges jogi infrastruktúra kialakulásához vezetett.

Az eljárásjog irányítja a peres ügyek lefolyását, és szabályozza az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést. Szorosan kapcsolódik egy ország szuverenitásához is. A nyelv nyilvánvalóan alapvető szerepet játszik ebben. A holland eljárásjog esetében természetesen a holland nyelv a döntő fontosságú. Nem szabad elfelejteni, hogy a holland nyelv jogi nyelv is, és hogy ezt a nyelvet használják a többek között a holland bíróságok elé kerülő jogviták rendezésére is. Az uniós jognak a nemzeti eljárásjogra gyakorolt hatása ezért a holland és az uniós jogi fogalmak érdekes kölcsönhatásához vezetett.⁶

Egy másik fontos fejlemény az egyre átfogóbb európai jogi harmonizáció. Az uniós szintű szakpolitikák kidolgozása uniós jogi rendelkezések elfogadásához vezet. Az évek során elfogadott jogi aktusok száma igen nagy. Minden szakpolitikai területet számos uniós rendelet és irányelv szabályoz. Mint ismeretes, az irányelveket át kell ültetni

3 | 33/76. sz. Rewe-Zentralfinanz és Rewe-Zentral ügyben 1976. december 16-án hozott ítélet, [EU:C:1976:188](#).

4 | 45/76. sz. Comet ügyben 1976. december 16-án hozott ítélet, [EU:C:1976:191](#).

5 | E tekintetben lásd például: S. Prechal és R. J. G. M. Widdershoven, *Inleiding tot het Europees bestuursrecht*, Nijmegen, 2017, 410. és azt követő oldalak.

6 | E fejlődést mutatja be többek között: S. Prechal és R. J. G. M. Widdershoven, *Inleiding tot het Europees bestuursrecht*, Nijmegen, 2017; B. Hessel, *Het recht van de EU voor decentrale overheden*, Nijmegen, 2016, és A. Hartkamp, *Vermogensrecht algemeen – Europees recht en Nederlands vermogensrecht*, Deventer, 2019.

a nemzeti jogba.⁷ A rendeletekre viszont átültetési tilalom vonatkozik.⁸ Ez azonban nem jelenti azt, hogy a rendeletek alkalmazásához és végrehajtásához nincs szükség nemzeti jogalkotási intézkedésekre. Ellenkezőleg: mind az irányelvek, mind pedig a rendeletek esetében ki kell jelölni az illetékes (pl. a végrehajtásért felelős) nemzeti szerveket, ki kell igazítani a nemzeti (pl. eljárásjogi) rendelkezéseket és át kell ültetni az általános uniós jogi fogalmakat.⁹ Ez azt mutatja, hogy az uniós jog átültetése, beleértve a jog alkalmazását és végrehajtását is, nagymértékben függ a tagállamok nemzeti jogrendszerétől. Nemzeti jogi keret nélkül az uniós jog nem teljes. Az európai szabályoknak és rendelkezéseknek ezért meg kell találniuk a helyüket ebben a nemzeti keretben. Az EU-Szerződés 4. cikkének (3) bekezdése szerint a tagállamoknak biztosítaniuk kell az uniós jogból eredő kötelezettségeik teljesítését. Hollandia számára ez természetesen azt jelenti, hogy az európai jogi szabályok és rendelkezések holland szövegének utat kell találnia a holland jogba. A Brüsszelben, Strasbourghban és Luxembourghban kidolgozott jogot a holland nyelvnek köszönhetően a holland hatóságok is alkalmazni tudják. Mint már említettem, az európai jogi harmonizáció – az irányelvek, rendeletek és egyéb intézkedések révén – mára jelentősen felerősödött. Ezért egyre több európai jogszabályt kell a nemzeti jogrendszerbe átültetni. Az átültetéshez Hollandia gyakran a már meglévő összetett nemzeti jogszabályait használja, mint például a polgári törvénykönyvet, bizonyos közigazgatási törvényeket (környezetvédelmi törvény, versenytörvény stb.) és a büntetőtörvényeket. Ez azt jelenti, hogy számos európai jogi rendelkezést és szabályt a holland jog rendelkezései közé illesztnek be. Bizonyos értelemben „ozmózisra” kerül sor az európai, illetve holland eredetű rendelkezések és szabályok között. E fúzió a holland nyelvnek köszönhetően lehetséges. Az uniós jogi rendelkezések hivatalos holland szövege lehetővé teszi a holland hatóságok számára, hogy az európai jogot a nemzeti joggal szoros összefüggésben alkalmazzák.

Ez a „szinkron” jogalkalmazás az európai jogharmonizáció erősödésével egyre gyakoribbá válik, és sok jogász mindennapi munkájának részévé vált. Véleményem szerint ez az európai politikát a polgárokhoz is közelebb hozza. A holland fogyasztót vásárláskor

7 | Lásd az EUMSZ 288. cikk (3) bekezdését.

8 | A Bíróság ezt az EUMSZ 288. cikk (2) bekezdéséből vezette le többek között a 94/77. sz. Zerbone ügyben 1978. január 31-én hozott ítéletében ([EU:C:1978:17](#)).

9 | Lásd például: a 205/82–215/82. sz. *Deutsche Milchkontor* és társai ügyben 1983. szeptember 21-én hozott ítélet ([EU:C:1983:233](#)) 17. pontja; a C-367/09. sz. *SGS Belgium* és társai ügyben 2010. október 28-án hozott ítélet ([EU:C:2010:648](#)) 33. pontja.

megillető garanciát nagyrészt európai eredetű rendelkezések szabályozzák. Véleményem szerint azonban valamire rá kell mutatni. Az európai jogi rendelkezéseknek az összetett nemzeti jogszabályokba való észrevétlen beépülése miatt sok polgár, sőt még jogászok sem ismerik fel már, hogy e rendelkezések az európai jogból erednek, mivel első pillantásra úgy tűnik, hogy holland talajban gyökeredzenek. Ezért nem ártana tudatosságnövelő kampányt indítani annak érdekében, hogy javuljon az európai és a holland jog e gyönyörű „duettjének” ismerete.

Fogalmak és kifejezések

A holland nyelv döntő szerepet játszik az európai jognak a holland jogrendszerbe való átültetésében. A jogban a fogalmaknak és kifejezéseknek természetesen nagy jelentősége van. Előfordulhat, hogy az európai jog a holland jog bizonyos fogalmait más tartalommal ruházza fel. Az, hogy bizonyos uniós jogi fogalmak esetében létezik egy hivatalos holland fogalom, viszonylag egyszerűvé teszi a változások holland jogba való átvezetését. Erre egy, a múltból vett példa a hulladék fogalma.¹⁰ Eredetileg a holland jogban e kifejezés csak a véglegesen eltávolításra kerülő tárgyakra vonatkozott. A Bíróság ítélkezési gyakorlatából azonban kitűnt, hogy e megközelítés túl megszorító. Az újrafelhasználható anyagok is hulladéknak minősülnek.¹¹ Nem szemantikai kérdésről van szó, hanem arról, hogy a környezet és az emberek védelme érdekében hozott jogszabályok alkalmazhatók-e. A hulladék uniós jog szerinti, a holland jogszabályokba beépült fogalmának hivatalos holland szövegén keresztül gyorsan bekerült a joggyakorlatba a Bíróság által adott értelmezés.

Egy másik példa az engedély (engedélyezési rendszer) fogalmára vonatkozik. A szolgáltatási irányelv¹² a tagállami engedélyezési rendszerekkel foglalkozik. Az ilyen rendszerek bizonyos feltételek mellett a szolgáltatások szabad mozgásának indokolatlan korlátozásához vezethetnek. Az angol nyelvben az „authorisation”, a franciában pedig az „autorisation” kifejezést használják. A szolgáltatási irányelv holland nyelvű változata

10 | Lásd e tekintetben: J. W. van de Gronden, *De Implementatie van het EG-milieurecht door Nederlandse decentrale overheden*, Deventer, 1998, 260–266. o.

11 | Lásd például: a C-129/96. sz. *Inter-Environnement Wallonie* ügyben 1997. december 18-án hozott ítélet (EU:C:1997:628) 31. pontja.

12 | A belső piaci szolgáltatásokról szóló 2006/123 irányelv (HL 2006. L 376., 36. o.).

a holland „vergunning” (engedély) szót használja. Ez lehetővé tette a holland jogalkotó számára, hogy ezen irányelv átültetésekor az engedélynek a holland közigazgatási jogban már létező fogalmát használja. Ez egyszerűsítette az átültetés folyamatát. Az illetékes hatóságok számára egyértelmű, hogy azon nemzeti határozatokat, amelyeket hollandul engedélyeknek neveznek, a szolgáltatási irányelv fényében kell megvizsgálni. Nagyon fontos azonban, hogy az engedély fogalmának az európai szolgáltatási irányelvben szereplő meghatározását pontosan kövessék, ami a holland jogban az engedély hagyományos fogalmának kiigazításához vezethet. Ezen irányelv 4. cikke tartalmazza – a holland nyelvű változatban is¹³ – az engedélyezési rendszer fogalmának meghatározását, így e fogalom meghatározás a holland joggyakorlatban is használható. Ezért nem meglepő, hogy a szolgáltatási törvény az engedélyezési rendszer fogalmának olyan meghatározását tartalmazza, amely az irányelvben foglalt fogalom meghatározáson alapul.¹⁴

Az egyre intenzívebbé váló európai jogi harmonizációs törekvések eredményeként az európai jog számos fogalma bekerült a holland jogba. Jogi szempontból ez nehéz vállalkozás. Kétségtől elvonható kedvező tényező, hogy fontos jogforrások holland nyelven is rendelkezésre állnak. Hollandiában még a spontán harmonizációra is van példa. Ebben az esetben a nemzeti jogalkotó önként törekszik az európai joggal való összehangolásra, anélkül hogy e jog őt erre kötelezné. Ennek legismertebb példája a holland verseny törvény.¹⁵ E törvény anyagi jogi rendelkezéseit az EUMSZ 101. és EUMSZ 102. cikkéből, valamint az európai összefonódás-ellenőrzési rendeletből¹⁶ vezették

13 | E fogalom meghatározás így szól: „elke procedure die voor een dienstverrichter of afnemer de verplichting inhoudt bij een bevoegde instantie stappen te ondernemen ter verkrijging van een formele of stilzwijgende beslissing over de toegang tot of de uitoefening van een dienstenactiviteit” („bármely eljárás, amely alapján a szolgáltatónak vagy a szolgáltatás igénybevevőjének ténylegesen lépéseket kell tennie azért, hogy az illetékes hatóságtól a szolgáltatási tevékenység nyújtására való jogosultságra vagy annak gyakorlására vonatkozóan formális vagy közvetett határozatot szerezzen”).

14 | A szolgáltatási törvény 1. cikke a következőképpen határozza meg az engedélyezési rendszert: „procedure die voor een dienstverrichter of afnemer de verplichting inhoudt bij een bevoegde instantie stappen te ondernemen ter verkrijging van een vergunning” („olyan eljárás, amely alapján a szolgáltatónak vagy a szolgáltatás igénybevevőjének ténylegesen lépéseket kell tennie azért, hogy az illetékes hatóságtól engedélyt szerezzen”).

15 | Lásd: Kamerstukken II, 24 707, 3. szám, 10. o.

16 | A vállalkozások közötti összefonódások ellenőrzéséről szóló 139/2004 rendelet (HL 2004. L 24., 1. o.).

le, még akkor is, ha az uniós jog ezt nem írja elő.¹⁷ Az a tény, hogy a Szerződésnek és az összefonódás-ellenőrzési rendeletnek van egy hivatalos holland szövege, nagyban megkönnyítette ezt a folyamatot. A megfelelő fogalmak és kifejezések már jelen voltak a holland nyelvben. A jogalkotó ennél fogva képes volt azon, alapvető fontosságú versenyjogi fogalmakat használni, mint például a vállalkozás, megállapodás, gazdasági erő és összefonódás fogalma. Egyes fogalmak esetében még közvetlenül is hivatkoznak az uniós jog megfelelő fogalmaira: lefektették ugyanis, hogy a versenytörvény értelmében vett „vállalkozás” és „megállapodás” ugyanazzal a tartalommal bír, mint az EUMSZ 101. cikkben szereplő megfelelő fogalmak. Ennek következtében az olyan fogalmaknak, mint a „megállapodásnak” és a „vállalkozásnak” az uniós bíróságok ítélezési gyakorlatában történő értelmezése automatikusan a holland versenytörvényben szereplő hasonló fogalmak értelmezését is jelenti.¹⁸

Uniós jogi képzés holland nyelven

A jog egyre fokozódó európaizálódása azt eredményezte, hogy az európai jog oktatása szilárd helyet kapott a holland egyetemeken a jogi tanulmányok tantervében. A globalizáció révén a jogi képzés nemzetközivé tétele is napirendre került. Ez felvetette azt a kérdést, hogy az európai jogi tárgyat nem kellene-e kizárólag angol nyelven oktatni. Véleményem szerint e kérdést differenciáltan kell megválaszolni. Egyrészt nagyon fontos, hogy a jogászok képesek legyenek arra, hogy fontos témákat és kérdéseket más országokból származó kollégáikkal is meg tudjanak vitatni. Másrészt az is a feladatuk, hogy az európai jogot nemzeti szinten alkalmazzák. Ezért kívánatos, hogy az európai jogot a holland egyetemeken angol és holland nyelven is oktassák. Az első évben a hallgatók az anyanyelvükön ismerkedhetnek meg az európai joggal, és e jogterületet a nemzeti joggal is kapcsolatba tudják hozni, amellyel természetesen tanulmányaiknak ebben a szakaszában találkoznak először. Később a hallgatók angol nyelven is megismerkedhetnek uniós jogi kérdésekkel és témákkal. A nijmegeni Radboud Universiteit – ahol az európai jogot van szerencsém oktatni – szerzett tapasztalataim azt mutatják, hogy ez a

17 | A versenyjogban számos végrehajtási kérdés egyébként valóban kötelező harmonizáció tárgyát képezi. Lásd: a tagállami versenyhatóságok helyzetének a hatékonyabb jogérvényesítés céljából történő megerősítéséről és a belső piac megfelelő működésének biztosításáról szóló 2019/1 irányelv (HL 2019. L 11., 3. o.).

18 | Azon különböző módszereket illetően, amelyekkel a versenytörvényt az európai jog alapján kívánták leképezni, lásd: M. R. Mok, *Kartelrecht I Nederland: de Mededingingswet*, Deventer, 2004, 69–72. o.

többynyelvűség gazdagítja az oktatást. Ezáltal a hallgatók alapos betekintést nyerhetnek az európai jog többynyelvű dimenziójába. Továbbá tudatosul bennük, hogy az európai jog alkalmazása csak akkor lehet eredményes, ha annak során figyelembe veszik a nemzeti jogot. Éppen ezért még a nijmegeni European Law School hallgatóinak tantervében is szerepelnek az európai és a nemzetközi jog mellett a holland jog alapjai is. Mint már említettem, a holland nyelv jogi nyelv is, mivel e nyelvet használják a holland bíróságok előtti eljárásokban. Nagyon fontos, hogy a leendő európai jogi szakjogász jól megértse azt a nemzeti jogi keretet, amelyben majd a szakmai tudását alkalmazza, valamint az ebben a keretben használt nyelvet. Például fontos tudni, hogy a holland jog szerint mi minősül jogellenes cselekménynek, amikor arról a kérdésről van szó, hogy a holland közigazgatás a Bíróságnak a *Francovich* ítéletből eredő ítélkezési gyakorlata¹⁹ értelmében felelős-e az uniós jog megsértése által okozott kárért. Egy másik példa a támogatások nyújtására vonatkozik. Ha valaki azzal az indokkal akar megtámadni valamely támogatást, hogy az az uniós jogot sértő állami támogatásnak minősül, akkor meg kell győződnie arról, hogy azt olyan határozat formájában nyújtották-e, amely a holland közigazgatási bíróságok előtt megtámadható.

A többynyelvűség Nijmegenben azt jelenti, hogy nemcsak az angol és a holland nyelvet veszik figyelembe, hanem a franciát is. A *European Law School* bachelorképzésében a hallgatók választhatják a „Jogi fordítás” szakirányt. E kurzus célja, hogy a hallgatók megismerkedjenek a jogi szövegek francia nyelvről holland nyelvre történő fordításával. Természetesen a francia nyelv hagyományosan központi szerepet játszik az európai jogban. Mint ismeretes, a Bíróság és a Törvényszék e nyelvet használja. A „Jogi fordítás” elnevezésű szakirány megvilágítja a hallgatók számára, hogy az uniós bíróságok hogyan alkalmazzák az európai jogot. Előadásokat hallgatnak a fordításról és az európai jog fontos aspektusairól, valamint konkrét útmutatásokat kapnak a jogi szövegek francia nyelvről holland nyelvre történő fordításához. Az érintett előadók nagy gyakorlati tapasztalattal rendelkeznek. Koen Wolfs, a Bíróság holland nyelvi fordítási egységének vezetője is közreműködik az oktatásban, mind előadóként, mind pedig inspirációs forrásként. Véleményem szerint a francia nyelvnek a tantervbe való beillesztése csodálatosan gazdagítja a nijmegeni *European Law School* programját. A „Jogi fordítás” elnevezésű szakirány tudatosítja az uniós szint felől a nemzeti szint felé történő gondolatközvetítés

19| Lásd többek között: C-6/90. és C-9/90. sz. *Francovich* és társai egyesített ügyekben 1991. november 19-én hozott ítélet, [EU:C:1991:428](#); C-46/93. és C-48/93. sz. *Brasserie du Pêcheur* és *Factortame* egyesített ügyekben 1996. március 5-én hozott ítélet, [EU:C:1996:79](#).

fontosságát. Ezenkívül a „Jogi fordítás” szakirány betekintést nyújt a hallgatók számára a fordítói szakmába. Azok, akik például egy ítéletet franciából hollandra fordítanak, jelentős mértékben hozzájárulnak az európai jognak a nemzeti jogrendszerbe történő átültetéséhez. Az Unió a többnyelvűségre épül, és a fordítók ennél fogva összekötő szerepet töltenek be.

Véleményem szerint a megszerzett tudás (a fordítói munka mellett) mindenféle munkakörben hasznos lehet. A hallgatók megismerkednek az európai jog többnyelvűségével. Ha például később az igazságszolgáltatásban helyezkednek el, a francia nyelv ismerete segítheti őket bizonyos uniós jogi ítéletek és rendelkezések értelmezésében. Az is előfordulhat, hogy bírói minőségben részt kell venniük az uniós joggal kapcsolatos kérdéseket felvető ügyekben előterjesztendő kérdések megfogalmazásában. E kérdések megfogalmazása során így figyelembe vehetik, hogy azokat többek között franciára is le kell majd fordítani. Ha egy minisztériumban köztisztviselőként dolgoznak, és uniós jogi problémával szembesülnek, annak megoldásához hozzájárulhatnak azáltal, hogy a releváns jogforrásokat francia és természetesen angol nyelven is értelmezik.

Következtetés

A holland nyelv nagy jelentőséggel bír az európai jog alkalmazása szempontjából. Az uniós jogi rendelkezéseket át kell ültetni a nemzeti jogrendszerbe, ennél fogva az átültetés nagymértékben a nemzeti jogtól függ. Az uniós jogi aktusok hivatalos holland nyelvű szövege nagyban megkönnyíti az uniós jognak a holland jogrendszerbe való átültetését, és ezáltal a jogi aktusok hatékony végrehajtását is. Így a holland nyelv az uniós jog és a holland nemzeti jogrendszer között összekötő szerepet tölt be. A többnyelvűség az uniós jog fontos dimenziója. A fontos uniós jogforrások több nyelven való hozzáférhetősége közelebb hozza az Európai Uniót és a tagállamok eltérő jogi hagyományain alapuló uniós jogot a polgárokhoz és a jogaikat érvényesíteni kívánó jogalanyokhoz.

A többnyelvűség jelentősége a jövő európai egyetemén

— **Prof. Dr. Jan Wouters**

Jan Wouters a nemzetközi jog és a nemzetközi szervezetek professzora és *ad personam* egyetemi tanár a Leuveni Katolikus Egyetem Jean Monnet tanszékén, ahol egyben a Nemzetközi Jogi Intézet és a Leuven Centre for Global Governance Studies igazgatója, valamint a Nemzetközi Politikai Tanács elnöke. A belga Flamand Királyi Akadémia tagja, a Columbia University, a bruges-i Európa Kollégium, a Paris 2 Panthéon-Assas Egyetem, a Sciences Po és a LUISS vendégprofesszora, valamint a Brüsszeli Ügyvédi Kamara ügyvédje.

Bevezetés

Ebben a cikkben a többnyelvűségnek a jövő európai egyetemén betöltött jelentőségéről szeretnék néhány gondolatot megfogalmazni. Egy olyan egyetemi tanár személyes elkötelezettségéről lesz szó, aki szakmai pályafutása során szenvedélyesen érdeklődött az európai egyesülés folyamata és Európa gazdag kulturális sokszínűsége iránt. Mindig is szenvedélyesen szerettem az európai uniós jogot mint az integráció eszközt, de a tagállamok nemzeti és regionális kultúráival és jogrendszereivel, valamint a nemzetközi joggal – amelyből az európai jogrend kialakult – folytatott párbeszéd fontos eszközének is tartom.¹

Éppen amikor 1987 júliusában az Antwerpeni Egyetemen végeztem, lépett hatályba az Egységes Európai Okmány. Sokan már nem tudják, de ez a szerződés az európai egyesülési folyamat fontos újjáélesztését jelentette, nemcsak a belső piac „1992-es projektje”, hanem az európai politikai együttműködés (a közös kül- és biztonságpolitika [KKBP] előfutára), az európai környezetvédelmi politika, az Európai Parlament megerősítése stb. tekintetében is. Első publikációm 1988-ban az európai tőkemozgások liberalizációjáról szólt, amely az EGK-Szerződésben sokáig másodrendű alapszabadság volt. Az 1992-es Maastrichti Szerződés mindenekelőtt történelmi áttörést jelentett az európai kontinens egyesítésében, mivel az integráció jelentős elmélyítését (a Gazdasági és Monetáris Unió mint a vámunió és az egységes piac „ernyője”) és kiszélesítését (politikai uniós polgársággal, a KKBP, együttműködés a bel- és igazságügyben stb.) egyaránt magával hozta.

A Maastrichti Szerződés volt az is, amely „kulturális fejezettel” gazdagította az EK-Szerződést. Innen származik az a gyönyörű szabály, hogy a Közösség, majd később az Unió hozzájárul „a tagállamok kultúráinak virágzásához, tiszteletben tartva nemzeti és regionális sokszínűségeket, ugyanakkor előtérbe helyezve a közös kulturális örökséget”²: egyszerűen egység a sokféleségben! Amikor 1994 és 1996 között könyvet írtam a Maastrichti

1 | Sajnos jelenleg még mindig vannak összeütközések a nemzetközi jog és az uniós jog között. Vö. egy korábbi cikkel: J. Wouters, „The Tormented Relationship between International Law and EU Law”, in P. H. F. Bekker, R. Dolzer és M. Waibel (Hrsg.), *Making Transnational Law Work in the Global Economy. Essays in Honour of Detlev Vagts*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, 198–221. o.

2 | Jelenleg az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 167. cikkének (1) bekezdése.

Szerződésről,³ a Szerződés összes akkori nyelvi változatát felhasználtam. Ez rádöbbsentett arra, hogy a jogi többnyelvűségnek milyen hatalmas ereje van. És ez csak fokozta az uniós fordítók iránti csodálatomat: Próbálja meg például lefordítani az EU összes hivatalos nyelvére a szubszidiaritás elvének⁴ nehézkes meghatározását! Az EU fordítói és tolmácsai iránti nagy tiszteletem még arra az időre nyúlik vissza, amikor – 1991 és 1994 között – a Bíróságon dolgoztam referensként, és a Walter van Gerven főtanácsnok által a fordítószolgálatoknak küldött, olykor terjedelmes indítványtervezetek (a sok lábjegyzettel együtt) megrémítették őket.⁵

2017 vége óta intenzíven részt veszek az „Európai Egyetemek Szövetsége” munkájában is, és segítettem előkészíteni az egyik ilyen szövetség útját: Una Europa.⁶ Ennek keretében az elmúlt években jelentős erőfeszítéseket tettünk nemcsak a jövő egyetemének megalapozásáért, amelyben a többnyelvűség központi szerepet játszik, hanem az európai tanulmányok területén egy közös interdiszciplináris alapképzés létrehozásáért is, amelyben a többnyelvűség az egyik központi kérdés. Lássuk részletesebben az egyes szempontokat!

Az Európai Egyetemek Kezdeményezéséről és az Una Europáról

Emmanuel Macron francia elnök 2017. szeptember 26-án a Sorbonne-on tartott híres beszédében erőteljesen támogatta az európai egyetemeket:

„Je propose la création d’universités européennes qui seront un réseau d’universités de plusieurs pays d’Europe, mettant en place un parcours où chacun de leurs

3 | Vö. W. Devroe és J. Wouters, *De Europese Unie. Het Verdrag van Maastricht en zijn uitvoering: analyse en perspectieven*, Löwen, Peeters, 1996, Stibbe-díjjal kitüntetve.

4 | Jelenleg az Európai Unióról szóló szerződés (EUSZ) 5. cikkének (3) bekezdése; eredeti változatában az EK-Szerződés 3B. cikke.

5 | Annak idején panaszok érkeztek a fordítószolgálatok részéről, és a Bíróság igazgatási értekezlete feljegyzést készített a lábjegyzetek egyes főtanácsnokok indítványaiban történő túlzott használatáról. Walter van Gerven főtanácsnok ezután maga is benyújtott egy feljegyzést, amelyben Peter Shaffer *Amadeus* című darabjából idézett. Mozart válaszárol van szó, amelyet II. József császár megjegyzésére adott, miszerint *A szöktetés a szerájából* című operájában „too many notes [túl sok a hangjegy]”. Mozart így válaszolt: „There are just as many notes, Majesty, as are required. Neither more nor less. [Éppen annyi hang van, felség, ahány hangra szükség van. Sem több, sem kevesebb.]”

6 | Vö. <https://www.una-europa.eu/>.

étudiants étudiera à l'étranger et suivra des cours dans deux langues au moins. Des universités européennes qui seront aussi des lieux d'innovation pédagogique, de recherche d'excellence. Nous devons nous fixer, d'ici à 2024, en construire au moins une vingtaine. Mais nous devons, dès la prochaine rentrée universitaire, structurer les premières, avec de véritables semestres européens et de véritables diplômes européens.”⁷

A francia elnök javaslata támogatást nyert a 2017 őszi göteborgi és brüsszeli európai csúcstalálkozókon, és „Európai Egyetek Kezdeményezés” néven vált ismertté. Az Európai Tanács 2017. december 14-i következtetéseiben – közvetlenül az európai egyetemekről szóló rész után – szintén célként említi „a nyelvtanulás ösztönzését, hogy minél több fiatal beszéljen legalább két európai nyelvet az anyanyelvén kívül”.⁸

Ezt a kezdeményezést azonnal lelkesen fogadtuk a Leuveni Katolikus Egyetemen. 2018 tavaszán a párizsi és bolognai találkozókkal, majd ugyanezen év nyarán a madridi és berlini részletes egyeztetésekkel lefektettük az egyetek szövettségének alapjait. Így született meg az Una Europa, amely ma kilenc kiemelkedő európai egyetem – a Freie Universität Berlin, az Alma Mater Studiorum Università di Bologna, a University of Edinburgh, az Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, a Helsingin yliopisto/Helsingfors universitet, a KU Leuven, az Universidad Complutense de Madrid, az Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne és az Universiteit Leiden – szövettség.⁹ A többnyelvűség már az egyetek nevében is megmutatkozik!

Az Una Europa nem csak egy újabb „konzorcium” vagy „projekt” néhány európai egyetem között. Még a „szövettség” kifejezés sem tükrözi a benne rejlő számos lehetőséget. Alapvetően egy, a kutatás, az oktatás és a szociális szolgáltatások egyre több területén fennálló úttörő, egyedülálló és egyre szorosabb sorsközösségről és munkánk integrációjáról van szó; így a jövő igazi egyeteméről. Az európai tanulmányokkal, a kulturális örökséggel, a fenntarthatósággal, az informatikai tudományokkal és a mesterséges intelligenciával kezdtek, most pedig olyan területekkel bővültünk, mint az egészségügy és a jövő ipari

7 | <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2017/09/26/initiative-pour-l-europe-discours-d-emmanuel-macron-pour-une-europe-souveraine-unie-democratique>.

8 | <https://www.consilium.europa.eu/media/32213/14-final-conclusions-rev1-de.pdf>.

9 | Hamarosan egy tizedik és egy tizenegyedik partner is csatlakozik, de ezzel kapcsolatban még meg kell őriznem a szükséges diszkréciót.

alapanyagai. Nem vagyunk kezdők: A legtöbb partneregyetem több száz éves – néha majdnem 1000 éves – esztörténetet tud maga mögött, és együttesen mintegy 450 000 diákot oktatunk, nem beszélve a digitális tanulócsoporthoz (amelyek létszáma több millióra tehető).

Az Una Europa a kezdetektől fogva határozottan a többnyelvűség útját járja; a partnerintézményekben nem kevesebb mint kilenc nyelvet használunk: angol, finn, francia, holland, lengyel, német, olasz, spanyol és svéd. Érdekes elolvasni „A jövő egyeteméről szóló nyilatkozatot”, amelyben az Una Europa betekintést enged a lelkivilágába. Ez a nyilatkozat többek között hangsúlyozza, hogy az Una Europa „nem egy hely, hanem a tudás, az eszmék és az értékek egysége, amely a határokon, az eszközökön és időn átívelően szabadon fejlődik”, és „a kultúrákat, nyelveket, hagyományokat és az azokkal való szakításokat magában foglaló sokszínű társadalom tükré”.¹⁰ A többnyelvűség központi szerepet tölt be más olyan alapvető célkitűzések között, mint az interdiszciplinaritás, a befogadás, az innováció, az interaktivitás, a hatékonyság és a nemzetközi nyitottság.

A többnyelvűség iránti elkötelezettségére tekintettel az Una Europa a jövőben azt tervezi, hogy megnyitja egymás hallgatói előtt az összes egyetem nyelvi tantárgyait, nyelvi tandemeket¹¹ hoz létre, amelyek virtuális mobilitás révén lehetővé teszik a hallgatók számára, hogy a saját egyetemük nyelvétől eltérő nyelvű tantárgyakat hallgassanak, valamint oktatói mobilitást biztosít, és MOOC-okat¹² kínál a kezdő szintű nyelvtanulás ösztönzésére. Mindjárt kitérek az új közös európai tanulmányok alapképzésben fennálló többnyelvűsége is.

Az Una Europa elképzelése összhangban van az EU Tanácsának álláspontjával, amely 2019. május 22-én ajánlást fogadott el „a nyelvoktatás és -tanulás átfogó megközelítéséről”¹³, még akkor is, ha ez az ajánlás elsősorban az alap- és középfokú oktatásról és a szakképzésről

10 | Vö. <https://www.una-europa.eu/about/ueber-uns>.

11 | A nyelvi tandem vagy keresztbeszélgetés valamely nyelv elsajátításáról szól két ember kölcsönös nyelvcsereje révén, akik a saját (különböző) első nyelvükön – amelyet a másik személy meg akar tanulni – beszélgetnek egymással.

12 | A MOOC, amely a „massive open online course” rövidítése, olyan tömeges részvételre tervezett kurzus, ahol a tananyagot (amely tartalmazhat írott, de audiovizuális anyagokat is) az interneten keresztül terjesztik, így a résztvevők nincsenek egy adott helyhez kötve.

13 | *Az Európai Unió Hivatalos Lapja*, 2019. június 5., C 189., 15. o.

szól. A Tanácsnak az iskolai nyelvtudatosságra vonatkozó megállapításai mindazonáltal megfelelően alkalmazhatók az egyetemi oktatásra is.

„Az iskolai nyelvi tudatosság magában foglalhatná az összes tanuló írás-olvasási és többnyelvűségi kompetenciáinak tudatosítását és megértését is, beleértve az iskolában nem tanított nyelvekre vonatkozó kompetenciákat is. Az iskolák különbséget tehetnének a szükséges többnyelvűségi kompetencia különböző szintjei között – a kontextustól és a céltól, valamint a tanulók egyéni körülményeitől, igényeitől, képességeitől és érdeklődésétől függően.”¹⁴

Mindazonáltal némileg meglepő, hogy annak ellenére, hogy az európai döntéshozók nagy figyelmet fordítanak az Európai Egyetemek Kezdeményezésre, úgy tűnik, hogy jelenleg egyetlen olyan politikai dokumentum sincs, amely az egyetemek szintjén vetné fel a többnyelvűség (vagy annak hiányának) kérdését. Az Európai Bizottság *az európai oktatási térség 2025-ig történő megvalósításáról* szóló, 2020. szeptember 30-i közleményében a „nyelvtanulás és a többnyelvűség előmozdítását” az európai oktatási térség minőségi célkitűzésének részeként kezeli, mivel „a különböző nyelvek ismerete előfeltétele a külföldi tanulásnak és munkavállalásnak, valamint Európa teljes kulturális sokszínűsége felfedezésének. Lehetővé teszi a tanulók és a tanárok számára, hogy kihasználják egy valódi európai tanulási tér előnyeit.”¹⁵ A Bizottság azonban nem dolgoz ki erre vonatkozóan új javaslatokat, és lényegében a fent említett 2019. évi tanácsi ajánlásra hivatkozik, amely nem az egyetemi tanulmányokra irányul.

Az európai egyetemeknek szóló 2022-es Erasmus+ pályázati felhívás sem túl konkrét e tekintetben.¹⁶ Az európai egyetemeket valóban arra kéri, hogy kötelezzék el magukat az európai oktatási térség politikai céljai mellett, beleértve a többnyelvűséget is, ez a figyelemfelhívás nem különbözik azonban az európai egyetemek számára 2018-tól meghirdetett első pályázati felhívástól. Úgy tűnik, hogy az Európai Bizottság többnyelvűségről alkotott elképzelése az elmúlt években nem sokat fejlődött. Például a Bizottságnak *az európai egyetemi stratégiáról* szóló, a 2022. január 18-i közleménye

14 | Az ajánlás 16. preambulumbekkezdése.

15 | Az európai oktatási térség 2025-ig történő megvalósításáról szóló, az Európai Parlamenthez, a Tanácshoz, az Európai gazdasági és Szociális Bizottsághoz és a Régiók Bizottságához intézett, 2020. szeptember 30-i európai bizottsági közlemény (COM[2020] 625 végleges, 9. o.).

16 | Vö. <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/de/node/2705>.

egyetlen utalást sem tartalmaz a többnyelvűsége vagy az ezzel kapcsolatos konkrét kezdeményezésekre vagy tevékenységekre.¹⁷

A közös európai tanulmányok alapképzésről

A 2022/2023-as tanévtől az Una Europa egyetemek közös interdiszciplináris „Joint Bachelor of Arts in European Studies” (BAES) képzést kínálnak.¹⁸ Ennek érdekében mind a 2021-es holland-flamand akkreditációs ügynökség (NVAO) úgynevezett közös programok minőségbiztosítására vonatkozó európai megközelítése („European Approach for Quality Assurance of Joint Programmes”)¹⁹ révén, mind pedig a különböző nemzeti eljárások szerint igényes akkreditációs eljárást folytattak le.

A BAES-szel azt akarjuk megismertetni az európai és a világ minden tájáról érkező diákokkal, hogy mit jelent „Európa”: az alapvető értékeit, a történelmét, a politikáját, az intézményeit, a gazdaságát, a társadalmát, a jogát stb., de a kulturális identitását és a sokszínűségét is. A többnyelvűség kifejezetten szerepel az új program tanulási célkitűzései között: A program végén – amely az európai kreditátviteli és -gyűjtési rendszer szerint hároméves, összesen 180 ECTS-t kitevő képzést jelent – a hallgatóknak az anyanyelvükön és az angolon kívül legalább egy európai nyelven kell tudniuk kifejezni magukat, hogy részt tudjanak venni a többnyelvű európai valóságban. Hogyan tudjuk ezt megvalósítani?

Először is, a többnyelvűség az alapképzés kötelező részében, az úgynevezett *truncus communisban* külön figyelmet érdemel. Ezt a *truncus communist* jelenleg négy Una Europa egyetem (Bologna, Krakkó, Leuven és Madrid) kínálja. Egyrészt a bölcsészeti és társadalomtudományok alaptudományai európai szemszögből oktatott bevezető kurzusainak (közgazdaságtan, filozófia, történelem, politikatudományok, jog, valamint az európai gazdaságtan, a nemzetközi kapcsolatok, az európai és nemzetközi jog területén további fakultatív tantárgyakkal), másrészt erősen multidiszciplináris tárgyak – köztük

17 | Az európai egyetemi stratégiáról szóló, az Európai Parlamenthez, a Tanácshoz, az Európai gazdasági és Szociális Bizottsághoz és a Régiók Bizottságához intézett, 2022. január 18-i európai bizottsági közlemény (COM[2022] 16 végleges).

18 | További információért lásd <https://www.una-europa.eu/stories/introducing-the-una-europa-joint-bachelor-in-european-studies>, <https://baes.una-europa.eu/overview> és www.jointbaes.eu oldalakat.

19 | https://www.eqar.eu/assets/uploads/2018/04/02_European_Approach_QA_of_Joint_Programmes_v1_0.pdf.

különösen az európai kultúrákra és társadalmakra, valamint az európai integrációra vonatkozó két nagy rész – erősebb összevonásáról van szó. A kutatási készségek és módszerek elsajátítása szintén fontos szempont, mivel a hallgatóknak a képzés vége felé multidiszciplináris alapképzési szakdolgozatot kell írniuk. A *truncus communis* részeként közös nyelvtanfolyamot kínálnak annak érdekében, hogy a hallgatók az anyanyelvükön és az angolon kívül legalább egy európai nyelven is ki tudják fejezni magukat, és ezzel egyidejűleg többnyelvű környezetben való munkavégzésre és kutatásra való képességüket is fejleszteni tudják.

Azonban még a *truncus communis* után is a többnyelvűség áll a középpontban, mert ekkor kezdődik az Európán belüli mobilitás szakasza. A hallgatóknak a második évtől kezdve dönteniük kell arról, hogy egy vagy esetleg két másik Una Europa egyetemen folytatják-e tanulmányaikat. Ez az európai nyelvekkel és kultúrákkal kapcsolatos ismereteiket is bővíti, mivel e partneregyetemek mindegyike a saját nyelvén is kínál tantárgyakat.

Végül a BAES második és harmadik évében a szakosodás keretében – a hallgatók 20 fő és mintegy 30 fakultatív tantárgy közül választhatnak – a „Nyelvek és kultúra” tantárgyat is kínálják.

Néhány kritikus megfontolás

Az Una Europa jövőbeli stratégiáján és különösen a BAES kidolgozásán és végrehajtásán végzett fáradhatatlan munka ellenére – nem szabad elfelejteni, hogy ennek a programnak összeegyeztethetőnek kellett lennie az Una Europa valamennyi országának nemzeti és/vagy regionális jogszabályával, ami óriási kihívást jelentett – az elért eredményeket és a további tervezést továbbra is kritikusan kell kezelni, többek között a többnyelvűség szempontjából is.

Ne kerüljessük a forró kását: az angol nyelv – még az Egyesült Királyságnak az Európai Unióból való kilépése után is – az európai egyetemek *lingua francája*. Az Una Európán és intézményein belül ez a munkanyelv. Ezt a döntést természetesen hatékonysági okokból hoztuk, bár meg kell jegyezni, hogy nem mindenki tud egyformán jól angolul, és az angol nyelven való gondolkodás, beszéd és írás az Una Europa tudományos közösség sok tagja számára óriási kihívást jelent. Egy európai egyetemi szövetségnek azonban nincsenek meg a forrásai ahhoz, hogy állandó jelleggel tolmácsokkal és fordítókkal dolgozzon.

Az angol nyelv dominanciája természetesen hatással van a képzési kínálatra. Annak érdekében, hogy minél több hallgató számára biztosítsunk oktatást, az Una Europa által

nyújtott képzések nagy része – legyen szó a BAES-ről, felsőfokú tanulmányokról vagy MOOC-okról – túlnyomórészt angol nyelven történik. Annak érdekében, hogy a BAES-t vagy más képzést folytatni kívánó diákok jövőbeli generációi számára – bárholnan érkezzenek is Európából vagy a világból – vonzó legyen az Una Europa egyetemek által kínált angol nyelvű oktatás, kétségtelenül további jelentős beruházásokra kerül sor.

Itt nem szabad lankadnia az éberségünknek, és gondoskodnunk kell arról, hogy a saját nyelvünk és az általában gazdag kulturális sokszínűségünk tanítása ne szenvedjen csorbát. Így nem lenne jó törekvés, ha csak azért „angolosítanának” egyes tantárgyakat, hogy érdekesebb közös képzési kínálatot tudjanak létrehozni, például egy európai egyetemi szövetség keretében.

Nyilvánvalónak tűnik – a gyakorlatban gyakran nem az –, hogy azok a hallgatók, akik legalább egy, sőt két vagy három féléven át ugyanazon az egyetemen tanulnak (ami a BAES *truncus communis* esetében így lesz), legalább elemi szinten átveszik az adott egyetem és tanulási környezetének első nyelvét. A leuveni Erasmus cserediákokkal szerzett személyes tapasztalataim azonban azt mutatják, hogy ez aligha van így – legalábbis Flandriában. Véleményem szerint ezt a tényt kritikusan kell szemlélnünk, és pozitív ösztönzőket és eszközöket kell keresnünk ahhoz, hogy a hallgatók számára hollandul is megtanítsunk alapvető kifejezéseket. Ugyanez vonatkozik bármely más Una Europa egyetemre is, amely a BAES későbbi éveiben *truncus communist* vagy mobilitást kínál. Ez nemcsak a tananyagra vonatkozik, hanem a fogadó egyetem kulturális kínálatára és társadalmi életére, valamint az azt körülvevő élettérre is. Egy hallgatói közösség, még ha határozottan nemzetközi összetételű is, nem zárkozhat önmagába. Az veszélyes elszigetelődéshez és túlzottan mesterségesen elkülönített társadalmi élethez vezethet, ahol gyakran kevés a kapcsolat a helyi hallgatókkal és a helyi környezettel. A helyi közösségek elvárhatják a külföldi hallgatóktól, hogy igyekezzenek velük elemi beszélgetést folytatni az adott közösségek első nyelvén. Ha nem kötelezzük el magunkat e mellett, akkor fennáll a veszélye annak, hogy „Európa” mindig is egy elit projekt marad. Ha ezt tennénk, sem egymás között, sem világviszonylatban nem tudnánk megteremteni egy fenntartható és összetartó Európa alapjait.

Ahány nyelv, annyi világ

— Katarzyna Kłosińska

Katarzyna Kłosińska – az Uniwersytet Warszawski (Varsói Egyetem) professzora, a kortárs lengyel nyelvre szakosodott nyelvész. 2019-től a Lengyel Tudományos Akadémia elnöksége lengyel nyelvi tanácsának elnöke (1999 és 2019 között a tanács tudományos titkára volt). Tudományos tevékenysége mellett a nyelvvel kapcsolatos ismeretek népszerűsítésében is részt vesz – a szélesebb közönség előtt is ismert a rendszeres rádióműsoroknak köszönhetően, amelyeket 2004 óta folyamatosan vezet. 2018 óta a Varsói Egyetemen működő Obserwatorium Językowe (nyelvi intézet) munkáját irányítja, ahol a lengyel neologizmusok szótára készül.

A nyelv maga a világ. A világ, amely körülöttünk van, az emberek – a világ, amely körülvesz minket. Az a világ, amely köztünk, emberek között van – a másokkal való kapcsolataink világa, és az a világ, amely a beszélgetésekből és a szövegekkel való interakcióból születik.

A nyelv megjeleníti azt, ami a külső világban van: dolgokat, jelenségeket, helyzeteket, eseményeket... – szétválasztja a valóság különböző elemeit, megnevezi, leírja, osztályozza, értékeli, rámutat a köztük lévő kapcsolatokra. Ily módon rendszerezi a valóságot, ennek köszönhetően mozoghatunk e valóságban, és érthetjük meg azt: egy olyan világot figyelünk meg, amelyben valami mindig hasonlít valamire, és ezt a hasonlóságot a szavakon és a nyelvtani formákon keresztül fedezzük fel. Például azért tudjuk elképzelni, hogy mi az az önmagát reprodukáló, káros számítógépes program, mert ugyanazt a nevet kapta, mint a testünket megtámadó fertőző organizmus: vírus.

A nyelvek anyanyelvi beszélői általában alig vannak tudatában annak, hogy gondolkodásuk mennyire elmerül a nyelvben. A lengyelnek, mielőtt többes számban használna egy igét, tisztában kell lennie azzal, hogy azt (ha csak gondolatban is) olyan főnévhez kapcsolja-e, amely férfiakat nevez meg, vagy olyanhoz, amely nőkre, állatokra, gyerekekre vagy tárgyakra utal. Az előbbi esetben a személyeket jelölő hímnemű alakot fogja használni, az utóbbiban pedig a nem hímnemű alakot. Ez a nyelvtani kategória két csoportra „osztotta” a világot: a férfiakra és a többiekre (ami néha okot ad arra, hogy e nyelv női használói a lengyel nyelvet hímsovinisztának tartsák, de valójában lehetetlen elfogadni egy ilyen leegyszerűsítő értelmezést). A szlovénnek, ha egynél több dologról beszél, meg kell határoznia, hogy mennyi az „egynél több”: kettő vagy kettőnél több. Ennek oka, hogy a szlovén nyelvben a más nyelvekben ismert egyes és többes szám mellett létezik a kettes szám (amely egyébként a 16. századig a lengyel nyelvben is megvolt) – a két dologra utaló főnevek más alakban szerepelnek, mint azok, amelyek egy dolgot, és azok, amelyek három, négy, öt és több dolgot neveznek meg. A magyarnak viszont, amikor valamilyen cselekvésről beszél, el kell döntenie, hogy a tárgy, amelyre a cselekvés vonatkozik, ismert-e a beszélgetőpartner számára, vagy sem. Ettől függően ugyanazt az igét a kétféle ragozás, az alanyi vagy tárgyias egyike szerint fogja ragozni. A lengyel nyelvet használók számára nem fontos, hogy a beszélgetőpartner hallott-e már arról a dologról vagy személyről, amelyről, illetve akiről beszélünk (kivéve talán, ha az azt megnevező főnevet a kettőt jelentő számnévvel akarjuk kombinálni – ha tudjuk, kiről vagy miről beszélünk, akkor kettő helyett *mindkettőt* mondunk) – ez azonban a főneveket használó német, francia vagy angol fejében, akinek ki kell választania a megfelelő (határozott vagy határozatlan) névelőt vagy prepozíciót, alapgondolatként fogalmazódik meg (valószínűleg olyan gyorsan, hogy nincs is tudatában a létezésének).

Minden nyelv saját fogalmi hálót szab a valóságra, amelyet általában csak akkor fedezünk fel, amikor megtanulunk egy idegen nyelvet, és „át kell állnunk” az idegen nyelven való gondolkodásra. Például egy lengyelnek, akinek angolul kell leírnia egy múltbeli cselekvést, minden egyes alkalommal „aktiválnia” kell azt a gondolatot, hogy ennek a cselekvésnek a hatása még mindig érezhető-e, vagy sem (ettől függően fogja használni, mint tudjuk, a *present perfect* vagy a *past simple* igeidőt). *Ahogy egy lengyelnek nehézséget okoz (nem nyelvtani, hanem gondolati szempontból) megkülönböztetni az I have bought (something) és az I bought (something) alakokat, egy angolnak nehézséget okoz a következő mondat megértése (és saját nyelvére való lefordítása): Pisałam wczoraj artykuł, ale go nie napisałam* [Tegnap írtam egy cikket, de nem írtam meg (teljesen).] – amelyben az angol to write-nak megfelelő két különböző ige (folyamatos és befejezett) van (és ami a legfontosabb, ez a probléma minden alkalommal felmerül, amikor egy brit, egy amerikai vagy bármely más nyelv használója, amely nem tesz különbséget a befejezett és folyamatos igék között, a saját nyelvének és időhatározói rendszerének hatására kialakult időbeli viszonyokra vonatkozó elképzeléseit akarja alkalmazni a lengyelre).

A fogalmak természetesen szavak formájában jelennek meg. Mint ismeretes, a különböző nyelvekhez tartozó, általában azonos jelentésűnek tekintett szavak használati köre eltérhet egymástól. Így az angol to go vagy a francia aller két lengyel mozgásigének felel meg: *ísć* („saját lábon mozogni”) és *jechać* („közlekedési eszközt használni”). A lengyel nyelv tehát különbséget tesz a gyalogos és a valamilyen közlekedési eszközzel történő mozgás között, de a közlekedési eszközöket illetően nem tesz további megkülönböztetést. Eközben az angolban az *ísć* és a *jechać* egyetlen ige: *to go* [mennni], azonban nem minden lengyel *jechać* szónak felel meg, hiszen az olyan főnevekkel, mint a *bike* [kerékpár] vagy a *horse* [ló] egy másik igét használnak – *to ride* [lovagolni, kerékpározni]. *Így a mozgásra vonatkozó szavak használati körének választóvonalát az angol nyelvben teljesen máshol húzódik, mint a lengyelben. A nyelvek közötti különbségek a világ egy-egy szeletének fogalmi megjelenítésében különösen hangsúlyosak a mentális fogalmak esetében. A lengyel nyelv például, néhány más nyelvtől eltérően, kétféle kellemetlen érzést különböztet meg azzal kapcsolatban, hogy valaki nem rendelkezik azzal, amivel egy másik személy igen – ha ez az érzés nem jár együtt az adott személyre irányuló rossz gondolatokkal, akkor az csak *zazdrość*. Ha ehhez még a legrosszabbat is kívánjuk ennek a személynek, az már *zawiść*. A magyar nyelvben két olyan melléknév van, amely a *czerwony* [piros, vörös] színt jelöli: *piros* és *vörös*, amelyek használati területét nem objektíve behatárolható tulajdonságok (pl. a színárnyalat) határozzák meg, hanem csupán azok az asszociációk, amelyeket ez a szín bennünk előidézhet – néha „érzelmileg semleges” szín (*piros*), néha pedig erős érzelmeket kiváltó szín (*vörös*).*

Egy idegen nyelv elsajátításával „beolvadunk” az azt használó közösség világába. A nyelv összegyűjti használói egymást követő nemzedékeinek tapasztalatait, és szimbolikus útmutatót ad a kultúrához. Az ünnepeknek, rituáléknak, szokásoknak vagy különleges ételeknek az általában a tanulás kezdeti szakaszában megismert nevei (mint a lengyel pierogi, bigos vagy gołąbki, a cseh knedlík és a szlovák knedľa, az olasz spagetti vagy a magyar pörkölt), egyfajta átmenetet jelentenek a szellemi kultúrához és hagyományhoz. Bármely nyelv frazeológiája megmutatja, hogyan éltek az emberek, mit csináltak, milyen értékeket vallottak. A lengyel nyelv például sokkal több olyan kifejezést vagy szófordulatot tartalmaz, amely a földművelésre utal, mint olyanokat, amelyek a polgári kultúrát örökölték meg – nem csoda, hiszen évszázadokon át az előbbi volt az uralkodó. A lengyel nyelvben a vitorlázással kapcsolatos szókincs nem igazán terjedelmes, a lovaglással kapcsolatos viszont az – mivel olyan ország lakói számára, amelynek (például Franciaországhoz, Spanyolorzághoz vagy Görögországhoz képest) csekély hozzáférése van a tengerhez, a vitorlázás nem volt fontos része az életnek, a lovaglás viszont igen. A frazeológia alapján „újrateremthető” az a táj, amely jellemző arra a helyre, ahol a nyelvhasználók éltek vagy élnek – az olyan lengyel kifejezések és szófordulatok, mint a *sprać kogoś na kwaśne jabłko* [valaki savanyú almáját mosni] („valakit nagyon megverni”), *obiczywać gruszeki na wierzbie* [fűzfán körtét ígérni] („fűt-fát ígérni”), *wpuścić kogoś w maliny* [bevinni valakit a málnásba] („valakit csalárd módon hátrányos helyzetbe hozni”), *dziewczyna jak malina* [málnához hasonlítható lány] („szép lány”), a *wpaść jak śliwka w kompot* [belepottyanni, mint szilva a kompótba] („kínos helyzetbe kerülni, amelyből nehéz kimászni”) arra hívják fel a figyelmünket, hogy a lengyel falvakban alma-, körte- és szilvafák nőnek, és nem például olajfák vagy datolyapálmák.

Végül pedig a nyelv az értékek világába kalauzol, ami nagyon világosan megmutatkozik a közmondásokban, amelyek az évszázadok óta uralkodó erkölcsi normákat örökölték meg. Így például a lengyel közmondásokból megtudhatjuk, hogy legyünk hűek a szeretteinkhez (*Zły to ptak, co własne kła gniazdo*) [Rossz madár az, amelyik kárt tesz a saját fészében], illetve engedelmesek a szülőkkel szemben (*Kto nie słucha ojca, matki, będzie słuchał psiej skóry*) [Aki nem hallgat az apjára-anyjára, az a kutya bőrére fog hallgatni]. A lengyel nyelvben (de valószínűleg más nyelvekben is) számos különböző szóba, kifejezésbe és közmondásba „belevésődött” az emberről mint erkölcsileg hibátlan lényről alkotott kép: *To jest człowiek przez duże „c”* [ember nagy „e” betűvel] („értékes, nemes ember”), *zrobić z kogoś człowieka* [embert faragni valakiből] („valakit értékesé, nemessé tenni”), *zachowuj się jak człowiek* [viselkedj emberhez méltóan] („az elfogadott normák szerint viselkedj”) stb. Eközben az állatoknak az erkölcsőség hiányát tulajdonítják, és a viselkedés etikátlan aspektusaival azonosítják őket: *świnia* [disznó] („etikátlanul viselkedő személy”),

bydlak [marha] („közönségesen viselkedő személy”), małpia złośliwość [majomszerű rosszindulat] („rendkívül rosszindulatú és egyúttal számító, csalárd viselkedés”), zejść na psy [kutyába lemenni] („lezülni”), łgać jak pies [hazudni, mint a kutya] („szemérmetlenül hazudni”), żyć na kocią łapę [a macska mancsán élni] („férjként és feleségként élni, de házasságkötés nélkül”) stb. Ezek a példák (amelyekből nyilvánvaló okokból kevés van ebben a szövegben) nagyon értékes ismeretekkel szolgálnak arról, hogy az ember önmagát tekinti a világ középpontjának (nem véletlenül mondják, hogy a mindennapi nyelv antropocentrikus): „emberi” kategóriákat alkalmaz a valóság minden elemére, még azokra is, amelyeknek a valóságban nincs közük az említett kategóriákhoz. Végére is egy disznót vagy egy kutyát nem lehet etikátlansággal vádolni, hiszen az állatok nem az emberi normák szerint viselkednek. A viselkedésüket mi értelmezzük, a mi emberi mércénkkel mérjük – ebben az esetben erkölcsi mércével (amely egyébként gyakran az európai kultúra legfontosabb szövegében, a Bibliában gyökerezik). Az ember akkor is kijelöl magának valamely vonatkoztatási pontot, amikor konkrétan és elvontan értelmezett távolságokra utal – a köznyelvben olyan „mértékegységek” vannak, mint a lépés (két lépésre lakom innen), a kéz (*kéznél van*) az orr (*a busz az orrom előtt hajtott el*) vagy a haj (*egy hajszálnyira volt a tragédiától*).

Az elején azt mondtuk, hogy a nyelv a körülöttünk lévő világ és a bennünk lévő világ – a dolgok, a valóságok világa és az értékek, hiedelmek, tapasztalatok világa. Az anyanyelvi beszélők számára ez az egymásra következő generációk tapasztalatainak kifejezési módja (ami egyébként általában nem tudatosul), és még ha az évszázadok során változtak is a különböző kérdésekkel kapcsolatos nézeteik, általában nem hagyták el a régóta bevett beszédmódokat (például még mindig azt mondjuk, hogy valami *zeszto na psy* [kutyára ment – ebek harmincadjára jutott], bár már régen nem tekintjük a kutyát tisztátalan állatnak). A kívülállók számára, akik idegen nyelvet tanulnak, ez a kulcs a másik nemzet szellemi és anyagi kultúrájához.

A nyelv a közöttünk lévő világot is jelenti. A nyelv egyértelműen a kommunikáció alapvető eszköze – gondolatok, érzések kifejezésére, kapcsolatok kialakítására és fenntartására szolgál. Az emberek közötti világnak a nyelv segítségével történő megteremtése azonban másként is értelmezhető – úgy, hogy a nyelv a társadalmi rend képét formálja és ezt a képet állandósítja, így mindenki a nyelv által neki kijelölt szerepben cselekszik ebben a világban. A mentálisan zavartnak vélt embereket például évszázadokon át komikus felhangú szavakkal írták le (pl. *ma kuku na muniu* [kakukk van az agyában] *dostał fiksum-dyrđum* [bogarás], *szurnięty* [ütődött], *ma szmery pod czaszką* [zúgás van a koponyája alatt], ami azt a gondolkodásmódot rögzítette, hogy ezek az emberek furcsa kívülállók (és ez általában a tőlük való félelem miatt volt így). Ezáltal olyan rend alakult

ki, amelyben bárki, aki eltért a normától (bármilyen értelemben is), nevetséges volt, és legfeljebb szánalomra méltó. Jelenleg sok ember és különböző társadalmi kampányokat folytató intézmények erőfeszítései irányulnak e rend megváltoztatására – a rend alapjául szolgáló szavak használatának elhagyására való ösztönzéssel (legalábbis a közszférában), és a nem neurotípusos jellegnek mint a világban természetesnek számító különbségek egyikének bemutatásával. És még csak nem is arról van szó, hogy a mentálisan beteg embereket nem nevezzük őrültnek, dilinyósnak vagy *elmebetegnek* (hiszen ezt a leckét az újságírók vagy a politikusok már régen megtanulták), hanem például arról, hogy olyan kifejezéseket használunk, amelyekben ez a tulajdonság „kikerül” a főnévből, ahelyett hogy olyan főneveket használnánk, amelyek az adott tulajdonságra „koncentrálnak”, és így azt teszik az adott személy jellemzőinek elsődleges elemévé. Ez egyébként nemcsak a mentális zavarokban szenvedő emberek megnevezésére vonatkozik, hanem más olyan csoportokéra is, amelyeket a nyelv egyfajta rendszerszintű módon diszkriminált. A cél az, hogy a normától való eltérést az adott személy kiegészítő, nem pedig alapvető jellemzőjeként ragadjuk meg – ezért eltávolodunk az olyan szavak használatától, mint a *skizofrén, autista, homoszexuális, hajléktalan, nyomorék (fogyatékos), elhízott, anorexiás, sete*, az olyan kifejezések kedvéért, mint a *skizofréniás személy, az autizmus spektrumán lévő személy, nem heteroszexuális személy, hajléktalanság miatt válságban lévő személy, fogyatékkal élő személy, túlsúlyos személy, anorexiában szenvedő nő, balkezes személy*. Ily módon lassan elmozdulunk egy olyan világból, amelyben egy személy státuszát az határozza meg, hogy megfelel-e a „normalitásra” vonatkozó általános (értsd: többségi) elképzeléseknek, egy olyan világ felé, amelyben mindenki elsősorban emberi lény, akit ráadásul valamilyen tulajdonság (fogyatékos, hajléktalanság vagy balkezesség) is jellemezhet, amelyben az emberi lény nem korlátozódik a szexuális irányultságra, az intellektuális hajlamra vagy a külső megjelenésre. Semmit sem használnának az intézményeknek a „más” és a társadalomban évtizedek óta diszkriminált emberek helyzetének javítására irányuló intézkedései, ha ezek az intézkedések – amelyek általában a jogalkotás területén kerülnek elfogadásra – nem járnának együtt a nyelvi szokások megváltoztatásával, mivel az emberek közötti kapcsolatokat elsősorban a nyelv határozza meg.

Az utóbbi években éppen ezért történtek erőfeszítések arra, hogy a nyelvet „érzékletesebbé” tegyék a nők tekintetében. A lengyel nyelvben egyre gyakrabban használnak női alakokat a funkciók és szakmák megnevezésére (*dyrektorka, architektka, profesorka*), megváltoztatva ezzel azt a bevett szokást, hogy a tekintélyes pozíciókat – még akkor is, ha azokat nők töltik be – hímnemű alakokkal nevezik meg. Már régen eltávolodtunk attól a gyakorlattól (és ez a társadalmi változásokkal együtt, spontán következett be), hogy egy nőt a férje funkciója szerint nevezünk meg (*dyrektorowa* [igazgatóné], *doktorowa* [doktorné]) ma

már ritkán találkozunk olyan helyzettel, amikor egy nőt úgy mutatnak be, hogy például *profesoróának* [professzornénak] szólítják. A legtöbb politikus és újságíró (vagyis azok, akik nagymértékben alakítják nyelvi szokásainkat) már nem használja (legalábbis nyilvánosan) egyrészt azokat a becsmérlő kifejezéseket és szófordulatokat, amelyek a nőkről mint a férfiaknál butább lényekről alkotott képet állandósítják (*babska logika* [női logika] – „a logika hiánya”, *babskie gadanie* [női beszéd] – „jelentéktelen tartalom”), másrészt azokat, amelyek a férfiakat kiváltságos szellemi pozícióba helyezik (*męska decyzja* [férfi döntés] – „helyes döntés”, *męska rozmowa* [férfias beszélgetés] „bátorságot igénylő beszélgetés”).

A nem bináris emberek követelik nyelvi jogaikat, és joggal hangoztatják, hogy a lengyel (és más nyelvek) nem ismerik el azokat. Sem az egyik, sem a másik nem meglepő. A nem bináris nemek nem jelennek meg a nyelvben, mivel a nyelv a világról alkotott képet állandósította, amely nem a szakemberek irodáiban, hanem a mindennapi életünkben, a hétköznapi emberek rendelkezésére álló eszközök, azaz az érzékeik segítségével végzett megfigyelések eredménye. E felfogás szerint valaki vagy nő, vagy férfi – az eltérő nemi identitású embereket egyszerűen nem látjuk. Ezért nem meglepő, hogy a nyelv sem látja őket. Ugyanakkor az sem meglepő, hogy a társadalom e részének joga van a nyelvi önrendelkezésre. A nembinaritás kezd „létezni” a nyelvben, ami egyelőre főként a nemet nem jelölő nevek használatában nyilvánul meg (ez jelentős újdonság, mivel a lengyelek által használt nevek mindig is lehetővé tették a nem azonosítását). Vannak (többé-kevésbé sikeres) kísérletek új nyelvtani formák létrehozására is, de itt aligha számíthatunk sikerre, hiszen a nyelvtan sokkal lassabban változik, mint a szókincs, és főként mivel nem fogékony a „felülről” történő szabályozásra.

Ahány nyelv, annyi világ – ez a címben szereplő kijelentés kétféleképpen is értelmezhető. Először is, egy új nyelv elsajátításával lenyűgöző utazást teszünk egy új világba. Másodsor, azzal, hogy megválasztjuk, hogy (egy nyelven belül) hogyan beszélünk bizonyos jelenségekről, különösen emberekről, megválasztjuk azt a világot, amelyben élni fogunk – a tisztelet nyelve a tisztelet világa, a megvetés nyelve a megvetés világa.

Többsnyelvűség: egy egyetemi tanár és bíró gondolatai

— Ana Maria Guerra Martins

2020. április 1-jétől az Emberi Jogok Európai Bíróságának bírója. A portugál alkotmánybíróság bírója, 2007–2016. A Lisszaboni Egyetem jogi karának egyetemi tanára. Vendégkutató a heidelbergi Max Planck Összehasonlító Közjogi és Nemzetközi Jogi Intézetben (Németország) 1997–1999. Az emberi jogok nemzetközi jogának egyetemi tanára, 1999–2020. Vendégtanár, Jean Monnet Jogi Kar, Paris XI Egyetem, 2004. Vendégtanár, maputói Eduardo Mondlane Egyetem, Mozambik, 2004–2005. Az Európai Bizottságon belül a European Network of Legal Experts in Gender Equality and Non Discrimination (Nemek Közötti Egyenlőség és Megkülönböztetésmentesség Európai Jogi Szakértői Hálózata) tagja, 2016–2020. Vendégtanár az Irediesnél (Institut de recherche en droit international et européen de la Sorbonne, a Sorbonne Egyetem nemzetközi és európai jogi kutatóintézete), École de Droit (jogi kar), Paris I Panthéon-Sorbonne Egyetem, 2019.

A többynyelvűségről írni nem könnyű feladat, különösen annak, akinek – mint nekem is – nem nyelvész a szakmája. Ezért úgy gondoltam, hogy a leghitelesebb módja annak, hogy kifejezzem álláspontomat a témával kapcsolatban, az lenne, ha elmondanám személyes tapasztalataimat azon nyelv – vagy inkább nyelvek – elsajátítása és használata terén, amelyeket a munkám során használok.

Először azonban tisztáznom kell a kiindulópontomat. Bár igaz, hogy a többynyelvűség olyasmint jelent, hogy egy személy vagy egy nép több nyelven is képes kifejezni magát, az sem kevésbé igaz, hogy a nyelv egy nép kultúrájának a kifejeződése, így minden egyes alkalommal, amikor egy nyelv eltűnik, vagy amikor azt egyre kevésbé beszélik, kulturálisan mindnyájan szegényebbek leszünk.

Mivel olyan országban születtem, amely egy diktatórikus rezsim alatt élt, és amely gazdasági erőforrásainak nagy részét a gyarmati háborúra fordította, amikor az összes többi ország már elfogadta a népek önrendelkezésének elvét, és ennek következtében végrehajtotta a dekolonizációt, érthető, hogy az egyre növekvő szegénység és a politikai elszigeteltség nem járult hozzá a nyelvtanulás ösztönzéséhez.

A középfokú oktatásban – amelyben az embereknek csak egy kisebb része részesülhetett – a portugál nyelvet és irodalmat tanították, a rezsim által megengedett módon, az idegen nyelvek pedig másodlagos helyre szorultak. Ráadásul ez utóbbi nyelvek oktatását olyan tanároknak bízta, akik gyakran még csak nem is jártak azokban az országokban, ahol a nyelveket beszélik. Ahogyan azt sejteni lehet, az eredmény nem volt túl pozitív.

Nem szabad azonban elfelejteni, hogy Portugáliában a diktatúra idején a politikai helyzet, a gyarmati háború és az általános szegénység miatt portugálok milliói voltak kénytelenek kivándorolni olyan országokba, mint Franciaország, Svájc, Luxemburg vagy Németország, főként azért, hogy a Portugáliában nem élvezett szabadságot vagy egy gazdasági és társadalmi szempontból jobb életet keressenek, vagy hogy a gyarmati háború elől meneküljenek. Ezekben az élethelyzetekben a portugáloknak meg kellett tanulniuk azoknak az országoknak a nyelvét, amelyekben letelepedtek, gyakran mindenféle tanári segítség nélkül, ami a legtöbb esetben gyenge nyelvtudásszintet eredményezett.

A diktatúra 1974. április 25-i bukása után a demokratikus rendszer kiépítése sok energiát és erőfeszítést követelt minden ágazattól, így nyilvánvalóan továbbra sem a nyelvtanítás volt az állam legfőbb gondja.

Portugália nyitása a világ felé volt az, amit 1974. április 25-e után megfigyelhettünk, a különféle nemzetközi szervezetekhez, mint például 1976-ban az Európa Tanácshoz, illetve mindenekelőtt 1986-ban az akkori Európai Közösségekhez való csatlakozással, amely igazi lendületet adott az idegen nyelvek tanulásának. A személyeknek az európai integrációból eredő szabad mozgása következtében megnőtt azoknak a portugáloknak a száma, akik külföldre mentek dolgozni, tanulni vagy egyszerűen csak utazni, és ugyanez hozzájárult a Portugáliába érkező külföldiek számának növekedéséhez is. Mindez a portugálok számára egy új szükségszerűséget is jelentett: a más nyelveken való kommunikáció szükségességét, mind a saját országukban, mind külföldön.

A középfokú oktatásban szerzett hiányos idegennyelv-tudásunk miatt sokan nyelviskolákba kezdtünk járni (az én esetemben az Alliance Française, a British Institute és a Goethe Institut kurzusaira), hogy fejlesszük e téren a tudásunkat. Ez utóbb a jövőre nézve is hasznosnak bizonyult.

A nemzetközi és az európai uniós jog kutatójaként a külföldi jogelmélet és joggyakorlat tanulmányozásának tulajdonképpen nagy jelentősége volt a szakmai életemben, akárcsak a más országok kutatóival való kapcsolattartásnak. Emiatt az angol, francia és német nyelvű írásbeli és szóbeli kommunikáció elengedhetetlen volt a kutatói céljaim eléréséhez. Doktori disszertációmát Németországban írtam, ahol két és fél évet töltöttem vendégkutatóként a heidelbergi Max Planck Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrechtben (Max Planck Összehasonlító Közjogi és Nemzetközi Jogi Intézet), egy teljesen nemzetközi környezetben. Ott nemcsak az egyik legjobb európai közjogi könyvtárhoz volt hozzáférésem, hanem a közjog területén világszerte aktuális kérdésekről szóló heti vitákban is részt vehettem, ami hozzájárult a jogról alkotott kozmopolita szemlélet fokozatos kialakulásához, amelyet ma is vallok. Ráadásul abban az időszakban a világ minden tájáról találkoztam kutatókkal, akik hozzám hasonlóan pályakezdők voltak, és akik idővel nemzeti és nemzetközi szinten is kiemelkedő pozíciókba kerültek. Az akkoriban kialakított kapcsolati háló lehetővé tette számomra, hogy részt vegyek olyan nemzetközi munkacsoportok tevékenységében, amelyekben mind a mai napig részt szoktam venni.

Természetesen a korábban megszerzett nyelvtudásom megkönnyítette a beilleszkedésemet azokba a különböző nemzetközi körökbe, amelyeknek a szakmai életem során a tagja lehettem.

Így senki sem vonhatja kétségbe, hogy a mai globalizált világban az idegen nyelvek ismerete alapvető fontosságú. Ezt a gondolatot próbáltam mindig is átadni a diákjaimnak.

Nem szabad azonban elfelejteni, hogy egy idegen nyelv ismerete, bármennyire is magas szintű, ritkán éri el az anyanyelvvvel megegyező tudásszintet.

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának bírójaként nap mint nap szembesülök ezzel a problémával. Mivel e Bíróság hivatalos nyelvei csak az angol és a francia, és a jogi terminológiának nagyon pontosnak kell lennie, magától értetődő, hogy azok a kollégák, akik olyan országokból érkeznek, amelyekben e két hivatalos nyelv valamelyikét beszélik, kiváltságos helyzetben vannak azokkal szemben, akik más nyelveket beszélő országokból érkeznek.

Ezért az ideális az lenne, ha a nemzetközi fórumokon mindenki a saját nyelvén fejezhetné ki magát. Tudjuk azonban, hogy ez gazdasági szempontból nem tartható fenn, különösen akkor, ha számos országról és nyelvről van szó, mint például az ENSZ esetében. Ilyen esetben elengedhetetlen a hivatalos nyelvek számának korlátozása.

Következésképpen, amikor az országok száma alacsonyabb, előnyösebb, ha mindenki a saját anyanyelvén fejezheti ki magát, ellenkező esetben ugyanis egyes nyelveket felsőbbrendűnek tekinténk másoknál. Ha elfogadjuk azt, amint azt fent már említettem, hogy a nyelv egy nép kultúrájának kifejezője, akkor egy vagy több nyelvnek a többivel szembeni felsőbbrendűségének elfogadása a kultúrák hierarchiájának elfogadását jelentené, amely ellentétes lenne a nemzetközi jog legelemibb elveivel. Másrészt bizonyos nyelvek eltérő kezelése azt jelenti, hogy a hivatalos nyelveket beszélő polgárok másokkal szemben kiváltságos helyzetbe kerülnek. Ezért fontos hangsúlyozni, hogy a többynyelvűség nem zárhatja ki a portugál nyelvet, amely az ötödik leggyakrabban beszélt nyelv a világon.

Végül is elengedhetetlen, hogy portugálul fejezhessük ki magunkat azokon a nemzetközi fórumokon, ahol a portugál is hivatalos nyelv, mint például az Európai Unióban.

A saját nyelven való önkifejezés lehetősége ugyanis nemcsak az összes tagállam egyenlőségének megerősítéséhez járul hozzá, hanem az uniós polgárok közötti egyenlőség megerősítéséhez is, mivel ha egy adott állam polgára nem fér hozzá a saját nyelvén készült dokumentumokhoz, akkor természetesen hátrányba kerül azon tagállamok polgáraihoz képest, akik a saját anyanyelvükön is hozzáférnek a dokumentumokhoz.

Az egymást követő bővítések során a gyakorlatban az Európai Unió „anglicizálódásának” lehettünk tanúi, mivel míg a végleges és legfontosabb dokumentumokat, mint például a rendeleteket és az irányelveket, minden nyelvre lefordítják, az előkészítő és nem kötelező erejű dokumentumok gyakran csak angolul állnak rendelkezésre.

Ennek a helyzetnek a következménye az uniós polgárok további elidegenedése az európai ügyektől. Ha viszont a cél a polgárok Unióban való részvételének a növelése, akkor a nyelvekbe való befektetést úgy kell tekinteni, mint az említett részvétel biztosításának egyik eszközét.

Végezetül azt mondanám, hogy mint minden más területen az életben, itt is egyensúlyt kell teremteni egyfelől a többnyelvűség, másfelől a különböző nyelvek megőrzése és védelme között.

Interpretare humanum est

— Radu Paraschivescu

Az 1960-ban, Bukarestben született Radu Paraschivescu író és fordító: 30 könyv szerzője, és körülbelül 120 könyvet fordított. Írt regényeket (*Fluturele negru* [A fekete pillangó], *Cu inima smulsă din piept* [Mellkasból kitépett szívvel], *Acul de aur și ochii Glorianei* [Az aranytű és Gloriana szeme], *Astăzi este mâinele de care te-ai temut ieri* [Ma van a holnap, amelytől rettegtél tegnap]), novellásköteteket (*Bazar bizar* [A bizarr bazár], *Aștept să crăpi* [Azt várom, hogy megtörj], *Omul care mută norii* [A felhőmozgató]), de a román szokásokat elemző könyveket is (*Ghidul nesimțitului* [Iránymutatás a pimaszsághoz], *Două măhuri stau de vorbă* [Két csacsogó seprű], *În lume nu-s mai multe Români* [Nincs túl sok Románia a világon]) [a könyvek magyar nyelven nem jelentek meg, a ford. megj.]. Olyan szerzők könyveit fordította, mint Julian Barnes, Salman Rushdie, Jonathan Coe, Martin Amis, Kazuo Ishiguro, Stephen Fry, William Burroughs, John Steinbeck stb. A Digi FM és a Rock FM, valamint a Digi Sport televíziós csatorna állandó munkatársa.

Amikor A görög tolmács [*The Greek interpreter*¹] megjelent, a kommunizmus idején aligha kiszámíthatónak mondható karrierem végén jártam. A Görög tolmács Max Davidson regénye, amely egy konferenciatolmács történetét meséli el: olyan emberről szól, aki szavakat pakolgat egyik nyelvből a másikra, közben pedig egy – a klausztrófóbiában szenvedőknek ellenjavallt – kabinban izzad. A főhős, Stavros de Battista identitása igen színes: félig német, félig görög, a nevelőapja olasz, és ír felesége Svájcban él. A többnyelvűség csimborasszója, hogy úgy mondjam. Ilyen családfával hősünk nem is lehetett más, mint a különféle eszmék nyelvi határok közötti közvetítésére szolgáló médium. Romániában a könyvet a Humanitas adta ki 2005-ben, egy mára már feledésbe merült sorozat, a „*Râsul lumii*” (A világ kacaja) keretében, amelyben az után vettem részt, hogy közel tizenöt évig magam is tolmács voltam (nem feltétlenül konferenciatolmács, de az is). A regényt Cornelia Bucur, egykori konferenciatolmács fordította, akivel Prágában, Nagyszebenben, Buşteniben és Temesváron volt alkalmam egy fülkében ülni. Még ha „széles [is] a föld”², a világ kicsi marad.

Kedves kollégák! *Dear colleagues! Chers collègues!*

Minden ezzel indul.

Ezekkel a szavakkal kezdődik az a kaland, amelyben a tolmács – bár senki sem kéri, hogy ugorjon ki egy égő épületből, vagy üljön fel egy száguldó vonatra, ahogyan azt a dublőr teszi az akciójelenetekben – olyan, mint a kaszkadőr. Már maga az „akció” szó is komikus eltúlzása annak, amit tolmácsként az embernek tennie kell. „Az aranyér kialakulásának két fő oka a tolmácsolás és a sakk” – mondta egy skót komikus, és nem tévedett. A tolmácsfülkébeli kalandban az ember kénytelen a székben ülni, a fején fejhallgatóval, és esélye sincs elmozdulni a mikrofontól. A tolmácsot megilleti néhány íratlan jog: kiszáradhat a szája az érzelmektől, ihat vizet úgy, hogy a résztvevők a fejhallgatójukban ne hallják, legyezheti magát, ha meleg van (és általában meleg van), mindezek mellett pedig ellenállhat, ha rájön az átkozott szükség. És megilleti a tolmácsot még valami: Damoklész hatalmas kardja, amely a feje felett himbálódzik. Amikor a filmekben a rendőr letartóztatja a tettest, a forgatókönyv szerint ezt a „formulát” kell mondania: „*Anything you say may be used against you*” („Bármit mond, felhasználható ön ellen.”). Ez a helyzet a konferenciatolmácsolásnál is: előfordul olykor, hogy a tolmács a bűnbakja annak

1 | Magyar nyelven nem jelent meg [a ford. megj.].

2 | „E lung pământul”, George Coşbuc közismert versének kezdősora [a ford. megj.].

az előadónak, aki melléfog a mikrofonnál, és aki – a diplomáciai incidens elkerülése érdekében – inkább megvonja a vállát, amikor azt látja, hogy a közönség meghökken, majd a fülkére mutat: „Nem is ezt mondtam, az az idióta a fülkében rosszul fordította”. És még ha tolmácsként tudja is az ember, hogy mindenféle tompítás és retusálás nélkül azt mondta, amit kellett, ott találja magát a filmbéli elkövető szerepében: amit mondott, felhasználható ellene. Ha a focicsapat rosszul teljesít, az edző lesz az áldozati bárány, és amikor a konferencia válhat feszültség színterévé, a tolmács lesz az áldozati bárány. Nem csak Stallone, Lundgren, Statham és Jet Li játszhat a Feláldozhatókban – a filmben bármelyik tolmács szerepet kaphat, ha rosszkor van rossz helyen.

Lehet részletekbe menően tárgyalni a többnyelvűség jelentését és jelentőségét: hangsúlyozhatjuk szükségességét, sorolhatjuk előnyeit, de az, aki valaha is feltette a fülhallgatót, tudja, hogy – az esemény hőfoka és a fülke hőmérséklete miatt – a helyzet az „itt és mostra” redukálódik. A konferenciatolmácsolás az a fogyókúra, amelyet a táplálkozási szakemberek nem ajánlanak, de vajon miért? Miért nem jut eszükbe, hogy a tolmács testsúlya is redukálódik a fülkében töltött nap végére, pláne, ha a napot szórakozott kollégák és zavaros felszólalók tarkítják... Ez akkor is így van, ha alaposan beebédel, de megcsinálta. (Közismert, hogy vannak olyan résztvevők, akik az ebédszünetben szeretnék megvitatni a plenáris ülés témáit, és ezért tolmácshoz fordulnak, aki a villán díszelgő húsfalattal a kezében darálja a szavakat, és alig várja, hogy a hús a szájába kerüljön, és gyorsan megrágja, miközben a résztvevő vizet iszik, kirendeli a következő desszertet, vagy felveszi a mobilját).

A viccet félretéve, a konferenciatolmácsolás kifacsarja az embert: a fülkébe 75 kilós narancsként megy be, és 73,5 kilós (héjas) dzsúszként távozik. Nincs az a szauna, amely ezt überelné! Ráadásul a szaunában csak fekszik és izzad az ember, a tolmácsolás közben pedig egy gyorsvonal sebességével pörögnek az agyában a fogaskerekek, hiszen egyetlen másodpercnyi figyelmetlenséggel több foroghat kockán, mint a mondat pusztáértelme, és egy tüsszentéssel oda a feng shui. Persze a tolmácsok húszpercenként váltják egymást, de még itt is lehetnek nehezen beazonosítható csapdák: vannak például olyan tolmácsok, akik könnyedén tudnak négyszáz fülnek beszélni, de a tolmácsfülkében ülő kollégájuk előtt zavarban vannak, mert – a résztvevőkkel ellentétben – a kolléga lesz az, aki érzi a testükben lévő feszültséget, az izzadságszagukat, látja a tikkjeiket, látja, ahogy tördelik a kezüket és ráncolják a szemöldököket. Nos, innen a feszültség, és persze innen a hibázás is. A tolmács ráadásul nem is mondhatja a kollégájának, hogy legyen kedves, menjen már ki húsz percre; hiszen ha megszegi a működési szabályokat, azt kockáztatja, hogy nem hívják többé.

Nem csupán az udvariasság és az esélyegyenlőség egyik formája a többnyelvűség, amelyet – többek között – a konferenciatolmácsolás is képvisel. Kétségtelen, hogy Málta és Németország egyenlő feltételeket érdemel, de nem csak erről van szó. Volt egy korszak – amelyet ma már a konferenciák jurakorszakának tartanak –, amikor minden angolul zajlott: ha az ember tudott angolul, részt vett, ha nem tudott, akkor mást küldött maga helyett. Ugyanez volt a helyzet Romániában az 1990-es évek elején, amikor is hemzsegték a külföldi előadók, akik a privatizációról, a könyvkiadásról, a szakszervezetek és a munkáltatók közötti kapcsolatokról, a foglalkozás-egészségügyről, a kábítószer-kereskedelem elleni küzdelemről és kismillió más dologról beszéltek. Minden angolul zajlott, még a hallgatóság is angolul szólt hozzá. A dolgok kielégítően működtek mindaddig, amíg egy elragadtatott úriember – a jobbára hölgyekből álló, és néhány ígéző szépségű hölgyet is magában foglaló közönség előtt – azt nem találta mondani, hogy „I want to undress you” [„Le akarom vetkőztetni önt.”] ahelyett, hogy „I want to address you” [„Önhöz szólok.”]. A reakciók kétségtelenül vegyesek voltak: a díszvendég (a *key-note speaker*) – ahogy mondani szokták – megpróbálta levenni a terhet az elragadtatott úriember válláról, és elmesélte, hogy a hotelben, ahol megszállt, a reggelihez menet a külföldi vendégeknek szóló, alábbi reklámot látta: *Take a tour of Bucharest by carriage. We guarantee no miscarriages. [Kocsikázzon egyet Bukarestben, garantált, hogy nem fog elvetélni!]* Mindenki remekül szórakozott, de a szervezők úgy döntöttek, hogy ez így nem mehet tovább, és tolmácsokra van szükség.

És van még valami, amivel a tolmácsnak tisztában kell lennie a forrásnyelv és a cél nyelv misztériumán, az ülések szigorú protokollján, valamint a tanácskozások vagy konferenciák egyes résztvevőinek nehézkesen feloldható formalizmusán túl, ez pedig az, hogy az a meghívott, aki a fejhallgatót felteszi, csak a tolmács hangját hallja, ami nemcsak igazmondásra, de következetességre is kötelezi a tolmácsot, hiszen a résztvevőkhöz eljutó üzenetnek meg kell felelnie az eredetinek és logikusnak kell lennie, nem lehet csak mondatfoszlányokat, nyitó vagy záró részeket felkínálni. A mondatot teljes egészében kell kifejezni; ez ugyan könnyűnek hangzik, de biztosíthatok mindenkit afelől, hogy nem az. A tolmács lehet olyan szerencsétlen, hogy kifog egy összefüggéstelenül beszélő előadót, aki igencsak bő lére ereszti a mondandóját, és fittyet hány a megírt beszédjére, amelynek másolatát a tolmács is megkapta. Ráadásul vannak olyan orátorok, akik a szójáték szerelmesei, ami nemcsak figyelmet igényel a tolmács részéről, hanem olyan ihletettséget is, amely nem mindig jön parancsra. Az angolok – akiktől Európa időközben majdnem megszabadult – híresek arról, hogy zsonglörködnek a szavakkal, volt olyan angol felszólaló, aki még egy pikáns viccet is előhúzott a kalapjából az egyik

konferencián, és – a kérdés pimaszságához képest – igencsak ünnepélyes kontextusban az alábbi sütötte el: *What happened when Jesus went to Mount Olive? Popeye got pissed.*

Most pedig lássuk a tolmácsokat!

... és miután láttuk, sajnáljuk is meg őket! És miután megsajnáljuk, csodáljuk őket! Már ha megérdemlik. Hiszen ők az úgynevezett biokötőjelek: az eszméket, kultúrákat, irányokat és hatásokat összekötő olyan emberek, akik két különböző nyelven és két különböző szerkezet típus közötti, rettenetesen bonyolult ingajáraton teljesítenek szolgálatot (mondom ezt én, aki ellenséges környezetben voltam ingázó munkavállaló), akik rendkívüli szellemi és kifejezőképességbeli rugalmassággal rendelkeznek, akik nem pusztán üzenetet közvetítenek, hanem a meggyőződés hitelességével egészítik ki a mondanivalót, ekként pedig olyan színész mesterséget űznek, amely gyakran észrevétlen marad.

Mert végül is a tolmács valódi színész, akinek próba nélkül kell játszania a rá osztott szerepet. A mai szerep a *rolling assets* (gördülőállomány, ha valaki esetleg nem tudná), a holnapi a *mixed feeds* (takarmánykeverék, ha a kedves olvasó kíváncsi lenne) körül forog, holnapután a *shop stewardoké* (üzemi megbízottak, ha az olvasó tudni akarná). Az előadásba pedig mindent bele kell adnia, energiát nem kímélve: nem tolmács az, aki takaréklángra állítja magát. De az is ritka tolmácsfajzat, aki egy ponton nem jut el oda, hogy fejhallgatóval nyeli le a mikrofont.

És a tolmács még valami: az a személy, akinek olykor nem mondanak köszönetet. Azt, hogy mennyire jól tud esni egy jó szó a szervezők és a felszólalók részéről, csak az tudja, akinek már volt része ebben. Na, nem azért, hogy az ember egójának hízelegjenek, hanem hogy újólág megerősítsék „biokötőjeles” mivoltját. Ahogyan a kötőjel hiánya vagy megléte jelenthet problémát, vagy kihúzhatja az embert a csávából – úgy a tolmács hiánya vagy jelenléte fenntartja, de meg is szüntetheti a patthelyzetet. Talán éppen ez a többnyelvűség egyik előnye: a felszólaló a saját nyelvén fejezi ki magát, veleszületett habitusának minden magabiztosságával; ezt pedig árnyalatok, stílus, metaforák segítségével teszi. És tudja, hogy valahol a háta mögött, üvegfalba „rejtve” ott ül egy feszülten figyelő, leizzadt manusz, aki meg előadja azt a – sokak számára lehetetlen – bűvészmutatványt, hogy ugyanolyan árnyaltan és stílusosan adja vissza a gondolatot egy másik nyelven.

Így bukkannak elő a valóságban a többnyelvűség ösvényei, és ez még a könyvekben sincs másként. Íme:

„A tényleges vita húsz perccel később kezdődött. A konferencián részt vevő szingapúri apostoli nuncius, a pirospozsgás Monsignor de Sainte Croix jóvoltából hivatalos kompromisszum született. Az ebédszünet még hátra volt, de a szokásos három helyett csak egyórás lehetett; és hogy behozzák a kiesett időt, a felszólalások időtartamát vendégeként nyolc és fél percről hét és fél percre fogják csökkenteni. Mindenki odavolt a megoldás zsenialitásától, kivéve a tolmácsokat, akik tiltakozásul sóhajtozni kezdtek, pontosan tudták, mi következik. A küldöttek nem fogják lerövidíteni felszólalásaikat, hanem ugyanazokat a beszédeket fogják gyorsabb tempóban elmondani. Emlékeztek, hogy mi történt 1986-ban Strasbourghban, amikor is egy spanyolul beszélő török ember öt perc alatt darált el egy húszperces beszédet Ciprusról, és változtatta Európa legjobb filológusainak hangját tehetetlen dadogássá” (Max Davidson, *The Greek Interpreter*, Trafalgar Square Publishing, 1991).

Ismerősen cseng, ugye?

Többnyelvűség

— Stanislav Vallo

Stanislav Vallo (1951), volt diplomata és máig fordító, a pozsonyi Comenius Egyetemen tanult franciául és olaszul, a Slovenský spisovateľ kiadónál eltöltött 14 év után a csehszlovák diplomáciai szolgálatba lépett, majd 1993. január 1-jétől az újonnan megalakult Szlovák Köztársaság diplomáciai szolgálatában dolgozott. Rómában és Párizsban helyettes nagykövetségént, ismét Rómában nagykövetségént, majd Brüsszelben nagykövetségént szolgált. Jelenleg is foglalkozik műfordítással olasz nyelvből.

„A többnyelvűség védelme nélkülözhetetlen eszköz a polgárok demokratikus részvételének biztosításához a jelen és a jövő Európájának építésében.” Ez az idézet, más, nem kevésbé fontos gondolatokkal együtt, Ginevra Peruginelli **Multilingualism and Systems of Access to Legal Information** (Giuffrè kiadó, 2009.) című művének terjedelmes és különösen inspiráló recenziójából származik, amelyet Antonella De Robbio olasz tudós és könyvtartudományi kutató (Padovai Egyetem) írt. Ez tulajdonképpen idézet a fent említett műben szereplő idézetből, mivel maga Ginevra Peruginelli is idézi David Mellinkoffot (The Language of Law). Antonella De Robbio idézi az előszó szerzőjét, Nicola Palazzolat is, aki hangsúlyozza, hogy „a jog nyelv és a nyelv jog, mert a jog nem létezhet annak hordozója, a nyelv nélkül”. És visszanyúlunk Mellinkoffhoz, aki szerint a jog nem nélkülözheti a nyelvet, mert „a nyelvészet és a jogtudomány mindig is szorosan kapcsolódott egymáshoz, és az egyik a másik révén és segítségével fejlődött”.

A véleményezett műben található idézetek nagy száma, valamint ezeknek és más szerzők idézeteinek a recenzióban való megemlítése is hangsúlyozza a többnyelvűség – a multilingvizmus – jelentőségét, és különösen európai és jogi kontextusban emeli ki annak fontosságát. Másrészt a kiadvány szerzője nem zárkózik el a többnyelvűséget fenyegető veszélyek megemlítésétől – inkább az ellenkezőjéről van szó. Emlékeztetni kell arra, hogy a könyvet 2009-ben írták és adták ki. Ezek a veszélyek ma is jelen vannak. A közügyek igazgatására fordított kiadások optimalizálásának szüntelen és folyamatosan növekvő kényszere olyan álmegoldásokhoz vezet, amelyek korlátozzák az Európai Unió hivatalos nyelveinek használatát, és ezáltal figyelmen kívül hagyják azt az alapkövet, amelyre az Unió épül: a jogszabályokhoz, az ítélkezési gyakorlathoz és általában az információkhoz való egyenlő hozzáférés elvét.

A nyelvvel azonban nem szokás viccelődni. A nyelv nemcsak a kommunikáció eszközeként szolgál egy bizonyos embercsoporton, például egy nemzetben belül, hanem az az adott csoporthoz való tartozás egyik alapvető jellemzője is. Továbbá a több nyelv hatékony és egyidejű használata révén teljes értékű kommunikációra kerülhet sor egy nagyobb egészben, amely végtelen lehetőségeket teremt a gondolatok, vélemények vagy emberi szükségletek megosztására. Nem ez a lényege egy olyan demokratikus társadalomnak, mint az Európai Unió, amelynek jövőjében a polgárok aktívan részt vesznek? A saját nyelv jog, a többnyelvűség kiváltság. Csakhogy ezek a szavak sokkal többet jelentenek, mint gondolnánk.

Először is szeretném megosztani a nyelvhasználattal kapcsolatos személyes tapasztalataimat. Egy olyan kis nemzet tagja vagyok, amelynek nyelvét – a szlovákot – 5 600 000 ember beszéli a Ginevra Peruginelli által összeállított kiadvány szerint, és

amelyet megértenek még a Cseh Köztársaságban és Magyarországon is. Ehhez nyugodtan hozzáadhatom például Szerbiát, Romániát és talán az argentin Chaco tartomány egy részét is. Mindig lenyűgözött, amikor hivatalos események alkalmával, amelyeken lehetőségem volt részt venni, egy külföldi vendég (diplomata, elnök, köztisztviselő vagy művész) szlovákul kezdte el a beszédét: „*Dobrý deň, vážené dámy, vážení páni, dobrý deň, priateľia*” (Jó napot kívánok, hölgyeim és uraim, jó napot kívánok, barátaim). Nehéz leírni azokat az érzéseket, amelyek egy ilyen apró és első pillantásra talán jelentéktelen gesztust kísérik: talán a büszkeség, a hála, az elismerés és a csendes öröm keveréke... Ez mind benne van. A közönség pedig kivétel nélkül mindig tapsal válaszolt. És nem csak itt, Szlovákiában. Ezt tapasztaltam mindenhol, ahol az a megtiszteltetés és öröm ért, hogy diplomataként képviselhettem hazámat. Így érthető, hogy gyakran találtam magam az ellenkező oldalon, a szónoki emelvényen. Olaszországban, Franciaországban és Belgiumban. Az első kettőben olaszul vagy franciául folytattam tovább folyékonyan, majd a bemutatkozásom utáni kissé meglepett tapsot (amelyre főleg a kisebb településeken került sor) megköszöntem. Mindig is kísértést éreztem arra, hogy kissé szokatlan, érdekes módon használjam a nyelvet, legalábbis egy kicsit másként, mint amit a közönség egy diplomatától szokott elvárni. Ezért igyekeztem olyasmivel megszólítani a közönségemet, ami felvidíti, meglepi őket, vagy mosolyt csal az arcukra. Ha csak egy ártatlan vicc erejéig is. Belgiumban nyelvi kényelmetlen helyzetben találtam magam, mivel (ellentétben a korábbi római és párizsi kihelyezésekkel) nem beszéltem a két hivatalos nyelv egyikét, a flamandot. De egy szerencsés véletlennek köszönhetően ott is találtam valamit, amit a flamand közönség *captatio benevolentiae*jeként írhatnak le. Minden beszéd elején ezt mondtam flamandul: „*Jó estét kívánok, hölgyeim és uraim, a szlovák nagykövet vagyok, nem beszélek flamandul, szorgalmasan tanulok, de az út még nagyon-nagyon hosszú*”. Ezután már franciául meséltem el, hogy Gerd Bourgeois, Flandria akkori miniszterelnöke egy betűkkel díszített sálát adott nekem, amikor hivatalba lépésem után udvariassági látogatást tettem nála. Amikor megtudtam a jelentését, nagyon-nagyon el voltam ragadtatva: valójában ez volt az óholland nyelv legrégebbi, azaz első írott emlékének szövege, amely a XI. századból származik. Az 1930-as években fedezték fel egy angliai kódexben. Két rövid mondatból áll, amelyet a kódexmásoló szerzetes írt le a „*Probatio pennae si bona sit*”, szokásos latin formula helyett, amikor egy új libatollat próbált ki. Az említett szerzetes, aki valószínűleg Nyugat-Flandriából származott, azonban ezt írta: „*Hebban olla vogala nestas hagunnan hinase hic enda thu, wat unbidan we nu?*” (vagyis: Minden madár fészket rakott már, csak te és én nem – mire várunk még?). A közönség jóindulata pedig biztosítva volt, mert olyasmit tudtam és említettem, amit mindannyian nagyon jól ismertek az iskolából, és ami az identitásuk és a nemzeti büszkeségük része volt. Az ilyen nyelvi emlékeket a legtöbb nemzet értékes kincsként őrzi.

Diplomataként mindig is igyekeztem tiszteletben tartani a beszélgetőpartnerem nyelvét, és a reakciókból éreztem, hogy egyáltalán nem sértettem meg az etikettet – épp ellenkezőleg: a partner mindig meglepetéssel fogadta, és noha feltehetőleg kissé váratlanul érte, de annál kedvesebbnek tartotta a gesztust. Amikor 2006 májusában átnyújtottam a megbízóleveleimet Fenech Adaminak, Málta akkori elnökének, a szokványos formulát nem angol nyelven mondtam el, hanem máltai nyelven olvastam fel. Amint később megtudtam, a jelenlévők ezt a máltai anyanyelv iránti tiszteletadás igen meglepő és üdvözlendő formájaként fogadták.

Amikor a Szlovák Köztársaság belgiumi nagyköveteként az Európai Unió Tanácsánál betöltött elnökségünk alkalmából az Európai Unió tagállamait képviselő nagykövet kollégáim számára egy hagyományos közösségi ebédet rendeztem, a bevezetőm utolsó szavai, *„Üdvözöljük, és jó étvágyat kívánunk!”*, 23 nyelven hangzottak el.

Ezért hiszem, hogy a többnyelvűségnek nélkülözhetetlen és megkérdőjelezhetetlen szerepe van az Európai Uniót jelentő nagyobb egész felépítésében és működésében, közös tudatának kialakításában, kohéziójának és szolidaritásának erősítésében. Ez egyúttal a helyi lakosok anyanyelvének több évszázados fejlődése iránti tisztelet kifejezése és kulturális örökségük gazdagítása is. A többnyelvűség gyakran törékeny és sérülékeny természete annál fontosabbá teszi védelmét, minél erőteljesebben próbálja a gazdasági haszonelvűség a felesleges dolgok tárházába sorolni és az egységes, egyetemes és közös nyelv használatának nevében elítélni.

Korunk egyik legkiválóbb elméje, Umberto Eco olasz író egyértelműen és határozottan állást foglalt ebben a kérdésben, mondván: Európa közös nyelve a fordítás. Számos fordítójának egyikeként nagyon jól és szívesen emlékszem azokra a terjedelmes, nagyon részletes útmutatásokra és magyarázatokra, amelyeket akkor küldött nekünk, amikor egy-egy művét fordítottuk. Ezekből az utasításokból és útmutatásokból sugárzott a nyelvvel, a nyelv árnyalataival, zengugaival való játék öröme.

Eco honfitársa, Ginevra Peruginelli írásában a nyelvi sokszínűség védelmét az Európai Unióban az egyes nemzeti identitások megőrzésére irányuló politika szimbólumaként azonosítja. Az üzenet minden nyelven világos és érthető. A gazdasági haszonelvűség növekvő nyomásával pedig ez egyre sürgetőbbé válik.

Többsnyelvűség az uniós intézményekben: tapasztalatok és gondolatok

— **Prof. Dr. Rajko Knez**

Prof. Dr. Rajko Knez a Szlovén Köztársaság alkotmánybíróságának bírāja és a maribori egyetem jogi karának tanára. Ő kezdeményezte a Jean Monnet Center of Excellence létrehozását, és elnyerte a Jean Monnet professzori címet. 2015 és 2017 között a Szlovén Köztársaság legfelsőbb bíróságának közigazgatási osztályán volt vezető jogi referens, ahol elsősorban uniós jogi ügyekkel foglalkozott. Számos tudományos és akadémiai cikk, monográfia és jogi kommentár szerzője. 2017-ben az alkotmánybíróság bírāja lett, 2018-tól 2021-ig pedig annak elnöke volt. Alkotmánybírósági bírói hivatali ideje 2026 áprilisában jár le.

I. Bevezetés

Örömmel fogadtam el a felkérést, hogy megosszam az azzal kapcsolatos tapasztalataimat és gondolataimat, hogy milyen jelentőséggel bír a többnyelvűség az Európai Unióban. Mindig is vonzott az a kérdés, hogy milyen szerepet játszik a nyelv egy adott közösségben és az emberek közötti kapcsolatokban, különösen egyfelől a bizalom, másfelől pedig a kirekesztettség érzésének megteremtésében. A kérdés különféle aspektusai érdekelték: például az, hogy a nyelv miként alakíthatja a jövőképet és egy meghatározott országhoz – nem csak egy nemzethez – tartozás érzését; milyen szerepet játszik a nyelv a kisebbségek jogaként, vagy a megkülönböztetés jogellenes feltételeként; ezek mellett pedig érdekelt az az aspektus is, hogy a nyelv, amely a különbözőség egyik tényezője, össze is kovácsolhat. Mindig is ezen utóbbi, ellentmondásosnak tűnő, ugyanakkor az Európai Unió sajátos jellemzőjét képező szempont vonzott a leginkább. Szeretném megosztani az ezzel kapcsolatos gondolataimat és tapasztalataimat, mindenekeelőtt azonban szeretném egyértelművé tenni, hogy az e kérdésekhez való vonzódásomat tisztán személyes körülmények is befolyásolták. Hadd kezdjem hát ezekkel!

II. Gyermekkori tapasztalatok

Gyermek- és ifjúkoromat egy akkoriban fiatal, iparosodott és gyorsan fejlődő városban töltöttem, ahol – éppen e jellemzők miatt – sok munkalehetőség kínálkozott, ahová ezért az egykori jugoszláv tagköztársaságokból számos bevándorló érkezett. A bevándorlók és családjaik által beszélt nyelvek igencsak eltértek az enyémtől, de osztálytársaimmal vagy később kollégáimmal gyakran a helyiek anyanyelvétől eltérő nyelveken kommunikáltam. Az általános iskolában megtanultunk egy ma már nem hivatalos nyelvet, a szerbhorvátot is. Ugyanígy elsajátítottuk a cirill ábécét. Az első – és igen kellemes – élmények az általános iskolai években értek. Tudniillik a bevándorlókkal együtt (vagy utánuk, amikor a szülők munkát és viszonylag stabil jövedelemforrást találtak) érkeztek családjaik is, az ilyen családokból származó gyermekeknek pedig gyakran a tanév során kellett társadalmi környezetet váltaniuk, ami bizonyára nem volt könnyű a számukra. Az általános iskolában a tanárok nagy érzékenységgel közeledtek az osztályomba kerülő gyerekekhez, és igyekeztek megtalálni azt az osztálytársat, aki az új tanulónak leginkább segíteni tud, vagy aki a legjobban megtalálja vele a hangot. Ez gyakran azt jelentette, hogy „rotálódunk”, azaz az új osztálytársunk beült a kijelölt padba, mi pedig felváltva ültünk mellé. Tanáraink vigyázó szeme előtt mindannyian töltöttünk vele egy kis időt – néhány napot vagy hetet –, attól függően, hogy hogyan „jöttünk ki” vele. Így próbáltunk megannyi akadályt, így a nyelvi akadályokat is legyűrni. Ezeket az élményeket mai fejjel

felidézve ismerem fel azok rendkívüli integráló erejét. Akkoriban, gyermekként nem értettem, hogy ez mennyire fontos, inkább a mindennapi életem normális részének tekintettem. Azt viszont éreztem, hogy ez a bevándorlók – következésképpen pedig a szülők és egész családok – felé irányuló baráti megközelítés. Ez a hozzáállás az életünk más területein is tükröződött: természetes volt, hogy ilyen módon vagyunk kapcsolatban egymással és élünk együtt, az új iskolai környezetbe való beilleszkedés pedig sikeres volt. Úgy vélem, ezek az élmények – anélkül, hogy észrevettem volna – mindenképpen hatással voltak rám. Mégpedig pozitív hatással. Amikor a nyelvnek az EU-ban betöltött szerepére gondolok, a nyelvet erőteljes integráló elemnek látom, de erre a gondolatra alább még visszatérek.

III. Jogi szempontok Szlovéniában és az EU-ban

Nem a fentiekben felvázoltak képezik a nyelv és az integráció szerepének egyetlen pozitív aspektusát. A mindezt elősegítő szabályok is olyan környezetet hoznak létre, amelyben a nyelv szerepét kellőképpen elismerik. Szlovénia legmagasabb szintű jogforrása, a Szlovén Köztársaság Alkotmánya (a továbbiakban: alkotmány) előírja egyebek mellett a nemzetiségi közösségek és a kisebbségek, különösen az olasz és a magyar nemzetiségi közösség nyelvhasználatához való jogát is.¹ Azokban a térségekben, ahol ezek a kisebbségek élnek, a két kisebbség nyelve is hivatalos nyelvnek minősül (az alkotmány 11. cikke). Ezenkívül – és ezt meglehetősen fontosnak tartom – az alkotmány tiltja a nyelvi csoporthoz tartozáson alapuló bármely megkülönböztetést (az alkotmány 14. cikkének (2) bekezdése), és ösztönzi a nemzeti hovatartozásnak a nyelv útján való kifejezésre juttatását. Így az alkotmány 61. cikke szerint mindenkinek joga van szabadon kifejezni a nemzetéhez vagy nemzetiségi közösségéhez való tartozását, ápolni és kifejezni kultúráját, valamint használni saját nyelvét és írását. Nemrégiben (2021) alkotmányba foglalták a vakok nyelvhasználati jogát. Az alkotmány 62a. cikke garantálja a szlovén jelnyelv szabad használatát és fejlesztését. Emellett az olasz és a magyar jelnyelv szabad használata is biztosított azokon a településeken, ahol az olasz vagy a magyar is hivatalos nyelv.

1 | Az olasz és a magyar őslakos közösség emellett különös védelmet élvez a nemzeti jelképek alkalmazása, az oktatás és a képzés, az egyesülés, valamint a kulturális identitás megőrzése stb. terén. Az állam részéről pénzügyi támogatásban is részesülő két közösség az önkormányzati testületekben és a parlamentben is képviseltetheti magát.

Úgy vélem, hogy a szlovén alkotmány elismerte a nyelv személyes, antropológiai, történelmi, kulturális, állami és szociológiai értékét. Ezek mind fontos szempontok. A nyelv kérdése nem pusztán a nyelvhez való jogot érinti, hanem számos olyan szempontról is, amelyek – a hatóságok megközelítésétől függően – kedvező vagy kedvezőtlen hatással lehetnek a társadalmi élet megannyi területére. Ezt a tudatosságot látom az Európai Unióban, azt megelőzően pedig az Európai Gazdasági Közösség és az Európai Közösség intézményeinek politikájában is. Emlékszem az egyik első olyan ügyre, amely kapcsán tűnődni kezdtem a nyelv társadalmi hatásának különféle aspektusairól. Párhuzamot tudok vonni a szlovén alkotmány rendelkezései és – jómagam értelmezésében – az írországi oktatási szektorban dolgozni kívánó ismert holland művész, *Anita Groener ügyében az Európai Unió Bírósága által hozott ítélete között*². Groener művészeti tárgyat kívánt oktatni. Ez az egyik első olyan ügy – legalábbis tudomásom szerint –, amely felvetette a tagállami nyelvnek az integrációs folyamatokban és az akkor még Európai Gazdasági Közösség belső piacának kiépítésében betöltött szerepét.

A Bíróság ekkor elismerte a nemzeti (ír) nyelv akkoriban fennálló értékét, valamint az ír hatóságok azon szándékát, hogy megőrizték az angol nyelv által egyre inkább háttérbe szorított nyelvet. A Groener-ügy olyan időszakban (több mint 30 évvel ezelőtt) került napirendre, amikor még nagyobb hitelt kapott az Európai (Gazdasági) Közösség, majd pedig az Európai Unió mottója, azaz hogy *a sokféleségben egyesülünk*. Ennek a mottónak komoly jelentősége volt, és gyakorta játszott igen pozitív és integráló szerepet, mára azonban feledésbe merült, és úgy tűnik, ma már olyan időkét élünk, amelyek nem rendelkeznek ennyire egyesítő, ilyen integráló jelleggel. Egy ország kilépett az Európai Unióból, sokféle nézet létezik a nemzeti identitásról, amelyet magát is a sokféleség és a kivételezés okaként használtak fel, egyes tagállamokban a hatóságok megkérdőjelezték az uniós jog elsőbbségét; konfliktusokat és háborús fenyegetéseket látunk az Európai Unió kapuinál, egyes uniós politikák pedig megosztják a tagállamokat és hatóságaikat, és lakosságukat is (ilyen például a bevándorláspolitikai), és sorolhatnám. Emiatt vélem

2 | C-379/87. sz. *Anita Groener kontra Minister for Education and the City of Dublin Vocational Educational Committee* ügy. A művésznő az ír oktatási miniszter és a Dublin City Vocational Education Board (Dublin város szakképzési tanácsa) ellen indított keresetet, amikor a miniszter nem nevezte ki teljes munkaidős művészeti oktatóvá. Ezt a döntést azzal indokolták, hogy nem teljesítette sikeresen az ír nyelv ismeretének felmérésére szolgáló vizsgát. Az ír szabályok szerint az állami szakképzési intézményekben rendelkezésre álló teljes munkaidős oktatói álláshelyek olyan jellegű álláshelyek voltak, amelyek indokolják a nyelvismereti követelményt. A Bíróság megállapította, hogy ez a nyelvi követelmény összeegyeztethető az uniós joggal, amennyiben azt az – akkoriban első hivatalos nyelvet képező – nemzeti nyelv előmozdítására irányuló politika részeként írták elő, és amennyiben azt arányosan és megkülönböztetésmentesen hajtják végre.

úgy, hogy a többsnyelvűség problémáját – az Európai Unió integrációs törekvéseivel együtt – előtérbe kell helyezni. Olyan korszakot hagytunk magunk mögött, amelyben – bármennyire is ellentmondásosnak tűnik – valódi motorja volt a közös, illetve az integrációt célzó fellépésnek az a sokféleség, amellyel kapcsolatban, amint azt fentebb írtam, én magam is rendelkezem némi személyes tapasztalattal. Az alábbiakban e megfontolások alapján tárgyalom az Európai Unió többsnyelvűségének egy-két aspektusát.

IV. Az Európai Unió intézményi többsnyelvűsége

A nyelv és a hovatartozás érzése

Azzal kezdtem, hogy a nyelv a hovatartozásnak – nemcsak egy adott nemzethez, hanem egy közösséghez való tartozásnak is – meghatározó eleme. A közösség – elméletileg minden bizonnyal – olyan emberek, akár milliók csoportja, akik azonos értékeket, célokat vagy perspektívákat vallanak magukénak (még akkor is, ha ezeket nehéz pontosan megragadni és megvalósítani), és akik ezért ugyanabba az irányba tekintenek, és ebben az adott irányban akarnak fejlődni és növekedni. A nyelv azonban még egy közösségen belül is képezhet akadályt. Ha akadállyá válik, a korlátozás érzését kelti, és bénító lehet. Ez csökkenti az összetartozás érzését. És megfordítva: minél jobban ismerjük a nyelvet (nyelveket), annál nagyobb az összetartozás érzése. Ugyanez érvényes akkor, ha az ember nem ismer egy nyelvet, de a saját nyelvét azonos feltételek mellett használhatja: minél inkább használhatja az ember a saját nyelvét a többi nyelvvel azonos feltételek mellett, annál fokozottabb az odatartozás érzése.

Eszembe jut egy hajdanvolt nemzetközi magánjogi előadás, ahol is az előadó azt a gondolatot fejtette ki, hogy még az állampolgárság – mint valamely jog alkalmazásának a nemzetközi kapcsolatokban használt (az egyén jogállásához, például jogképességéhez való, és általában elsődleges) kapcsolóelve – sem áll olyan közel az adott országhoz való tartozás érzéséhez, mint a nyelv. Emlékszem, hogy akkoriban ezt a gondolatot észben tartottam, és „kipróbáltam” néhány olyan emberen, barátan és ismerősen, akik Szlovéniába költöztek és állampolgárságot kértek. Még a szlovén nyelv alapszintű ismeretéről is számot kellett adniuk! És arra is emlékszem, milyen boldogok voltak, hogy teljesítették kötelességüknek ezt a részét: örömmel fejezték ki kötődésüket életük új országához. Boldogabbak voltak, mint amikor megkapták az állampolgárság megadásáról szóló határozatot. Az állampolgárság mesterséges jogi konstrukció, míg a nyelv a társadalmi környezettel való mindennapi, tényleges kapcsolatot jelenti. Én magam vegyes családból

származom: édesanyám horvát, édesapám szlovén. Személyes tapasztalatomból tudom, hogy a vérségi és társadalmi kötelékek erősebbek, mint a jogi kötelékek. Az összetartozás érzésének általában kevesebb köze van a törvényekhez, szabályokhoz, jogi aktusokhoz. Az számít, hogy az egyén mit érez: például hogy egy adott közösség vagy társadalmi környezet valakit antropológiailag mennyire fogad el. Fontos, hogy ott lapuljon az ember zsebében az egyik vagy másik országhoz való kötődését bizonyító dokumentum, de korántsem annyira, mint a valamely társadalomhoz való tartozás érzése, azaz az integráció szubjektív aspektusa. A hovatartozás az egyik olyan szempont, amely meghatározza az egyént. És mivel – amint azt fejtegetni igyekszem – a hovatartozás szorosan kapcsolódik a nyelvhez, szorosan kapcsolódik az EU működéséhez is.

A többnyelvűség szerepe és az uniós intézmények

Az Európai Unió léte és fejlődése megköveteli, hogy a kontinens lakói úgy érezzék, a nemzetközi integráció ezen eszméjéhez tartoznak. A hovatartozás érzése tehát rendkívül fontos. Ezért az intézmények és az egyének közötti kapcsolatra is érvényes az, amit fentebb az egyének körében a befogadás és a hovatartozás dinamikájáról mondtam. Lássuk, mi módon használja az Európai Unió a nyelvet az egyes emberek megszólítására! Ha az Európai Unió nem közelítene az egyes tagállamok lakosaihoz a többnyelvűség, illetve a nyelvek közötti egyenlő bánásmód eszközével, áthidalhatatlan szakadék vagy űr keletkezne egyrészt az Európai Unió intézményei, másrészt pedig a kontinens lakosai között. A polgárokhoz való közeledés és az Európai Unió lakosainak nyelvei közötti egyenlő bánásmód a közösség működésének olyan alapvető elemei, amelyek közös érzést és egyenlőséget teremtenek. És csakis egy működő közösség képes bizalmat építeni. Ez különösen akkor igaz, ha ezt a közösséget mesterségesen hozzák létre, és kiváltképpen akkor, ha egy unióról van szó (az unió – egyszerűen fogalmazva – azt jelenti, hogy a nemzeti szuverenitás bizonyos részeit átengedik az uniós intézményeknek). Ebből megérthetjük, hogy az Európai Unió működéséhez és fennállásához nélkülözhetetlen bizalom nem létezhetne, ha az intézmények – többek között a nyelv révén – nem közelednének az egyénekhez.

A közösségi fellépés az individualizmust is mérsékli, abban az értelemben, hogy az individualitás fokozódásával csökkennek a közösségi fejlődés lehetőségei, és ez fordítva is igaz: fordított arányossági viszonyról beszélünk. A nyelv olyan tényező, amely megfelelő politika hiányában az egyén, következként pedig a tagállamok szintjén is értékkel ruházhatja fel az individualitást. Ez pedig a nemzeti tényezők előmozdítását is eredményezheti. Hadd szorítkozzak itt csak a gazdasági tényezők említésére, például a

belső piaccal összefüggésben, amely az Európai Unió intézményi szintű működésének előfeltétele. Ez az individualitás megnyilvánulhat a nemzeti gyártók, kereskedők, szolgáltatók, munkaerő stb. támogatásában. Az individualizmus még veszélyesebb a politikai kérdések esetében: távolabb vet minket az integrációtól. Az integráció nem az egyéni racionalitásból, hanem a nagy csoportokban való gondolkodás képességéből ered. Erre csak az ember képes, és ebben rejlik sikerének záloga. Az integráció elérése és fenntartása nem mindig könnyű. A többynnyelvűség ezért ennek egyik alapfeltétele egy olyanmnyira sokszínű közösségben, mint az Európai Unió.³

Az Európai Unió mindig is meg akarta előzni a nyelvi akadályok okozta esetleges hatásokat. A nemzeti nyelvek tisztelétére és a közöttük alkalmazott egyenlő bánásmódra irányuló uniós megközelítés (globális szinten is) egyedülálló jelenség. Európa olyan kontinens, ahol sok ország van, köztük kis országok is, saját történelmi, vallási és kulturális sajátosságokkal és különbségekkel. És a nyelv ezek egyike. Nincs még egy olyan kontinens a világon, amely ennyire sokszínű lenne ilyen szűkös területen. Az Európai Uniónak sikerült mindezeket integrálnia, egyesítenie. Ezen eszme úttörői az én szememben igazi látnokok és hősök. Természetesen fegyver nélküli hősök. *Robert Schuman, Konrad Adenauer, Jean Monnet, Walter Hallstein, Paul-Henri Spaak és mások* a kereskedelem (azaz nemcsak a kereskedelem, hanem az egységes piac) elmélyítésének a gazdasági elgondolásával kezdték egyesíteni Európát a második világháború végét követő hidegháborús időszakban. Ezek meghatározó évek voltak; ezeknek az elképzeléseknek és a megvalósításukra tett erőfeszítéseknek köszönhetően Európa mint kontinens fejlődése (ma már történelme) jó irányt vett. Ebben az értelemben én – aki a *baby-boom* idején születtem – csakis boldognak és szerencsésnek érezhetem magam, hogy ebben az időszakban élhetek, amely lehetővé tette számomra, hogy a magam módján fejlesszem személyiségemet. Vajon mindannyian tudatában vagyunk ennek (figyelemmel az imént említett szétesés időszakára, amelyben jelenleg is élünk)?

3 | A nyelv ezért nem jelenthet akadályt. Hogy csak egy apró példát említsünk arra nézve, hogy milyen következményekkel jár, ha a nyelv gáttá válik, gondoljunk a nagy (gazdasági és egyéb) bevándorló populációval rendelkező nagyvárosokra jellemző, a külvilágtól többé-kevésbé elzárt környékekre! Természetesen ezekben az esetekben nemcsak a nyelvi akadályok, hanem a kulturális és szociológiai körülmények is szerepet játszanak, a nyelv azonban továbbra is az egyik legnagyobb akadály. Ezeket az akadályokat úgy lehet leküzdeni, hogy legalább a legalapvetőbb szolgáltatásokat (például az alapvető élelmiszerek kínálatát) a negyed lakóinak nyelvén kínálják, ez azonban idővel elszigetelődéshez és individualizmushoz is vezethet.

V. Véggövetkeztetés

Az európai integráció messzemenő és megváltó víziója megvalósításának elején a nyelv nem jelentett akadályt, de efelől azért senki nem lehetett biztos. A nyelvi akadályok felszámolása az európai integrációs projekt részét képezte, és – amint azt fentebb kifejtettem – olyan aspektus, vagyis inkább olyan tényező volt, amely elengedhetetlen volt ehhez az integrációhoz. Ma eljött az ideje annak, hogy elismerjük ezeket az erőfeszítéseket. Emiatt illeti meg az Európai Uniót minden elismerésünk ezért a megközelítésért.

Tisztában vagyok vele, hogy mindez komoly ráfordítást igényel. Ezzel összefüggésben az uniós intézmények különféle szervezeti egységein dolgozó fordítók igen fontos munkát végeznek. Gyakran hagyják figyelmen kívül és veszik természetesnek őket, pedig mélyen érintik őket azok az alapvető gondolatok, amelyeket ebben a cikkben kifejték. Rendkívül fontos részét képezik ők ennek a nagyszerű projektnek, amely a sokféleségben egyesült Európai Unió integritásának megőrzését célozza. Ily módon nemcsak a béke marad fenn a történelem során megtépázott kontinensünkön, hanem hozzá is teszünk egy fontos darabot a mozaikhoz, a gazdasági jólét, a sok nép és kultúra együttélése tekintetében egyaránt⁴.

Sok hasonlóságot látok az integrációval kapcsolatban ifjúságom multikulturális városa által alkalmazott, a cikk elején felidézett megközelítés és a multikulturális Európa között. Úgy látom, a két történet kapcsolódik egymáshoz: mindkettő olyan (talán nem gyors, de fontos perspektívával rendelkező) integrációs folyamatot képvisel, amelyben a nyelv nem akadály, hanem olyan sokszínűség, amely gazdagít és egyesít. Csak reménykedhetünk abban, hogy az egykori Európai Gazdasági Közösség, majd Európai Közösség, most pedig az Európai Unió víziója fejlődik tovább. Nem kell ennek gyorsan végbemennie; személy szerint örömmre szolgálna, ha bármilyen tempóban is tovább haladhatnék ezen az úton. A nyelvvel kapcsolatos, az idők során változó megközelítés valóban felettébb megfelelőnek bizonyult, ebben a megközelítésben pedig felismerhető az egyik kiemelkedő eleme annak az – általunk kiépített – Európának, amely még ma is sürgősen további integrációs folyamatokra szorul.

4 | E tekintetben lásd még: Harari, Y. N., *21 nasvetov za 21. stoletje* [21 lecke a 21. századra], Mladinska knjiga, 2020, 139. o.

Többsnyelvűség és jogi együttműködés északon

— **Heikki E. S. Mattila**

Heikki Eero Sakari Mattila jogász, összehasonlító jogi egyetemi tanár és a jogi nyelv *professor emeritusa*. A jogi nyelv területén végzett kutatásai elsősorban a finn jogi nyelvre, de más nyelvekre is összpontosítottak. E területen számos könyvet és cikket jelentetett meg finnül és svédül, valamint angolul, spanyolul és franciául. A modern nyelvek mellett tanulmányainak középpontjában a latin jogi nyelv, és különösen az állt, hogy az európai jogi nyelvek milyen mértékben tartalmaznak még mindig latin szavakat.

1. Az északi országok nyelvi helyzetének áttekintése¹

Az északi országokban bizonyos nyelvek (az izlandi, a finn, a norvég, a svéd és a dán) nemzeti szinten domináns helyet foglalnak el, míg másokat kisebbségi nyelvekként használnak.²

Az izlandi, a norvég, a svéd és a dán nyelv ugyanazon nyelvcsaládba tartozik: ezek képezik a fő skandináv (északi germán) nyelveket.³ Az izlandi nyelv kivételével (amely közelebb áll az ónorvég nyelvhez) ezek a nyelvek – különösen írásban – könnyen érthetők a másik nyelvet használók számára. Az írott szövegek megértése többnyire szinte automatikus, vagy csak rövid gyakorlást igényel, és ugyanez vonatkozik a jogi szövegekre is.⁴ Ennek ellenére veszélyes lenne azt hinni, hogy teljes az átláthatóság. A norvég, a dán és a svéd szókincs ugyanis tartalmaz eltérő szavakat és „hamis barátokat” (ráadásul a norvég nyelvnek két változata van, lásd a 3.1. pontot). A szóbeli kommunikáció sokkal nehezebb, különösen a dán nyelv esetében, amelynek kiejtése jelentősen eltér a svéd és a norvég nyelv kiejtésétől.

Finnország fő nyelve, a finn egy másik nyelvcsaládba tartozik. Az északi nyelvek és a finn nyelv közötti kapcsolat a német és a magyar nyelv közötti kapcsolathoz hasonlítható: a nyelvek teljesen eltérnek egymástól. Finnország tengerparti régióiban azonban van egy svéd nyelvű kisebbség (az ország teljes lakosságának alig több mint 5 százaléka), amely kisebbség alacsony létszáma ellenére a svéd nyelv – történelmi okokból – Finnország

1 | Az északi együttműködésben évtizedek óta részt vevő Dr. Timo Esko, Finnország legfelsőbb bíróságának *emeritus* elnöke volt olyan készséges, hogy elolvasta és megjegyzésekkel látta el a cikk kéziratát. Számos releváns észrevételt tett, amelyek hozzájárultak a kézirat jelentős javulásához. A szerző által franciául írt cikk teljes előzetes szövegét Frédéric Nozais, a helsinki egyetem nyelvi központjának professzora lektorálta. A szerző a legmélyebb köszönetét fejezi ki a két szakértőnek. Magától értetődik, hogy egyedül a szerző viseli a felelősséget a közzétett végleges változatban szereplő tévedésekért és kihagyásokért.

2 | Ezek a kisebbségi nyelvek (például a számi nyelvek) lehetnek hivatalosak.

3 | Említsük meg emellett a feröerit is! Az északi országok nyelvi feltételeinek és alakulásuknak igen érdekes összefoglalása olvasható Karl Erland Gadelli „*Écologie des langues dans le Norden*” címmel nemrégiben megjelent cikkében, *Nordic*, 35. szám, 2018, 77–93. o., elérhető a következő internetcímen: <https://journals.openedition.org/nordiques/1570#tocto1n1>

4 | Például a „jog” szó dánul *ret*, norvégul *rett*, svédül pedig *rätt* (az utóbbiban az „ä” betűt „e”-nek ejtik), a „biztosítás” szó dánul és norvégul is *forsikring*, svédül pedig *försäkring* (ebben a szóban is „e”-nek ejtik az „ä” betűt).

(második) hivatalos nyelve, a felső tagozatban pedig a finnajokúak tanulnak svédül.⁵ A finn jogszabályok svédül is elérhetők, és a finn és a svéd nyelvi változat teljesen egyenértékű. Számos más hivatalos anyag is rendelkezésre áll svéd nyelven. Ezenkívül – a 15. lábjegyzetben említetteknek megfelelően – a finn jogi szakirodalom egy része közvetlenül svédül jelenik meg.

Az északi országok jogi kultúrája – a közös értékeknek, a történelmi kölcsönhatásoknak⁶ és a jogalkotási együttműködésnek köszönhetően – különösen a XX. században nagymértékben hasonlít egymásra.⁷ A XIX. század végétől a XX. század második feléig az északi országok törvényeinek jelentős részét összehangolták. Ezek a törvények ma már meglehetősen, sőt – bizonyos esetekben, jelesül a magánjog területén – igencsak hasonlítanak egymásra. Az északi országok egyezményeket is kötöttek egymással, különösen a nemzetközi igazságszolgáltatási jog területén (kölcsönös jogsegély, bírósági határozatok végrehajtása stb.). A páneurópai és globális szintű jogi együttműködés azonban mérsékelte az északi egyezmények e rendszerének jelentőségét.⁸

A fent említett okok miatt az északi országok közötti jogi kommunikáció széles körben zajlik, és ebben a kommunikációban hagyományosan a dán, a norvég és a svéd nyelvet szabadon váltakozva és – esettől függően – különféle kombinációkban használják.

5 | A svéd nyelv ismerete és a svéd nyelv használata azonban – a közigazgatásban is – csökkenőfélben van Finnországban, ami az elmúlt évtizedek több hivatalos jelentéséből is kiderül. Többek között az Európa Tanács több alkalommal foglalkozott a svéd nyelv finnországi helyzetével, különösen a finnajokúak svéd nyelvismeretével, valamint az ország iskolai és közigazgatási rendszerében – és végső soron általában a nemzeti életben – a svéd nyelv nyilvános jelenlétének és használatának megőrzésével.

6 | Svédország és Finnország évszázadokon át állami egységet alkotott, Dániát és Norvégiát pedig először perszonálunió, majd valódi unió kötötte össze.

7 | E tekintetben Marie-Louise Holle legutóbbi francia nyelvű cikke („Le projet d’Ole Lando sur les contrats: le code sur le droit nordique des contrats”, *Revue internationale de droit comparé*, 69. kötet, 4. szám, 2017, 779–805. o.) a szerződési jogról szóló átfogó beszámolón kívül releváns áttekintést nyújt az északi országok jogrendszeréről és általában véve az északi jogi együttműködésről, és e területtel kapcsolatban számos forrást említ. Északi szerzők e témáról szóló cikkei tartalmazó gyűjteményekként a következő kiadványokat lehet említeni: Letto-Vanamo, P., Tamm, D. és Mortensen, B. O. G. (szerk.), *Nordic Law in European Context*, Springer, 2019, valamint Husa, J., Nuotio, K. és Pihlajamäki, H. (szerk.), *Nordic Law: between Tradition and Dynamism*, Antwerpen: Intersentia, 2007.

8 | Az uniós joggal való ellentmondások elkerülése érdekében gyakran kellett helyesbítenyi az északi egyezmények részeit, ami azt jelenti, hogy ezen egyezmények átfogó rendszere jelenleg meglehetősen bonyolult, sőt, részben mesterséges.

Három, egymással szorosan rokon nyelv kontextusában működő soknyelvűségről van tehát szó, ekként pedig beszélhetünk a jogi nyelvek északi közösségéről.

2. Nyelvhasználat az északi országok jogi kommunikációjában

A teljes északi együttműködés számos ágazatra (kultúra, jog, környezetvédelem, energia, gazdaság, közegészségügy stb.) kiterjed; ennek az együttműködésnek a nyelvei a fent említett három északi nyelv, amelyeket hivatalos és informális kontextusban egyaránt használnak. Manapság azonban vannak olyan együttműködési területek, amelyeken az angol lett a norma.⁹ Bár némileg a jogi együttműködésben is érvényesül ez a tendencia, az északi nyelvek továbbra is erőteljes pozíciót foglalnak el (lásd alább).

Hogy az északi együttműködés nyelvi aspektusával kapcsolatban pontosabban foglazzunk, nézzük, hogy ez miként is zajlik: a norvégok, választásuk szerint, a norvég nyelv két változatának egyikét használják (lásd a lenti 3.1. pontot), a svédek és a finnek a svédet alkalmazzák (lásd a lenti 3.2. pontot), a dánok pedig – csakúgy, mint szokásosan az izlandiak – a dánt (amelyet az izlandi iskolákban tanítanak is). A szóbeli kommunikációban egyfajta vegyes nyelv (a *skandinaviska*) is használatos, amely két vagy több északi nyelv elemeit tartalmazza, és amelyben kerülik a szavak túlzottan dán kiejtését.

A jog konkrét területén ez azt jelenti, hogy az északi országok igazságügyi és közigazgatási hatóságai általában az északi nyelvek segítségével működnek együtt. Az igazságügyi minisztériumok (különösen a jogalkotási kérdésekben) és a bíróságok e tekintetben központi szerepet játszanak: erre remek példával szolgálnak az összes északi ország legfelsőbb bíróságai és legfelsőbb közigazgatási bíróságai¹⁰ elnökeinek rendszeres találkozói. A jogi tevékenység más területein – például az ügyvédek körében – az északi nyelvek használata szintén gyakori az északi együttműködés keretében. Ha két vagy több északi ország ügyvédi irodája foglalkozik egy ügygel, a nyelvválasztást az ügy jellege

9 | Lásd a hivatalos honlapot: <https://www.norden.org/en/language>.

10 | Ami az igazságszolgáltatást illeti, Finnországban és Svédországban kétféle bíróság létezik: a rendes és a közigazgatási bíróság. Érdekes hozzáfűzni, hogy az északi országok fellebbviteli bíróságainak elnökei szintén rendszeresen találkoznak.

és az ügyfél nyelve határozza meg. Ily módon az északi nyelveket az északi ügyvédek gyakran használják az ügyek előkészítése során, különösen a családjog területén.¹¹

A hivatalos északi együttműködés fontos területe a nemzetközi kölcsönös jogsegély. Ezen a területen – az északi országok közötti egyezményeknek megfelelően – a dán, a norvég és a svéd nyelvet kell használni az északi országok hatóságai közötti kommunikációban. Ez különösen érvényes az iratok (idézesek stb.) kézbesítésére, a bizonyításfelvételre és az ítéletek végrehajtására.¹² Ez a három nyelv szigorúan egyenrangú. Következésképpen a finnek a dánokkal és a norvégokkal fenntartott kapcsolataikban is tudnak svédül kommunikálni. Például egy finn bíróság svéd nyelvű közleményt küld egy Dániában vagy Norvégiában élő személy tanúként történő idézéséről egy finnországi eljárásban. Hasonlóképpen: az északi egyezmények azt feltételezik, hogy a finn hatóságok a svéd nyelven írt dokumentumok mellett a dán vagy norvég nyelven készült dokumentumokat is megértik.¹³ Így Helsinkiben dán vagy norvég nyelven is be lehet nyújtani egy, Koppenhágában vagy Oslóban élő gyermek tartásdíjának behajtására irányuló kérelmet.

A jogi irodalmat illetően megállapítható, hogy a XXI. században a tudományos publikációk nyelve minden északi országban egyre inkább az angol, a nemzeti nyelvek rovására.¹⁴ Ezzel az eltolódással összhangban ma már nem ritka, hogy fiatal finnországi – és más északi országbeli – jogászok angolul ismertetik beszámolóikat az északi konferenciákon

11 | Más a helyzet a kereskedelem területén, ahol is a nemzetközi szerződések általában angol nyelven készülnek. Egy angol nyelvű szerződés megkötésére irányuló előzetes tárgyalások azonban az északi nyelveken is lefolytathatók. A félreértések kiküszöbölése érdekében előfordul, hogy ezeken a tárgyalásokon néha két nyelvet (az angolt és valamely északi nyelvet) használnak.

12 | Például a Finnország, Izland, Norvégia, Svédország és Dánia között létrejött, az iratok kézbesítésével és a bizonyításfelvétellel kapcsolatos kölcsönös jogsegélyről szóló, 1974. évi egyezmény (2. cikk), valamint a Finnország, Izland, Norvégia, Svédország és Dánia között létrejött, a tartásdíjak kényszerítő eszközökkel történő behajtásáról szóló, 1962. évi egyezmény (2. cikk). Ezek az egyezmények előírják, hogy az alkalmazásuk keretében megküldött dokumentumoknak tartalmazniuk kell a norvég, a svéd vagy a dán fordítást, amennyiben azok nem e három nyelv valamelyikén készültek (azaz ha finn vagy izlandi nyelven íródtak). E három nyelv mindegyike használható az ezen egyezmények által szabályozott esetekben.

13 | Mivel ez a feltételezés nem mindig felel meg a valóságnak, a magánjogi követelésekre vonatkozó északi ítéletek végrehajtásáról szóló, 1977. évi finn rendelet (5. cikk) előírja, hogy az elsőfokú bíróság jogosult arra, hogy a norvég vagy dán nyelvű dokumentumokat finnre vagy svédre fordíttassa.

14 | Ezt többek között az szemlélteti, hogy Finnországban a jogi karok tanárai által végzett tudományos munkák közzétételének nyelveként az angol már megelőzte a finn nyelvet (számításunk az e karok által gyűjtött statisztikai adatokon alapul).

vagy szemináriumokon. A jogi szakirodalomban azonban más az összkép. Először is, a gyakorlati jogi tevékenységekben való felhasználásra szánt valamennyi publikáció, valamint számos elméleti jellegű tudományos publikáció a nemzeti nyelveken jelenik meg. A dán, a norvég és a svéd publikációk tehát az északi országokban mindenhol olvashatók, és ugyanez vonatkozik a finn publikációkra is, mivel az irodalomnak egy – bár korlátozott – része svédül jelenik meg.¹⁵ Ezenfelül az északi országokban megjelenő jogi folyóiratok dán, norvég és svéd nyelven is publikálnak,¹⁶ de a nemzeti folyóiratokban is megjelennek (bár valóban meglehetősen ritkán) az északi szomszédok nyelvén íródott szövegek. Hasonlóképpen, az északi nyelveket gyakran használják az északi jogászok konferenciáin és szemináriumain.¹⁷ Külön említést érdemel az „Északi Jogi Napok”, amelyen számos egyetemi jogász és a különféle gyakorlati jogi tevékenységi területeken dolgozó jogász találkozik.¹⁸ Következésképpen nem lehet azt állítani, hogy a hagyományos többnyelvűség teljesen elvesztette volna jelentőségét az északi jogászok tudományos vagy oktatási együttműködésében: ez messze nem igaz.

15 | A XXI. század elején Finnországban a jogi könyvek mintegy 5%-át és a jogi cikkek mintegy 10%-át svéd nyelven tették közzé (a finn parlament könyvtára személyzetének segítségével végzett számítás szerint). Ebben az összefüggésben érdemes megjegyezni, hogy Finnországban lehetőség van svédül hallgatni a jogot annak érdekében, hogy ebben az országban valaki hivatalos jogi végzettséggel rendelkezzen. Jogi tanulmányokat svéd nyelven sokáig csak a helsinki egyetemen lehetett folytatni, amely kétnyelvű oktatási intézmény, de újabban (2022 januárjában) úgy döntöttek, hogy ezt a képzést egy svéd nyelvű turkui egyetem, az *Åbo Akademi* keretében is kínálni fogják.

16 | Manapság ezek a folyóiratok – többek között finn jogászok által írt – angol nyelvű cikkeket is közölnek.

17 | Lásd például a helsinki egyetem által 2019-ben szervezett, a vagyontárgyak északi rendszereiről szóló szimpóziumot (*Nya trender och bärande principer i den nordiska förmögenhetsrätten*).

18 | Legutóbb 2017-ben Helsinkiben. Az „Északi Jogi Napok” (*De nordiska juristmötena*, vagy néha franciául is: „*Congrès des juristes nordiques*” [„Északi Jogászok Kongresszusa”] vagy „*Réunions des juristes nordiques*” [„Északi Jogászok Találkozó”]) különösen fontos intézmény. Ezeknek a napoknak immár másfél évszázados a hagyományuk, és mára az összes északi országból érkező résztvevők száma meghaladja az ezer főt. A résztvevők előadásokat tartanak, jelentéseket ismertetnek, eszmecsere folytatnak az északi országok jogrendszereinek fejlődéséről, és – gyakran bankettek keretében – együttműködési kapcsolatokat alakítanak ki.

3. Az északi országok közötti kommunikációval összefüggésben tapasztalható problémák

Az északi országok közötti, az északi nyelveken keresztüli kommunikáció akkor is felvethet némi nehézséget, ha a résztvevők anyanyelve dán, norvég vagy svéd. A már említett problémákon túl (a közös szókincsbeli eltérések, a nyelvtani különbségek, valamint a kiejtésbeli eltérések, különösen a dán esetében) mindenekelőtt a még a rokon nyelvet beszélő külföldiek számára sem felismerhető eredeti jogi kifejezések okoznak gondot az északi országok jogi kommunikációjában. Ezek a nem felismerhető kifejezések a jogintézmények közötti eltérésből,¹⁹ de az azonos jogintézmények nevének eltéréseiből is adódhatnak. A problémákat tovább bonyolítja, hogy Norvégiában az írott nyelvnek két, azonos státuszú változata létezik, amelyekben a szavak – köztük a jogi kifejezések – helyesírása többé-kevésbé eltér. Ezek a jogi kifejezések a két norvég nyelvváltozatban olykor teljesen eltérhetnek. Ugyanígy, a Finnországban használt svéd jogi nyelv különbözhet Svédországban használt svéd jogi nyelvtől, bár ez meglehetősen ritka, és a különbségek is viszonylag jelentéktelenek. Ezeket a jelenségeket a következő bekezdések tárgyalják röviden.

3.1 Egyetlen ország – egyetlen nyelv két változata: a norvég

Előfordult már a világtörténelemben, hogy egyazon nyelv két változata – két standardja – versengett egymással a közéletben, így a jog területén is, néha hosszú időn keresztül.²⁰ Norvégiában a XIX. század vége óta ez a helyzet. Ez a sajátos nyelvi szituáció megnehezíti az északi országok közötti jogi kommunikációt: az e makrorégió más részeiben praktizáló

19 | Igen egyértelmű példával szolgál e tekintetben a norvég mezőgazdasági öröklési rendszer (*åsetesrett*), amelynek sajátos jellemzőit az magyarázza, hogy e rendszer szabályozásában a jogalkotó köteles volt figyelembe venni – az ebben az országban még mindig hatályos – archaikus rokoni visszaváltás intézményét (*odelsrett*). Lásd általánosságban, franciául: Mattila, H., *Les successions agricoles et la structure de la société. Une étude en droit comparé*, franciára fordította: Rabier, J.-C., Helsinki, Juridica, 1979, 115. és azt követő oldalak.

20 | Idézzük csak fel Görögország esetét a tudósok által használt göröggel és a démotikus göröggel kapcsolatban! E változatok jogi használatát illetően lásd röviden, francia nyelven például: Mattila, H., *Jurilinguistique comparée. Langage du droit, latin et langues modernes*, franciára fordította: Gémard, J.-C., Cowansville, Les Éditions Yvon Blais, 2012, 101–107. o., vagy angolul: Mattila, H., *Comparative Legal Linguistics. Language of Law, Latin, Modern Lingua Francas*, 2. kiadás, angolra fordította: Goddard, C., Farnham, Ashgate, 2013, 75–79. o.

jogászoknak meg kell tudniuk érteni ezt a két nyelvváltozatot, amelyek valójában (bár rokon nyelvek) csaknem két eltérő nyelvet alkotnak.

Ezen egyedi helyzet megértéséhez fel kell idézni, hogy Dánia és Norvégia évszázadokon át, a középkor végétől egészen a XIX. század elejéig uniót alkotott. E hosszú időszak alatt az ország központi közigazgatásában a dán nyelv fokozatosan felváltotta a (dánhoz meglehetősen hasonlító) ónorvég nyelvet. Ez a váltás a helyi közigazgatásban is végbement.

Aztán 1830 körül, az akkori nemzeti romantikus légkörben felmerült a vágy, hogy létrehozzanak egy, a dán nyelvtől eltérő írott norvég nyelvet. E célból két cselekvési irányvonalat javasoltak: az első, mérsékelt irányvonal szerint az új írott nyelvnek a Norvégiában hagyományosan használt dánon kellene alapulnia, de ki kell egészülnie a beszélt norvég nyelv elemeivel; a második, radikálisabb irányvonal szerint egy teljesen új írott nyelvet kellett volna létrehozni az ónorvég nyelvre épülő „jó” norvég nyelvjárások alapján. Ennek eredményeképpen fokozatosan formálódott és alakult ki az írott norvég nyelv két standardja.

Ez a két változat – amelyek közül az egyik a dánon alapuló, mai nevén bokmål, a másik a norvég nyelvjárásokon alapuló, mai nevén *nynorsk* – sok hasonlóságot, de jelentős eltéréseket is mutat. Mindenekelőtt számtalan apró különbség lelhető fel a helyesírásban,²¹ és akár a szavak egyes részei teljesen eltérőek (a jog területén is).²² Nyelvtani különbségek is léteznek (ragozás stb.).

A két változat még mindig rivalizál egymással. A *nynorsk* használata a XX. század elejére elterjedt, de az utóbbi évtizedekben folyamatosan csökkent. Mindkét változatnak azonos hivatalos státusza van, de egyértelműen a bokmål dominál a társadalmi élet minden területén. Ez vonatkozik a jogalkotás, a bíróságok és a jogtudomány nyelvére is.

21 | Az ország neve például *nynorsk* nyelven *Noreg*, de bokmålul *Norge*.

22 | Például a „csőd” szó egyik (bár nagyon ritka) megfelelője a *nynorsk* nyelven *buslit*, amely csak ebben a nyelvváltozatban létezik.

A legtöbb törvényt bokmål nyelven íróják, és a bírúk és jogtudósok túlnyomó többsége ezt használja munkája során.²³

3.2 A svéd nyelv helyzete: két ország és bizonyos nyelvi eltérések

Mint említettük, a svéd hivatalos nyelv Finnországban. A cél az, hogy a lehető legnagyobb mértékben csökkenjenek a svédországi svéd és a finnországi svéd közötti különbségek, mind a hétköznapi nyelvhasználatban, mind a hivatalos környezetben. A jog területén ez a jogi nyelv megfelelő használatának biztosítása érdekében hozott intézkedésekben tükröződik. A tendencia a két országban a nyelvhasználat teljes hasonlósága felé tart. A finnországi svéd nem külön nyelv, sem a hétköznapi nyelvhasználatban, sem a jog területén.²⁴ Ennek ellenére továbbra is léteznek különbségek, noha ezek kivételesek. Ezek a különbségek főként a két ország bizonyos jogintézményei közötti eltérésekből adódnak, az azonos intézmények esetében azonban a magyarázat a finn nyelv (amely immár száz éve az ország fő nyelve) történelmében,²⁵ illetve hatásában keresendő.

Elengedhetetlen a jogi nyelvben fellelhető e különbségek korlátok közé szorítása, mivel azok olykor félreértéseket okoznak a svéd–finn kapcsolatokban és általában az északi országok közötti kapcsolatokban. Ma az Európai Unió fontos szerepet játszik e tekintetben. Az Unión belül ugyanis csak egyetlen svéd nyelvváltozat létezik, amely Svédország és Finnország számára is közös. Igaz, hogy az uniós irányelveket a tagállamokban nemzeti jogszabályok útján hajtják végre, és ezért ezen irányelvek svéd terminológiája nem feltétlenül marad változatlan, hanem a szóban forgó területre vonatkozó egyéb svéd

23 | A norvég nyelvváltozatait illetően számos forrás áll rendelkezésre nemzetközi nyelveken. A jogi tevékenységekkel kapcsolatban lásd különösen: Askedal, J. O. és Lilleholt, K., *Sprache und Recht in Norwegen*, Europa ethnica 1 és 2, 1999., 62–65. o., és Mattila, H., 2012, 107–115. o., illetve Mattila, H., 2013, 79–85. o. (lásd a 20. lábjegyzetet). Norvég nyelven elérhető egy különösen gazdag összefoglaló mű: Hæreid, G. O., Lilleholt, K., Skeie, I. Risnes és Tollefsen, M. (szerk.), *Mål og rett – Juristmållaget 75 år*, Oslo, Institutt for privatrett, 2010.

24 | Lásd a hivatalos kézikönyvet: Bruun, H. és Palmgren, S. (szerk.), *Svenskt lagspråk i Finland* („A svéd jogi nyelv Finnországban”), Helsingfors, Statsrådets svenska språknämnd & Schildts, 1998, 107. és 108. o., és általánosabban: Reuter, M. és társai, „Swedish in Finland in the 20th century”, *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*, 2017, 22/2. kötet, 1647–1656. o.

25 | Nem szabad megfeledkezni arról, hogy Finnországban számos jogintézmény a XIX. században jött létre, amikor Finnország – önálló nagyhercegségként – az Orosz Birodalomhoz tartozott, és amelynek akkoriban a fő jognyelve még a svéd volt.

és finn jogszabályok terminológiájához igazodik. Ennek ellenére elmondható, hogy hosszú távon az Európai Unió tevékenységei valószínűleg elősegítik a svédországi és a finnországi svéd jogi nyelv egységét. Nem szabad elfelejteni, hogy bizonyos területeken az Unió gyakorta folyamodik jogalkotási módszerként a rendeletekhez, ami azt jelenti, hogy a svéd szövegek végső formájukban teljesen azonosak lesznek mindkét országban.

3.3 Terminológiai különbségek a nyugati és a keleti északi országok között

Természetesen minden északi országban vannak olyan jogintézmények, amelyek csak az adott ország sajátjai, és máshol nem ismertek (ilyen az *åsetesrett*; lásd a 19. lábjegyzetet). Ezenkívül előfordulhat, hogy egy intézménynek különféle elnevezései vannak, annak ellenére, hogy az összes északi országban azonos formában létezik.

Egyrészről említést érdemel, hogy annak ellenére, hogy az északi országok jogrendjei egy meglehetősen koherens egészet, az északi jogrendek családját alkotják, ezen a körön belül két egységet lehet megkülönböztetni: a nyugati északi jogrend alcsaládját (Dánia, Norvégia, Izland) és a keleti északi jogrend alcsaládját (Svédország, Finnország).²⁶ Az ezen alcsaládok közötti fogalmi és terminológiai különbségek jelentősebbek, mint az egyes alcsaládokon belüliek. Például bizonyos vagyontípusok (öröklés, házassági vagyon, csődeljárás alatt álló adós vagyona) megosztásával kapcsolatos kérdések Dániában és Norvégiában külön jogágot (*skifteret/skifterett*) képeznek. Ebben a jogágban olyan kifejezéseket használnak, amelyek Svédországban és Finnországban ismeretlenek.

Másrészről a dán és a norvég igazságszolgáltatási intézmények és ezen országok hatóságai olykor akkor is eredeti nevet viselnek, ha Svédországban és Finnországban van fogalmi megfelelőjük.²⁷ Az északi jog harmonizálására irányuló jogalkotási munka során oly módon igyekeztek mérsékelni ezt a problémát, hogy a lehető legnagyobb mértékben olyan terminológiát választottak, amely azonos, vagy amelynek nyelvi változatai valamennyi északi országban könnyen felismerhetők. Ugyanakkor nehéznek

26 | Amint láthatjuk, a jogrendszerek ezen osztályozása nem felel meg a nyelvek besorolásának. Lásd például: „skandináv nyelvek”, Wikipedia.

27 | Például a „lefoglalás” szó svéd megfelelője *utmätning*, de a dán megfelelője *udlæg* vagy – korábban – *udpantning*.

bizonyult túl messzire haladni ezen az úton: a nemzeti hagyományok ugyanis olyan igen erőteljes tényezőt képeznek, amely gátat szabhat új kifejezések megszületésének.

Ez azt jelenti, hogy az északi jog két alcsaládja közötti dokumentumforgalomban néha nehézséget okoz a jogi kifejezések és bizonyos intézménynevek helytálló értelmezése, amely csapda elkerülésére az egyik módszer az olyan többynnyelvű mintadokumentumok kidolgozása, amelyekben a kulcsfontosságú jogi fogalmakat az egyes északi országokban használatos megfelelőekkel fejezik ki.

4. A többynnyelvűség jövője az északi országok közötti jogi együttműködésben

Az északi országoknak minden bizonnyal a jövőben is kommunikálniuk kell egymással, mégpedig annak ellenére, hogy az Európai Unión belüli együttműködés fokozódása – különösen a jogalkotás területén – bizonyos mértékig csökkenteni fogja az északi együttműködést. Az északi országok (ellentétben azzal, ami még a XX. század közepén is előfordulhatott) már nem hozhatnak az uniós jogszabályokkal ellentétes jogszabályokat, de közös fellépésükkel hatással lehetnek e jogszabályok alakulására.²⁸ Azt is meg kell jegyezni, hogy az országok és népek általános közeledése miatt az északi együttműködés egyre fontosabbá válik bizonyos területeken: a személyek (és áruk stb.) szabad mozgásával egyre több – akár folyamatos, akár alkalmi – jogviszony jön létre az északi országok között (finnek autóbalesete Norvégiában, tartásdíjbehajtás Finnországban egy, Dániában élő gyermek után stb.). A jogtudósok közötti együttműködés valószínűleg szintén fokozottan folytatódik majd.

Amint fentebb láttuk, az északi jogi együttműködésben makroregionális többynnyelvűség érvényesül. Három rokon nyelvet (dán, norvég és svéd nyelvet) használnak, sőt, négyet, ha a norvég nyelv két változatát külön nyelvnek tekintjük. E többynnyelvűség keretében – kiváltképpen a hivatalos jellegű kontextusokban, de általánosságban is – feltételezik, hogy az együttműködés résztvevői és a szomszédos északi hatóságok kölcsönösen megértik a dán, a norvég és a svéd nyelvet.

28 | Az északi országok közötti jogi együttműködés jövőbeli alakulásával kapcsolatban lásd svédül: *Sevón, L., Nordiskt lagstiftningssamarbete – forntid eller framtid?* („Az északi jogalkotási együttműködés – avított jelenség vagy lehetőség a jövőre nézve?”), *Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland*, 3. és 4., 2009, 545–550. o.

Amint azt szintén láttuk, az északi országok közötti kommunikációban a legkomolyabb problémát az jelenti, hogy Finnország fő nyelve teljesen más, és hogy a svéd nyelv tényszerű státusza és ismerete gyengül Finnországban²⁹ (és a dán nyelv is szerényebb helyet foglal el az izlandi iskolarendszerben, mint korábban). Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni a többi északi ország problémáit sem: a beszélt dán nyelv megértése néha még a norvégok számára is nehéz, annak ellenére, hogy a norvég nyelv domináns változata dán eredetű; az írott szövegek megértése szintén nem mindig egyértelmű a dánok, a norvégok és a svédek körében, és gyakorlást igényel. Azt is láthatjuk, hogy az északi országokban a skandinavizmus ideológiája már nem olyan erős, mint korábban, és hogy a fiatal skandinávok már nem hajlandók arra az erőfeszítésre (pedig nagyon kevésre van csak szükség), hogy képesek legyenek olvasni a szomszédos országok nyelveit, vagy hogy többnyelvű szóbeli eszmecserét folytassanak a rokon nyelvek használatával.³⁰ Valójában a fiatalok világszerte úgy érzik, hogy az angol nyelv természetes és semleges kommunikációs eszköz minden nemzetközi kapcsolatban, még az igen hasonló nyelvet beszélő szomszédokkal is.³¹ Ezenkívül meg kell említeni a „hamis barátok”, azaz a hasonló, de eltérő jelentésű szavak problematikáját is. Egy másik, külső tényező a (Szovjetunió összeomlása után) immár független balti államok azon törekvése, hogy közelebb kerüljenek az északi országokhoz,³² ami történelmi okokból is természetes fejlemény (korábban, különösen a XVII. században, a balti régió északi része a Svéd Királysághoz tartozott). A balti államokban például nagyon ritka, hogy egy ügyvéd megértse az északi nyelveket.

Mindezeket figyelembe véve nehéznek tűnik bizonyossággal megmondani, hogy az északi nyelvek milyen mértékben fogják megőrizni az északi országok közötti együttműködés eszközeként betöltött szerepüket. A fenti érveket nem szabad félvállról venni, de azt

29 | Lásd az 5. lábjegyzetet.

30 | Ezt jól mutatja az északi miniszterek tanácsának egy közelmúltbeli jelentése (*Har Norden et språkfelleskap?*, 2021). Egy felmérésben megkérdezték az északi fiatalokat, hogy milyen nyelven beszélnek, amikor olyan személlyel találkoznak, akinek anyanyelve egy másik északi nyelv. E fiatalok mintegy 60%-a válaszolta, hogy az angolt választja.

31 | A joghallgatók vonatkozásában ezt Johan Bärlund, az északi jog professzora sajnálattal állapította meg a 2019-es északi szimpózium során (lásd a 16. lábjegyzetet).

32 | Ez már az ügyvédi szövetségek nemzetközi együttműködésében is érzékelhető. Amióta a balti államok részt vesznek az északi ügyvédi szövetségek közötti együttműködésben, az angolt használják széles körben ezen együttműködés keretében.

sem szabad elfelejteni, hogy az északi nyelvek – különösen írott formában – igen jó közvetítési eszközökként szolgálnak az északi együttműködésben. Ezek a nyelvek ráadásul (az izlandi kivételével) komoly előnyt kínálnak a skandinávok számára, mégpedig az aktív kommunikáció lehetőségét, mivel írásbeli kapcsolataikban és a szóban folytatott megbeszéléseken is az anyanyelvüket használhatják. Az északi nyelveken már létező kifejezések alkalmazásával ráadásul könnyebb a tipikus északi jogi jelenségekről beszélni, mint egy közvetítő nyelvhez folyamodni (az angol fordítások gyakran nem elég pontosak).

Még ha a jövőben az északi országok közötti jogi együttműködésben általánossá is válna az angol nyelv használata, ez nem számolná fel az északi szomszédok nyelve ismeretének szükségességét, már csak az írott szövegek megértésének igénye miatt sem. A közösségi (uniós) ügyektől eltekintve a gyakorlati jogi problémák (jogalkotási politika stb.) nemzeti szintű megvitatására általában mindenütt a nemzeti nyelveken kerül sor. Ezért csak alkalmanként találunk az ezekkel a vitákkal kapcsolatos angol nyelvű szövegeket, ráadásul a lefordított szövegek csak későn jelennek meg. Következésképpen egy gyakorlati jogi problémáról az északi országok körében folytatott viták teljes és kiegyensúlyozott képének megismerése az északi nyelveken megjelent dokumentumok (különösen jogi könyvek és cikkek) elolvasását igényli.

Fontos ezzel tisztában lenni, különösen manapság, amikor az északi fiatalok meg vannak győződve az angol nyelv mindenhatóságáról. Ha az északi országok közötti együttműködésben részt vevő jogászok legalább írásban értik már a dán, a norvég és a svéd nyelvet, akkor rendelkeznek a szükséges előismeretekkel ahhoz, hogy könnyen átlássák az ezen együttműködés keretében megvitatott kérdéseket. A szomszédos országok alapvető szövegeinek elolvasásával ezek a jogászok megismerik az összes ilyen ország mindenkori helyzetét és az ezen országokban lefolytatott vitákban ismertetett érveket. Nyilvánvaló, hogy ez az ismeret befolyásolja a résztvevőknek az együttműködésbeli szerepvállalását, ekként pedig fokozza a lehetőségüket arra, hogy releváns válaszokat adjanak.

Az északi szomszédok nyelvei beszélt formájának megértését és az ezeken a nyelveken folytatott társalgást szolgáló gyakorlás sem mellékes.³³ Aki nem érti az északi nyelveket, azt könnyen ki lehet rekeszteni a folyosói beszélgetésekből és azokból az esti beszélgetésekből,

33 | Ez a finn vagy izlandi ajkú személyek esetében azt jelenti, hogy a megbeszélések során aktívan gyakorolják a svédet, a dánat vagy a norvégot, a dán ajkúak esetében pedig a rendkívül tiszta és érthető kiejtéssel kapcsolatos gyakorlás jelenti.

amelyeken a későbbi hivatalos üléseken képviselendő álláspontokat és felszólalásokat készítik elő. Nem szabad megfeledkezni a nyelvtudás társadalmi oldaláról sem: kivételes módon erősíti az északi identitást egy olyan vacsora, ahol a beszélgetések szabadon, a különböző északi nyelveken felváltva folynak.

A nyelv mint a jog világának kulcsa

— Stig Strömholm

Stig Strömholm 1989 és 1997 között az Uppsalai Egyetem rektorhelyettese volt, jelenleg a magánjog és a nemzetközi magánjog emeritus professzora. Strömholm korábban ugyanezen az egyetemen a jogbölcselet professzora volt. Számos jogi, történeti, sőt irodalmi művet is írt, és számos európai országban részesült kitüntetésben a nemzeti és nemzetközi jog területén több nyelven kifejtett tevékenységéért, valamint több európai nyelven végzett szerzői munkásságáért.

Une science est une langue bien faite – „A tudomány egy jól megalkotott nyelv” – ezt a mondást a francia fizikusnak, Henri Poincarénak (1854–1912), az utolsó nagy polihisztorok egyikének tulajdonítják. A meghatározása különösen találó a jogtudományra vonatkozóan, amelynek a természetes nyelven kívül nincs más kifejezőeszköze vagy közvetítője. Nem lehet teljesen helyettesíteni számokkal vagy képletekkel, bármennyire elszántan is próbálták a jogelmélet egyes tudósai ezeket a jogi tartalom közvetítésére használni. A jelen cikk középpontjában elsősorban a jogi szaknyelv áll.

Mind az általános jogi elveket, mind a konkrét részletszabályokat olyan nyelvezet segítségével fejezik ki, adják vissza, írják le és határozzák meg, amely ugyan (a mesterséges vagy formalizált nyelvvel szemben) „természetes”, de gyakran nemcsak szakmai – és így a beavatatlanok számára már-már érthetetlen –, hanem archaikus is. Egy hosszú, töretlen múltra visszatekintő társadalomban elkerülhetetlen, hogy ez a ma már nem létező társadalmi viszonyokból eredő nyelv olykor olyan tárgyacról, hiedelmekről és cselekményekről is szól, amelyek a mai nyelvközösség tagjai számára ismeretlenek.

A magasan fejlett jogrendszerekben a jogi nyelv bonyolult rendszer, amelyet egyrészt „normál” logikai-szemantikai kapcsolatok, másrészt egy külön hierarchikus rend jellemez, amelynek szerkezetét az olvasónak/hallgatónak legalább a főbb jellemzőit illetően ismernie kell ahhoz, hogy egy ilyen nyelvezetű szöveget teljes mértékben meg tudjon érteni. Ez a rendszer olyan történelmi fejlődés eredménye, amely a különböző kultúrákban és országokban eltérő módon zajlott le. Néha egyértelmű és gyakorlati szempontból jelentős különbségek állnak fenn a kis, a legtöbb szempontból szoros, egymással közeli kapcsolatban álló és mind politikailag/gazdaságilag, mind kulturálisan hasonló közösségek rendszerei között. A nyelv szavainak és szerkezetének, valamint a szabályrendszer logikai és hierarchikus felépítésének megértése elengedhetetlen feltétele annak, hogy valaki ne csak intellektuálisan értsen, hanem – egy általános, semleges szóval élve – „kezelni” is tudjon egy jogrendszert. A „kezelés” leggyakoribb és objektíve legfontosabb módja természetesen a szabályok, vagyis azon döntések alkalmazása, amelyekkel a szabályok tartalmát tettekre fordítják, mint például amikor egy büntetőjogi szabályra hivatkoznak egy megállapítás alátámasztására, vagy amikor egy ügyvéd egy szerződésre valamely polgári jogi szabály alkalmazását javasolja. Az egyetemi jogi tanulmányokat legalább a 20. század közepéig – és sok területen még jóval később is – minden országban szűk nemzeti irányultság jellemezte, és egyébiránt, a gyakorlati alkalmazás szempontjából általánosságban egyetlen, hatályában a nemzeti szintre korlátozott rendszert vettek figyelembe.

Az európai jogászokról – és ami azt illeti, az amerikai, afrikai vagy ázsiai jogászokról is – elmondható, hogy saját, általában nemzetileg behatárolt nyelvi világukban ragadtak, és nagyrészt még mindig ott is maradtak. Ez nem meglepő.

Következésképpen azokat a fogalommeghatározásokat és értelmezéseket, amelyek ebben a külön nyelvi világban „működnek” – azaz ott is sikeresen „kezelhetők” – szintén „helyesnek”, sőt talán „egyedül helyesnek” tekintik. Az észszerűen tájékozott jogászok természetesen tudják, hogy léteznek más fogalommeghatározások és értelmezések is, és hogy ezek más nemzeti rendszerekben működnek. Ezen egyéb rendszerek azonban a nemzetközi magánjog (és bizonyos különleges helyzetekben az nemzetközi közjog) által biztosított szűk mellékcsatornákon csak olyan helyzetekben kerülnek bevonásra, amikor ez különböző okokból szükségesnek bizonyul. Az észszerűen tájékozott jogászok azt is tudják, hogy azon rendszer nagy részének, amely rendszerhez alá tartozónak tekintik magukat, olyan történeti – római jogi, kánonjogi, germán jogi – gyökere van, amely több rendszerben közös. A jogászok szakmai gyakorlatában felmerülő helyzetek túlnyomó többségében azonban e történeti ismeret nem jelent közvetlen gyakorlati hasznot. Az általuk keresett konkrét megoldások után saját rendszerükben, e rendszernek a saját jogi nyelvét használva kell kutatni. Nem hiszem, hogy túlzás lenne azt állítani, hogy a tapasztalt jogászok tudatosan vagy tudattalanul is magukban hordozzák annak a jogrendszernek egyfajta térképét, amelyben tevékenykednek. E térkép a jogi tanulmányok és tankönyvek, valamint – talán különösen nagy mértékben is – a jogszabályok tárgyi besorolásának és rendjének eredménye.

Ez a megállapítás a jogalkalmazókra és a jogászokra vonatkozik, de ebből a történelmileg adott helyzetből kell kiindulnia a jogelméletet gyakorló jogásznak is, amikor bármilyen célból összehasonlító tanulmányokat végez. A jogalkotónak is ebből a kiindulópontból kell megkezdenie a munkáját, amikor új megoldásokat keres, akár nemzeti jogalkotásról, akár olyan szabályok megalkotásáról van szó, amelyek rendeltetése, hogy egyszerre több jogrendszer részét is képezzék. Az összehasonlító munkát nagyban nehezíti, hogy a nemzeti jogrendszerek által a társadalmi problémákra ajánlott megoldások valódi tartalma közötti hasonlóságokat (és különbségeket) gyakran elfedik az ilyen terminológiai és egyéb nyelvi különbségek, amelyek inkább véletlenszerűnek vagy önkényesnek, mintsem jelentős tartalmi különbségek kifejeződésének tekinthetők.

Az összehasonlító munka okozta problémák leküzdéséhez a jogászoknak meglehetősen alapos ismeretekkel kell rendelkezniük az érintett jogrendszerek többé-kevésbé szilárdan rögzült nyelvi szokásairól, és még az olyan, látszólag felszínes különbségekről is, amelyek

a jegyzékek címszavainak és a bírósági ügyek hivatkozásainak megválasztásában, valamint az irodalomjegyzékekben jutnak kifejezésre.

A következőkben saját tapasztalatomból hozok példát néhány olyan problémátípusra, amelyek jogi tárgykörben különböző típusú, nyelvi témájú megbeszélések, valamint fordítások során merülnek fel. Reményeim szerint a példák illusztrálják, mennyire sokrétű és összetett lehet a fordító munkája még egy olyan korlátozott és viszonylag jól körülhatárolt területen is, mint a jog. Egy adott fordítás nagyon ritkán hasonlít egy másikra.

1956 nyarán, amikor még joghallgató voltam, fizetés nélküli gyakornokként dolgoztam a párizsi svéd kereskedelmi kamaránál, amelynek irodái akkoriban az avenue des Champs-Élysées 125. szám alatti „Svéd Házban” voltak. A leggyakoribb feladatok közé tartozott az üzleti levelezés fordítása svédről franciára, és fordítva. Kiváló minőségű alapidipломát szereztem romanisztikából, és számos francia irodalmi művet olvastam. A nyelvet is szerettem, és ritkán okozott számomra nehézséget. Egy nap egy nagy francia építőipari vállalat képviselője kereste fel a kereskedelmi kamarát, és az iránt érdeklődött, hogy tudna-e valaki segíteni a vállalatának a Mekanförbundet (a korábbi svéd gépipari szövetség) darukra vonatkozó szabványainak francia nyelvre való fordításában. A francia vállalat pályázni készült több nagy darunak egy svéd kikötőben való felépítésére. A kereskedelmi kamara gyakornokai jogosultak voltak ilyen megbízásokat magánfélként, díjazás ellenében vállalni, amennyiben azok szorosan kapcsolódtak a kamarának a francia–svéd gazdasági kapcsolatok előmozdítására irányuló tevékenységéhez. A francia mérnökkel folytatott alapos megbeszélést követően elvállaltam a megbízást.

A feladat igen munkaigényesnek bizonyult, másrészt viszont valójában meglehetősen egyszerű volt. Elmondható, hogy ez azt jelentette, hogy svédről franciára nagyon hűen és a legnagyobb pontossággal kellett átültetnem nemcsak a terminológia, hanem a mondat szerkesztés tekintetében is egy olyan világos és tömör technikai szöveget, amelynek konkrét jelentését természetesen egyik nyelven sem értettem tökéletesen. Természetesen nem volt helye semmiféle idiomatikus vagy stilisztikai finomságra vagy árnyalt fogalmazásra való törekvésnek. A munka mindenekelőtt a terminológia abszolút helyességének eléréséhez szükséges pontosságot igényelte, mind az anyagokra és az építésre használt kifejezések, mind pedig azon emelési és szállítási műveletek leírása tekintetében, amelyeket a végterméknek el kell tudnia végezni. A legtöbbről kiderült, hogy – néha szorgalmas keresgélés után – elérhető a vonatkozó lexikonokban, de néhányat nehéz volt megtalálni. Ami még mindig megmaradt az emlékezetemben, az a darukra vonatkozó svéd szabványokban használt *maximal tillåten skjuvpåkänning* (maximálisan

megengedett nyírófeszültség) kifejezés teljesen helyes francia megfelelőjének időigényes keresése. A júliusi hőségben töltött fárasztó napokon, amikor a munka fölött görnyedtem, lelki szemeim előtt láttam néha, amint egy idilli svéd kikötőben egy óriási daru összedől a hibás fordításom miatt. Végül azonban a francia megrendelő kérdés és panasz nélkül elfogadta a szöveget. Úgy tűnik, hasznos volt. Nem tudom, hogy született-e belőle megrendelés. Az ezt követő néhány évben a svéd újságok sem közöltek arról beszámolót, hogy svéd kikötőkben daruk omlottak volna össze.

Második példám egy teljesen más szellemi területhez kapcsolódik. Az egyik svéd jogász, aki korán felismerte annak fontosságát, hogy a skandináv jogrendszerek és jogtudomány aktív kapcsolatba kerüljön a második világháború után megnyíló világgal, Folke Schmidt (1909–1980) stockholmi professzor, a munkajog új, valamint terjedelmét és jelentőségét tekintve gyorsan fejlődő tudományágának úttörője volt. Ő vezette azt a skandináv jogászokból álló csoportot, amely közösen alapította és szerkesztette a *Scandinavian Studies in Law* című angol nyelvű évkönyvet, amelynek első kiadása 1957-ben jelent meg Stockholmban. Schmidt 1980-ban bekövetkezett haláláig szerkesztője maradt a kiadványnak, és rengeteg munkát fektetett az évkönyvbe.

A *Scandinavian Studies* minden egyes száma az aktuálisan megjelent, nemzetközi érdeklődésre számot tartó skandináv jogtudományi cikkekből válogatott. Schmidt munkáját egy stockholmi professzorokból álló szerkesztőbizottság segítette. Minden skandináv országban volt egy-egy munkatárs, akinek az volt a feladata, hogy saját országából cikkeket válasszon és javasoljon. Schmidtet az 1950-es évek végén ismertem meg, és végül a *Kollektiv arbetsrätt* (Kollektív munkajog) című tankönyvét le is fordítottam angolra. Az 1960-as évek elején lettem a *Scandinavian Studies in Law* szerkesztőségi titkára, és ezt a tisztséget több éven át töltöttem be. A skandináv szerzők cikkei elvileg angolul is elérhetőek voltak, amikor a szerkesztőséghez eljutottak, de gyakran – különösen a kezdetekben – átfogó nyelvi lektorálást igényeltek, amelyet főként Folke Schmidt és jómagam végeztünk el. A végső lektorálást egy tapasztalt angol fordító, Richard Cox végezte. Az elvárások a kezdetektől fogva nagyon szigorúak voltak a szövegek megfogalmazása, a nyelvi helyesség, sőt a grafikai kivitelezés tekintetében is. A szerkesztőbizottság nagy energiával végezte a cikkek szakmai és nyelvi lektorálását, de sok szemre volt szükség, és a szerkesztőségi titkár feladata munkaigényes volt. Azokban az években, amikor szerkesztőségi titkár voltam, minden légi, vasúti vagy hajóutamra egy halom kézirat vagy korrektúra kísért.

A skandináv szövegek angolra fordításával a *Scandinavian Studies in Law*-ban végzett munkánknak az évkönyv elsődleges célja mellett egy szélesebb és hosszabb távú

másodlagos célkitűzése az volt, hogy az egyes cikkeket elérhetővé tegyük az angol nyelvű olvasóközönség számára, és ezáltal megteremtsük a nemzetközi tudományos vita feltételeit. Ezen olvasóközöniséget illetően az volt a véleményünk – ami be is igazolódott –, hogy alapvetően a jól képzett, gyakran szakmabeli, a jog vagy legalábbis a társadalomtudományok iránt érdeklődő személyek szűk csoportjából áll. A másodlagos cél az volt, hogy fokozatosan egy kellően általános angol fogalomkészletet építsünk fel, amelynek kifejezései a reményeink szerinti további nemzetközi eszmecsere során a skandináv fogalmak és intézmények megjelölésére használhatók. Ez a fogalomkészlet természetesen a *Scandinavian Studies* minden egyes számával gyarapodott. Richard Cox évente összegyűjtötte az új szavakat, de az a tervünk soha nem valósult meg, hogy elegendő anyagot állítsunk össze egy teljesebb svéd–angol jogi szótárhoz. Ez önmagában nem volt meglepő. Az évkönyvbe bekerülő cikkek kiválasztására elsősorban tudományos érdekességük és minőségük alapján került sor, és ezek gyakran meglehetősen szűk tárgykörűek és specializáltak voltak. Az 1950-es és 1960-as években a nyugati világban kíváncsiság és – legjobb esetben – egyfajta tiszteletteljes érdeklődés mutatkozott a skandináv társadalmi megoldások iránt. A nyugati világ jogászai és társadalomtudományi írói körében meglehetősen elterjedt volt az a felfogás, hogy a skandináv országok, és különösen Svédország a szocializmus és a kapitalizmus közötti „középutat” képviselik. Bár a kiválasztott cikkek közül nem teljesen hiányoztak a főbb tárgykörök átfogó áttekintései, a skandináv jog bemutatása túlságosan szelektív lett ahhoz, hogy még az évkönyv meglehetősen sok – egyenként mintegy tíz cikkből álló, összesen 200-300 oldalas – száma is észszerű időn belül elegendő anyagot szolgáltatson egy használható általános jogi szótárhoz. Az egyik problémát, amely már a szótártervek kialakulásakor korán előtérbe került, a brit és az amerikai jogi nyelv közötti különbség jelentette. Gyakran egynél több szóra volt szükség egy adott svéd jogi kifejezés angol nyelven történő visszaadásához.

A Svéd Gépipari Szövetség darukra vonatkozó szabványainak helyzetével ellentétben a *Scandinavian Studies in Law*-ban a jogi szövegek fordítása bizonyos mértékben teret engedett a stilisztikai, sőt esztétikai megfontolásoknak is. Küldetésünk az volt, hogy a skandináv jogtudományt angolul a lehető legstílusosabban mutassuk be anélkül, hogy feláldoznánk a tudományos alaposságot. Ennek a törekvésnek a követése gyakran vezetett dilemmához a jogi kifejezések, talán különösen a hivatalok, funkciók és intézmények elnevezéseinek fordításában, de a jogelméleti fogalmakéban is, ami véleményem szerint elkerülhetetlen minden olyan szöveg szakszerű fordításánál, amely társadalmi kérdéseket érint.

A dilemmát a következőképpen lehetne leegyszerűsítve megfogalmazni: egy stilisztikailag tetszetős és talán idiomatikusan elfogadható, ám másrészt tényszerűen homályos és közelítő megoldást kell-e választani, vagy pedig egy nyelvíleg nehézkes, magyarázó kiegészítésekkel ellátott részletes fogalommeghatározásra kell-e törekedni, amely néha ahhoz, hogy egyáltalán érthető legyen, olyan sok információt igényel az azt övező társadalmi viszonyokra vonatkozóan, hogy egyetlen kifejezés fordítása egy külön minifejezetté növekszik.

E két fő megoldás közötti választás során elkerülhetetlen, hogy megpróbáljunk képet kapni arról, hogy azok, akik a szöveget valószínűleg olvassák, mire használják azt. Jelen esetben valószínűtlennek tűnt – és általában véve is valószínűtlennek tűnik –, hogy a gyakorló jogászok olyan jellegű információként használnák, amelyre a döntéseikhez szükségük van. A gyakorlatias jogászok rendszeresen más módon, és nem tudományos évkönyvek olvasásával jutnak ilyen információkhoz. A skandináv jog tanulmányozásának célja minden valószínűség szerint elméleti jellegűnek tekinthető. Ez az értékelés bizonyos mértékig az idiomatikus, stilisztikailag gördülékeny fordítás mellett szóló érveket tette – és teszi – hangsúlyossá a részletes, leíró és vizsgálódó fordítás helyett. Ugyanez az értékelés azonban figyelmeztet is arra, hogy a szöveg nem válhat *annyyira* idiomatikussá, hogy a fordítás tárgyát képező szabályok és intézmények közötti valódi különbségeket elfedje. Akkor ez közvetlenül félrevezető lehet. Hagyni kell, hogy az idegen idegen maradjon, még akkor is, ha jól ismert nyelvi formában fejeződik ki. Aligha túlzás azt állítani, hogy nyelvi és terminológiai téren nagyobb a hasonlóság a skandináv és a német (sőt, akár a francia) jog között, mint a skandináv jogrendszerek és az angol-amerikai *common law*-hoz tartozó vagy azon alapuló jogrendszerek között. Ez nem jelenti azt, hogy a skandináv jogrendszerekből teljesen hiányozna az a nyelvi egzotikum, amely – a külföldi megfigyelők szemében – *gyakran jellemzi az angol és az észak-amerikai jogot. Hadd szolgáljak itt egyetlen példával! Ez egy, a svéd jogrendszerben létező, mára már megszűnt tisztséggel kapcsolatos, amelynek hármas szakmai szerepkörét csak meglehetősen részletes magyarázat alapján lehetett teljes mértékben megérteni. Hogyan lehetne a landsfiskal kifejezést angol, francia vagy német (vagy éppen dán vagy norvég) nyelvre történő, ésszerűen megbízható módon lefordítani anélkül, hogy szószátyárrá válnánk?*

Egy harmadik példa egészen más fordítási problémákra mutat rá. A második világháborút közvetlenül követő évtizedekben a nyugati demokráciákban élesen előtérbe kerültek az *egyén magánéletének jogi védelmére* vonatkozó kérdések. Az egyén magánéletét a lehallgatások, a fényképfelvételek titkos készítése és az új technikai eljárások révén érő növekvő fenyegetés volt a fő oka annak, hogy az európai és amerikai jogászok érdeklődést mutattak e kérdések iránt. A vitát különösen az szította, hogy a magánélet

erősebb jogi védelmének hívei az alapvető emberi jogok gondolatát ragadták meg, amelyeket az ilyen jogok védelmét illetően az ENSZ 1948. évi Nyilatkozata és az 1950-es Európai Egyezmény is határozottan rögzített.

A jogi térképen az emberi jogok és a „személyiségi jog” (*Persönlichkeitsrecht*), amelyet különösen a német jogászok többek között a nem vagyoni szerzői jogokra gyűjtőfogalomként már a 19. században megpróbáltak bevezetni (ezzel a témával foglalkoztam 1966-ban az Uppsalában írt doktori disszertációmban), különböző területeket fed le. Az előbbieket, amelyek gyökerei mind az Egyesült Államok Jognyilatkozatában, mind a francia forradalom *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* című dokumentumában gyökereznek, a közjoghoz köthetők, az utóbbi pedig a magánjoghoz. Az ilyen jellegű hagyományos határok erősebben hatnak a gondolkodásra, mint gondolnánk.

A magánélet jogi védelme iránti nemzetközi érdeklődés arra készítette a genfi székhelyű Nemzetközi Jogászbizottságot (ICJ), hogy 1967 tavaszán Stockholmban konferenciát szervezzen e témában. A Jogászbizottság svéd szekcióját a kiváló bíró, Gustaf Petrén vezette. Ő győzött meg arról, hogy a konferencia előtt készítsék a tárgyban egy angol nyelvű összehasonlító jogi jelentést, amely javaslatokat nyújt a vitatémákra és a jogi megoldásokra is. Az ICJ titkárságának bizonyos mértékű segítségével sikerült elkészítenem a jelentést. Ez 1967-ben jelent meg könyv formájában (*Right of Privacy and Rights of the Personality. A Comparative Survey*, Acta Instituti Upsaliensis Iurisprudentiae Comparativae, 8, Stockholm, Norstedts, 1967, 250 oldal).

Jelentésem célja az volt, hogy a konferencia és az esetleges jogalkotási javaslatok alapjaként világos és kellően teljes képet adjak az egyén magánéletére vonatkozó jogi védelemnek az e téren vezetőnek tekinthető európai országokban és az Egyesült Államokban aktuálisan fennálló helyzetéről. A feladat fő nehézségét az jelentette, hogy ez a jogi védelem, amilyen mértékben akkoriban egyáltalán létezett, az érintett jogi tércépek igen eltérő részeihez tartozott, és ezért *igen eltérő neveken is szerepelt*.

Az átfogó kép bemutatásának problémáját ezúttal úgy oldottuk meg, hogy néhány nagy horderejű jogesetre hivatkoztunk, amelyek közös nevezője az volt, hogy az egyén magánéletének jogi védelméről szóltak, függetlenül attól, milyen címszó alatt. A gyűjtemény tartalmazott néhány híres, a 20. század elejéről származó észak-amerikai bírói ítéletet, amelyeket egy új jog, a „magánélethez való jog” kifejeződéseként jellemeztek és vizsgáltak, egy ítéletet Norvégia legfelsőbb bíróságától a második világháború utáni időszakból (amikor a „magánélet tiszteletben tartása” fogalma használatba került), valamint néhány hasonlóan új és precedensértékű ítéletet a nyugatnémet

*Bundesgerichtshof*tól. Itt nem valamely jogrendszerben használt egy vagy több kifejezésnek egy másik rendszer egy vagy több kifejezésére való egyszerű lefordításáról volt szó. Az áttekintés megvalósításának előfeltétele az volt, hogy ne ragadjunk le a terminológiai különbségeknél, hanem hogy – úgymond – egyenesen átlássunk rajtuk, és betekintsünk a jogi megoldás lényegébe. Az, hogy milyen elnevezést illesszünk e megoldáshoz, nyilvánvalóan nem volt közömbös – az elnevezések egy értelmes nyelvben sosem közömbösek –, de ez másodlagos kérdés volt; az elemzés jelentősége abban állt, hogy a vizsgált jogrendszerek lényegében azonos alapon biztosítottak megfelelő jogorvoslatot.

Jegyzetek

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

AZ EURÓPAI UNIÓ BÍRÓSÁGA

L-2925 Luxembourg
Tel. +352 4303-1

A Bíróság honlapja: curia.europa.eu

A kézirat lezárásának időpontja: 2022. december

A fenti információk esetleges felhasználásáért sem az intézmény, sem pedig az intézmény nevében eljáró más személy nem tehető felelőssé.

Luxembourg: Az Európai Unió Bírósága | Többnyelvűség Főigazgatóság
Információs Főigazgatóság | Kommunikációs Igazgatóság
Kiadványok és Elektronikus Média Egység

Luxembourg, az Európai Unió Kiadóhivatala, 2023

Fényképek: © Alan Xuereb, Művész, 2023; © Joseph Alfred Izzo Clarke, Fénykép, 2023

© Európai Unió, 2023

A többszörözés a forrás feltüntetése esetén engedélyezett.

Az európai uniós szerzői jogi védelem alatt nem álló fényképeket és más anyagokat a szerzői jog tulajdonosának előzetes engedélyével lehet csak felhasználni vagy többszörözni.

Print	ISBN 978-92-829-3850-8	doi:10.2862/257596	QD-01-21-581-HU-C
PDF	ISBN 978-92-829-3823-2	doi:10.2862/406947	QD-01-21-581-HU-N

AZ EURÓPAI UNIÓ BÍRÓSÁGA

Többnyelvűség Főigazgatóság

Információs Főigazgatóság
Kommunikációs Igazgatóság
Kiadványok és Elektronikus Média Egység

2023. május

ISBN 978-92-829-3823-2

doi:10.2862/406947

QD-01-21-581-HU-N

